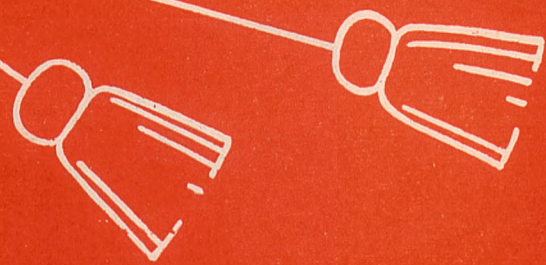

DESIGN

1917

1967

СЛАВА
ВЕЛИКОМУ
ЖОВТНЮ!

№ 11

(113)

ЛИСТОПАД

1967

— РІК ВИДАННЯ
ДЕСЯТИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ОРГАН
СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

50 РОКОВИНИ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

НОВА ЕРА ЛЮДСТВА. Передова

6

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

- МИЛАН НИКОЛИЧ. Батьківщина сонця. (Уривки з поеми) 13
- Х'Ю МАКДІАРМІД. Гімн про Леніна. (Уривок) 15
- БІШВАДЖІТ РЕЙ. Світанкова зоря. Вірш 15
- ЙОРДАН МИЛЕВ. Вулиця революції. Вірш 16
- КАРЛОС АУГУСТО ЛЕОН. Ціле життя тебе я знаю.
(Фрагменти) 16
- ПАВЕЛ ГАНУШ. Під градом свинцю. Повість 54
- Молодий чеський письменник Павел Гануш (нар. 1928 р.) автор п'єс, повістей, романів, есе. Найвідоміші його твори «Гашен і таємний Вінце», «Змилений кінь» та ін. Українському читачеві ім'я П. Гануша відоме з роману «Юпітер з павою».
- Нова повість «Під градом свинцю» знайомить нас із героїчною боротьбою чеських інтернаціоналістів, які пліч-о-пліч з синами Росії відстоювали здобутки Жовтня.
- ЛАМ ДОНГ. Перші кроки. Оповідання 116
- Лам Донг — сучасний в'єтнамський письменник.
- ФАН ТИ. Сутичка на мосту. Оповідання 120
- Фан Ти — сучасний в'єтнамський письменник.

СТАТТІ, НАРИСИ

Г. ТИМЧЕНКО. Вони вітали Жовтень	18
Джон Рід і революція	23
СТЕФАН ЯКОБС. Монголія — XX сторіччя	33
О. ГАШЕКОВА-ЛЬВОВА. Спогади про Ярослава Гашека	105
ГЕНРІК КУРТА. За 183 дні навколо світу	111
З. ЛІБІНЗОН. Мета життя	127
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. МИКИТА ВІШТА. Колумб відкриває піцерію; КРИСТА ВОЛЬФ. Розколоте небо; ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ. Нове Життя.	153

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

СВІТЛО, ЗАПАЛЕНЕ ЖОВТНЕМ.	
С. СОБКО. «Червоний менаджер» з Лінденберга	26
Поштова Ленініана	32
Нове обличчя старого континенту	49
Зелені берети	132
З кийком і пістолетом	136
Операція «Флак 8,8»	138
За лаштунками «співдружності»	140
ЛЮДИНА І СВІТ	
Імені Віктора Єрмілова	46
«Дрезден вітає Ленінград»	47
Друзі в солдатських шинелях	109
«Золотий вінок»	115
На самому екваторі	126
Крізь вогонь	139
НАШІ ІНТЕРВ'Ю	130
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	144
З УСІХ ШИРОТ	22, 30, 109, 125

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР О. І. Полторацький
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор М. Я. Коваленко.

1917

Ліногравюра Жюльєра Перакіма (Румунія).

НОВА ЕРА ЛЮДСТВА

Пострілом «Аврори» почалася нова ера людства. Соціалістична революція стала фактом. Вже півстоліття, як ідеї Великого Жовтня втілюються в життя, перемагають, опановують уми і серця нових і нових мільйонів людей в усіх кутках земної кулі. Відкрилася нова доба загального революційного оновлення світу — перехід від капіталізму до соціалізму. Людство стало на складний і важкий, але переможний шлях звільнення від експлуаторського ладу, втілення в життя ідей наукового комунізму, виплеканих Марксом, Енгельсом, Леніним.

Це було, здається, і зовсім недавно, бо 50 років — це тільки одна мить в плині історії. Та якщо сьогоднішній піонер питає свого діда, який вигляд мав царський городовик, той, напевне, вже відповість йому: «Не бачив, спитай у прадіда!» Чорні часи самодержавства, панування жменьки капіталістів і поміщиків над стоп'ятдесятимільйонним народом відійшли в минуле, і над неосяжними просторами нашої Батьківщини замаяв червоний прапор із серпом і молотом та п'ятикутною зіркою на ньому. Озброєні і натхнені більшовиками, великим Леніним, робітники і селяни змели старий суспільний лад і на його уламках створили нову державу. Велика Жовтнева революція повалила у нашої країні експлуаторський лад, лад капіталізму.

П'ятдесят років, з яких майже тридцять припадає на збройну боротьбу проти внутрішньої контрреволюції та чужоземних інтервентів, на відбудову зруйнованого, — ці п'ятдесят років завершилися повною, остаточною перемогою соціалізму, побудовою могутньої багатонаціональної індустріально-колгоспної держави, народ якої нині успішно будує комуністичне суспільство.

Ці п'ятдесят років розвинули світову систему соціалізму, під прапором якого живе нині третина всього людства, могутньо розгорнувся робітничий рух і національно-визвольна боротьба в цілому світі, думи сотень мільйонів людей опанував марксизм-ленінізм, комуністичний рух став найвпливовішою політичною силою сучасності. Уже самий факт існування Радянського Союзу, а нині й більш як десяти нових

соціалістичних держав — це надійний оплот трудячого людства в його боротьбі проти загарбницьких воєн, за мир та безпеку народів, за соціальний прогрес. Велика Жовтнева соціалістична революція показала іншим народам форми й методи боротьби за революційні перетворення, дала зразки революційної стратегії й тактики.

Велика справа, яку започаткувала Жовтнева революція, міцніє, перемагає і шириться в світовому масштабі. І те, що є сьогоднішнім днем для сотень мільйонів людей — соціалізм — завтра стане дійсністю на всій Землі. Недарма поряд із Серпом і Молотом на червоному прапорі Радянської країни красується п'ятикутна зірка — символ п'яти континентів земної кулі.

Ніщо нове не народжується без боротьби. Все нове наштовхується на опір старого — тим більше новий суспільний лад, торжество якого зв'язано з поваленням експлуататорського суспільства, із знищенням ворожої народом влади капіталістів. На один-єдиний, символічний постріл «Аврори» старий світ відповів зловісним громом гармат, ревом танків і гуркотом авіабомб; над нашою країною нависала смертельна небезпека — і в часи громадянської війни, і через двадцять років після неї, коли гітлерівські орди стояли на підступах до Москви, на околицях Ленінграда, загарбали значну частину Європейської території СРСР. Імперіалізм і сьогодні опирається торжеству нового світу. Він розпалює вогнища війни на Далекому й Близькому Сході, по-звірячому розправляється з національно-визвольним рухом в Африці, Азії та Латинській Америці, обстрілює з кулеметів ті «власні» міста, де виникають заворушення серед знедолених людей, як це відбувається все частіше і частіше в Сполучених Штатах. Імперіалізм використовує і своїх найманців — таких, як Чомбе в Африці, ізраїльські загарбники на Близькому Сході, грецькі реакціонери, що встановили в своїй країні терористичний фашистський режим тощо. Світовий імперіалізм невпинно готує третю світову війну — цього разу термоядерну, яка загрожуватиме цілковитим знищенням людської цивілізації. Як тут не згадати слів Леніна про те, що експлуататорські класи, відходячи в минуле, намагатимуться «грюкнути дверима» з усіх сил, на які будуть спроможні.

Важким і тернистим є шлях визволення людства з-під влади експлуататорів. Дві світові війни знищили шістдесят мільйонів чоловік, і нині щодня летять кров невинних жертв у тій чи іншій точці земної кулі. Та жодні підступи, звірства й війни — «малі» й великі, не врятовують приречений до загибелі експлуататорський лад. Уже в 1929—1933 роках капіталістичний світ до самої основи потрясла економічна криза, яка відкинула його на кілька десятиліть назад. З того часу, а надто після другої світової війни, в капіталістичному світі відбуваються одна за одною циклічні кризи — остання з них зараз починає охоплювати країну широко розрекламованого «економічного чуда» — Федеративну Республіку Німеччини.

Звичайно, капіталісти вдаються до всіляких маневрів і витівок, щоб якось — коли не остаточно, то хоча б на більш-менш тривалий час — подолати загальне загивання віджилої економічної системи. Вони впроваджують елементи планування в своє, анархічне за своєю природою, господарство, переходять до більш замаскованих, але не менш жорстоких методів експлуатації трудящих, а надто вдаються до демагогії, твердячи, що досягли гармонії у відносинах між працею і капіталом, заявляючи, що теперішнє капіталістичне суспільство «поєднує інтереси підприємців і робітників», що класова боротьба — «справа минулого» тощо.

Та всі ці заходи аж ніяк не можуть врятувати капіталізм. Неухильно зростають класові суперечності, серйозні зміни відбуваються в розміщенні політичних і соціальних сил. Зокрема неухильно зростає антиімперіалістичний рух, керований робітничим класом і його партіями на Заході: пролетаріат виконує до кінця свою роль могильника буржуазії.

І в цьому вирішальну роль відіграла перемога соціалізму в нашій країні, країні, яка кілька десятиріч в капіталістичному оточенні височіла,

як скеля серед бурхливого ворожого моря, вистояла в грізних бурях, витримала всі випробування й після кожного з них ставала чимраз сильнішою, а після найбільшого з випробувань, Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників, прорвала капіталістичне оточення, своїм історичним подвигом допомогла створенню низки соціалістичних держав. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції утворення світової соціалістичної системи стало найвидатнішою історичною подією. І це ще раз показало, що кожен важкий удар, завданий імперіалістами новому світові, лише зміцнював і загартовував його і неминуче кінчався поразкою тих, хто заносив над нашими головами меча.

Згадаймо перші роки існування Радянської держави. Оточені кільцем ворогів, навіть і за мирного часу ми могли розраховувати лише на свої власні сили та на моральну підтримку широких народних мас інших країн. Ми залежали часом від волі капіталістів, які могли оголосити нам блокаду, продати або не продати нам ті чи інші машини або матеріали, дати або не дати своїх фахівців, бо власних у нас тоді ще не вистачало. Проте наш талановитий народ подолав усі труднощі, і нині рівень нашої техніки такий високий, що ми спроможні розв'язувати будь-які найскладніші технічні проблеми, часом набагато випереджаючи капіталістичний Захід. Найяскравішим прикладом того був запуск першого в світі штучного супутника Землі, що справило на капіталістичний світ враження справжнього вибуху.

Становище, в якому перебуває тепер світова соціалістична система, набагато легше того, яке існувало в нашій країні за передвоєнного часу. Радянський Союз та інші країни соціалістичного табору постійно перебувають у стані взаємодії і взаємодопомоги. Батьківщина Жовтня подає молодим соціалістичним країнам величезну й безкорисливу допомогу всіма засобами, які є в її розпорядженні. Ці країни вчать соціалістичного будівництва на досвіді, нагромадженому в нашій країні. Зі свого боку й Радянський Союз з більшою ефективною може будувати комунізм на своїй землі — бо тому сприяє розвиток цілої групи братніх країн, що йдуть соціалістичним шляхом.

Про це свідчить і швидке зростання радянської економіки, а щодо інших країн соціалістичного табору, то об'єктивні дані промовляють самі за себе: випуск промислової продукції в цих країнах зростає за останній час майже в три рази швидше, ніж у капіталістичному світі.

Існування вже не однієї, а кількох соціалістичних країн зумовлює нагромадження величезного історичного досвіду побудови нового ладу. Незаперечним є те, що кожен народ, будуючи соціалізм, підлягає і загальним об'єктивним закономірностям розвитку, і в той же час вносить багато нового й своєрідного у форми й способи переходу від капіталістичного до соціалістичного ладу. В цілому ж у соціалістичній системі розвивається новий тип міжнародних відносин, побудований на принципах рівноправності й національного суверенітету, всебічного взаємовигідного співробітництва та братерської взаємодопомоги. Політичне, економічне, культурне, оборонне співробітництво суверенних соціалістичних держав ґрунтується на ідеях пролетарського інтернаціоналізму, на священному гаслі «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Та не слід забувати й про об'єктивні труднощі в розв'язанні деяких важливих насущних питань, зокрема таких, як налагодження різнобічного співробітництва, міжнародного соціалістичного поділу праці тощо.

Складний і багатогранний процес становлення нового типу соціалістичних міжнародних відносин, як і будь-який інший процес, розвивається діалектично, в доланні суперечностей. А ці суперечності зумовлені існуванням тяжкої спадщини національної замкнутості, розбрату, недовіри. Та наявність самої соціалістичної структури нових держав є запорукою успішного подолання цих об'єктивних труднощів — адже закладено міцний фундамент співдружності соціалістичних країн, утворено чимало міжнародних організацій, таких, як Рада Економічної Взаємодопомоги й Організація Варшавського договору, налагоджено спільні дії соціалістичних країн на міжнародній арені. І саме в цій взаємодії, ґрунтованій на принципах інтернаціоналізму й братерської взаємодопо-

моги, і полягає гарантія успішної співдружності й дедалі зростаючої могутності всього соціалістичного табору.

Було б невірно сказати, що цей процес співробітництва держав соціалістичного табору відбувається без ускладнень, причому й таких, які спричиняються до тяжких наслідків для справи соціалізму і для національних інтересів розкріпачених народів. У всіх нас перед очима те становище, яке склалося у відносинах між СРСР та Китаєм.

У роки боротьби китайського народу за своє національне й соціальне визволення і в роки після перемоги над імперіалістами радянський народ надавав китайському народові неоціненну допомогу. Скільки наших воїнів віддало своє життя за китайський народ під час його боротьби проти іноземних загарбників і пізніше, в дні боїв проти японських мілітаристів у 1945 році! Якою великою була наша безкорислива допомога Китаю в створенні його індустріальної бази, оборонної промисловості, в підготовці кваліфікованих кадрів, в розвитку народної освіти! Внаслідок цієї допомоги Китай спромігся досягти значних успіхів в галузі економіки й культури.

Та група дрібнобуржуазних авантюристів і великодержавних шовіністів на чолі з Мао Цзе-дуном висунула новий курс зовнішньої і внутрішньої політики; вони відійшли від марксизму-ленінізму, принципів пролетарського інтернаціоналізму, порушили основні закономірності соціалістичного будівництва. Прикриваючи «лівою» фразою свої безрозсудні дії, група Мао Цзе-дуна поставила перед серйозною загрозою соціалістичні завоювання Китаю, різко ослабила його економіку, викликала серйозні заворушення всередині країни, ослабила позиції робітничого класу й призвела до посилення дрібнобуржуазного, анархічного розгулу. Такі дії, як горезвісний «великий стрибок» або створення «металургійної бази» способами, зовсім на те непридатними, як проповідь відмови від підвищення економічного рівня життя трудящих, як заміна справжньої освіти вивченням напам'ять пустопорожніх фраз Мао Цзе-дуна — все це поєднується з запеклою, підлою антирадянською кампанією, виступами проти інших соціалістичних країн, — і водночас із заграванням з оплотом імперіалізму — Сполученими Штатами Америки.

Звичайно, радянські люди розуміють, що група великодержавних авантюристів на чолі з Мао Цзе-дуном — це одне, а великий китайський народ — зовсім інше, і розглядають його, як і завжди, лише як свого друга й союзника в боротьбі за революційне перетворення світу. Та здійснення цього союзу можливе лише тоді, коли Комуністична партія Китаю порве із згубною політикою маоїстів, і відносини КНР з Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму будуть зміцнені, що повністю відповідало б насамперед інтересам трудящих самого Китаю.

Великий Ленін заповідав нам свято берегти єдність трудящих усього світу. В умовах існування соціалістичної системи радянські люди, керовані своєю рідною Комуністичною партією, відстоюватимуть принципи дружби, союзу й співробітництва між соціалістичними країнами, зміцнюватимуть цей союз, який є вирішальною умовою в справі розвитку революційного процесу.

Держави соціалістичного табору зміцнюють дружбу й союз з багатьма країнами світу, які лише недавно звільнилися від колоніальної залежності й стали на шлях самостійного національного розвитку. І саме Велика Жовтнева соціалістична революція дала поштовх могутньому розвитку національно-визвольного руху, завдала нищівного удару всій системі колоніалізму.

Погляньте на політичну карту світу. Понад сімдесят незалежних національних держав з'явилося в Африці, Азії, там, де ще недавно панував заморський колонізатор; почала визволятися й Західна півкуля, вільна Куба стала справжнім Островом Свободи.

Вірна заповітам Великого Леніна, наша країна всіляко допомагала

силам національного визволення у відсталих країнах в їхній боротьбі. Спершу лише один з невеликих народів Далекого Сходу — монгольський — спромігся стати на шлях некапіталістичного розвитку. З часом населення країн, що визволилися від колоніалізму, зросло до багатьох сотень мільйонів. Досить узяти хоча б провідні азіатські країни, кількість населення там перевищує мільярд.

Колоніальна система розпалася внаслідок багатьох причин: тут і загальне ослаблення імперіалізму, і виникнення соціалістичної світової системи, і могутнє піднесення робітничого та демократичного руху, і національно-визвольні революції. Та початок тому розпадові поклала саме соціалістична революція в нашій країні.

Звичайно, це визволення сотень мільйонів трудящих з-під влади колонізаторів відбулося й триває в складних умовах, наражається на рішучу протидію, на прагнення імперіалістів зберегти економічну та соціальну залежність колишніх колоній, загальмувати їхній розвиток. Та ці спроби так само приречені на поразку. Уже ніщо не в силі затримати переможного зростання країн, визволених від колоніальної залежності. Запорукою цього зростання є й буде союз сил соціалізму й національно-визвольного руху.

Півстолітнє існування першої в світі держави робітників і селян, успішне будівництво комуністичного ладу поставило в центр сучасної епохи робітничий клас. В капіталістичному суспільстві вже назріли об'єктивні матеріальні передумови для революційного переходу до соціалізму. Живий приклад нашої країни й усього соціалістичного табору все більше й більше впливає на боротьбу робітничого класу капіталістичних країн, революціонізує його, викликає прагнення і на своїй власній землі покінути з капіталістичним ладом. Зросла міжнародна єдність трудящих мас у боротьбі проти імперіалізму, за мир і соціальний прогрес. Трудящі цілого світу дедалі більше переконуються, що досягти кінцевої мети робітничого класу можна тільки шляхом докорінної перебудови суспільства на соціалістичний лад. Нині, коли сили соціалізму зросли і зміцніли, коли наша Батьківщина є найбільшою силою світової історії, пролетаріат капіталістичних країн може використати досвід нашої країни і всього соціалістичного табору. Нова історична обстановка створила сприятливі умови для боротьби міжнародного робітничого класу за свої права.

За минулі півстоліття величезною силою став міжнародний комуністичний рух. Комуністичні та робітничі партії — авангард міжнародного робітничого класу — є одним з найважливіших факторів, що змінили співвідношення сил на користь миру, демократії, національної незалежності і соціалізму. Запорукою дальшого зміцнення комуністичного руху в цілому світі є зміцнення його єдності, вірність заповітам Маркса й Леніна, інтернаціоналізм, боротьба проти всіх відхилень від марксистсько-ленінської лінії, особливо небезпечних тоді, коли вони поєднуються з проявами націоналізму, великодержавного шовінізму й гегемонізму.

Організований з ініціативи Леніна Комуністичний Інтернаціонал відіграв свою роль у створенні й зміцненні комуністичних партій цілого світу, виховав бойові кадри комуністичного руху. В наш час марксистсько-ленінської світової спільної розробляють свою стратегію і тактику, розвиваючи й збагачуючи спадщину Жовтня. Генеральна лінія, творчий підсумок спільної колективної роботи марксистів-ленінців, в наші дні сформульована в історичних Декларації і Заяві Московських нарад 1957 і 1960 років.

Забезпечення єдності міжнародного комуністичного руху є найактуальнішою проблемою, і комуністи всього світу зміцнюють її спільними діями в розв'язанні спільних завдань, товариським обміном думок, нарадами й конференціями, присвяченими актуальним справам міжнародного комуністичного руху. Прикладом цього є конференція європейських комуністичних і робітничих партій в Карлових Варах, присвячена проблемам миру та безпеки в Європі, або нещодавна спільна Заява

комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн з приводу агресії Ізраїля проти арабських країн.

Жодна історична зміна в світі не призводила до таких корінних, благотворних зрушень у житті всього людства, як Велика Жовтнева соціалістична революція. Стрижнем усієї світової політики стала боротьба між соціалізмом, сили якого міцніють з року в рік, та імперіалізмом, що зазнає поразки за поразкою — хоча сили у нього ще є. Та гасла Великого Жовтня, проголошені й успішно утверджені на протязі минулого п'ятдесятиліття — принципи миру й міжнародної безпеки, рівності, дружби й співробітництва між народами, — перемагають у цілому світі.

Ми не можемо й на хвилину забувати, що, поки існує імперіалізм, існуватиме й небезпека загарбницьких воєн. Кривавий досвід війни у В'єтнамі й подій на Близькому Сході, невпинні провокації проти Куби зобов'язують нас ні на хвилину не втрачати пильності й бути готовими дати в будь-яку мить нещадну відсіч агресивним діям імперіалістів.

Великий Жовтень викликав глибоку кризу імперіалістичної міжнародної політики, так би мовити, скував імперіалістам свободу рук. Жодного великого міжнародного питання не можна нині розв'язати без участі Радянського Союзу. Наша країна стала такою силою на міжнародній арені, що буржуазія змушена тепер діяти, безперестанку оглядаючись на Радянський Союз. Наша країна є одним із засновників Організації Об'єднаних націй, її голос набув такого авторитету, про який і мріяли не могла дореволюційна Росія.

Звичайно, міжнародний авторитет нашої країни є наслідком її економічної могутності й обороноздатності. СРСР у змозі знищити будь-якого агресора чи групу агресорів, які наважилися б зазіхнути на свободу й незалежність нашої соціалістичної Батьківщини. Про це красномовно має нагадувати імперіалістам нищівний розгром найстрашнішого з агресорів, які будь-коли нападали на нашу землю, — німецького фашизму. Країна Рад дбає про свою військову могутність не з агресивною метою, а для підтримання миру — це чудово знають трудящі всього світу, справедливо вбачаючи в Радянському Союзі оплот миру на землі. Борючись за мир, проти несправедливих, імперіалістичних загарбницьких воєн, Радянська країна в той же час підтримує справедливую боротьбу народів за своє національне й соціальне визволення.

Минуло півстоліття з дня народження першої в світі держави робітників і селян. Здійснилася мрія кращих умів людства — почалося визволення всіх трудящих з-під гніту і експлуатації. Ідеї Великого Жовтня стали провідними ідеями нашого часу, великою творчою силою сучасної історії.

Усі народи земної кулі відзначають п'ятдесятиліття Великого Жовтня. Український радянський народ, в сузір'ї Союзу Радянських соціалістичних республік, в тісному єднанні з усіма іншими народами багатонаціональної Країни Рад, віддаватиме всі свої сили справі комунізму, її перемозі в нашій країні і торжеству комунізму у цілому світі.

Плакат 3. Москви (Польша).

МИЛАН НИКОЛИЧ
(Югославія)

БАТЬКІВЩИНА СОНЦЯ

(УРИВКИ З ПОЕМИ)

50-річчю Великої Жовтневої
революції присвячую.

Автор

ПІСНЯ ПЕРША

З степового колосся,
З уральських глушин,
З виднокругу людських очей,
З іскри ковадла,
З потерті книг,
З млинів,
З дзвіниць,
З церков,
З кори беріз,
З глибин страждань,
З кулаків люті,
З одвічного терпіння

Озвався голос Червоного Провидіння,
Голос, втілений в пуп'янки квітів,
Голос, злитий з дзюрчанням віків,
Голос, в горлі затиснутий криком,
Голос, рясно окроплений кров'ю —
Голос знявся за хмари високо,
Голос лине у променях Сонця:

Жлукти принесемо —
Владу вичавимо;
Млини запустимо —
Владу перемелемо;
Ступи спорожнимо —
Владу розтолочимо;
Заступи нагостримо —
Владу закопаємо;
Орала направимо —
Владу переоремо;
Коси наклепаємо —
Владу викосимо;

Рогані розжаримо —
Владу засліпимо;
Яруги загатимо —
Владу втопимо.

Родися, земле!
Батьківщино Сонця.
Світ Розуму.
Плодючості початок.
Кінець стражданням.
Пора кохання.
Основа миру.

Родися, земле!
Край казок і мрій.
Збудована з каміння й глини.
Заквітчана вінком пахучих трав.
Ти снилася в степах, на сінокосах,
Ввижалась у халупах і в'язницях.
Родися, земле!
Бальзам — ранам.
Усміх — обличчям.
Срібло — ночі.
Вода — посуші.
Дороговказ — оку.
Рука — руці.
Родися, земле!

ПІСНЯ ДРУГА

...Раптом збоку суне тварі погань сіра,
Дикі кози трощать, обжирають квіти.

Х'Ю МАКДІАРМІД

(Англія)

ГІМН ПРО ЛЕНІНА

(УРИВОК)

У дні революційних зрушень ти розцвів зорею,
Став ясновидцем, передбачив рухи класів,
І революції можливі повороти
Як на долоні бачив;
У тебе не лише аналітичний розум.
Великий розум, конструктивний, синтетичний,
Нову у мислях здатний створювати дійсність —
Таку, якою в силу життєвих законів
Вона кінець кінцем повинна стати,
Свідоме до уваги беручи втручання
У гостру боротьбу за виконання тих завдань,
Що перед Партією стали й цілим класом;
Та ще й ускладнення можливі й неминучий опір
Всіх інших класів.
Це ясновидіння
Є наслідок глибокого знання життя
З усім його багатством барв, відносин і зв'язків...

З англійської переклав Борис ТЕН

БІШВАДЖІТ РЕЙ

(Індія)

СВІТАНКОВА ЗОРЯ

«А що таке щастя?» —
пенджабця спитай...
Він скаже,
не звикши в труді до брехні:
«На рисовім полі дзвінкий водограй,
долина Пенджабу
в дощі навесні...»
Слова підбере,
мов зерно для ріллі,
і скаже, обдумавши,
не навмання:
«Зоря, світанкова зоря
на землі...»
Зоря,
а не ранок звичайного дня!
Зоря —
це для ночі загибелі страх.
Зорі справедливій — віки,
а не мить.
На мовах усіх
і в усіх словниках
до слова оцього
синонім гримить —
ЛЕНІНІ
...Я знаю:
різниця у кліматах є.
Та в битвах
за волю й життя
бідаря
«Аврора» по кожному палацу

б'є —
в зимові
і літні
влучає зоря!
Сієє вона —
і щезає імла,
розкутій людині
все ближча мета,
і в дужих мартенах Бхілаї
пала,
мов сонце у квітні,
сліпучий метал!
О Азіє,
сльози туманили зір!
Та в джунглях В'єтнаму
бійці —
не одні.
Коли піднімаються люди до зір,
то рабству і гніту
вже злічено дні!
В атаку хто йде
чи у небі пливе —
життя
із цієї зорею зв'яра.
Зійшла над Невою,
та всюди живе,
живе, не погасне ніколи
зоря —
ЛЕНІНІ

Переклав Степан ЛИТВИН

ВУЛИЦЯ РЕВОЛЮЦІЇ

Ця вулиця
 переді мною.
Ця вулиця кличе мене...
Неначе повільно іду по сліду
Леніна
З вітрами Жовтня
І мчуся,
 щоб зв'язати прах
З цих мужніх слідів,
Які тягнуться по Росії,
Щоб роздавати хліб
 і зорі.
Ця вулиця
 в'ється, як знамено,
Мов частокіл багнетів революції,

Серед вулиць і площ
З іменами царів і князів.
І я бачу,
як спішають по ній
Перші петроградські бійці.
В їх очах сяйво горить,
І небо гримить
над «Авророю».
Тяжкими пострілами вагітне,
Готове породити новий Світ.
І звідси зникає все тимчасове,
І вічному
шлях простеля.

*З болгарської переклав
Микола ФЕЕНКО*

КАРЛОС АУГУСТО ЛЕОН
(Венесуела)

ЩЕ ЖИТТЯ ТЕБЕ Я ЗНАЮ

(ФРАГМЕНТИ)

Співаю Леніна, його ім'я величне.
Співаю Леніна і визначити хочу
те місце, де в історії знаходжусь,
той шлях, яким іду, і перехрестя
швидкого часу...

Все сталося так, як ти вказав, Товариш.
Зросло спочатку деревце єдине,
оточене ворожою стіною,
але міцне в своїм нестримнім рості:
немов стріла, що влучила у ціль,
спрямована несхибною рукою.
Це дерево твого народу, Ленін, —
таджика, росіянина, туркмена.
А потім виросли — мов ліс — нові дерева,
від Праги до Пхеньяна і Ханоя.
Все сталося так, як ти казав, Товариш!..

Ціле життя тебе я знаю, Ленін,
і за тобою йду. Я народився,
коли в Росії визрів гнів народний.
З тобою виріс, і мій син одержав
Твоє ім'я.
Так близько біля тебе був я завжди,
що хоч в житті ніколи і не бачив,
та зміг би, певне, добре розповісти
про посмішку твою, про жвавий погляд,
про неспокійнеє твоє ество.
Ти був немов потік,
Що рветься з кручі гордо і нестримно.

Ти був і лагідний, мов плесо,
але і сильний, наче буря...

Я бачив, Ленін, біля Ленінграда
той курінь, де жив ти й працював
в бурхливі дні напередодні Жовтня.
Сидів ти, невисокий, з олівцем,
але могутній — партія твоя
вела народ, і був ти разом з ними
ростком життя нового, й цілий ліс
з того ростка вже виріс. Скільки, Ленін,
таких ростків готові прорости
в усіх кінцях землі, — цього й бояться
ті, що життя так люто ненавидять...

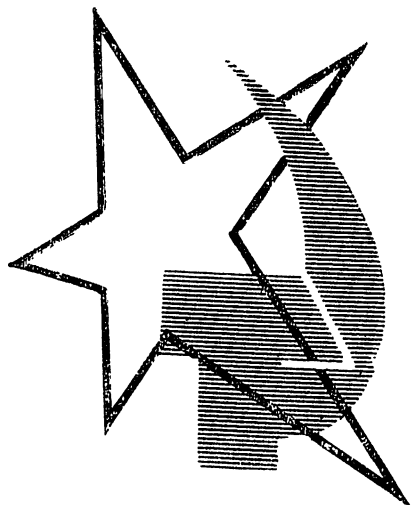
Тебе співаю, Ленін, щоб зміцнити
в борні проти війни. Ти заповів
нам Мир, і нас навчив, Товариш,
як битися за нього. Твій народ
і партія твоя, немов знамено,
несуть його, мов заповітну мрію.
Від нього виграє весь світ, усі народи,
І коли хтось питає: «З ким ми йдемо?»
Відповімо: «Ми з Ленінім завжди,
з народом Леніна, з народами землі,
що об'єднались під його знаменом».
Ми знаємо, ніщо нас не зупинить,
ніхто не залякає. Ми йдемо
з його ім'ям, з історією разом.

З іспанської переклав
Григорій ЛАТНИК

1917 1967

Плакати П. Петрова (Болгарія).

ВОНИ ВІТАЛИ ЖОВТЕНЬ

Історія сучасної зарубіжної літератури яскраво свідчить про те, що на багатьох видатних письменників, на їх світогляд і творчість Велика Жовтнева соціалістична революція, створення нового, найпрогресивнішого суспільства в нашій країні мали величезний вплив.

Весь розвиток прогресивної світової літератури за останні десятиріччя підтверджує: чим активніше прагне письменник пізнати

навколишній світ і події, які в ньому відбуваються, тим більший відбиток знаходять в його творчості величні ідеї Жовтня.

Першим з-поміж зарубіжних письменників, хто палко відгукнувся на всесвітньо-історичні події 1917 року в нашій країні, був американець Джон Рід. В передмові до його знаменитої книги «Десять днів, що потрясли світ» В. І. Ленін писав, що прочитав її з величезним інтересом і неослабною увагою і рекомендував цей твір робітникам усіх країн.

Разом з Джоном Рідом свідком Жовтневих подій у Петрограді був його друг, американський письменник і журналіст Альберт Ріс Вільямс; у книзі «Десять місяців з В. І. Леніним» (1919) він яскраво відобразив роль великого вождя пролетаріату в Жовтневій революції і створенні першої в світі Радянської держави. Згодом письменник ще кілька разів приїздив до нас, і наслідком кожної поїздки його була нова книга про соціалістичне будівництво в нашій країні.

Щирим другом Радян-

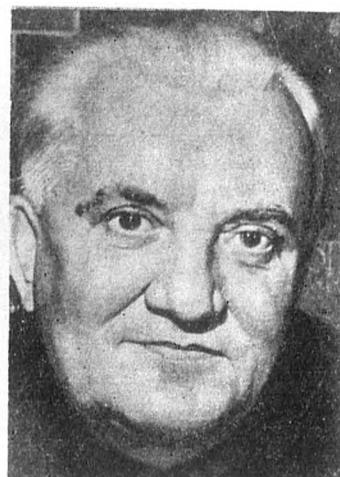
Ромен Роллан.

Анна Зегерс.

Віллі Бредель.

Луї Арагон.

Бертольт Брехт і Мартін Андерсен-Нексе.

Марія Майєрова.

ського Союзу був великий письменник і публіцист Теодор Драйзер, чия творчість становить цілу епоху в історії прогресивної літератури США. Ще в 1920 році в книзі «Бий, барабан» Драйзер рішуче виступив на захист Країни Рад, затаврував іноземну інтервенцію, звинуватив американську буржуазію та уряд у втручанні у внутрішні справи нашої країни. Побувавши в 1927 році в Радянському Союзі на святкуванні десятої річниці Жовтня, письменник створив книгу «Драйзер дивиться на Росію», в якій виявив в основному правильне розуміння особливостей економічного і культурного розвитку нашої країни. Матеріали для книги Драйзер збирав у багатьох містах Радянського Союзу, в тому числі і в Харкові. Тут він зустрічався з робітниками на заводах і фабриках, вивчав умови їх праці, цікавився питанням виробництва, культурним життям тодішньої столиці України. Він відвідував робітничі клуби, побував у Харківському Будинку культури «Металіст»; в розмовах з робітниками Драйзер часто питав, чи знають вони його книжки, видані в СРСР, і дуже радів з того, що його романи мають великий ус-

пих у харків'ян. Саме в Радянському Союзі Драйзер написав повість «Ерніта», створивши в ній образ американської жінки-фахівця, що приїхала в Країну Рад для участі в соціалістичному будівництві. Пізніше Драйзер писав про Радянський Союз у книжках «Трагічна Америка», «Америку варто рятувати», а також присвятив нашій країні низку статей.

Велика Жовтнева соціалістична революція мала неабиякий вплив на світогляд і творчість багатьох інших американських письменників, зокрема Лінкольна Стеффенса, Майкла Голда, Альберта Мальца.

Першим з-поміж французьких літераторів Жовтень вітав видатний письменник та громадський діяч Анрі Барбюс. Інакше і не могло бути: ще в своєму знаменитому романі «Вогонь» Барбюс виступив як палкий антимілітарист, борець за міжнародну солідарність робітників. Потім, уже під безпосереднім впливом Жовтневої революції, Барбюс створює роман «Ясність», пише книгу «Слово борця», збірку під назвою «Правдиві повісті». Побувавши в СРСР, письменник змалював цей свій візит у книзі «Ось що зроблено в

Грузії», де показав, як за роки Радянської влади колишня окраїна царської Росії перетворилася на квітучу республіку. Книгу «Росія» Барбюс присвятив соціалістичному будівництву в нашій країні, а нарис «Про Леніна» — життю і діяльності великого вождя трудящих. Перебуваючи в Харкові 1927 року, Анрі Барбюс цікавився розвитком промисловості і культури міста; він також відвідав комуну ім. Дзержинського, де розмовляв з видатним радянським педагогом А. С. Макаренком.

Критичне ставлення до буржуазного суспільства і любов до російської класичної літератури підготували до позитивного сприйняття ідей Жовтня іншого видатного французького письменника—Ромена Роллана. Він палко виступав на захист молодій Країні Рад, проти іноземної інтервенції. Остаточний перехід на бік нового світу Роллан здійснив на початку 30-х років, про що свідчать його статті «Прощання з минулим» та «Ленін, мистецтво і діяння», а також певною мірою роман «Зачарована душа». 1935 року Ромен Роллан відвідав СРСР як гість Горького. Повернувшись на батьківщину, письменник продовжував

вести активну боротьбу проти війни і фашизму.

З французьких письменників старшого покоління, в творчості яких знайшли відгомін ідеї Великого Жовтня, слід назвати також Анатолія Франса, Жана-Рішара Блока, Поля Вайяна Кутюр'є, Раймона Лефевра. Серед сучасних письменників найпалкішим пропагандистом цих ідей став Луї Арагон. Після перебування в нашій країні Арагон пише збірку віршів «Ура, Урал» — поетичну розповідь про роль Уралу в індустріалізації СРСР, та книжку «За соціалістичний реалізм», в якій обґрунтовує можливість розвитку цього напрямку у французькій літературі.

Одним з перших німецьких письменників, що відгукнулися на Жовтневі події 1917 року в Росії, був Йоганнес Бехер. Вже 1919 року він вітав Жовтневу революцію в збірці віршів «Усім! Усім! Усім!» Разом з трудящими всього світу Бехер тяжко переживав смерть великого вождя пролетаріату Володимира Ілліча Леніна; ці настрої втілені в поемі «Біля труни Леніна». Поет відвідав нашу країну в 1927 році. Після цього візиту тема Радян-

ського Союзу стає однією з провідних у творчості письменника.

Жовтнева революція визначила творчий метод Анни Зегерс, викликала в неї інтерес до робітничого руху. Уже в повісті «Повстання рибалок», написаній наприкінці 20-х років, Зегерс змальовує класову боротьбу трудящих. Але у той час письменниця ще не могла створити широкої картини робітничого руху в Німеччині. Та, побувавши в Радянському Союзі як делегат II Міжнародного конгресу революційних письменників, вона остаточно зрозуміла історичну необхідність і все-світнє значення боротьби пролетаріату. Результатом цього прозріння був роман «Попутники», в якому відтворено зростання робітничого руху в Болгарії, Польщі, Китаї, інших країнах, показано значення міжнародної солідарності пролетаріату, змальовано роль Радянського Союзу в цій боротьбі. Наступний роман Зегерс «Шлях крізь лютий» присвячений повстанню австрійських робітників у 1934 році. 1937 року, перебуваючи в еміграції, Зегерс надіслала привітання з нагоди 20-х роковин Великого Жовтня, яке назвала «Ми

думаємо про Радянський Союз». Значною подією в творчій біографії Анни Зегерс став її роман «Мертві лишаються молодими» — широке полотно, присвячене найважливішому етапові новітньої історії Німеччини з початку 1919 року і до другої світової війни. Озброєна ідеями Жовтня, Зегерс по-новому осмислила і ті зміни, що відбулися в Німеччині після розгрому гітлеризму. Про це свідчать її повість «Людина та її ім'я», романи й численні оповідання, написані після повернення на батьківщину.

Великий Жовтень дав творче натхнення й іншому видатному німецькому митцю — драматургу Фрідріху Вольфу. Досить нагадати про драму «Матроси із Катарр», в якій ідеться про повстання в австро-угорському флоті наприкінці першої світової війни, та «Флорідсдорф» — про збройне повстання віденських робітників у лютому 1934 року. Перу Вольфа належить чимало антифашистських творів, а також творів про соціалістичне будівництво в НДР.

Майже всі провідні письменники Німеччини зазнали великого впливу ідей Жовтня. В романі «Дев'яте ли-

Іван Ольбрахт.

Фрідріх Вольф.

Арнольд Цвейг.

Еріх Вайнерт.

Джеймс Олдрідж.

Йоганнес Бехер.

стопада», написаному ще в 1920 році, Бернгард Келлерман показав, як, наслідуючи приклад робітників та селян Росії, народні маси покінчили з імперією кайзера Вільгельма II. Жовтень допоміг Келлерману глибоко осмислити і те, що відбувалося в Німеччині напередодні приходу до влади фашистів і під час їхньої кривавої диктатури; про це свідчить його роман «Танець смерті».

Генріх Манн у статті, присвяченій пам'яті В. І. Леніна, правильно оцінив значення діяльності великого вождя пролетаріату для світової історії. В період другої світової війни Генріх Манн, тоді емігрант і активний борець проти фашизму, написав кілька статей, перейнятих щирою симпатією до нашої країни.

Розуміння всесвітньо-історичного значення Жовтня і тих грандіозних перетворень, які відбулися в нашій країні, допомогло Ліону Фейхтвангеру не тільки стати активним борцем проти фашизму («Успіх», «Сім'я Оппенгеймів», «Вигнання»), але й правильно осмислити і подати в своїх історичних романах далеке минуле.

Ідеї Жовтневої революції надихали німецьких поетів Еріха Вайнерта, Еріха

Мюзама, романістів Віллі Бределя, Ганса Мархвіцу, Арнольда Цвейга, драматурга, романіста і поета Бертольта Брехта.

В англійській літературі XX століття тема революції посіла видатне місце насамперед у творчості Ралфа Фокса. Ще в 1920 році Фокс побував у нашій країні, незабаром вийшли його книжки «Люди степів» і «Штурм неба». А в творі «Маркс, Енгельс, Ленін про Ірландію» Фокс подає марксистський аналіз розвитку робітничого руху в себе на батьківщині.

По-своєму сприймав ідеї нашої революції Бернард Шоу.

Після безпосереднього знайомства з нашою країною в 1931 році Шоу стає щирим другом Радянського Союзу.

З англійських прогресивних письменників, на світогляд і творчість яких вплинула Жовтнева революція, ідеї ленінізму, слід відзначити Шона О'Кейсі, Джеймса Олдріджа, Джека Ліндсея.

Жваво відгукнулися на Жовтневу революцію прогресивні письменники Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Болгарії.

Велику роль у пропаганді ідей Жовтня в Чехосло-

ващині відіграли Ярослав Гашек і Станіслав Костка Нейман.

Під впливом Жовтня формувався світогляд відомого друга Радянського Союзу, активного борця проти фашизму, національного героя Чехословаччини Юліуса Фучіка. Вже перший візит до нашої країни в 20-х роках Фучік схарактеризував як поїздку в майбутнє. І не випадково його книга, видана після цієї поїздки, називалася «В країні, де наше завтра стало вчорашнім днем». Згодом він працював у Москві як кореспондент газети «Руде право». Тема революції знайшла відбиття в низці його статей і нарисів так само, як і в творах інших прогресивних письменників Чехословаччини — Івана Ольбрахта, Антоніна Запотоцького, Марії Майерової.

З польських письменників першим відгукнувся на великі події в нашій країні Стефан Жеромський. Його приклад наслідували Юліан Тувім, Леон Кручківський, Ярослав Івашкевич.

У болгарській літературі активним пропагандистом ідей революції став Христо Смирненський, який у своїх поетичних творах оспівував боротьбу пролетаріату. Разом з ним ці ідеї пропагував поет Христо Ясенів,

який зокрема у вірші «Петроград» оспівує Жовтневі дні 1917 року. З позицій революційного пролетарського письменника Ясенов змалював також повстання болгарських комуністів 1923 року в Софії. Великий внесок у поширення ідей Жовтневої революції в Болгарії зробили такі видатні майстри слова, як Никола Вапцаров, Христо Радевський, Георгій Караславов.

Тема Жовтневої революції увійшла і в угорську літературу. Вже в збірці ста-

тей угорського прогресивного письменника Жигмонда Моріца, опублікованих 1919 року під назвою «Створімо новий світ», яскраво висвітлюються ідеї більшовизму та події, які відбувалися тоді в Угорщині. Ці події лягли і в основу роману угорського письменника Бели Іллеша «Тиса палає».

Багато писав про революцію учасник громадянської війни в Радянській Росії Мате Залка, який згодом загинув в Іспанії в боротьбі проти фашизму.

З прогресивних письменників зарубіжних країн, творчість яких розвивалася під впливом Жовтневих ідей і соціалістичного будівництва в нашій країні, слід назвати імена чилійського поета Пабло Неруди, бразильського письменника Жоржі Амаду, іспанських поетів Федеріко Гарсія Лорки, Рафаеля Альберті, датського письменника Мартіна Андерсена-Нексе та багатьох інших.

Г. ТИМЧЕНКО

м. Харків.

З УСІХ **ШИРОТ**

СВЯТКОВІ ЕКСПОЗИЦІЇ. На честь 50-річчя Великого Жовтня Музей В. І. Леніна у Варшаві підготував нову експозицію, присвячену перемогам радянського народу у будівництві комунізму, а також ролі Жовтневої революції у визначенні історичної долі Польщі. В інших музеях польської столиці відкриті виставки «В. І. Ленін — його життя і діяльність», «Жовтнева революція і Польща», «Участь поляків у Жовтневій революції».

У Варшаві відкрито також міжнародну виставку революційного плаката.

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ВЕЛИКОМУ ЖОВТНЮ. На сцені одного з найбільших театрів демократичного Берліна — «Коміше опер» поставлено оперу німецького композитора Зігфріда Матуса «Останній постріл». Свій твір він присвятив 50-річчю Великого Жовтня.

Для участі в новому оперному спектаклі театр запросив також співаків з Радянського Союзу.

«ДОКУМЕНТИ ДРУЖБИ». Виставку під такою назвою відкрито в Іені, в Німецькій Демократичній Республіці. Тут зібрано документи, що розповідають про німецько-радянську дружбу за всі 50 років існування радянської держави. На виставці зібрано цікаві рідкісні документи.

«ЗРОБЛЕНО В КОРЕЇ». Такої галузі промисловості, як суднобудування, в Кореї ніколи досі не було. А нині в місті Чхонджіні за допомогою Радянського Союзу збудовано велику судно-

верф. З її стапелів уже зішли досконалі морські траулери, на яких можна виходити далеко в море для промислового лову риби.

Судноверф обладнано потужними порталними кранами та іншим новітнім устаткуванням, виготовленим в СРСР, а також частково на підприємствах самої Кореїської Народно-Демократичної Республіки.

ПОДАРУНОК З ЛЕГЕБРУХА. На заводі металовиробів в Легебруху, в НДР, виготовлено незвичайного ножа з багатьма лезами й різними пристосуваннями. На ньому зроблено напис: «Благородному борцю за справу пролетаріату Фрідріху Енгельсу в день його 70-річчя від друзів із Золінгена».

Дивний ніж — точна копія того ножа, якого Енгельсу подарували робітники Золінгена — міста в Рурі. Ніж, виготовлений тепер в НДР, також має стати подарунком. Він призначений для одного з московських музеїв.

Жюль Перахім (Румунія). Перемога буде за нами. Гравюра на лінолеумі з циклу до книги Джона Ріда «Десять днів, що потрясли світ».

Джон Рід і революція

«Почалася справжня революція. Вперше в історії трудящий клас здобув владу в державі для своєї власної мети і прагне її утримати» — цими словами починалася написана 17 листопада 1917 року перша стаття Джона Ріда, яка називалася «Червона Росія — триумф більшовиків».

Журналіст Джон Рід прибув до Росії незадовго до Жовтневої революції як кореспондент американського лівосоціалістичного журна-

лу «Месіз». У своїх кореспонденціях Рід не тільки писав про події, а й намагався проаналізувати те, що бачив. Саме завдяки цьому він став справжнім «хронікером» Великої Жовтневої соціалістичної революції. Хроніку її подій він занотував у численних статтях, в книжці «Десять днів, що потрясли світ». Вона, як відомо, була перекладена на багато мов.

Джон Рід писав правду про революцію. Його статті

спростовували поширювані на Заході наклепи. Відбиваючи нападки американської реакційної преси на російський пролетаріат, Рід писав, що більшовики — єдина у світі партія, яка забезпечує «найвище політичне вираження волі народу», що «в жодній іншій країні робітники не мають такого рішучого вождя, як Ленін».

Рід захищав заходи революційної Росії, спрямовані на встановлення миру. Коли 8 листопада 1917 року

Сторінка журналу «Виднокренки», присвячена Джону Ріду.

газета «Вашінгтон івнінг стар» заявила, що радянський уряд, внаслідок німецьких інтриг в Петрограді, хоче негайно укласти угоду про мир, Джон Рід зазначав, що за цим рішенням стоїть щире прагнення миру.

Він гостро критикував буржуазну пресу за піднятий галас про «зраду росіян». Він доводив, що революція врятувала Росію від поразки царської армії і німецької окупації. «Якби не було Російської революції,— писав він,— німецька армія стояла б тепер в Москві і Петрограді».

В роки іноземної інтервенції, коли американські «пророки» заявили, що Радянська влада не тримається і кількох місяців, Джон Рід писав: «Радянський уряд Росії утвердився і залишиться, бо він спирається... на волю революційних мас».

Відкидаючи безглузду аргументацію інтервентів, які послали свої війська в Ро-

сію начебто для того, щоб відновити «закон і порядок» і перешкодити «німецькому впливові», Джон Рід попереджав їх про неминучу поразку. Радянська Росія, писав він, ніколи не буде пішаком в чужих руках, вона спроможеться «захистити себе від капіталістичного світу».

Джон Рід спростовував твердження капіталістичної преси США та інших країн про те, ніби Жовтнева революція вкинула Росію в хаос, кровопролиття, терор. Рід підкреслював перш за все творчу природу революції, писав про її досягнення, плани на майбутнє. У своїх кореспонденціях він наводив факти про організаційну роботу радянського уряду, розповідав про діяльність робітничих і селянських Рад, підкреслював, що революція створила нову владу і нову державу, яка спирається на активність найширших мас, підтримку величезної більшості народу.

Джон Рід не приховував труднощів, що їх переживала Країна Рад в період громадянської війни та інтервенції. Він писав про важкі умови побуту, про жертви і голод. Але він бачив величні перспективи розвитку революційної Росії. Він сповіщав про плани господарського будівництва, про створення системи соціального забезпечення, про величезну увагу, що її революційний уряд приділяв справі народної освіти, ліквідації неписьменності, поширенню культури. «Вони мусять знати,— писав Рід,— і для цього вчаться».

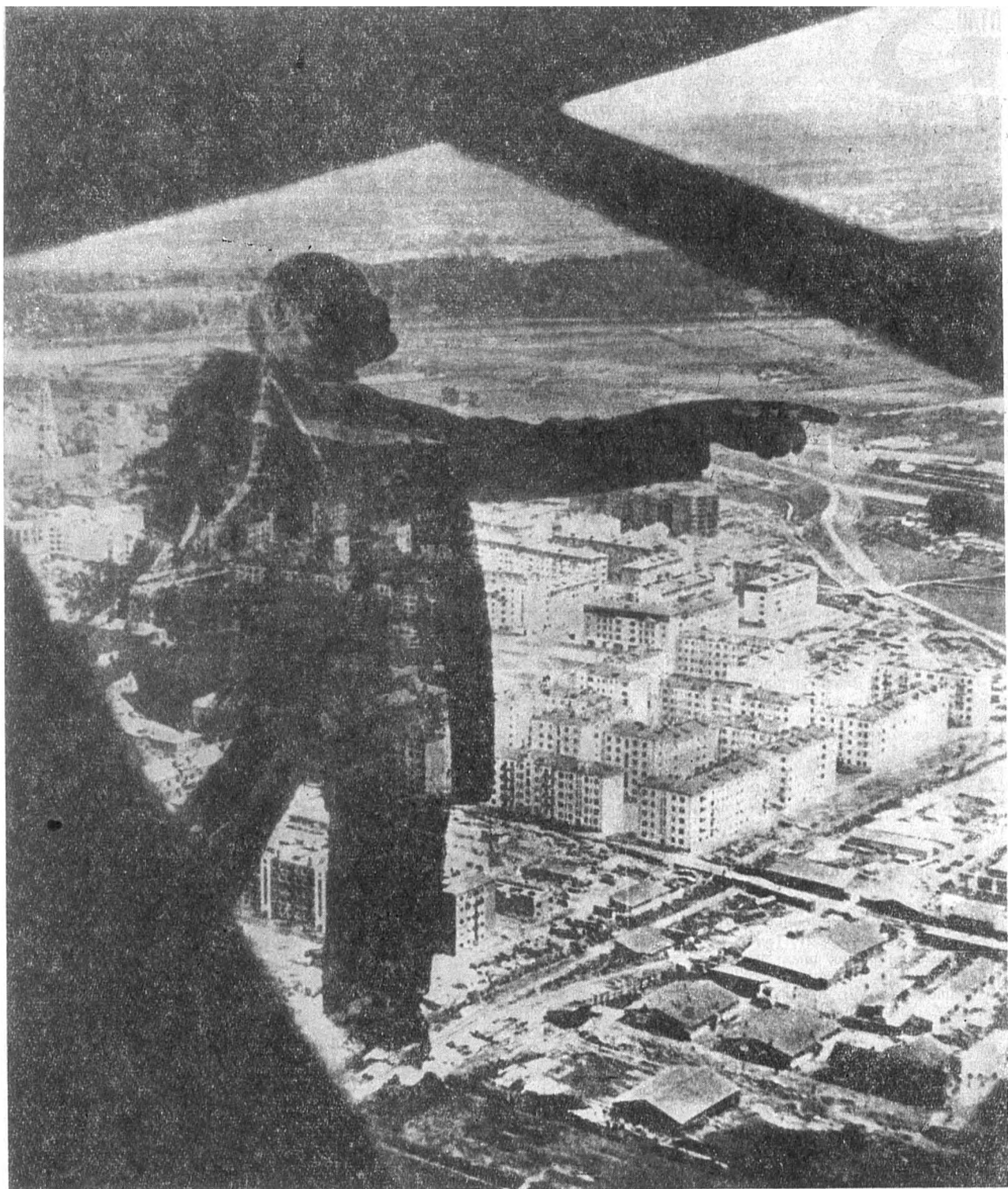
Джон Рід писав свої кореспонденції для багатьох американських видань. Але його хроніка подій Великого Жовтня відома насамперед з книжки «Десять днів, що потрясли світ». Це надзвичайно детальна розповідь про перші роки революції.

Рід не тільки розумів історичне значення цих подій, але й усім серцем був на боці повсталого народу. Він писав про ці події з пристрасною й симпатією, не як байдужий спостерігач, а як їх учасник.

Повернувшись на батьківщину, Джон Рід вів активну боротьбу з американською реакцією, яка не могла йому простити правдивих репортажів про Жовтневу революцію. В 1920 році він емігрував у Росію. Це був дуже тяжкий час. Молода Радянська держава переживала величезні труднощі. В країні лютував тиф. Джон Рід став жертвою цієї хвороби. Він похований в Москві на Красній площі.

Джон Рід ввійшов в історію як пристрасний захисник революції, автор багатьох статей, поезій і чудової книги «Десять днів, що потрясли світ».

Переклад з журналу
«Виднокренки»

Джон Хартфілд. «СРСР будує». Фотомонтаж.

«Вступ ряду країн на шлях соціалізму після другої світової війни і в дальші роки був наочним підтвердженням ідеї марксизму-ленінізму про неминучу перемогу нового суспільного ладу. Будівництво соціалізму в цих країнах відбувається в більш сприятливих умовах: вони з самого початку могли спертись на соціалістичну співдружність, на Радянський Союз».

(З Тез Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

ЧЕРВОНИЙ МЕНАДЖЕР //

Колись тут були ліси і, мабуть, з тих давніх часів на гербі Лінденберга залишилося розкішне розлоге дерево. Розлоге зелене дерево на червоно-синьо-жовтому полі і дата — 1327. Тепер село займає чималий шмат на картах Великого Берліна, про ліси й полювання тут пам'ятають не дуже багато людей, а ще менше пригадують давній герб. Останній притулок він знайшов у старезній халупі поряд з древньою прядкою, плугом, скіпкою і кухлями, словом, усім тим хатнім начинням і знаряддям землеробської праці, без яких не уявляли собі життя десятки поколінь лінденбержців. Це строкате господарство зветься сільським музеєм, а організували його школярі, які мають всі підстави пишатися своєю винахідливістю. Знайти і відвоювати оті древності було нелегко, проте увагу будь-якого більш-менш зацікавленого відвідувача приверне, насамперед, інше.

Кілька звичайнісіньких аркушів паперу. Дбайливо вималювані написи: «Читав, чув, сам пережив»,

Дітер Беслер.

а трохи нижче: «Частина хроніки села» і ще таке: «Шкільна хроніка». Визбрана по крихтах історія Лінденберга, починаючи з 1327 року, коли вперше згадується у часописах «Липова гора — володіння святої діви», чи точніше — монастиря. Химерно переплітаючись, ці записи напро-

чуд соковито й живо відтворюють картини минулого — давнього і не дуже давнього — повідомлення про війни, стихійні лиха, народження, смерть, вибори, інфляції, реформи, пожежі...

Але виберемо з тих записів лише два, зроблені вже за наших часів:

«10 вересня 1945 року. Земельна реформа.

18 квітня 1953 року. П'ять господарств об'єдналися у кооператив».

Додамо до цього вже від себе: Дітер Беслер з'явився у Лінденберзі трьома роками пізніше і став четвертим головою сільськогосподарського виробничого кооперативу «Вартенберг-Лінденберг».

1945 року Дітеру Беслеру минуло двадцять три, його скалічили,

кого у Німецькій Демократичній Республіці називають «активістами першої години». Він вступив до Комуністичної партії, брав участь у проведенні земельної реформи. На той час слово «колгосп» було тут одіозним — «Німецький селянин без власного шматка землі? Такого не було і не буде!», «Німецький селянин радиться у своїх справах тільки зі своєю дружиною». І доки одні теоретизували, інші палили, стріляли, умовляли, загрожували, словом, вживали всіх можливих і неможливих заходів, щоб «перешкодити і зупинити».

Радянська Армія? Так, вона бу-

права сподіватися на якогось чергового Ноя з його рятівним квачем. Хіба в них не було рук? І голови?

«Піднята цілина» Михайла Шолохова виявилася чи не першим політичним посібником з питань колективізації, який трапився Беслеру. Прочитавши книгу вперше, він засумнівався: чи немає тут перебільшення? Прочитавши вдруге, сказав собі: це про нас. І відтоді «прикипів» до Шолохова — як і до Горького чи Томаса Манна. А втім, це вже було дещо пізніше, в інституті, де він вчився на юриста.

Прокидаючись вдосвіта, він щоразу чекав найнеприємніших несподіванок. У нього були для того всі підстави. Троє його попередників закінчили свою діяльність на посаді голови швидко і безславно, і селяни не мали наміру затримувати четвертого. Його вища освіта не справила на них жодного враження — хіба що як привід для жартів. Але, крім диплома юриста, Дітер Беслер мав розум потомственного хлібороба і наполегливість комуніста. Його супротивники вважали, що знають і хліборобів, і комуністів. Однак вони переоцінили себе і недооцінили Беслера. Він не поспішав і міг видатися нерішучим. А тим часом голова міцно сидів у сідлі. Вони спробували вибити його звідтіля і досить енергійно: одного чудового ранку голова знайшов село майже порожнім, себто все було, як завжди, тільки зникли люди. Куди? Відповідь він знав надто добре. Кооператив розташований поблизу державного кордону із Заходом. А кордон був відкритий, і по той бік

з ЛІНДЕНБЕРГА

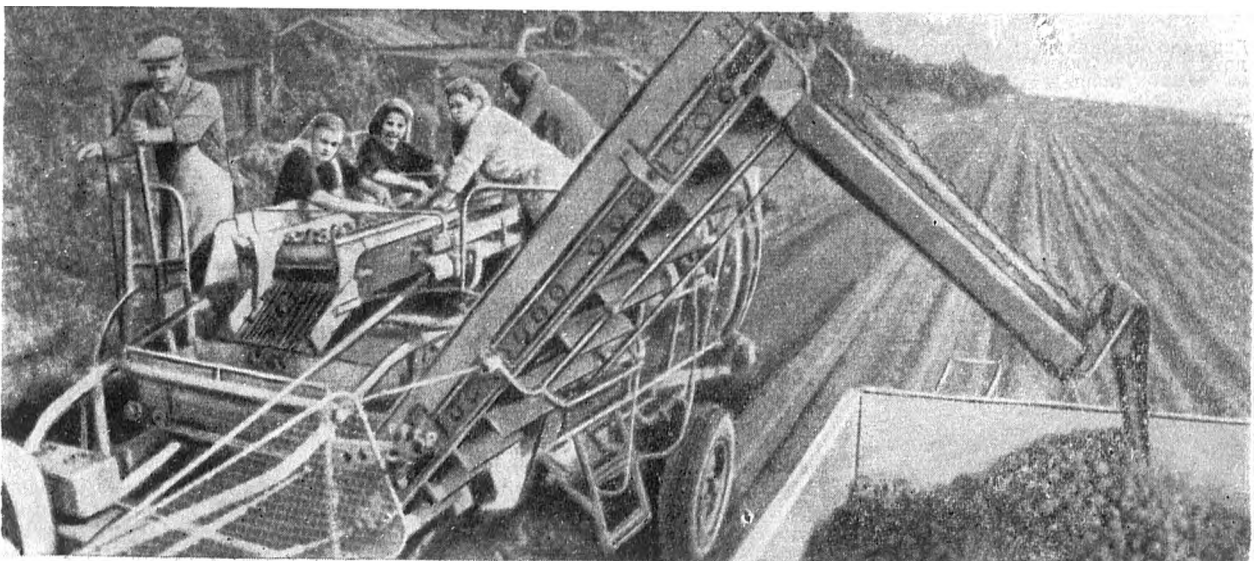
але не вбили на війні. Він не був активним антифашистом і не працював у антигітлерівському підпіллі, але з капіталізмом взагалі і гітлеризмом зокрема у нього склалися цілком визначені стосунки. Економічна криза 1930 року вщент розорила господарство його батька. Майно пішло з молотка, і старий Беслер не пережив краху. Мати і дванадцять дітей подалися до міста. Дев'ятеро — сини. У сорок п'ятому синів зосталося тільки семеро, двох убив фашизм.

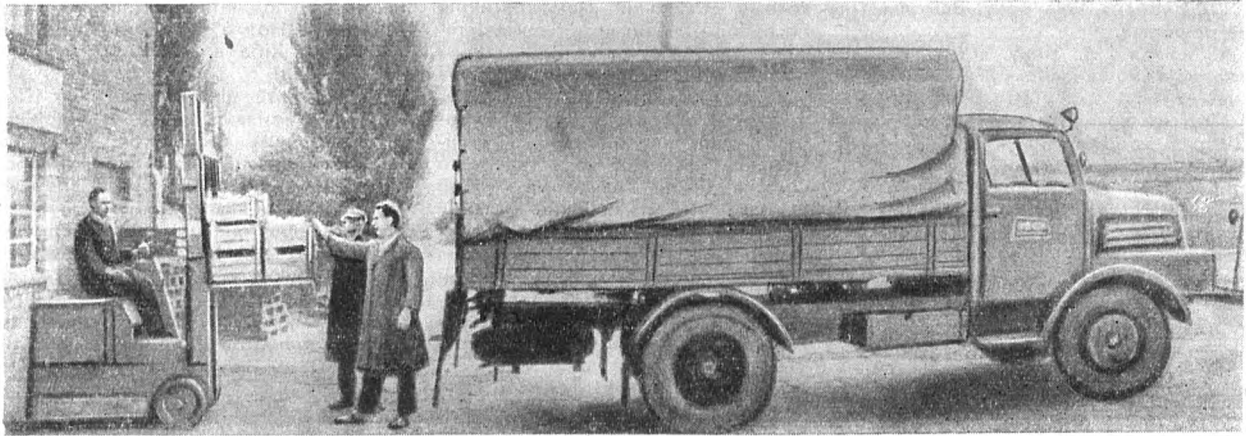
Війна розкидала братів і сестер Беслерів по всій країні.

Дітер Беслер став одним з тих,

ла добрим і щирим радником, вчителем, помічником, але німці мусили зробити це самі, будь-якою ціною самі. Тому що це була не чиясь — їхня земля. А ці втомлені, але уважні хлопці з червоними зірочками на кашкетах і так взяли на себе надто багато їхньої роботи. Беслера охоплювали сором і злість, коли він думав про коричневий потоп, що на стільки років захлюснув Німеччину. Вони не мали жодного

Досконалі механізми працюють тут скрізь. Це — картоплезбиральна машина.

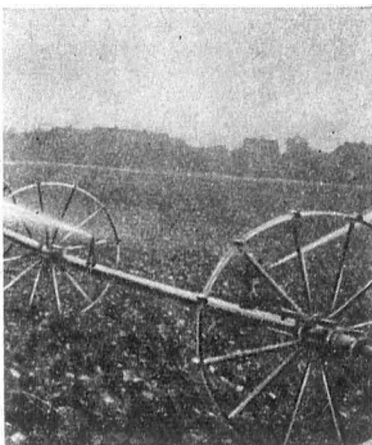

його теж жили німці. Батьки, знайомі, родичі. У нього теж. Це був важкуватий удар. Але він втримався. Можке, трохи міцніше стиснув повіддя.

Минув деякий час, і майже всі, хто зник, повернулись, бо могли порівняти життя в НДР і «там», як вони говорили про Західну Німеччину. Беслер був певен того, що вони повернуться, і все ж зітхнув з полегкістю.

Що ж до сідла, то це не випадкове порівняння. За останнього хазяїна, відомого нациста, у селі був великий кінний завод. Наймити одержували мізерну платню, але хазяїн не скупився на подарунки. Тут бідували і... сподівалися на панську ласку. У 1945-му нацист втік на Захід, а новоутвореному кооперативу держава дала трактори. І попередники Беслера без особливих роздумів списали коней з рахунку. Це було, зрозуміло, не найкраще рішення. Беслер відродив традиції лінденберзького конярства і виграв — морально і матеріально.

Два глибоких колодязі здатні дати воду 200 гектарам поля.

На автомашинах кооперативу продукція доставляється до Берліна.

Своїх однодумців він міг перелічити тоді по пальцях. Власне, пальців було б навіть забагато для цього. Праворуч — вчорашні наймити (рабська психологія, приспана класова свідомість), ліворуч — заможні господарі, які не поспішали зробити вибір. І ті, і інші вміли працювати, знали ціну грошам і не любили людей, що багато говорили. Вечорами поважні, розважливі, не поспішаючи, пили вони свій кухоль пива у затишній корчмі. Грали в карти — обережно, не ризикуючи. Так жили й у селі його дитинства. Так жили у тисячах сіл Німеччини.

Того важкого року перших кроків і недовіри Дітер Беслер почав писати щоденник. Він знав напевне, що без колективізації годі й думати про соціалізм і що здійснити колективізацію він має разом з цими людьми — такими, які вони є, вибирати не доводилося. І йому конче потрібно було зрозуміти кожного з них до кінця. Нині ці записи складають вже кілька товстих зшитків. Характери, долі, вчинки, іноді з коментарями, іноді без них.

Ось історія Руді Гросмана. Кваліфікованого заводського робітника, старого комуніста партія послала працювати на село. Він став першим парторгом кооперативу «Вартенберг-Лінденберг» і кваліфікованим свинарем, хоч раніше і на думці не мав зайнятися цією справою. Проте сама «історія» розпочалася тоді, коли Гросман разом з Альфредом Шіллером взяли допомоги сусідам організувати будівельну бригаду. Вони витратили на це кілька років і чимало попомучилися — обидва вже літні, а жити довелось «на перекладних» — та результати перевершили сподівання. А потім до Вартенберга прийшов демобілізований солдат Клаус Гросман.

Прийшов на побивку, та так і залишився тут. Активіст, як і батько. І на полях щоденника: «А все ж, чим пояснити деяку пасивність молоді? Чи тільки тим, що їм «все легко дісталось»?

Це вже з останніх записів, зроблених тепер, коли найважче, здається, позаду. Та кожний період має свої труднощі. І кожного разу вони єдині — неповторні. І ніколи немає готових рецептів. Колективізація далася цим людям ціною величезних зусиль. Сьогодні можна з впевненістю сказати, що ці зусилля не були марними. Беслер засвідчує це і як комуніст, і як селянин.

Йому якось трапився вислів: стовповий шлях до соціалізму. Щодо його особистих відчуттів, то тут більше відповідало б порівняння з гірською стежкою. Вони наслідували приклад Радянського Союзу. Наслідували, а не копіювали, виходячи з конкретних умов конкретного Лінденберга, хоча перший статут німецького кооперативу був точною копією статуту радянського колгоспу. Та тут вчасно відчули небезпеку сліпого повторювання. І тому в НДР було кілька послідовних ступенів, кілька цілком відмінних різновидів кооперативів, нарешті, найголовніше — земля тут не була націоналізована. Де хто називав це відступом, навіть зрадою принципів. Це справді був відступ, але відступ від «букви» в ім'я «духу».

Дітер Беслер особисто не вірить у стихійний і автоматичний розвиток свідомості селян. Голова міркує приблизно так: якщо сьогодні кожен зрозуміє, що йому і його дітям раз і назавжди жити при соціалізмі, і матиме уявлення про це життя, то він підходить до всіх проблем інакше, ніж людина з уявою неясною і хиткою.

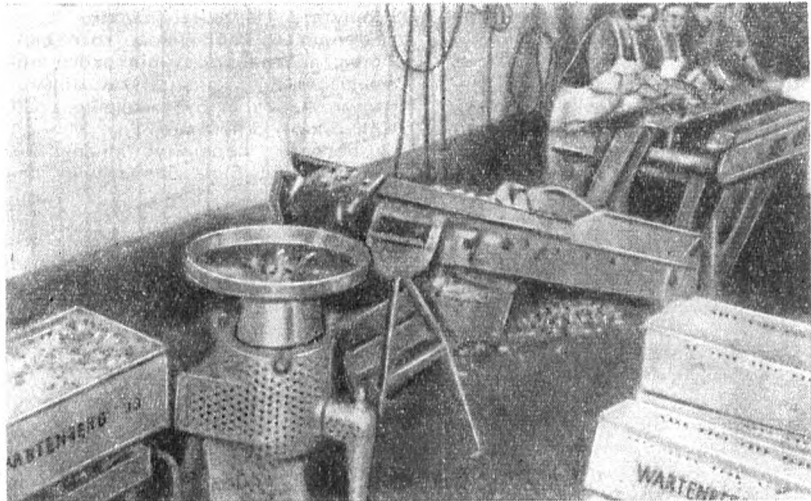
Яким же постає соціалізм для селян кооперативу «Вартенберг-Лінденберг»?

Давайте візьмемо олівця і трохи порахуємо. Минулого року кооператив одержав 1 мільйон 600 тисяч марок чистого прибутку. Це означає по 18 марок на трудодень; два вихідних щотижня («на жаль, тільки для жінок поки що», — каже Беслер); їдальня, де за марку можна одержати найкращий обід; піонерський табір на 140 дітей — двотижнева путівка коштує 12 марок; будинок відпочинку на озері; своя будівельна бригада; дитячі ясла і садок; різні відрядження: цього травня 20 членів кооперативу їздили до Москви, на ВДНГ.

Звідки ці прибутки? Дітер Беслер пояснює: насамперед висока продуктивність праці. Спеціальність кооперативу — м'ясо, молоко, овочі, фрукти, квіти. Він і два інших великих господарства годують і завітчують демократичний Берлін (та й не тільки Берлін).

Досконало обладнані цехи, де обробляють і консервують овочі, ягоди, фрукти, величезні теплиці з найширшим застосуванням гідропоніки, власні квіткові крамниці у Берліні. Сільськогосподарське виробництво наближається до виробництва промислового. Майже всі ті зручні й дотепні механізми, машини й пристрої, якими обладнані цехи і ферми, які навіть працюють у полі, — сконструйовані тут-таки, у господарстві, що ним керує Дітер Беслер. Сконструйовані, випробувані, запатентовані, а деякі й відзначені дипломами «зеленого університету», себто сільськогосподарської виставки, що створена в Маркклеєбергу поблизу Лейпцига і користується надзвичайною популярністю в НДР.

І на закінчення цієї своєрідної анкети: з 450 членів кооперативу 15 мають вищу освіту, 68 —

На консервному заводі кооперативу.

члени Соціалістичної єдиної партії Німеччини, 32 — належать до Німецької селянської демократичної партії.

Беслер одержує чимало листів з усіх кінців світу, найчастіше звертаються за порадою селяни з молодих африканських та азійських держав. Відповіді обговорюють всім правлінням, а листи голова дбайливо зберігає разом з іншими «цікавими паперами». Такими як, наприклад, звіти про відрядження до Москви. До цього дуже швидко звикли: повертаючись з відрядження, кожен пише про все бачене. Голова якнайважливіше вивчає ці звіти — враження старого селянина від першої у житті подорожі літаком, подробиці дружніх зустрічей у Москві і поряд — міркування щодо застосування вдома тієї чи іншої «новинки».

Беслер каже: «Ще «сидить» в людях отой проклятуший принцип фюреризму. Один наказує, всі інші виконують. Надто довго ми так жили».

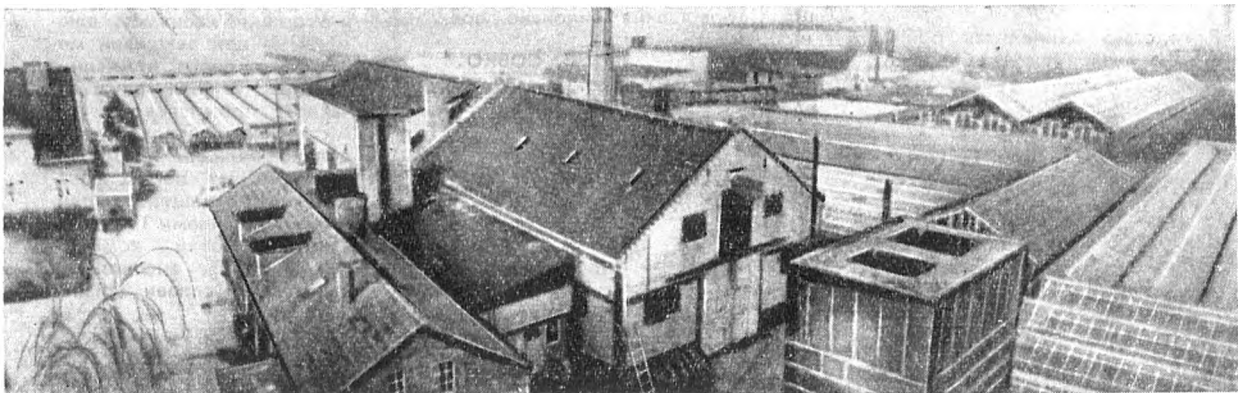
І додає: «Ми не маємо права втратити довіря, завойоване так нелегко».

І як висновок: «Комуністам не годиться давати безпідставні обіцянки...»

Він блискучий співбесідник — Дітер Беслер. Вміє слухати і вміє переконувати. За кожним словом відчувається звичка відразу аналізувати і зіставляти факти. Але якої б теми не торкнулася розмова, більш чи менш виразним підтекстом звучить:

— Ми повинні вміти бачити всю Німеччину — не тільки НДР. З цієї землі більше ніколи не повинна розпочатися війна.

Теплиці займають тут площу в 20 тисяч кв. метрів.

тах. І ось вона приїхала, стара селянка, мати дев'яти синів, з яких живими залишилося семеро, троє працюють на заводах, і лише один залишився вірний землі. Це був, мабуть, найважчий іспит у житті Дітера Беслера, а йому довелося скласти їх чимало. Беслер розповідає про цю зустріч, і у нього ледь помітно тремтять руки.

Він показував матері господарство, а вона присіплюючи розпитувала, невтомно ходила полями і подовгу вдивлялася зовсім вже вицвілими очима в обличчя онуків, що народилися і вирости без неї.

А невдовзі після її від'їзду до кооперативу нагрянули ще гості з Заходу — нинішні її земляки, які привидлялися ще пильніше, ставили каверзні запитання, але не могли приховати свого захоплення — розмахом господарства і наслідками праці. А потім стало відомо, що стару Беслер звинуватили у «комуністичній пропаганді». Вона надіслала синові листа, повного рішучості й оптимізму, і газетну вирізку. Кореспондент американського агентства ЮПІ дав своїй статті підзаголовки:

«Червоний менаджер Беслер любить банківський рахунок».

«Коли Ульбріхт ще може утримувати владу, то тільки завдяки таким червоним менаджерам, як Дітер Беслер».

Непогано сказано. І цілком відповідає дійсності.

І ще одна зустріч. У берлінському аеропорту Шенефельд. Про неї розповідає німецький журналіст, багато років зв'язаний з кооперативом «Вартенберг-Лінденберг».

— Зустрів в аеропорту інженера з Беслерового господарства. Запитую, зрозуміло, куди летить. Виявляється — до Москви. Кооператив доручив йому подивитися, що воно за нова техніка цього року на ВДНГ. Якщо підійде, домовитися про придбання. Ось вам і нова економічна система в дії!

«Я головую одинадцять років. Багато часу забирають обов'язки

депутата Народної палати. Я не народився керівником господарства, валова продукція якого обчислюється дванадцятьма мільйонами марок. Я був звичайним селянським сином...»

Беслер перечитує написане. Стаття має бути бездоганно логічною й переконливою. Справді, чортівня якась виходить: хлопці вчать, одержують дипломи, все нібито гаразд, а поставиш такого хоч би й бригадиром — клопоту не оберешся. Не вміють з людьми працювати! Беслеру вже запізно вдруге сідати на студентську

Дітер Беслер вмів рекламувати свою продукцію. Такий проспект видав кооператив.

лаву і все ж крок за кроком голова долає інститутський курс психології. Дуже потрібна наука на селі. Зараз спробуємо переконати у цьому товаришів з міністерства...

І ще один запис з «Шкільної хроніки» села Лінденберг. Він зроблений зовсім недавно:

«1967 рік. Соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Зобов'язання виконано повністю».

С. СОБКО

З УСІХ ШИРОТ

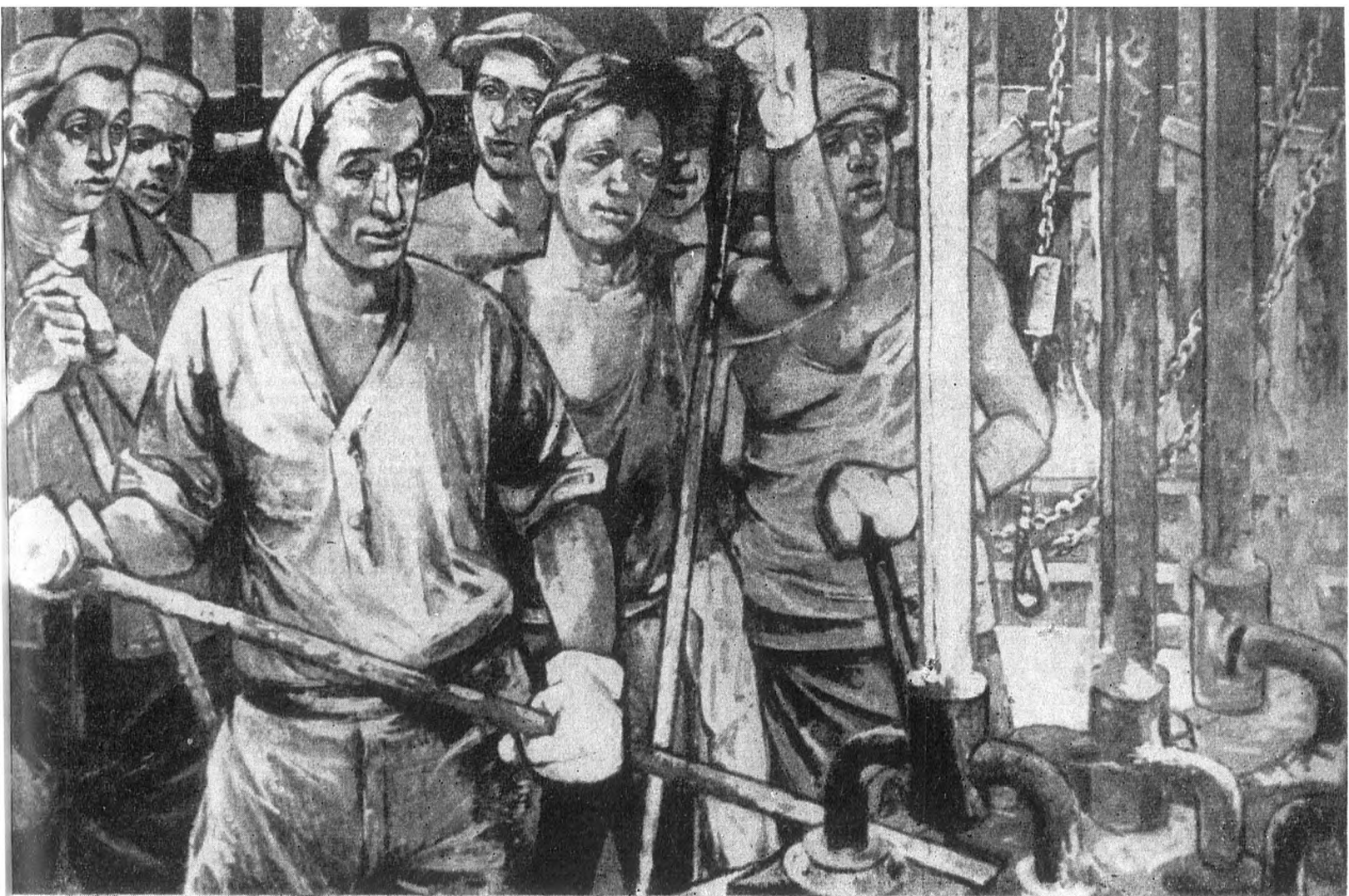
НОВИЙ МУЗЕЙ. На одній з головних вулиць монгольської столиці — Улан-Батора виросла нова гарна споруда. Це — Музей В. І. Леніна, вперше створений в Монгольській Народній Республіці. Численні зали нового музею розповідають про життя і діяльність вождя революції, про переможний шлях ленінських ідей. Окремі зали присвячені історії розвитку монгольської революції.

ІМЕНІ НЕРУ. Індійський уряд встановив нові літературні премії імені Джавахарлала Неру. Вони присуджуватимуться кожні два роки за кращі літературні твори радянських авторів, присвячені темі індійсько-радянської дружби.

ЕНЕРГЕТИЧНЕ СЕРЦЕ КРАЇНИ. Округ Котбус в Німецькій Демократичній Республіці часто називають енергетичним серцем країни. Тут містяться найбільші поклади бурого вугілля, тут діють найбільші в республіці електростанції. Недавно стала до ладу нова — електростанція у Вечау. Потужність її турбін досягла вже проектної цифри — 1 мільйона 200 тисяч кіловат.

Німецька Демократична Республіка належить нині до числа найбільших у світі виробників електроенергії.

УГОРСЬКЕ «СРІБЛО». Так в Угорщині називають алюміній — цей важливий метал, без якого немислимі авіаційна та інші галузі сучасної промисловості. У місті Секешфехерварі збудовано великий промисловий комбінат легких сплавів. Його оснащено радянськими машинами і устаткуванням. Новий комбінат уже виробляє високоякісні алюмінієві сплави різних марок.

Вальтер Дотч (НДР) «Бригада Мамая». Олія.

Р. БЪЛГАРИЯ

Перша марка в зарубіжній поштовій Ленініані. Випущена в Болгарії в 1949 році.

ПОШТОВА ЛЕНІНІАНА

на другий був також портрет Ілліча, тема третьої марки — В. І. Ленін у Кракові.

Серед майже тисячної мозаїки поштових марок Німецької Демократичної Республіки теж є марки із зображенням В. І. Леніна.

До поштової Ленініани входять і чимало марок, випущених у соціалістичних країнах Азії. У 1951 році перша така марка вийшла в Монгольській Народній Республіці. Це відомий портрет роботи радянського художника П. Васильєва. До речі, ця марка є тепер великою рідкістю, справжнім раритетом, як нають філателісти.

Через чотири роки, до 85-х роковин з дня народження Ілліча, в МНР було випущено нову марку з портретом В. І. Леніна, цього разу роботи монгольського художника Одонгіяна.

Кілька різних марок з портретами Володимира Ілліча випущено в Демократичній Республіці В'єтнам і Корейській Народній-Демократичній Республіці.

А минулого року почалася нова сторінка поштової Ленініани. У далекій Африці, в Республіці Конго (Браззавіль) було надруковано марку з портретом В. І. Леніна на фоні Зимового палацу в Ленінграді. Ця марка є першою в серії поштових марок, виданих з нагоди 3-х роковин революції в Конго. Цим самим підкреслюється, що революція в африканській країні, яка стала нині на шлях незалежності, пов'язана з Жовтневою революцією, з ідеями Великого Леніна.

Марка, випущена в 1966 році в Республіці Конго (Браззавіль).

Із тепер уже понад шістсот — поштових марок Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, присвячених пам'яті вождя трудящих усього світу В. І. Леніна. Ці створені з великим художнім смаком образотворчі мініатюри являють собою своєрідний пам'ятник Іллічу, розмножений у мільйонах примірників і розповсюджений по цілому світу.

Перший внесок за рубежем у поштову Ленініану зробила Народна Республіка Болгарія. У 1949 році тут вийшла в обіг марка із зображенням В. І. Леніна. Це був історичний портрет, зроблений відомим радянським фотографом П. А. Оцупом 16 жовтня 1918 року.

На початку 1954 року, до 30-річчя з дня смерті В. І. Леніна в Болгарії вийшла траурна поштова марка. А через чотири роки до VII з'їзду Болгарської Комуністичної партії було випущено серію марок і серед них одну з портретом В. І. Леніна.

Після того в Болгарії ще кілька разів виходили в обіг нові поштові марки, присвячені пам'яті Володимира Ілліча. Це і марки, видані до 90-річчя з дня народження Ілліча, і марки з нагоди 50-річчя газети «Правда», і ще кілька інших видань.

У 1960 році марки з портретом В. І. Леніна вийшли вперше в Румунії, Чехословаччині й Югославії.

Перші польські марки, присвячені В. І. Леніну, випустили тут до 50-річчя перебування Ілліча в Польщі. Це була тримарочна серія роботи польського художника С. Малєцького. На одній з марок В. І. Ленін був зображений в Білому Дунаїці.

«За короткий строк більшість соціалістичних країн, які мали в минулому низький економічний рівень, перетворилися у високорозвинуті держави, добилися значного підвищення життєвого рівня трудящих, швидкого розвитку науки і культури».

(З Тез Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

СТЕФАН ЯКОБС

Віля будинку центрального універмагу в монгольській столиці.

МОНГОЛІЯ — XX СТОРІЧЧЯ

Коли я входив до юрти, на рожні смаковито шкварчало бараняче стегно. Після важкої подорожі я відчув себе тут, як під дахом рідного дому.

— Самбайну! Самбайну! ¹ — вітав мене господар, запрошуючи до оселі.

Я стояв під брезентовим дахом, напнутим на кілки.

¹ Добрий день! (Монг.).

— Здоров, друже! Здоров, Джавел Вітаю тебе, сину пустелі!

Коли два роки тому я був у Монголії, то познайомився з Джавом поблизу Баян-Сургуля. Він мчав степом, пив воду з степових джерелець, наспівував смутні пісні й ніколи не знав, де саме заста-

не його ніч. Коли череда випасала степову траву, починалися мандри. Сто кілометрів, триста, навіть п'ятсот. Арати ¹ збирали худобу, садовили родини в сідла й їхали світ за очі.

— Що ж робити? — казав

¹ Пастухи, чабани (монг.).

Улан баторсєдї школярї під час перерви.

тоді мені Джав. — Немає їжі для скотини — немає життя. Зрештою, тільки скелі стоять на місці. Людина — не скеля, людина мусить завжди бути в дорозі.

Діти аратів з дитинства при звичаються до таких суворих умов існування. В Німеччині новонародженому батьки дарують яку-небудь коштовну річ, а в Монголії до дитини, народженої в степовій юрті, приводять лоша.

Так починається дружба людини з конем, що носить його потім монгольськими степами.

І ось я знову сиджу в юрті Джава. Посередині — піч, по кутках стоять скрині й металеві ліжка. Рушниця висить на килимі. Все це якось не пасує до кочового життя мого приятеля. Дивлюся — швейна машина, невеличка книжкова шафа, електричне світло. Чи це можливо? Господар спочатку мовчить, потім голосно сміється.

— Мій батько був ара-

том — і я арат. Живу в степу і люблю степ. Але тепер ми обгородили свої стада дерев'яним тином, сіємо траву і люпин. Паші вистачає на всю зиму. Нащо шукати щастя за горами? Сидячи тепер у юрті, я після роботи читаю газети і слухаю радіо.

Усього два роки, а скільки змін! Тоді мені казали, що майже 80 відсотків монголів продовжує кочувати. Тепер

Степом тягнеться караван верблюдів.

ця кількість упала нижче 60 відсотків. Мій Джаб, отже, також символізує зміни, що відбуваються в країні.

Монгольські органи влади в різний спосіб намагаються впливати на людей, прагнучи відучити їх від кочового життя. Цього вимагає економіка, що продовжує розвиватися — Монголія вже рішуче вступила в ХХ сторіччя. По-перше, мандрівний спосіб життя ускладнює розвиток сучасних методів плекання худоби. Якщо стада будуть більшими, якщо вони перебуватимуть в одному місці, тоді легше думати про ветеринарну допомогу, про експериментальні наукові центри. По-друге, постійні поселення — союзник освіти й культури. Не варто будувати школу для п'яťох малюків, що гасають верхи степом. Значно легше посадити їх у класі, коли юрти, де живуть хлоп'ята, зібрані разом. При такому способі життя розв'язуються також проблеми електричного освітлення, книжок, курсів для дорослих. По-третє, Монголія почала розвивати промисловість. До 1956 року ця країна практично не мала великих заводів. У 1952 році було 148 напівкустарних майстерень, в яких працювало близько 13 000 робітників. А в 1960 році в Монголії вже було 1962 промислових підприємства. Протягом останніх років кількість їх бурхливо зростає. Заводи чекають людей. Але в Монголії тільки один мільйон жителів. Хто ж стане біля верстата, коли люди гасають степами? У цій країні кожна пара рук дорожча від золота.

Тим-то справа переходу від кочового життя до осілого — першочергова проблема. Наприклад, зараз створюється мережа шкіл-інтернатів. І люди поступово звикають до нових умов життя. Все частіше арат залишає коня, надягає ватянку, бере кельму і стає на риштування.

Або спускається в штольню, щоб добувати вугілля в шахті. Отже, символ сьогоdnішньої Монголії тепер не тільки кінь, верблюд і юрта, але й гірниче кайло, ткацькі верстати, сучасний млин.

Аби зрозуміти революційний характер змін, що сталися в країні, слід пам'ятати, як багато традицій і забобонів накопичилося на протязі віків у свідомості вільних, мов птахи, аратів. У 1928 році

якийсь шаман у пустелі Гобі при загальному схваленні натовпу спалив живцем молодого арата, який хотів кинути степ і почати працювати в шахті. Здається, десь коло Юсун-Булака ще чотирнадцять років тому з презирством ставилися до людей, які не вміли добре їздити верхи і надто часто падали з сідла. Невдасі заборонялося відвідувати сусідів, брати участь у бенкетах чи дивитись на розваги своїх товаришів. Він тримався осторонь, йому дозволялося лише збирати на паливо кізяки — лег-

В юрті.

ша й чистіша робота була не для нього.

Усі ці історії я слухаю тепер трохи недовіжливо, як казки сивої давнини.

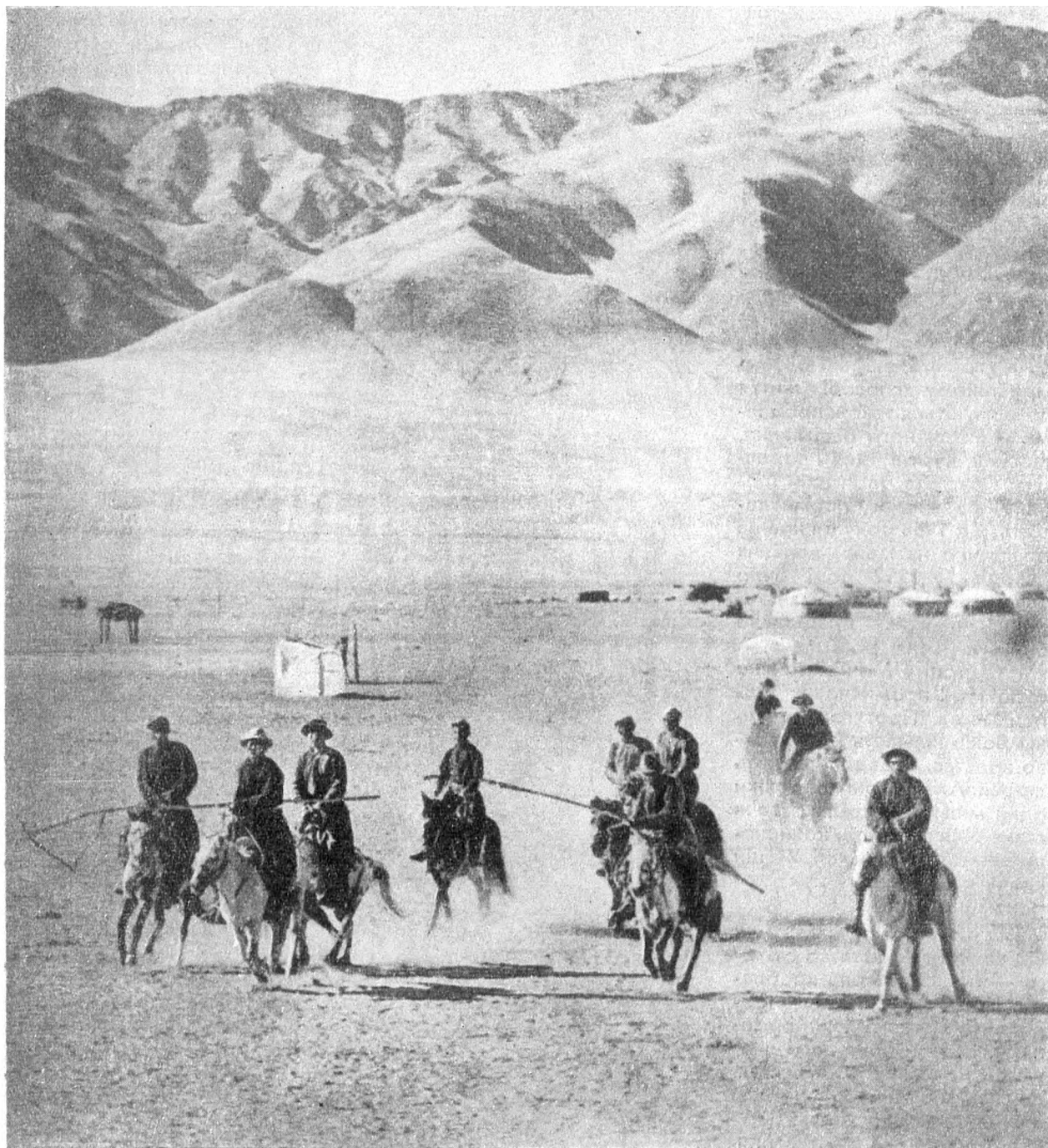
Бо сучасні арати — це сучасні люди. Все частіше прислухаються вони до закликів уряду і селяться на постійних місцях. Але якщо навіть сила звички не дозволяє їм зійти з коня — живуть дедалі кра-

ще, дедалі культурніше. Відвідавши багато юрт, я вже не дивувався, побачивши, як степом тягнеться караван верблюдів, нав'ючених ящиками, на яких сидять монголи й слухають джазову музику з транзисторного приймача.

Монголія — це країна, де їдять сирими біфштекси, добре втрамбовані під час їзди

під сідлом верхового коня, і водночас їздять на моторолерах, переганяючи з місця на місце отари баранів та овець. Це дивний край, де арати закопують м'ясо в замерзлу землю, щоб воно зберігалось там довший час, і водночас купують радян-

В пустелі Гобі.

ські холодильники і тримають у них смачний кумис.

Я глибоко переконаний, що якщо коли-небудь буду знову в Монголії, то не впізнаю цього краю. Він змінює свій вигляд щороку, щомісяця, щодня. Тільки одно незмінне: гостинність. «Якщо ти їдеш у степ, — казали мені друзі, — не бери з собою запасів. Будеш гостем у кожній юрті, скрізь тебе частуватимуть».

Монголія — це надзвичайний край, з якого я привіз багато вражень.

ПИЙТЕ КУМИС!

Монгольський винахід — кумис! І це щоденні ласощі людей гір і степів від Дзун-Булака до Кобдо й від Далан-Дзадагада до алтайських вершин. Кумис можна побачити і в кожній столичній квартирі, кумис п'ють міністри й дипломати на урочистих прийомах. Його можна замовити в елегантному ресторані готелю, де бувають люди з різних країн світу.

Ціти аратів.

Кажуть, ще Чингісхан забрав із собою у воєнні походи табуни кобил, щоб щодня мати свіжий кумис. У середньовіччі кумис вважався напоєм богів і князів. Жоден арат не мав права покуштувати його. Про його властивості писав Марко Поло, вихваляючи «молоко кобиляче, приправлене в такий спосіб, що має смак білого вина».

Монголи переконані, що кобиляче молоко, яке вже забродило, не тільки найбільша розкіш на світі, але також еліксир життя! Великі вугільні копальні в Налайсі, що забезпечують паливом теплоелектростанції і промисловість Улан-Батора, мають власні стада, що нараховують 30 000 кобил, і кожний гірник одержує денну норму кумису, який прекрасно освіжає організм і відновлює сили. Описати смак кумису нелегко. Один з польських архітекторів, що працює в Улан-Баторі, сказав мені, що це «пиво, змішане з оцтом». Мабуть, ніхто в світі не пив плъзенське пиво, змішане з розсолем від консервованих огірків, але якесь зернятко правди в цьому визначенні є. Кумис має консистенцію молочної сироватки і якийсь невлловимий аромат.

У Монголії лікарі досліджують цілющі властивості кумису. Саме на цю тему розмовляв я з доктором Сорон Галаном, який працює в Міністерстві охорони здоров'я. Ось його думка: «Кумис — це універсальний напій. По-перше, він популярний через ряд смакових якостей. По-друге, через свої лікувальні властивості. Ми довели, що кобиляче молоко має велику кількість вітамінів. Його можна з успіхом давати немовлятам. Кумис зміцнює організм і імунізує його. Дорослі вживають кумис як лікувальний засіб при туберкульозі, але обов'язково в умовах санаторного лікування».

За кілька днів я мав можливість відвідати санаторій

Доїти лошицю мусять двоє.

такого типу. Він розташований поблизу Улан-Батора і являє собою невеличке скупчення юрт. Про хід лікування розповів мені пацієнт Генден Джав:

— На початку цього року лікарі виявили в мене перші ознаки ексудативного туберкульозу. Я одержав путівку до санаторію. Живемо ми в юртах, багато буваємо на повітрі. Моя щоденна порція кумису — чотири з половиною літри.

Один мій знайомий журналіст колись писав, що після такого лікування кожний європеець міг би врятуватись від туберкульозу, але скоро пішов би до праотців через хворобу печінки. Втім, пацієнти кумисного санаторію під Улан-Батором повертаються додому із здоровою печінкою й легенями.

Адже кумис — це справді напій, без якого жодний монгол не зміг би жити. Його вихваляють усі. В бібліотеці Академії наук в Улан-Баторі я натрапив на пожевклий пергамент, на якому невідомий автор написав оду з піднесеною назвою — «Похвала кумису і всім дарам Будди». Закінчувалась ода

таким побажанням: «Коли я повертатимусь до прашчурів — дайте мені чару кумису. Коли буду прощатися з вами, брати мої, — дайте мені чару кумису!»

Виробництво кумису (монгольська назва — айрак) нескладне і майже не змінилося від початку світу. Я вирішив особисто переконатися в цьому. Отже, їду в степ і входжу до першої-ліпшої юрти в селищі Баян.

Лошиць доять від травня до листопада. Від кожної лошиці — близько шести літрів. Для лошати також повинно щось лишитись.

При доїнні мають бути двоє. Один тримає цеберко і доїть, а другий приводить до лошиці її стрибунця. Тільки при цій умові мати стоїть спокійно, вилизує свого нащадка і... дає себе обкратати.

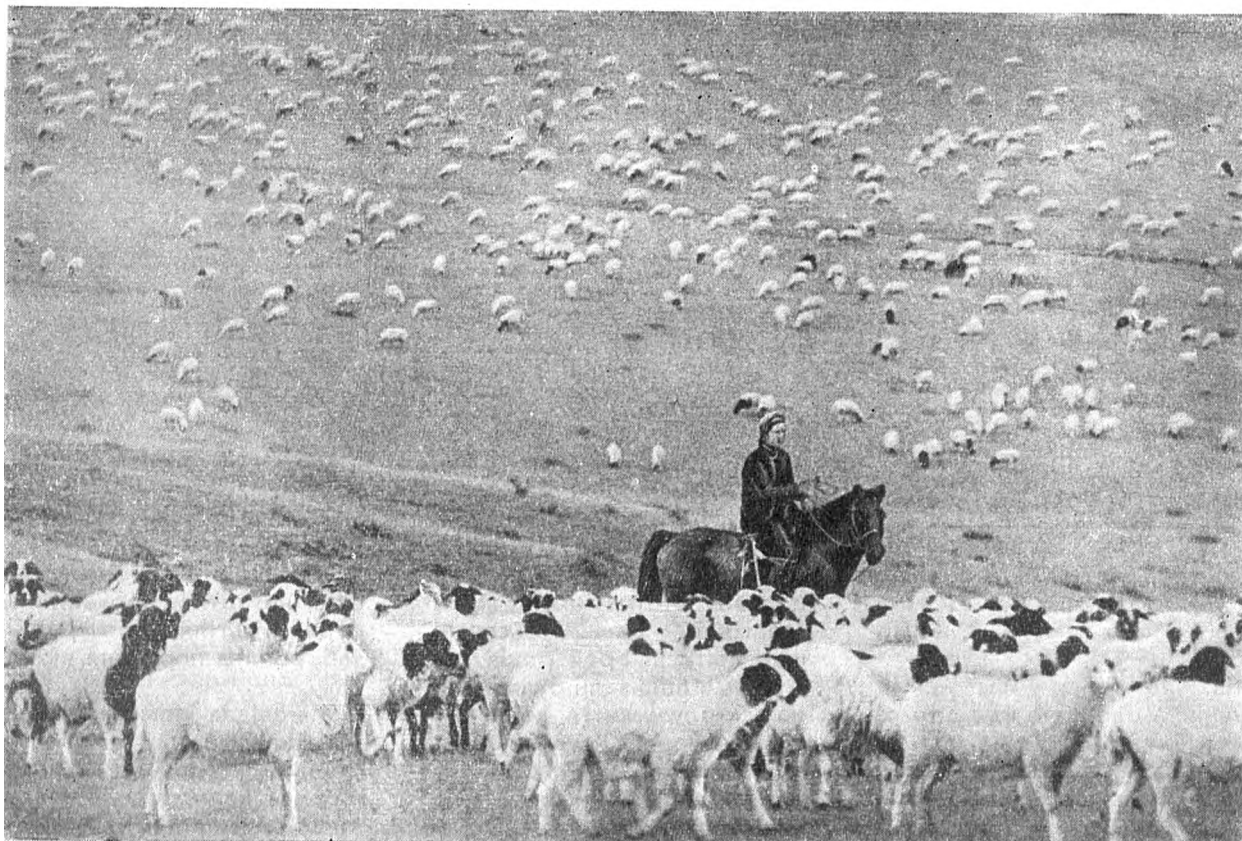
Жителі Баяна кажуть, що якби зібрати кумис, випитий до цього часу однією з родин сомону¹, утворилося б ще одне озеро Байкал.

Це не міцний напій, він нікому не шкодить. Значно гірше в степових частинах пустелі Гобі. В цих далеких районах, де худоба споживає траву «тан», випивши два літри кумису, виробленого з молока місцевих кобил, можна зовсім сп'яніти.

Кумис у шкіряних бурдюках зберігається всю зиму. А коли приходить весна і знову народжуються лошата, тогорічні запаси піняться й бродять. Тоді треба їх швиденько випити.

Цей напій не терпить далеких перевозок. Якщо влити його в пляшку і везти додому, то десь над Сибіром до тебе підійде стюардеса і почне дорікати, що з твоєї валізки тече якась піниста рідина.

¹ Район (монг.).

ПРОЩАВАЙ, БУДДО!

Місто лишилось позаду. Блакитна «Волга» лавірує, немов жук, між тисячами юрт, дітей і собак. Це ще залишки старого Улан-Батора. Через рік тут зведуть сучасні багатоповерхові будинки, універмаги, розпланують чудові сквери. Дивно виглядатиме в такому оточенні старий монастир Гандан. Ми саме видряпуємося на височину, щоб зайти до цієї садиби лам і Будди.

Всередині панує темрява. Димок від ароматного зілля легко лоскоче ніздрі. А в центрі сидять лами. Поорані зморшками обличчя, борідки з кількох волосин, пурпурне вбрання. Старші лами бурмотять щось під ніс, перегортають пожовклі аркуші з молитвами, сиплють просо.

В дверях скупчилося кілька віруючих (люди похилого віку) і кілька голубів, які безсоромно крадуть у свя-

тих отців зерно, принесене в жертву богам.

Багато прапорів. Червоні, жовті, білі. На почесному місці — Будда. Дивиться й усміхається. Під стінами тисячі маленьких статуєток. Щире золото.

Раптом стіни будинку починають здригатись. Хвилину тому старший лама схопив дзвоника і дав сигнал, а тепер дзвонять усі, б'ють у бубни, дмуть у труби. Труби різні: корстенські, як палець, і довгі, як телеграфний стовп.

Але це ще не кінець сьогоднішнім враженням. Після монастиря Гандан мені ще дає приватну аудієнцію верховний лама Монголії Гомбоджав.

Зустріч відбувається в незвичайній юрті. Пурпур і золото. Статуя Будди. Мудрість предків, записана в грубесних фоліантах. На столі їжа: довгасті булки, баранина, солодоші.

В степу біля Арбай-Хере.

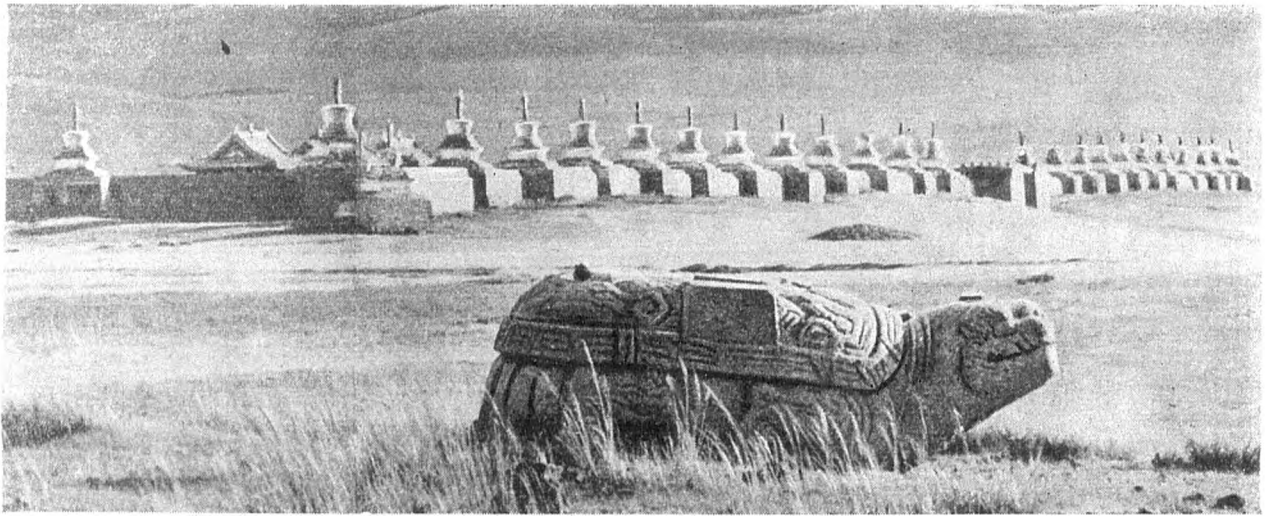
Мене посадили з одного боку вівтаря, з другого сім Гомбоджав. Треба пити дивну рідину. Чай з смальцем, а до нього кобиляче молоко й сіль. Напій не йде у горло, але не можна образити господаря. За хвилину троє лам встають, тричі вклоняються Будді і кажуть: «Привіт тобі, далекий мандрівцю! Твої очі припорошені пилом пустелі, твої губи спалені променями сонця. Сідай до столу, їж і пий. Ти наш гість. Що привело тебе до храму Будди?»

Лише після цього можна говорити.

— Чи важко стати ламою, святий отче? — питаю я.

Старий тягне кобиляче молоко і смочє цукерки.

— Далекий є шлях до Будди, мій сину. Дуже далекий. Якщо бог вибере тебе для духовної служби — то вчитимешся тридцять сім ро-

Кам'яна черепаха в Карако-
румї, колишній столиці Чін-
гісхана.

ків. Але тепер у нас немає учнів. Молодь не йде до монастиря, вона йде на заводи, вчиться у світських школах. Тепер більше професорів, ніж лам. Священики старіють, всім понад сімдесят. Молодші повтікали. Вони хочуть працювати. Один кандидат у лам навіть став пілотом.

Сучасна релігія Монголії—практично музейна реліквія. Так гадають туристи і самі монголи. Експерсія до монастиря — це експерсія до музею мистецтва. Тримаяться релігії переважно люди похилого віку.

Процес зменшення ролі церкви в сучасному житті Монголії вражає своєю швидкістю. Сорок років тому лам впливали буквально на всі галузі життя, керували державою, нав'язували свою волю всьому суспільству. До революції в Монголії було сто тисяч лам. У самому Улан-Баторі одна світська особа припадала на три духовні.

На початку свого існування ламаїзм спричинився до розвитку культури, прогресу. Проте пізніше він почав відігравати роль гальма. Наприклад, ще до 1930 року

Монгольські ковдри користу-
ються попитом і в інших
країнах.

монголи не знали землеробства, не хотіли добувати ні руди, ні вугілля, бо релігія забороняла порпання в землі.

Я відвідав кілька монастирів. Тільки один з них — діючий. Інші довелося перетворити на музеї, бо ніхто тепер вже не приходить сюди на молитви. Отже, прощай, Буддо!

ТУГРИКИ Й ВІВЦІ

Вже другу годину сопе мотор нашої «Волги». Від Улан-Батора до Баян-Суме не буде й ста кілометрів, але спробуйте продертися по такому бездоріжжі. Машина мчить спочатку асфальтом, але дорога скоро закінчується, і ми їдемо звичайним полем.

Курява. Дрібнесенькі зернята піску набиваються в ніс, до рота. З Гобі віє вітер. Як тут дихати?

Раптом — брама! Баян-Суме.

Господарі частують нас хлібом і якимсь напоєм. Це справжній коктейль! Кобиляче молоко з щіпкою цукру.

Наша перша зустріч в Баян-Суме відбулася під дахом хати Чанга Торджа.

Юрта? Просто — хата. Тільки й того, що побудувати її можна за годину. Її

складають з жердок, покритих кількома шарами повсті і грубого полотна. В конусоподібному даху — віконце, збоку — двері й сінці.

Коли на дворі мінус 40°, тут тепленько, як у пекаря за комином.

Меблі прості, але охайні. Невеличкі столики, ліжка, нари, різьблені скрині, книжки, радіо і... телефон. XX сторіччя живе в згоді з середньовічними звичаями.

Я питаю хазяїна, чи хотів би він жити в місті.

Чанга Тордж здивовано глянув на мене:

— Я? Для чого? Де мені буде краще? Ось, бачите, — книжки, радіо. Тут затишно. Зрештою, я народився в юрті, в ній і попрощаюсь з рідними.

У Монголії квартирної проблеми не існує. Хочеш одружитися, потрібна тобі нова хата? Йди до магазину, пла-

ти 2500 тугриків¹ і в чудово зв'язаних пакунках одержуй житло.

Баян-Суме — 40 юрт і 200 мешканців. Це сомонське, або районне, поселення. В сомоні є виробничий кооператив, що охоплює своєю діяльністю всіх жителів.

Один з членів кооперативу Цивіль Джав сказав мені:

— Ще кілька років тому ми були дуже бідні. Весь наш колектив складався буквально з кількох осіб. А тепер до кооперативу належить весь сомон. Ми маємо не тільки овець, а й мотоцикли, радіоприймачі, пральні машини.

Я йду з юрти в юрту і очам не вірю: сучасна техніка протиснулася сюди без найменших церемоній. В кожній оселі можна знайти все те, що полегшує людям життя.

Зрештою, чому дивува-

тись, коли середній прибуток одного члена кооперативу дорівнював протягом останнього року 5 000 тугриків, 80 кг м'яса і 160 кг овочів? А якщо в родині кілька працюючих? Помножте!

Як колись жили люди сомону Баян-Суме? Розповідає А. Угун-лу:

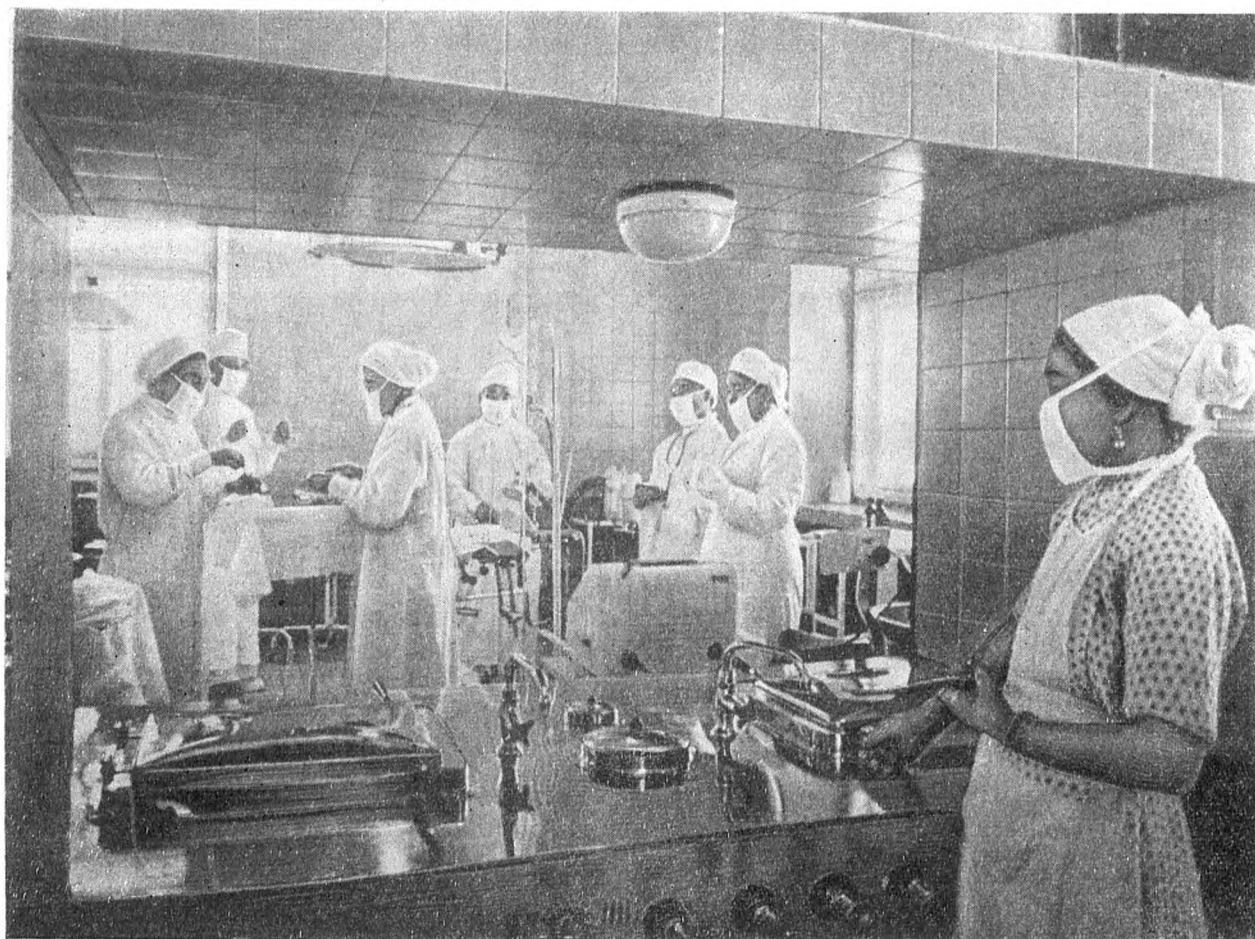
— Я мав кілька овець. Вони годували всю мою родину. Цього ледь вистачало на мисочку їжі. І більше нічого не було. Наш місячний заробіток становив 100 тугриків. Не вигідно було розвивати тваринництво.

ПО СЛІДАХ ЙЕТИ

Скрізь пісок. У роті, у черевиках, у баклазі з водою,

¹ Грошова одиниця.

В лікарні Улан-Батора.

в моторі машини... Кілометр за кілометром, але все ж таки наближаємося до пустелі Гобі. За два дні будемо на місці. Я, мабуть, скидаюсь на Швейка і водночас — на мисливця з африканських джунглів. В Улан-Баторі мені дали шкіряні штани, сорочку, чударнацького капелюха і рушницю. Мої друзі попереджали: я можу зустріти снігову людину, і невідомо, чи я їй сподобаюсь. «Візьми зброю, — радили вони, — або пиши заповіт».

Отже, я взяв двоствольку і кілька десятків куль. До цього ще шмат ковбаси, манірку води і пляшку трунку. Спорядження готове. Караване, вперед! І ось ми вже їдемо на зустріч з йеті.

Про цю таємничу істоту ходять різні чутки. Кажуть, що вона дуже розумна. Живе в Гімалаях і в деяких районах Монголії, уникає спілкування з людьми. Багато людей присягаються, що на власні очі бачили дикого джентльмена, але ніхто не

застрелив його, ніхто не спіймав в сильця. По гімалайських скелястих вершинах сновигали альпіністи з Сполучених Штатів Америки, Великобританії, Швейцарії. Всі хотіли побачити снігову людину, але вхопили облизня. Таємниця йеті ще не розгадана, а легенди кружляють і кружляють.

Після двох днів подорожі ми добралися до юрти Гунго Джава. Старий арат пахкає люлькою, вітається з нами і запрошує до оселі. Коли встановлюється невимушена атмосфера, я кажу:

— Ми шукаємо слідів снігової людини, гостинний Гунго Джаве. Ми їхали довго, щоб опинитися в твоїй юрті. Нам відомо, що в твоєму домі є шкура алмаса¹ і що ти, хоч давно її маєш, нікому не показуєш. Допоможи нам, Гунго Джаве!

Старий монгол пустив кілька диму, постукав люлькою об халяву і відповів:

— Так, у мене є шкура алмаса. Його вбив мій батько і подарував мені, але наказав берегти цю шкуру, як своє око. Це не власність людини, тому я не покажу її, пане. Їж барана, пий кумис...

¹ Назва йеті монгольською мовою.

Але шкури ніхто з вас не побачить, шкура належить духові.

Арат тисне мені руку і подає чарку з напоєм, запрошує їсти, але, коли я починаю знов про йеті, заперечливо хитає головою. Ні — та й годі!

Перша невдача. Що ж робити, їдемо далі. Ми вже в машині, раптом до мене підходить господар і каже:

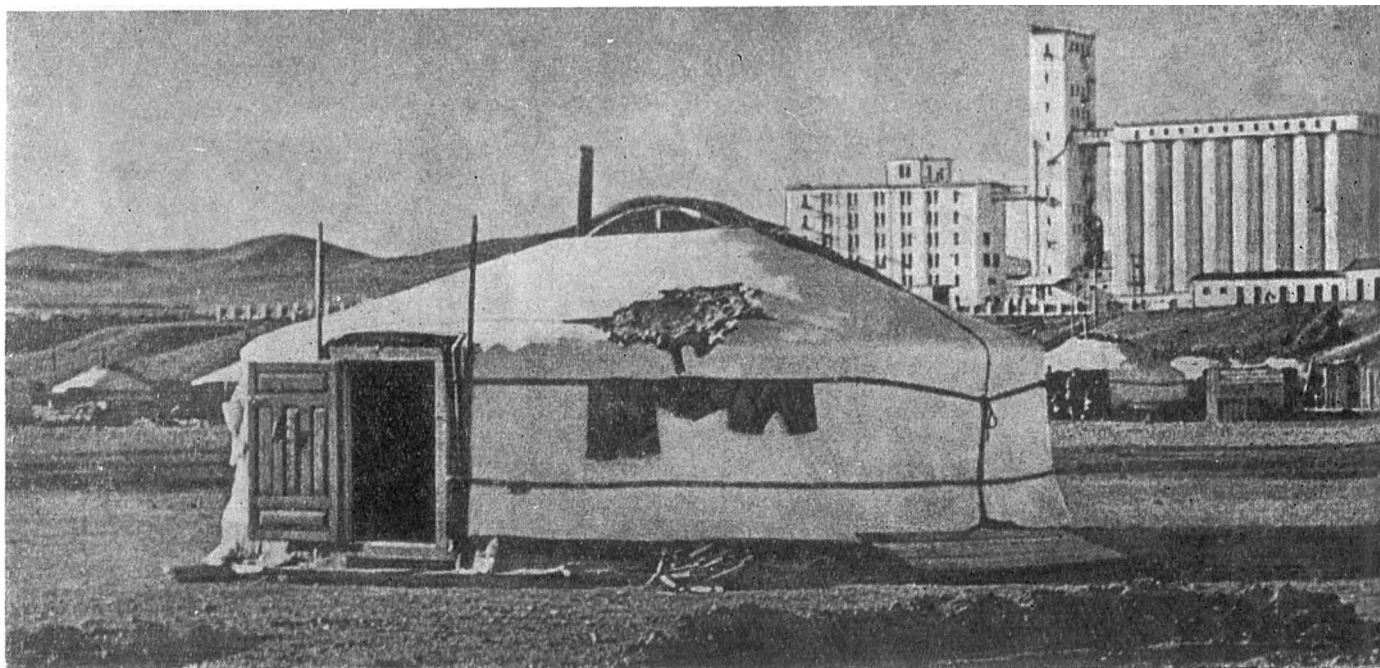
— Не гнівайся, пане. Я боюся помсти духів. Ось візьми цей подарунок, це справжня волосина алмаса. Я зирвав її з шкури.

Вірити — чи ні? Волосина коротка, скручена, майже чорна. Звідки вирвав її старий арат? Із шкури алмаса чи з верблюдячого хвоста? Скільки в цих словах правди? Побачимо. Я відвезу її в інститут¹.

Тим часом подорож наша триває. Перед від'їздом з Улан-Батора члени нашої експедиції (водій, перекладач Барад Царано і я) старанно перегортали всі матеріали про алмасів. Прочитавши багато статей і розпитавши відомого професора Рін-

¹ Інститут в Улан-Баторі не зміг визначити походження волосини, а лаборанти хихотіли по кутках.

Монголи переходять до осілого життя.

чена, ми вже знали всі можливі стежки монгольського йеті. Наше завдання полягало, отже, в тому, щоб знайти людей, котрі, як твердять хроніки, бачилися з диявольським створінням. Це було нелегке завдання. Нас мучили то голод, то спрага, часом тільки круки і стерв'ятники показували нам дальшу путь. Але незважаючи ні на що, ми вирішили просуватись вперед слідами таємничого дикуна.

Якось в сомоні Цейнвайна нам пощастило відшукати дідуся, що дав нам кілька сенсаційних відомостей про снігову людину. Пурев Улан присягався всіма богами, бив себе в груди:

— Мені вже сімдесят років, діти мої. Я бачив алмасів, даю слово. В 1921 році воювали ми з бандами на прикордонних територіях біля Кобдо. Одного дня гнали цілу купу дивовижних створінь, котрі все тікали від нас. Вони бігли швидко, так швидко, як не зміг би жодний звір. Іноді нам здавалось, що ми бачимо дітей, бачимо жінок і чоловіків. Коні наші були добре відгодовані, повні сил. Погналися ми за втікачами і почали стріля-

ти. Перестріляли всіх на місці. Тільки тоді солдати переконались, що ми вбили якихось дивних звірів, схожих на людей. Охоплені жахом, повертали ми до свого табору. За кілька днів, коли нам сказали, що це було стадо алмасів, ми повернулись на місце подій, але пісок пустелі припорошив не тільки тіла, а й наші сліди.

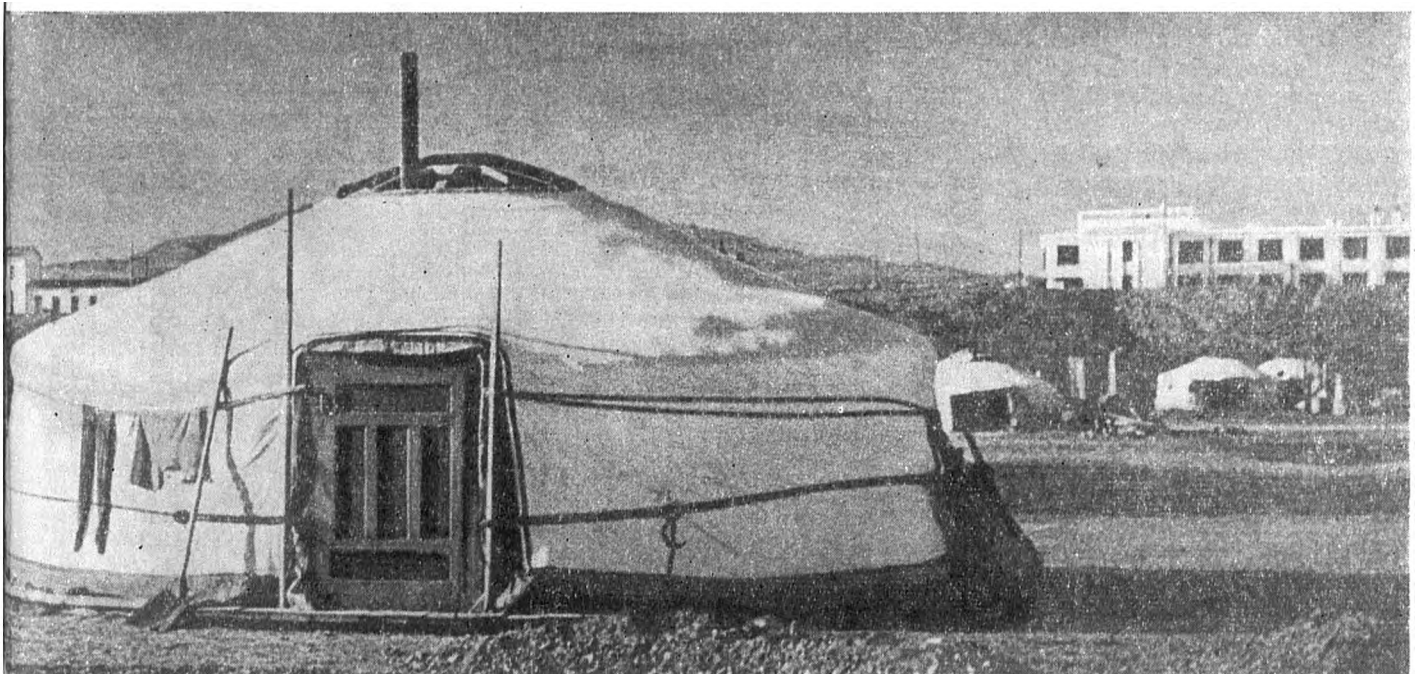
Цікава історія. Вигадка чи справжній факт? Бравий солдат із сивими вусами зухвало глянув на нас і сказав, що, звичайно, нікого не примушує брати на віру його слово честі, бо і нині багато цікавих речей можна побачити на власні очі. Пурев Улан порадив нам піти в район гірських вершин. Знайомі арати казали, що зовсім недавно там бачили таємничі скелети і таємничі постаті. Ми послухали дідуся. Наша «Волга» скреготіла і сопіла, коли ми зупинилися біля підніжжя скелястих пагорків. Треба було йти. Водій залишився в машині, бідолаха тремтів від страху і вранішньої прохолоди. Ми обіцяли повернутись через кілька годин, найгірше — наступного ранку. Зустрінемося з йеті, зробимо фото — і годі.

Пусто. Тихо. Жодної ознаки життя. Дика природа, дикі гори. Ми маршируємо в швидкому темпі. Спливла година, друга... Раптом — стерв'ятники. А може, це круки? Чорні птахи кружляють над якоюсь поляною, зловісно каркають і падають додолу. Жахливе видовище! Просуваємось крок за кроком, дуже повільно... Що там, за отим каменем? Під скелею ми лягаємо на землю. Треба повзти. Просуваємось метр за метром, вище і вище.

Мій гід готується до останнього стрибка. Дає мені знак рукою, щоб я ліг біля нього. Лежимо поряд. Тихесенько намагаємо зброю. Непомітно витираю спітніле від страху чоло і прислухаюся до голосу сумління. Може, це остання в житті пригода?

За хвилину з диким вереском зриваємось на ноги і... волосся стає дибом! Перед нами галявина, на ній — скелет. Потворні ребра, потворний череп, залишки шкіри, шерсті й м'яса, над скелетом кружляє зграя круків. Тільки наступного дня ми встановили, що натрапили в горах на кістяк верблюда.

Наша експедиція триває. Крутимось тут і там, шукаю-

Танок з келихами.

чи людей, котрі зустрічалися коли-небудь з таємничим алмасом. Один арат біля Юсун-Булака сказав нам, що сорок років тому в сусідньому монастирі жив якийсь мудрий лама, і був він нібито сином алмаски і монгольського лами (останнього колись схопило стадо диких звірів, і він провів серед них багато років). Лама був дуже сильний, унікав будь-якого спілкування з іншими людьми, сидів над книжками і мав замислені очі. Через якийсь певний час він несподівано щезав з монастиря у невідомому напрямку. За кілька тижнів повертався в кращому настрої, таємничо посміхаючись. Одного дня він забрав свої пожитки і втік у гори.

За кілька днів ми повернулися до Улан-Батора, так і не зустрівши йеті. Тінь дикого алмаса кружляє над розлогими степами Монголії. Ця тінь приваблює туристів і... журналістів, які, повернувшись на батьківщину з юрт

аратів, мають про що розповісти своїм знайомим і читачам.

ПАРАД ГЛАДІАТОРІВ

Місця на трибунах заповнені до краю. Нарешті спалахує світло і чути перші такти маршу. Барильдан! Традиційні змагання монгольських силачів.

Учасники змагань у ритуальному вбранні: кольорові нарукавники (дзадок), короткі в обтяжку штанці (шудак), шкіряні капелюшки з помпончиком, на ногах сабо. Перший учасник підходить до судді, кладе йому руку на плече і злегка пританцьовує. Перш ніж стати до бою, гладіатори повинні вклонитися один одному, поляскати себе по стегнах, розігрітися. Нарешті спортсмени зупиняються і сплітають руки. Суддя дає сигнал, і боротьба розпочинається.

Триває вона недовго, від двадцяти секунд до трьох-чотирьох хвилин. Переможець вклоняється партнерові і проходить під його простягнутою рукою.

Одна пара ще змагається, а друга вже пританцьовує коло судді. Той, вдягнений у національний костюм, голосно вихваляє достоїнства учасників змагань.

Після змагань я йду до роздягальні й розпитую одного з суддів докладніше про барильдан. Судді Гоньчику, мабуть, років сімдесят, він довгий час був одним з кращих борців Монголії, а тепер виконує роль арбітра. Я спритно занотую: «Правила боротьби досить прості. Перемагає той, хто покладе противника на лопатки або хоча б притисне до землі коліно, лікоть, голову партнера. Вихідна позиція учасників змагань перед боротьбою така: ліва нога ззаду, права зігнута, корпус нахилено вперед, майже горизонтально до землі. Правий лікоть спирається на коліно, лівою рукою треба вхопити противника. Барильдан надзвичайно популярний спорт. Проте спортсмени тренуються самі: лише в виняткових випадках вони можуть користатися допомогою тренера».

З барильданом монголи дружать усе життя. Ледве малюк вийде з коліски і стане на власні ноги — вже хапає за плечі інших карапузів. Отже, нічого дивного, що коли він бере участь у дитячих змаганнях (від 7 до 16 років), то почуває себе досвідченим борцем. Хлопчак додержує того ж самого ритуалу, що і дорослі.

Майстри барильдану — справжні народні герої. Про них пишуть поети, про них складають легенди. Але щоб досягти слави, треба провести чимало переможних боїв. Спортсмен, який переможе підряд у п'яти зустрічах, дістає почесний титул «Сокола». За сім перемог має право носити титул «Слона», за вісім — «Лева». «Титан» — це той, хто має титул «Лева» і виграє всі змагання однієї першості, «ВсEMONГОЛЬСЬКИЙ титан», «Великий національ-

Традиційне змагання монгольських силачів — барильдан.

Учасник змагань з барильдану в ритуальному вбранні.

ний монгольський титан» — переможець чотирьох першостей. І нарешті вершина заповітних мрій кожного борця — «Великий Монгол» — переможець п'яти першостей.

В Монголії живе тільки один «Великий Монгол»; його прізвище Тувдendorдж, йому 78 років.

МОЛОДЬ І... ВЕРБЛЮДИ

Моя зустріч з першим секретарем Револуційної Спілки Молоді МНР товаришем Пурев-Джавом відбулася завдяки караванові верблюдів. Під час перельоту з Москви до Пекіна я був вражений суворою монгольським краєвидом. Яка прекрасна пустеля Гобі, де тягнуться вервечки дромадерів, нав'ючених скринями з шкірами!

Повертаючись, я вирішив побувати в країні юрт і арабів. І от сиджу за письмовим столом товариша Пурев-Джава, старанно нотуючи його слова.

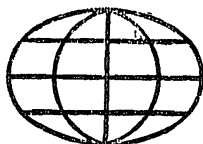
Револуційна Спілка Молоді (РСМ) нараховує більше шістдесяти тисяч членів. В організації багато дівчат.

— Які найважливіші завдання стоять сьогодні перед вашою організацією? — питаю товариша Пурев-Джава.

— Техніка, техніка, техніка. Ми намагаємося залучати молодь до розвитку механізації в нашій країні. РСМ провадить спеціальну підготовку комбайнерів; тепер по всій країні багато машинно-тракторних станцій.

Молодь Монголії бере активну участь у популяризації виробничих кооперативів. Проявляється це не лише в агітації, а й на конкретних прикладах. Нещодавно члени РСМ організували чотири колективні господарства. Ці кооперативи є найкращою пропагандою на користь колективізації.

*З польської переклала
Віра АВКСЕНТЬЄВА*

«В країні вирости покоління людей, виховані в дусі безмежної відданості комуністичним ідеалам, переконані у правоті нашої великої справи. Виховався характер радянської людини — борця, революціонера, свідомого трудівника».

(З Тез Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

Віктор Єрмілов за роботою.

Людина і світ... Радянська людина і народи світу... Про це ще напишуть не одну яскраву сторінку, але навіть кілька окремих прикладів теж дають уявлення про широту й розмах дружніх стосунків радянських людей із світом, про благородну місію представників радянської країни на всіх континентах нашої планети.

Геолог, який шукає і знаходить воду в глибинах Сахари, викладач, що навчає майбутніх фахівців у молодих державах Азії й Африки — скрізь радянська людина залишає по собі захоплення й щиру вдячність, любов і повагу, вона

скрізь залишає тисячі й тисячі прихильників і друзів.

Нашу людину знають всюди — у соціалістичних країнах Європи й на африканському континенті, у джунглях В'єтнаму і в колумбійських Андах, на Цейлоні і в Канаді, на Арабському Сході і в далекій Австралії. Нова людина, народжена Жовтнем, виявляє у своїх стосунках із світом стільки благородства і безкорисливості, стійкості характеру й доброти душі, стільки високих людських якостей, що нею справді не можна не захоплюватися.

ІМЕНІ ВІКТОРА ЄРМІЛОВА

Московський робітник-новатор у демократичному В'єтнамі.

На заводі «Вема». Єрмілов обмінюється досвідом з німецькими робітниками.

У Плауені, в Німецькій Демократичній Республіці, на верстатострументальному заводі «Вема», в одному з цехів висить портрет радянського робітника, слюсаря з московського заводу «Красный пролетарий» Віктора Ермілова. А під портретом, на дбайливо оформленому щиті, завжди можна побачити лист, писаний рукою Ермілова, а поряд німецький переклад. На заводі цей куточок так і називають «Куточком Віктора Ермілова», і він має свою дуже цікаву і вельми промовисту історію.

Передовий радянський робітник, нині Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР Віктор Ермілов років з десять тому запропонував цілком новий, надзвичайно досконалий метод обробки деяких важливих деталей складних верстатів. Наполеглива людина, Ермілов швидко практично довів велике значення і користь запропонованого ним методу роботи. Про досвід і успіхи московського слюсаря багато писалося в радянській пресі. Повідомлення про радянського робітника-новатора з'явилися й на сторінках преси Німецької Демократичної Республіки.

Досвідом Віктора Ермілова дуже зацікавилися на заводі «Вема». Хтось з робітників запропонував написати йому листа, попросити докладніше розповісти про свій метод, адже «Красный пролетарий» і «Вема» випускають схожу продукцію. Але деякі з німецьких робітників у той час дуже скептично поставилися до цієї справи. Міркували вони так: «Хіба винахідники і раціоналізатори розкривають свої секрети?»

Але одного дня в Плауен прийшов лист з Москви. Це була відповідь Віктора Ермілова. Московський слюсар якнай докладніше розповідав німецьким робітникам про свою

роботу, до листа були навіть додані креслення і малюнки.

Незабаром на запрошення своїх нових друзів Віктор Ермілов сам приїхав у Німецьку Демократичну Республіку, побував у Плауені, на заводі «Вема». Тут були вражені доброзичливістю гостя з Москви, його готовністю відповісти на будь-яке запитання, показати самому практично, як краще працювати за новим методом.

На заводі «Вема» було створено тоді першу бригаду, яка стала працювати по-новому, і назвали її ім'ям Віктора Ермілова. А тепер багато робітників з «Веми» і інших підприємств у НДР широко застосовують прийоми роботи московського новатора.

Німецькі друзі з Плауена підтримують постійні зв'язки з Віктором Ерміловим, регулярно листуються з ним, стежать за його успіхами. Листи від московського колеги вивішуються на дошці, щоб всі мали можливість їх читати.

Не тільки в Німецькій Демократичній Республіці дізнались про «секрети» Віктора Ермілова. Його досвідом вже користуються нині робітники Чехословаччини, Польщі, Угорщини. Навіть у далекому В'єтнамі знають про успіхи радянського новатора. Коли Ермілов у складі однієї радянської делегації відвідав Демократичну Республіку В'єтнам, він охоче розповів в'єтнамським робітникам про свій метод і показав, як слід працювати по-новому. І тепер на заводах Ханоя, Хайфона та інших в'єтнамських міст з'явилися вже його послідовники.

«Радянська людина не може бути іншою, — писала про Ермілова німецька газета «Нойес Дойчланд». — Доброзичливість, взаємодопомога, готовність поділитися своїм досвідом, щирість — саме такі риси відзначають наших друзів з Радянського Союзу. Це — одна з основ нашої соціалістичної співдружності, джерело нашої сили і впевненості в нашому майбутньому».

Альфред Шмідт за роботою над своїм новим мозаїчним панно.

«ДРЕЗДЕН ВІТАЄ ЛЕНІНГРАД»

Мозаїка із скла — мистецтво складне, воно вимагає від митця великого терпіння, наполегливості, тонкого смаку, досконалості. Адже щоб створити мозаїчну картину, доводиться обробити і підібрати за розмірами, формою й кольором тисячі, а то й десятки тисяч окремих смальць.

Альфред Шмідт з Дрездена не професійний митець, але мозаїка стала його улюбленою справою, він займається нею вже понад 20 років. Талановитий митець-аматор привернув до себе увагу відомого німецького художника професора Бергандера, і той протягом довгого часу стежить за розвитком таланту Шмідта, допомагає йому своїми порадами і настановами.

Дрезденський аматор вирішив присвятити свою нову роботу 50-річчю Великого Жовтня. Це — велике мозаїчне панно висотою майже три метри. У верхній частині його зображено символ революції — Зимовий палац у Ленінграді. У нижній частині панно Шмідт зобразив знаменитий музейний комплекс Цайгера, де міститься також відома Дрезденська картина галерея. Таке поєднання має символізувати дружбу двох міст — радянського Ленінграда і німецького Дрездена.

«Дрезден вітає Ленінград» — так назвав Альфред Шмідт свою нову роботу. «Це буде моїм подарунком легендарному місту на Неві до свята всіх народів земної кулі — північного ювілею Великого Жовтня», — каже митець із Дрездена.

Альфред Байєр-Род (НДР). «Останній уклін».

«Велика Жовтнева соціалістична революція завдала най-сильнішого удару по всій системі імперіалістичного колоніального панування, стала могутнім стимулом розвитку національно-визвольного руху».

(З Тез Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

НОВЕ ОБЛИЧЧЯ СТАРОГО КОНТИНЕНТУ

У стародавні часи серед багатьох африканських народів дуже високо цінувалися три види мистецтва: мистецтво лікування, мистецтво каліграфії і мистецтво вибору друзів. Жителі сучасного Малі кажуть, що останнім з цих трьох мистецтв вони тепер добре володіють, і для доказу посилаються на свої взаємини з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами.

Газета «Ессор», яка видається в малійській столиці Бамако, написала з цього приводу: «Радянська країна одразу ж, з 1917 року, виявила себе як друг африканських та інших пригноблених народів. І нині ми, народ Малі, можемо сказати, що відповідаємо на цю дружбу щирою взаємністю».

В іншій статті та сама «Ессор» пише, що історію боротьби народу Малі за свободу і незалежність не можна відривати від подій 1917 року в далекій Росії. А президент Малі, генеральний секретар правлячої тут партії Суданський союз Модібо Кейта пояснює:

«Велика Жовтнева революція 1917 року вирішила проблеми майбутнього Африки. У зв'язку з цим я хотів би від імені трудящих нашої країни, від імені селян та інтелігенції, від імені всіх борців за свободу Малі висловити нашу глибоку повагу до геніального Леніна».

До нього приєднується видатний алжирський політичний діяч, нинішній посол Алжирської Народної Демократичної Республіки в

СРСР Омар Усседік: «Велика Жовтнева революція є найвизначнішою подією нашої епохи. Благотворний вплив Жовтня відчуваєть-

ся на всіх континентах і особливо на африканському, де народи піднялися на рішучий бій проти колоніалізму і расизму». А відомий діяч визвольного руху народів Південної Африки Джон Б. Маркс визначив Жовтневу революцію як подію, що «провіщала надію для всіх пригноблених народів світу».

Чим було Малі раніше? Французький Судан — так називалася ця країна в часи колоніального панування — міг би правити за найяскравіший зразок відсталості, безправ'я, темряви і злиднів. Можна навести хоча б деякі дані 1960 року, року, коли Малі дістало незалежність. При населенні майже в чотири з половиною мільйони чоловік, чисельність тих, хто був тут зайнятий в промисловості, не перевищувала двох тисяч. Лише 9 процентів усіх дітей відвідували школу. Середній прибуток населення був у чотири рази нижчий того мізерного прожиткового мінімуму, який був визначений Ор-

Риси нового життя в Малі. Жінки дістали тут виборчі права нарівні з чоловіками. Молода жінка з Бамако обирає депутатів до Національних зборів.

ганізацією ОБ'єднаних Націй для слаборозвинутих країн...

І коли перед народом тепер уже незалежного Малі постало питання про шляхи свого дальшого розвитку, вибір було зроблено твердо і рішуче: некапіталістичний шлях.

Пошлемося тут на ще одне висловлювання Модібо Кейти. Він тоді говорив, що приклад свого друга можна сміливо наслідувати, адже досвідчений друг завжди допоможе, завжди наставить на вірний шлях. І під проводом партії Суданський союз малійці обрали шлях соціалістичного розвитку, розраховуючи на допомогу і підтримку з боку Радянського Союзу та інших соціалістичних країн.

Таке рішення відповідало надіям не одного лише народу Малі. Журнал «Жен Африк», що вида-

ється в Тунісі, на запитання «Що може краще забезпечити економічний розвиток вашої країни — соціалізм чи капіталізм?» отримав од своїх читачів з різних країн континенту дванадцять тисяч відповідей, і понад десять тисяч читачів (тобто 82 проценти) висловилися за соціалізм.

Представник партії Суданський союз, член Національного Політбюро партії Мадейра Кейта був присутній на XXIII з'їзді КПРС, виступив на ньому з промовою, в якій розповів про перші успіхи

Фотографія, яка може символізувати нове в історії африканських народів: наявність у них справжніх і щирих друзів. Фахівець з Чехословаччини навчає африканського робітника. Мине деякий час, і його учень сам стане кваліфікованим працівником, одним з тих, хто рухає вперед економіку молодих незалежних держав Африки.

його країни на соціалістичному шляху. Мадейра Кейта підкреслив, що це стало можливо насамперед завдяки щирій допомозі з боку Радянського Союзу та інших дружніх соціалістичних країн. Після того минуло півтора року, і народ Малі міг ще більше перекоонатися і в тому, що він на вірному шляху, і в тому, що він таки добре володіє отим стародавнім мистецтвом вибору друзів.

Перегорнемо кілька сторінок сьогоднішньої малійської дійсності.

ВІДВОЙОВАНО У ПУСТЕЛІ

У перекладі з французької «Оффіс дю Ніжер» означає «Управління Нігера». Але за цією назвою криється не якась установа, а велике сільськогосподарське підприємство, державне господарство, що розкинулося на 60 тисяч гектарів землі і де працюють близько 42 тисяч людей.

«Оффіс дю Ніжер» не дарма називають гордістю малійської економіки. Це господарство дає одну третину всього рису, що його вирощують в країні, понад десять процентів усієї малійської бавовни. Господарство має свої електростанції, бавовноочисні заводи, ремонтні бази, автомобільний парк.

Землі «Оффіс дю Ніжер» відвойовані у пустелі. Води Нігера, що потекли по густій сітці прокладених тут каналів, докорінно змінили цей край. Зник червоний колір пустельної пілюки, він змінився зеленню полів, де вирощуються багаті врожаї. Посівні площі увесь час розширюються, нові й нові гектари перестають бути пустелею.

Тут здійснюється важливий соціально-економічний, а також і психологічний експеримент. Адже

На освоєння нових земель...

«Оффіс дю Ніжер» замислене і як школа нових соціальних відносин, як початкова школа соціалізму для багатьох тисяч малійських селян. Вони звикають тут до колективної праці й мають переконатися в її перевагах, залучаються до сучас-

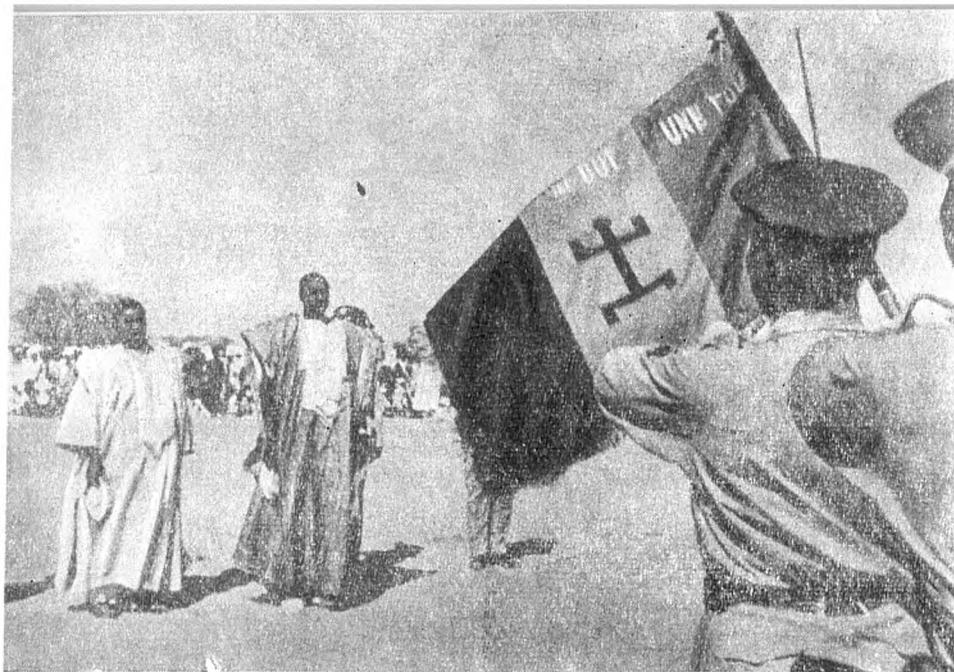
ної агротехніки і механізації, виховуються політично. Для багатьох з тих селян, що працюють нині в «Оффіс дю Ніжер», робота в цьому господарстві стане підготовкою до їхньої майбутньої участі в сільськогосподарських кооперативах, які поки що існують в Малі у незначній кількості.

На нолі «Оффіс дю Ніжер» стоїть людина, яка займає помітне місце в історії національно-визвольного руху країни. Генеральний директор господарства Самоа Ламін Траоре був колись учителем, брав участь у визвольній боротьбі проти колонізаторів, зазнав переслідувань, змушений був навіть тікати в сусідню Гвінею. Після проголошення незалежності Малі він повернувся на батьківщину, поринув у саму гушину боротьби за перебудову країни.

Самоа Ламін Траоре добре знає історію Радянського Союзу, уважно і старанно вивчає радянський досвід керівництва сільським господарством. У цьому йому щиро допомагали радянські фахівці, які працювали разом з ним в «Оффіс дю Ніжер». Генеральний директор чимало зобов'язаний в цьому відношенні агрономові Є. Величко та іншим його співробітникам — радянським агрономам, інженерам, економістам. Серед самих малійців тепер з'явилося чимало досвідчених спеціалістів. Помічником генерального директора є Мамаду Богайоко, що закінчив Московську Тімріязівську сільськогосподарську академію. Свою практику молодий фахівець проходив у радянських радгоспах і колгоспах, він добре вивчив російську мову, вільно читає радянську спеціальну літературу. М. Богайоко працює із

Нові люди нового Малі.

Президент Модібо Кейта приймає парад Народної армії.

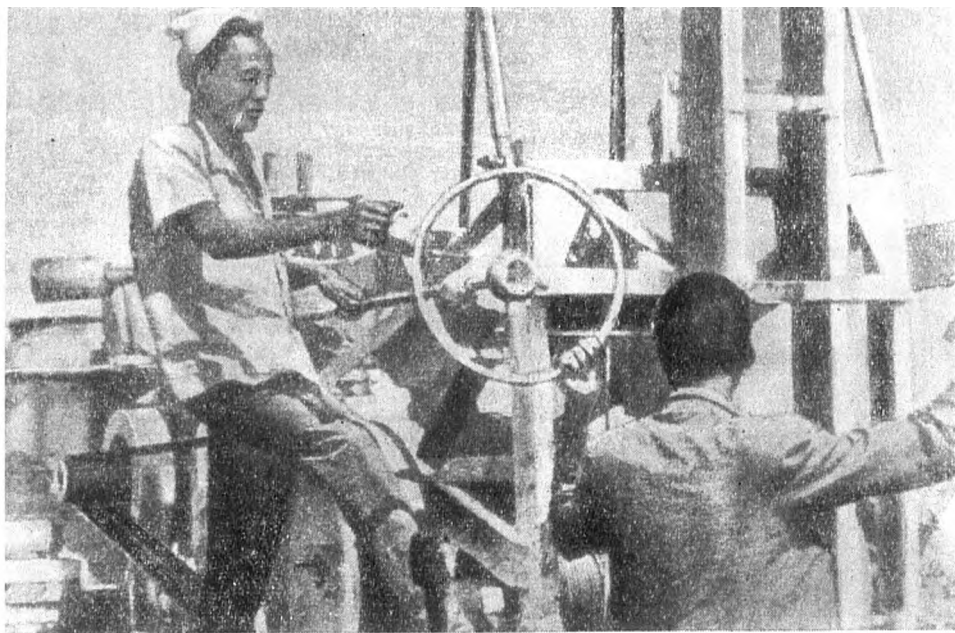
запалом, це один з тих, хто впроваджує в Малі радянський досвід, хто є тут ініціатором соціалістичних форм господарювання.

У керівників «Оффіс дю Ніжер» великі і сміливі плани. Спираючись на кредит, наданий Радянським Союзом, вони намічають придбання нових сільськогосподарських машин, розширення майстерень, а також освоєння нових земель. Вони займаються тепер проблемою освоєння вод Нігера навіть за межами Малі й прагнуть допомогти в цьому відношенні

своїм сусідам — Сенегалу, Мавританії, Гвінеї. Щоб здійснити такий план, уряд Малі запропонував об'єднати економічні зусилля цих країн, утворити економічне об'єднання країн Західної Африки. Цікаво, що, виступаючи з такою ідеєю, в Малі посилаються на досвід соціалістичних країн, які спільно вирішують найскладніші економічні проблеми...

«Наше підприємство, — каже С. Л. Траоре, — це зародок майбутнього соціалістичного сільськогосподарства Малі».

Вода в Малі — це нові гектари родючих земель. Обводнення пустельних площ є найважливішим завданням. І робиться це вже за допомогою нових технічних засобів.

Можна лише побажати успіхів тим, хто несе ідеї соціалізму в малійське село.

ВОНИ НАВЧАЮТЬСЯ ЖИТТЯ

90 процентів неписьменних серед дорослих, 91 процент дітей, які не відвідують школи... От з такою колоніальною спадщиною в Малі почали здійснення справді історичної програми підготовки власних кадрів. Тут було розроблено п'ятирічний експериментальний план ліквідації неписьменності. Звичайно, найскладнішою була та частина цієї програми, яка стосувалася дорослого населення.

...Малійський вчитель Сумаре Дембеле приїхав до Радянського Союзу як один з тих педагогів, кому було доручено керівництво складною справою ліквідації неписьменності серед дорослих. Він вивчав різні історичні документи й матеріали, побачив і почув чимало такого, що вкрай вразило його. Але особливо зацікавило гостя з Малі одне фото початку 20-х років. На ньому було зафіксовано селян з якогось національного району на далекому Алтаї під час занять в лікнепі. Це фото переконувало Дембеле в реальній можливості того справді гігантського кроку, який здійснила Радянська країна до висот людської культури. Можливо, саме це і зробило малійського педагога одним з найбільших ентузіастів такої важкої справи, як подолання неписьменності мало не всього населення його країни.

І поруч з цим в Малі вже здійснюється широка програма підготовки кадрів, здійснюється при широкій і безкорисливій допомозі Радянського Союзу.

«Дар Радянського Союзу братньому народові Малі на знак дружби, миру і прогресу». Такі слова вирізьблено золотими літерами на гранітних дошках, встановлених на кількох нових будинках, зведених останнім часом в Бамако. Це будинки вищої адміністративної школи, медичного училища і центру по підготовці фахівців сільського господарства. Вони зведені в порядку безоплатної допомоги СРСР. Але радянська допомога не обмежується лише зведенням будинків. Організація учбового процесу і виробничої практики, обладнання лабораторій і учбових кабінетів, саме навчання — все це здійснюється за участю радянських людей, а також фахівців з Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки.

Радянський Союз допоміг Малі також у створенні учбового центру професійно-технічної освіти, де

вже готуються кваліфіковані робітники з одинадцяти різних спеціальностей. Навчають цих людей радянські педагоги й інженери.

Крім Бамако, радянських викладачів можна зустріти і в малійських містах Сікасо, Сегу, Севаре, Кулікоро, Кайєсі. Вони викладають тут математику, фізику, біологію, а також російську мову, інтерес до якої в Малі тепер надзвичайно великий.

Сінгалі Мамаду за допомогою радянських викладачів став автомеханіком. «Радянські викладачі, — каже він, — допомогли мені здійснити давню мрію, стати фахівцем. Я вдячний їм за все, що вони з такою великодушністю зробили для мене».

27-річний залізничник Мамбі Кейта запевняє, що ніколи не забуде своїх радянських друзів. «Я ніколи ще не зустрічав європейців, які б з такою симпатією і повагою ставилися до нас, африканців».

А фельдшер Мусса Бенгалі, котрий навчався в медичному училищі і працював з радянськими лікарями, висловив свою думку так:

«Ми не лише вчилися у радянських викладачів своєї спеціальності. Ми вчилися у них нового життя».

●

Великий цементний завод в Діаму, радіозавод в Бамако, консервний завод в Багінді, м'ясокомбінати в Бамако і Гао — це найбільші з тих підприємств, які зведені і зводяться в Малі за допомогою Радянського Союзу, а також НДР, Чехословаччини, Болгарії, Югославії. Радянські геологи досліджують надра країни і вже

Повна ліквідація неписьменності — справа недалекого вже майбутнього.

Всі діти країни мають нині можливість вчитися.

знайшли поклади нафти, золота, алмазів. Скоро ці багатства почнуть служити малійському народові, стануть сировиною для розвитку нових галузей промисловості, збагатять матеріальні ресурси країни.

«Ми вдячні Радянському Союзу і всім дружнім соціалістичним країнам не лише за матеріальну допомогу, — пише газета «Ессор», — а й за те, що їхній приклад надихає нас на боротьбу за справжню незалежність, за соціалізм. Постріли «Аврори» й до сьогодні лунають для нас, малійців, лунають для всіх народів Африки!»

ПОВІСТЬ

I ДВОЄ

Вже кілька день ішли вони через тундру й баговиння в поріччі Іртиша. По коліна грузили в мочарах, перебродили потоки й видалися на круті схили, порослі деревами та високою травою. Живилися перепічками й кукурудзою. Тільки один раз за п'ятим пострілом з револьвера Руді вдалося вполювати уральського зайця.

Спали на глиці в ялиннику або в хащах, нагорнувши туди сухого листа. Дороги обходили манівцями. Ішли, ішли, і здавалося, їхній мандрівці не буде кінця-краю. Аж ось одного вечора побачили над долиною дахи розкиданих сільських хат. Зрозуміли, що прийшли.

II КАПІТАН ЦИБУЛІШВІЛІ

— Я купую все! Все це моє, і я віддаю його вам. Я купую все, браття, беріть, беріть, усе це я віддаю вам!

Кілька селян і селянок з'юрмилися довкола столу, на якому стояв безрукий русоголо-

вий чоловік у військовій шинелі. Він кидав навсебіч жмені брудних паперових грошей і ногою спихав зі столу жовтяві дині, купи кукурудзяних качанів та зелені кавуни — добро селянина в овечому кожусі.

— Усе це я купую й віддаю вам, браття! Їжте, все це ваше!

Чайна гула, наче вулик. Власне, вона вже давно перестала бути чайною; простору кімнату забили десятки людей з довколишніх сіл, спалених фронтом. Столи були завалені всіляким збіжжям, і селяни тут же влаштували базар. На сінниках під стінами лежали поранені й недужі. Один із них щось кричав у гарячці й високим голосом виводив сумну пісню про козацького коня. На клунках сиділи опасисті жінки й, здавалося, хотіли заховати під своїми крильми скарб, що ще залишався їм. Купка бородатих селян галайка біля кухви з самогонкою. А безрукий на столі танцював далі, скидав черевиком кавуни й вигукував:

— Беріть, браття, я ваш добродійник, усе це моє, і я дарую його вам!

Десять лет мужа нет,
а Марина родит сына,
чудеса, чудеса,
славный мальчик родился...

співав гармоніст, який сидів на бокатій бочці і по-змовницькому підморгував загорненій у шаль молодиці, що вмостилася на лаві

навпроти й давала грудь дитині, загорненій
у ганчір'я.

Десять лет мужа нет,
а Марина родит сына...

Хрипкуватий гармоністів голос глузував із
жінки, з дитиною й ображав її. П'яний селя-
нин у папасі підхопив приспів і почав підтягу-

Малюнки О. Ларіна

вати гримким басом. Він приповідав до молодиці з немовлям, а тоді упав перед нею навколішки й співав, ревів їй просто в обличчя.

— Що ти пасталакаєш? Замовкни, дурню!
— здригнулась молодиця.

— ...мужа нет, ха-ха-ха...

— Що це ти співаєш, дияволе? В мене є чоловік. Ось він повернеться, і я пошлю його до тебе, нехай роз'юшить тобі пику, сатано!

П'яний селянин гикнув і важко підвівся.

— Кажеш, у тебе є чоловік? А де ж він, га?

— А тобі що до того? Поїхав у село по баранчика.

— Дай бабі спокій, Кузьмичу! — пропищав худий лисун і схопив п'яного Кузьмича за плече. — Облиш бабу й ходи вип'ємо. Самогонка — як нектар, вип'єш — і про все забудеш. Облиш бабу, баба — то нечисть.

Кузьмич струснув його руку й нахилився до молодиці.

— А де ж твій чоловік? Ти сидиш тут уже два дні, а чоловіка катма! Дав од тебе драчки, га? А може, пішов їсти землю? Його вбили червоні чи повісили білі, гик? Кістки його вже гризуть вовки-сіроманці, гик?

Молодиця сховала груди і міцно пригорнула до себе дитину.

— Цур тобі пек! Чоловік поїхав до села по барана. Треба змастити синочка лосем, бо йому зимно.

— Мені теж зимно, — галасав п'яний Кузьмич. — І я хочу пити. Погрій мене, гик!

— Я відкушу тобі носа, мерзотнику!

Господиня, що сиділа за великим дерев'яним шинквасом, мов та королева на троні, з криком накинулася на жінок, які розпалили великий самовар.

— Зараз же загасить, бісове кодрло! Ви що, хочете підпалити мені хату? Це ви так оддячуєте за мою добрість?

Жінки кричали, борсалися з розгніваною господинею, аж поки самовар перекинувся і тепла вода полилася по брудній підлозі, під клунки й синники.

— На коні, хлопці! — закричав поранений і спробував підвестися, та впав у калюжу, і пов'язка на голові йому почала просякати водою.

Господиня закликала на поміч дебелиго наймита, і той почав лупцювати жінок віжками.

— Ходімо геть, Кузьмичу, — повторив гологоловий довгань. — То чаклунка, хай її грець. Баба — то нечисть.

— Цілком можливо, що вона чаклунка. І можливо, що вона годує не дитину, а антихриста. Забиймо її, Васильовичу!

— Забиймо. Але мені тремтить рука, поглянь!

Кузьмич зненацька випростався й обома руками схопив молодицю за плечі.

— Не соромся, кралечко! Я сам дам тобі баранчика. Тяжко овечці без баранчика, ягідко моя.

Молодиця спробувала випручатися йому з цупких обіймів, але марно. Тоді раптом завилала тонким, високим голосом, як вовк:

— Пустити! Пустити!

— Танцюй, красуне! І скинь із себе те ганчір'я — я подарую тобі нову грезетову сукню!

Молодиця нарешті видерлася від нього й метнулася до дверей. Тут же перечепилася через сінник і впала на завиненого в шарф хворого, якому видно було тільки бліде, вкрите синюватими плямами обличчя. Знову підхопилася, притисла до грудей дитя й побігла далі. Розлютований Кузьмич наздогнав її, схопив за коси й звалив на підлогу.

— Бачили таку шелихвістку! Мабуть, це справді характерниця. Ану покажи нам свого байстрюка! Якщо це бісеня, ми зваримо його в смолі.

Молодиця перевернулася долілиць і заховала дитину під себе.

— Іріжі, Іріжі, оборони мене!

Гологоловий Васильович зацікавлено слухав її лемент.

— Чуєш? Духа кличе. Це таки справді чаклунка, облиш її.

— Іріжі, Іріжі...

Молодиця підхопилася і впала в ноги двом чоловікам, що мовчки сиділи за столом у кутку. Обхопила молодшому з них коліна й благально звела на нього очі.

— Паночку, дорогий, заступіться за мене, обороніть моє дитя. Чоловік поїхав до села.

Чорнявий молодик, якому вона обхопила коліна, почав підводитись. Але товариш узяв його за лікоть і примусив знову сісти. Той спохмурнів і одвернувся.

Кузьмич якусь хвилину намагався відірвати жінку від молодика. Але вона опиралася й не відпускала колін незнайомця.

— Допоможіть, соколики, проженіть цього шакала. Чоловік повернеться з села й подякує вам.

Кузьмич ударив молодицю кулаком по голові. Вона зойкнула. Молодик підскочив, наче на пружині, висмикнув руку з лещат свого товариша й схопив Кузьмича за комір:

— Забирайся геть!

Кузьмич ошелешено гикнув, розчепіпив ноги і, набравши в груди повітря, сіпнув могутніми плечима.

— Не сіпайся і слизни, зрозумів? Я кажу, щоб ти забирався геть. Щезни, почваро, бо дістанеш ляпаса від Шумава аж до Татр! Тепер уторопав?

Чайна принишкла, жінки перестали сваритися, а чоловіки кружляти самогон і, немов

притягувані магнітом, почали збиратися в кільце довкола столу в кутку.

Кузьмич звів дух, і очі йому налилися кров'ю.

— Хто ти... Що ти за один... Що ти сказав? — І раптом замахнувся величезним кулаком.

Молодик злегка відхилив голову і заїхав п'яному в пику. Той з розгону сів на підлогу.

— Маєш! — крикнув спересердя молодик зі скуювдженим чорним чубом. — Я тебе попереджав, отож тепер не ображайся.

Юрба довкола здивовано загула. Другий чоловік, худорлявий, у шкірянці, раптом рвучко підхопився й силоміць посадовив товариша назад на стілець.

— Кубо, не дурій!

Крізь кільце селян продерся дебелий наймит, розмахуючи над головою шкіряними віжками, складеними в кілька разів.

— Що тут таке? — загорлав він, і селяни в важких кожухах повідскакували від нього, мов горох от стіни. — Чого ви гризетеся, пеські діти? Ану геть звідсіля!

Він замахнувся віжками й щосили потяг ними Кубу по плечах.

Куба захитався й схопився за стіл. Його смуглі щоки зблідли, і він поволі рушив до наймита.

— Кубо, кажу тобі, не дурій! — крикнув його товариш. — Зараз же сядь!

Куба не звернув на його слова жодної уваги. Наймит знову замахнувся, віжки зашвирили в повітрі, і ту ж мить Куба зацідив його кулаком у ямку. Ведмедяче тіло наймита помалу завалилося додолу, наче мішок з картоплею.

Юрба знову загула. Хтось скрикнув. Озвався чийсь гнівний голос. Кузьмич, поволі підвівшись, закричав раптом високим, зривистим голосом:

— Що ти за один? Ти не наш. Гляньте, православні люди: всілякі зайти топчуть руську землю, б'ють у морду чесного мужика! Плюють у вічі святій богородиці!

— Це австрієць, полонений! — зарепетував Васильович.

Кузьмич ступнув крок уперед і раптом осатанів, очі йому зайшли більмом: він почав шматувати собі на грудях сорочку й істерично кричати:

— Стріляй! Убий мене! Убийте мене, рідні брати, бо я не стерплю такої ганьби. Мужика по морді... заволока!

Він упав на підлогу й почав пацати ногами, головою товкти об підлогу. Натовп грізно загав. Стіна тіл поволі, але рішуче рушила вперед. В повітрі просвистіла величезна диня й ударила Кубу в груди. Куба відступив до столу. Далі не було куди. Сягнув у кишеню.

— Це австрієць, — кричав Васильович, — убиймо його! Тимофію, подай сокиру!

— У своїх братів стріляв на фронті, падлюка!

— Молися, австрійцю!

— На голову нам сідають!

— Бийте вбивцю!

Кубин товариш, чоловік у шкірянці, одним стрибком опинився на столі й брязнув об підлогу пляшкою.

Пляшка розлетілася на дрізки під самісінькими ногами в натовпу, що сунув уперед, вибухнула, мов граната.

— Стійте! — закричав він. — Стійте й ані руш!

Натовп погрозово загав, захвилювався.

— Стійте! Я полковник Овсеп'ян, бовдурі! — Чоловік застромив руку в кишеню, витяг золоті еполети й помахав ними над головою. — Я полковник Овсеп'ян із штабу генерала Будуліна. А це зовсім не австрієць, це капітан... Цибулішвілі. Ми офіцери омського правителя, нового правителя Росії!

Кузьмич дивився, роззявивши рота, на блискучі еполети.

— Брешеш, — мовив він хрипко, — білі далеко.

— Атож! — вигукнув однорукий солдат. — А червоні ще далі, бо відступили.

Полковник люто ляснув погонами об долоню.

— Ми були на заході, ходили в розвідку. Повертаємось до своїх. Наша армія недалеко, голубчики. За три дні буде тут. Його превосходительство генерал Будулін накаже красенько вам подякувати за те, що ви вбили його штаб-офіцера. Розвішає по всьому лісу, телепні! Гей ти, безрукий: ти солдат чи ні?

— Ну, був солдатом. А що таке?

— Як ти стоїш, коли я з тобою розмовляю?

Всі, здавалося, трохи знітилися. Безрукий човгнув ногою і виструнчився:

— Даруйте, ваше високородіє!

— Я мобілізую тебе в білу армію! Будеш нашим провідником.

— Мене відпустили з білої армії, ваше високородіє.

— І після того ти був у червоних, Сашо-Сашуню! — крикнув тонким голосом гармоніст, що сидів на бочці.

Полковник зіскочив зі столу, підійшов до безрукого й схопив його за комір гімнастюрки.

— Що? В червоних? Як це розуміти? Кажи, собако!

— Від червоних я втік, — забелькотав каліка й виструнчився перед ним, мов свічка.

— Чому?

— Бо вони пішли за захід. А я воюю тільки тут, у своїй місцевості.

— Гаразд, — сказав полковник, пустив солдата, сховав у кишеню еполети й докинув: — Значить, ти зостанешся в нас, бо ми залишимося тут назавжди. Кругом і чекай нас надворі! Решта — розійдись!

Хвилю ніхто не ворухився. А тоді вперед вийшов гологоловий Васильович, схрестив на грудях руки й низенько вклонився.

— Даруйте нам, ваше високородіє. Ми не мали на думці нічого поганого.

Троє селян схопили наймита, який досі лежав на підлозі, не годеи звестися на ноги, й поволокли його через усю чайну за шинквас. Однорукий якусь мить дивився на полковника, але нічого не сказав і, похиливши голову, неквапливо побрався до дверей. Господиня схопила його за порожній рукав.

— Змов молитву, Сашо! — сказала вона. — Микитович помер.

Однорукий солдат приголомшено видивився на неї.

— Помер, — повторила господиня. — Вернися, треба його поховати.

Однорукий усе ще дивився на неї, наче нічого не розумів, а тоді раптом зірвав з голови шапку й люто вдарив нею о підлогу.

— От лиха година! — вигукнув він досадливо. — В мене ж не залишилося ані копійки. За всі гроші я накупив кукурудзи, насіння й динь, роздав людям. Браття, рідні мої, хто допоможе мені поховати Микитовича? Я ж витратив на вас усі гроші, допоможіть мені Христа ради!

Усі мовчали. П'яний Кузьмич почав схлипувати й зняв шапку. Однорукий упав навколішки й голосно заплакав.

Молодиця з дитиною ні на що не звертала уваги. Вона й досі сиділа під столом і гичала дитину, завинену в ганчір'я. Та, почувши крик однорукого, стала навколішки й залементувала високим голосом:

— Візьми, боже, до себе душу праведного! Змилуйся, богородице, наді мною бідолашною, допоможи, аби швидко вернувся з села мій чоловік і приніс баранчика для нашої дитини!

Жінки заголосили, чоловіки почали про щось шепотітися. Але ніхто навіть не ворухнувся. Однорукий устав і поволі рушив з господинею до сінників, де, мов у похмурому шпиталі, лежали хворі.

— Чого стовбичите? Розійдись! — гарикнув полковник Овсеп'ян і владно махнув рукою. — Геть! Щезніть!

Відтак обернувся до Куби, мовчки посадовив його на стілець, сам сів навпроти й гнівно глянув йому у вічі...

III

«Я НАКАЖУ ТЕБЕ РОЗСТРІЛЯТИ!»

— Не сердься, Рудо, — мовив Куба й збентежено спустив очі. — Не сердься. Я не сподівався, що здійметься такий галас через якогось нікчемного ляща. Не міг же я не обстати за ту дівку.

Товариш мовчки тарабанів пальцями по столу. В нього було грубе, кутасте обличчя; суворі блакитні очі з холодною лютьтю свердлили Кубу. Хвилину панувала мовчанка. А тоді Куба раптом тихо засміявся:

— Ну й кумедія! Капітан Цибулішвілі! Я умру. Я не знав, що ти такий вигадько!

— Вигадько, — буркнув «полковник Овсеп'ян» і стулив губи. — Ніякий я з біса не вигадько. Я не винен, що в ту хвилину на гадку мені не спало краще ім'я. Чи ти, може, вважаєш, що я не повинен був утручатися?

— Ну що ти, я тільки хочу сказати, що в той мент мене напав сміх. Не гнівайся, Рудо. Повір мені, я не сподівався, що з цього може бути стільки галасу.

Руда невідривно дивився на нього.

— Ти не знаєш цього краю. Тут живуть старообрядці. Ти навіть не уявляєш собі, як гидко могло все це скінчитися.

— Ну добре, добре, — засміявся Куба. — А ти, Рудо, зовсім непоганий хлопець. Кілька днів я думав, що ти бевзь. А ти непоганий.

— Хм. Чому ж ти так думав? Може, я верзюкав якусь дурницю?

— Ні. Але за весь час ти, Рудо, ні разу не засміявся. Не реагував на жоден мій жарт. І я подумав собі, що в тебе немає на це дару. Ти не ображаєшся?

— Ні, — холодно відказав Руда й підвівся. — Зачекай тут. Наш провідник іще, певно, не прийшов, інакше нагадав би про себе. Піду пошукаю його надворі. А ти сиди й ані руш!

Він старанно застібнув шкірянку й поволі пішов до дверей. На селян, що низько вклонилися йому, не звертав ніякісної уваги. Коли він вийшов, підхмелений Кузьмич розгладив на грудях сорочку й неквапливо рушив до Куби. Куба підвів очі й побачив, що довкола нього знову починає стягуватися людське кільце.

— В чому річ? — визвірився він на Кузьмича.

Кузьмич погладив розпухлу щоку. Підлесливо вклонився:

— Ти пан офіцер. Гаразд. Але ти не росіянин. І не хохол. Не з Кавказу й не сибіряк, не татарин, не казах. Чому тоді правитель тримає тебе в своєму війську, га?

— Ти не православний! — крикнув Васильович.

— Ти не псякрев і не фінн. Так що ж ти за один, га?

Куба повагом підвівся. Озирнувся довкола й голосно відказав доскіпливому Васильовичу:

— Я православний, бовкало!

— Ану перехрестися! Перехрестися!

Куба повернувся лицем до кутка і, вклонившись, спритно перехрестився. Почулися вигуки схвалення. Кузьмич поклав праву руку на серце й віддав Кубі чолом:

— Хрестишся ти гарно і в пику б'єш дай боже. То звідкіля ж ти, ваше високородіє?

— Еге, еге, звідкіля?

До Куби почали тиснутися з усіх боків. Васильович мило всміхався. Якесь жінка в шалі боязко торкнулася Куби двома пальцями. Куба засміявся, провів п'ятірнею по густій, скуйовдженій чуприні й гордовито ляснув себе по стегну.

— Звідкіля? Я аж з найдальшого кінця нашої великої імперії. Там жоден із вас ніколи не був, вайла! Там лежить велика губернія, звється вона Прага, а столиця її — славний град Жижков!

Гармоніст заграв туш і захоплено вигукнув:

— Яка ж велика матінка руська земля!

— Так її назвали на честь хороброго богатиря, що був славетніший за самого Стеньку Разіна. Звався він Жижка, бовдури, й заснував це місто. І відтоді в тому граді родяться самі богатирі, такі, що донські козаки можуть перед ними сховатися, зрозуміли? І самі козаки супроти них нічого не варті, ушпили? Отож я з того міста, син овдовілого старости — капітан Цибулішвілі!

Юрма здивовано загула.

— Отаман! — вигукнула якась молодиця. — А голови ти стинаєш, богатирю?

— Так точно, ясна пані, — клацнув Куба каблуками, і обличчя його прибрало страшного виразу. — Р-раз, р-раз!

— Не гнівайся на нас, богатирю, не гнівайся на невігласів! — вигукнув Кузьмич і розхристав на грудях сорочку. — Ми не хотіли тебе образити, ми приймемо тебе в своє серце, орле! Ми, уральські мужики, добрі люди!

До Куби простяглося багато рук, і Куба щиро їх потиснув.

— А там у вас, ваше високородіє, в стороні богатирів... богатирських пісень співають? Чи, може, думи?

— Співають, чому б не співати, — засміявся Куба, — вони в нас п'янки, мов те вино.

— Заспівайте нам якої, ваше високородіє, коли ласка. Пісня зближує серця.

— Богатирської, соколе! — гукнула гос-

подиня, не спускаючи з Куби теплого погляду.

Куба неквапливо пройшовся сюди й туди і, прибравши поважного вигляду, вклонився:

— Хоч я і не в Соколі¹, проте заспіваю вам, чому б ні. Богатирської. Виймайте гри-
веники, панове.

І Куба шорстким, але щирим голосом заспівав славетну пісню про те, як поліція спіймала в Празі гарну хльорку й повела її вулицею Целатною, як та хльорка на Карловому мості видерлася їм із рук, переплигнула через поруччя й шубовснула в воду... Гармоніст швидко вловив просту мелодію й з другої строфи супроводжував її гарними варіаціями. Куба співав; можливо, в цю хвилину він згадав щось дуже далеке й водночас дуже близьке — свою домівку.

Він співав на повен голос і зненацька урвав пісню, бо побачив на дверях Руду, його бліде лице і холодні, гнівні очі.

Руда мовчки розштовхав селян, підійшов до свого столу й сів. На Кубу він навіть не глянув. Куба урвав останню строфу, розігнав слухачів і, чухаючи збентежено потилицю, тихо сів біля Руди.

— Ну що? — запитав він провинно. — Прийшов провідник?

Руда похитав головою і знову окинув його лютим поглядом. Куба знічено відсунувся.

— Ну й кумедія, еге ж? — непевно засміявся він. — Я збожеволію, Рудо-чоловіче. Реготатиму з цього до самої смерті.

— Хм, — холодно хмикнув Руда. — В такому разі, вже недовго реготатимеш.

— Та ну? А це чому?

Хвилю обидва дивилися один одному в вічі; потому Руда проказав аж надто спокійним голосом:

— Та тому, що коли ми прийдемо до наших, я накажу тебе розстріляти.

IV

МІСІЯ

Було це десять днів тому. Від комісара Осипова прийшов зв'язковий і гукнув з порога хати, де стояли всі шестеро чехів червоноармійського загону:

— Товаришу Рудольф Емілійович Урбані До комісара!

Руда підвівся на сіннику й глянув на Кубу.

— Чого б це? — промимрив він і похапцем почав узуватися.

Куба змашував розібрані частини гвинтівки.

— Або тобі дадуть медаль, або всиплють

¹ В оригіналі гра слів: «Сокол» — спортивне товариство.

гарячих, більш нічого, — вищирих він зуби. — Що ти знову наброїв, Рудо-чоловіче?

Вони були в хаті тільки вдвох, відпочивали після нічної варті. Руда буркнув, що гарячих усипати мали б передовсім солдатів Антоніну Кубі, бо він знову дав рушницю заржавіти, як старій залізяці, і, гупаючи чобітьми, швидко вийшов за зв'язковим. Тільки-но за ним зачинилися двері, Куба покинув змащувати гвинтівку й простягся на звільненому сіннику. Поки Руда дійшов до комісара Осипова, він уже спав й усміхався уві сні, мов слухняна дитина, яка вмилася, змовила молитву, і матуся поклала її в ліжечко.

В комісаровій хаті край столу сидів літній худий чоловік зі стомленим обличчям. Коли Руда зайшов і допів про себе, чоловік підвів очі й довго, пильно оглядав його. Осипов мовчки зробив йому якийсь знак рукою, згорнув на столі карту і вийшов. Руда і незнайомий чоловік zostалися наодинці.

— Я Барта, — сказав чоловік і погладив свої пшеничні вуса. — Уповноважений Комітету Чехословацької комуністичної партії в Росії. А ти, значить, Урбан?

Руда переступив з ноги на ногу й простяг правіцю:

— Урбан, Рудольф Урбан.

Вони потисли один одному руки, і Барта мовчки запросив Руду сісти. Якусь мить обидва вивчали один одного пильними, відвертими поглядами.

— Комісар Осипов сказав мені, що в чеському взводі ти найрозважливіший, — мовив нарешті Барта. — А також найстаріший член партії. Якщо це так, то ти саме той, кого мені треба.

Уповноважений на мить заплющив очі й відкинувся на спинку стільця. Здавалося, він несподівано заснув. Руда кахикнув.

— Я до твоїх послуг, товаришу Барто, — кинув він у запалу тишу.

Хвилю панувала мовчанка.

— Скільки тобі років? — озвався раптом Барта, не розплющуючи очей.

— Тридцять вісім.

— Одружений?

— Парубок.

— Що ти робив дома?

— Працював у шахтах, на Кладненщині.

— Так, — мовив Барта й нарешті розплющив очі.

Руді ці манери трохи не сподобалися, але він нічого не сказав.

— Так, — повторив Барта. — Ти прийшов сюди з легіону?

— Ні, з табору. Я втік торішньої весни, в жовтні організував у Нижньому Ради. В Червоній Армії з лютого.

Барта неквапливо вийняв з кишені чисту хустинку й розгорнув її. В хустинці був кубик чорного хліба. Барта обережно розкрояв його

го навіп, одну половину підсунув до Руди, а другу поволі почав жувати сам. Руда подивився на шматочок хліба, але не взяв його.

— Їж, — сказав Барта. — Хліб свіжий. Адже вам не дають досхочу...

— Ні, — відповів Руда. — Лише іноді, після бою, комісар дозволяє нам спекти кілька буханців. Це коли ми добре б'ємося. А коли б'ємося абияк, — кавун і каша.

— Ну, то їж!

Уповноважений рвучко підвівся, наче хотів пройти по кімнаті, але знову сів. Поволі загорнув свій шматочок хліба, хустинку відсунув на край столу й схилив на долоні голову.

— Отже, ти не знаєш, що наші добровольці від'їжджають до Франції? — несподівано спитав він.

Руда злегка звів брови.

— Ну й нехай.

— Так, так. Але вони не поїдуть. Їх хочуть сформувати в Сибіру, повернути назад і кинути проти революції! — Кількома різкими жестами Барта підкреслив вагу своїх слів. — Повернути — і проти революції. Отак-то.

Руда недовірливо похитав головою.

— Це... це ж неможливо. Половина добровольців наші, соцдемократи.

— Кажеш, неможливо? — Барта підвів голову й утупився в Руду невидющими очима. — Вони взяли вже Пензу, товаришу. За нею Самару. По всій магістралі йде війна. Займають міста, розганяють Ради, вбивають комуністів. І наших теж. Кричать на цілий світ, що скоро будуть у Москві!

— Ні, — прошепотів Руда, — ні!

— Так.

Руді здалося, що Бартині очі дивляться на нього трохи глузливо. Він відчував, як горло йому стискає лють. Пекуча, шалена лють на цю людину й на все, на всіх, і найбільше на ту контрреволюційну банду, на тих зрадників.

— То це зрадники! — вибухнув він. — Мерзотники! Раби!.. Тисячоліття були рабами, й цю натуру з них не виб'є ніхто. Нація рабів — ось хто ми!

Він судорожно схопився за край столу, але Барта нітрохи не реагував на його вибух. Він звисив голову на груди, і Руда здивовано почув, що він тихенько наспівує:

Ми всіх катів зітрем на порох,
Повстань же, військо трударів!

— Боягузливі раби! — вигукнув Руда.

Все, що забрав наш лютий ворог,
Щоб повернути час наспів.

Руда майже з почуттям ненависті дивився на схилену голову.

— Ні, — мовив він сухо. — Коли так, то хай поздыхають тут, братчики!

— Що ти сказав? Вибач, я заснув, ні, трохи замріявся, — прочувався Барта, і Руда побачив, що білки очей йому сильно почервоніли. — Що ти сказав?

— Я сказав, нехай вони поздыхають тут, коли так.

— Ага. Так... Але все ж таки шкода їх, га?

— Шкода? — заревів Руда. — Чому шкода?

— Бо це наші люди, — помалу мовив уповноважений. — Робітники, селяни.

— Це зрадники! Я не сентиментальний.

Хвилю панувала тиша. Руді тріщали скроні, але він чув, як оса з голосним дзижчанням кружляє над загорненим у хустинку окрайцем хліба.

— Партія також не сентиментальна, — сказав Барта. — Але вона не хоче боротьби — поки в цьому не з'явиться доконечна потреба. Якщо легіони не приєдналися до революції, то нехай забираються з Росії якомога швидше, куди завгодно, тільки геть, геть! І добитися цього — наше завдання.

— Щоб розводили контру в іншому місці? — спалахнув Руда. — І вдома теж? Значить, ось яку послугу ми повинні зробити всесвітній революції!

— Чому контру? А що, коли вони вдома повторять... Росію? Росія — велика школа, і вони її зараз проходять. Ти не віриш, що вони можуть дещо зрозуміти?

Руда зіптив зуби. Знов ці слова... знов це слово, яке він чув так часто і яке ненавидів, бо воно було йому вороже.

— Я не вірю, — сказав він через силу. — Не вірю. Нині не можна нікому вірити.

Барта, здавалося, хоче підвестися; він спробував зробити вибачливий жест, та рука йому ослабло впала на коліна.

— Ну гаразд, — мовив він знесилено, — тоді гаразд...

— Що ж ти хочеш від мене? — роздратовано запитав Руда.

— Нічого. Вже пізно. Дякую тобі за розмову.

Руда іще мить почекав, а коли нічого не дочекався, клацнув підборами й рушив до дверей. На порозі його наздогнав приглушений Бартин оклик:

— Стривай!

Руда обернувся. Барта стояв, спершись руками на стіл. Обличчя його тепер було червоне, як вогонь. Якусь мить він, здавалося, підбирав слова, а тоді тихо повторив:

— Стривай. Чи зрозумів ти бодай дещо з того, що я тобі сказав?

— Я зрозумів усе, і то дуже добре.

— Ти хочеш... хочеш виконати наказ? Наказ партії?

— Я солдат і виконую всі накази, — по-важно відповів Руда і виструнчився.

Барта, здавалося, розмірковує. За хвилю він узяв свою поношену ушанку, що лежала на столі, і вийняв з-за підкладки маленьку дерев'яну трубочку. Трубочка мала найбільше вісім сантиметрів довжини і складалася з двох частин. Уповноважений хвилю зважував її на долоні, а тоді рвучко простяг Руді.

— Це — лист Виконавчого комітету. Він містить у собі важливі інструкції та вказівки. Ти мусиш вручити його адресатові. Це — найвище завдання, яке тільки може нині дістати наша людина.

— Слухаю, — сказав Руда. — Я вручу його. Де?

— На станції Петропавловськ, недалеко від Омська. На річці Ішим. Туди близько десяти діб дороги.

— Сто чортів!

— Що? Не дійдеш?

— Та ні, я не про те. Дійду. А кому це я маю віддати?

— Підете туди вдвох. Візьмеш собі ще одного з ваших, найхоробрішого. До селища Липівське дійдете самі, а в Липівському в чайній на вас чекатиме провідник. Чайна стоїть на горі.

— Зрозуміло, — сказав Руда. — А кому я маю передати цього листа?

Барта благально подивився йому в вічі.

— Ви будь-що мусите дійти! Хоча б один із вас, за всяку ціну!

— Зрозуміло. Але кому, до дідька, вручити цього листа?

— А хіба я тобі ще не сказав? Підійди ближче! — Барта нахилився до Руди й хрипким голосом поволі проказав: — Поручик легіону Евжен Струк. Третій полк, четверта рота. Запам'ятаєш?

— Третій полк, четверта рота, поручик Евжен Струк! — заокотів Руда, мов із кулемета.

— Цей підрозділ прибуде до Петропавловська десь по двох тижнях. Пароль: Київ, вулиця Шевченка, вісімнадцять.

— Київ, вулиця Шевченка, вісімнадцять.

— З моменту передачі цього листа ви підлягатимете товаришеві Струку, — прошепотів Барта й раптом, схопивши Руду за рукав, затермосив ним: — Якщо лист не дійде до адресата, станеться катастрофа! Катастрофа, запам'ятай! Тисячі загиблих будуть на твоїй совісті, мерзотнику!

Руда напружився, різким рухом вирвав свій рукав і злісно просичав:

— Зроблю все, що зможу. Не лайся! Якщо це так важливо, то чому не несеш листа сам?

Барта усміхнувся й заплющив очі.

— Надто велике щастя, чоловіче! Я охоче поніс би його сам, волів би піти з ним сам,

але вже не годен. — І поволі зсунувся на долівку біля столу. Коли зляканий Руда схилився над ним, він прошепотів: — У мене тиф. Поклич комісара, хай накаже відвезти мене кудись... де можна спокійно померти...

По двох годинах Руда вирушив у дорогу. За підкладкою його шапки було заховано маленьку дерев'яну трубочку. В кишені — револьвер. А поруч нього крокував Куба, червоноармієць Антонін Куба. Найхоробріший.

V «КОМУ ТИ СЛУЖИШ?»

— Хм. У такому разі, ти вже недовго реготатимеш.

— Та ну? А це чому?

— Та тому, що коли ми прийдемо до наших, я накажу тебе розстріляти, — спокійно відповів Руда й обернувся до господині, що саме кудись бігла повз них: — Хазяєчко, принеси мені шматочок сиру!

Куба роззявив рота й видивився на Руду.

— Не жартуй!

— Ти ж любиш жарти.

— Але це безглуздий жарт, — невдоволено сказав Куба. — Що тебе вкусило? Це безглуздий жарт.

— Ні, це просто необхідність. Ти небезпечний елемент, Кубо.

Нічого не розуміючи, Куба провів п'ятірнею по своїй закустраний чуприні.

— Значить, я тобі не до вподоби. Який я елемент?

— Ти анархіст. Дурноверхий жижківський фраєр. Клепаєш на плечі — й марш звідси!

— Що... що ти сказав?

— Я тільки даю тобі добру пораду: забирай свої манатки й ушивайся! Якщо підеш зі мною далі, я накажу в наших тебе розстріляти.

— А чому, стонадцять чортів твоєї матері?

— Не репетуй! — Руда знову силоміць посадовив його. — Годі. На цілий Урал репетував, що ти за один.

— Але ж ці мужики однаково нічого не розуміють, далєбі! — розвів Куба руками. — Це був тільки жарт. Мені з жартами все йде ліпше.

Руда взяв од господині шматок сиру, загорнений у брудну ганчірку, дав їй гроші і махнув рукою, аби йшла собі. Сир поклав у свій речовий мішок і почав його зав'язувати.

— Місяць тому тут пройшов фронт, отже тепер ми між фронтами. Нас ніхто не мав ані чути, ані бачити. А ти влаштував такий театр. Тепер тут про тебе оповідатимуть до самого різдва.

— Ет, пусте! Ти чув: білі далеко, червоні ще далі, поблизу нема жодного солдата. Не бійся, Рудо.

Руда окинув його поважним поглядом.

— Я боюся. Ти вгадав.

— Що? Ти? — Куба сплюнув через плече, підвівся і підсмикнув штани. — Тоді знай, що ти в мене...

— Що?

Куба зневажливо глянув на нього.

— Я не боюся. Я ніколи не боявся. Хто боїться, хай сидить удома на печі.

Руда не відказав. Поволі, підкреслено старанно зав'язував свого сидора. Кубі здалося, що його шия поволі наливається кров'ю. Він із самісінького початку не злюбив Руду. Потому його взяла на нього лють. А тепер він його зневажав. Куба відчував, як у ньому піднімається гаряча хвиля, котра щоразу, мов той човен на морі, приносила його до якоїсь пригоди. Його на кожному кроці чекали пригоди. Йому завжди і скрізь доводилося битися, і він бився охоче. Війна теж була для нього пригодою, а ця страшна, тяжка, спрагла революція — ще більшою пригодою. Такою, про яку вдома він тільки мріяв. Тоді, десять років тому, коли під час демонстрації перед заводом капсулів побив чотирьох поліцейських, не дбаючи про те, що йому перепало більше, аніж їм. А коли комісар Вегман потяг його по крижах піхвою шаблі, Куба, не вагаючи, зацідив йому в зуби, хоч довкола поліцейських було мов того маку, і після цього йому знову дали доброго духопелу. Спершу в канцелярії, а потім біля суду. Але все це була тільки велика, невід'ємна від життя пригода, без якої не можна було б жити. Куба відчував у собі безмежну, нездоланну силу. Він сів і рішуче поклав Руді на плече руку:

— Скільки я помотлошив тих панів! Я ніколи не відступав навіть перед явною перевагою! Зрештою, ти бачив мене в бою. Бачив чи ні?

— Облиш балачки, — мовив Руда. — Я командир, зрозумів? Кажу тобі востаннє: ушивайся!

— Так... — Куба знав, що міг би покласти його одним ударом. — Погрожуєш? А що, коли я схоплю тебе зараз за хавки?

Руда застромив руку в кишеню.

— Тоді я бахну тебе сам! Без суду.

Зненацька з шумом розчинилися двері, і на них став чоловік у чудернацькій одежі й червоній шапочці на голові. На обличчі йому застиг вираз святого або блазня. Обік нього підстрибував хлопчак — щонайбільше йому було шістнадцять років — і бренькав на мандоліні. До них з усіх боків кинулися мешканці чайної. Навіть декотрі хворі підвелися на своїх сінниках, обличчя всім заясніли. Хлопчак із мандоліною кілька разів радісно

завищав, а тоді почав бігати довкола, ви-
крикуючи:

— Православний люде! Мужики, панове,
товариші, шляхтичі! Юнки й діди, бабусі й
джигуни! Дозвольте відрекомендувати вам
широко знаного артиста, вченого й факіра,
що ним є не хто інший, як славний Раджі Са-
мойлов. Раджі Самойлов подорожує з Пі-
тера аж до далекої Індії, щоб узяти там
участь у з'їзді факірів. Перед ним розступа-
ються фронти, його несе сама земля, годують
сам бог і добрі люди. Раджі Самойлов
прибув сьогодні між вас і продемонструє
свою всесвітньовідому універсальну май-
стерність. Пріма-люкс, довоєнна якість. Хто
має більше, дасть гривеник, хто менше — де-
сять копійок, жінки, діти й поранені — поло-
вину, мертві — нічого. Приплескувати йому
не мусите, він глухий як риба, німий як пень
і навпаки. Гроші кидайте мені в капелюх!

Хлопчак знов забренькав на мандоліні,
підкинув до стелі шапку, перевернувся і спі-
ймав її. Люди, які сиділи тут уже не один
тиждень у голоді й невиспані, без надії на
повернення додому, враз неначе забули про
всі ті злигодні, що їм приніс фронт, який дві-
чі прокотився тут. Діти почали перевертати-
ся, жінки вищали від збудження, а чоловіки
й справді шарили руками аж на самому дні
своїх клунків, аби виловити там мідного п'я-
така. А факір дивився в порожнечу своїм на-
півсвятим-напівблазеньським поглядом, усмі-
хався й нарешті видобув із себе кілька мо-
торошних скриків, як це роблять глухонімі,
що силкуються щось сказати. Відтак вийняв
довгий гостряк і при очах заціпенілої юрби
поволі простромив собі ним передпліччя...

Руда з Кубою не дивилися на факіра. Оби-
два поринули в свої думки. Кубі здавалося,
що він учинив трохи нерозважливо. Він ди-
вився на схилене Рудине лице, з якого й досі
не зійшла чорна вугільна пилюка, хоч той
уже давно не спускався під землю. «О, та
він, виходить, чесний трудяга. Жартів, звісно,
не розуміє, але за це на людину не треба
гніватися. Я мав би подати йому руку, сказа-
ти: «Не будемо ж ми...»

— Цсс, панове офіцери!

Руда рвучко підвів голову. Біля їхнього
стола стояла молода жінка з дитям, що її
недавно Куба оборонив від п'яного Кузьми-
ча. Вона притискала до грудей немовля й не-
сміливо усміхалася їм.

— Панове офіцери...

— Що тобі? — спитав Руда.

— Цсс, — прошепотіла вона, озираючись
через плече, — візьміть мене з собою.

— Куди? Ми нікуди не їдемо.

— Ну, ну, я знаю...

Руда тривожно глянув на неї.

— Що ти знаєш? Дай нам спокій!

Молодиця не церемонячись сіла біля Руди
й весело мовила:

— Ви не офіцери омського правителя. Ви
австрійці. Че-хи!

— Що ти верзеш, недотепо? — Руда від-
сунувся од неї й вичікувально схилив голову.
— Звідкіля це ти взяла?

Молодиця показала пальцем на Кубу й за-
сміялася:

— Він так говорить. Він говорить точнісінь-
ко так, як мій чоловік Іріжі. Іріжі—австрієць,
полонений. Іріжі також із тієї губернії, що
про неї казав він. Прага... Там тече річка, а
над нею стоїть великий собор. Вежі тонкі,
мов голки, аж смішно. Іріжі показував мені
картинку.

— Тиць, Парасю! — озвався Куба й, за-
звичкою провівши п'ятірнею по чуприні, зир-
кнув на Руду. Руда похмурнів і мовив удава-
но роздратовано:

— Ти верзеш нісенітниці. Хочеш, аби я на-
казав відлупцювати тебе? Забирайся геть!
Веснянкувате, смагле лице жінки зблідло.
Вона зненацька підвелася й голосно закри-
чала:

— Замовкни! Що ти собі дозволяєш? Та
ти знаєш, хто я? Я княгиня, княгиня... Блот-
ницька. Я тебе накажу відлупцювати!

Факір тим часом чаклував, ковтав вогонь і
лягав на оголений меч. Руда притяг жінку до
себе й міцно стис її руки. Потім погладив їх
і мовив надивовижу смутно:

— Не бреш, дурненька. Руки твої шор-
сткі, мов стерня. Як тебе звуть?

Жінка розплакалася.

— Дарія, — тихо сказала вона.

— А де твій чоловік, Іріжі... ага, Іржі! Де
він? — запитав Куба.

— Пішов до залізниці. Там, мовляв, їдуть
в ешелонах його земляки. Хоче поїхати з
ними додому.

Чоловіки ззиралися.

— Так. А ти?

— Він повернеться по мене, і ми поїдемо
разом. До того міста під собором.

— Іди додому, дівко, — сказав Куба й ко-
ротко засміявся, — він по тебе не повер-
неться.

Якусь мить здавалося, що Дарія знову за-
плаче.

Та вона зненацька кинулася до Куби з ку-
лаками й почала лупцювати його.

— Брешеш, сучий сину! Він повернеться,
він обіцяв. Забере мене й нашого синочка
синьоокого.

Руда знову силоміць посадовив її на сті-
лець і тривожно озирнувся. До них неквап-
ливо наближався факір. Він усміхався, а по
його смаглявому лиці котилися великі крап-
лі поту. Хлопчак із мандоліною весело за-
бренькав і вигукнув:

— Раджі Самойлов, славетний факір, до ваших послуг, панове офіцери!

— Божий штукарі! — вигукнув з юрби Васильович. — Може, зволите почастувати його горілочкою, ваше високородіє пане генерале?

Куба зареготав, не дбаючи про те, що Руда злісно цитькає на нього.

— У нас нема ні копійки грошей, — прошепотів він, — а вони тепер не відчепляться, поки не дамо їм на горілку.

— Ще б пак, — реготав Куба, — ти ж пан полковник! Таке цабе мусить мати грошей, як поли!

— Полковником я став заради тебе, — буркнув Руда, і блакитні очі його потемніли. — Наробив ти нам халепи. І я не чекатиму на трибунал, а засуджу тебе негайно тут, на місці. Зрозумів?

— Ти й досі гніваєшся?

— Ти це зрозумів? — повторив Руда пошепки. — За зрив бойового завдання, червоноармійцю Антонію Кубо!

— О, це нам здорово допоможе, — буркнув Куба й повернувся до нього спиною. — Якщо ти гадаєш, що це тебе врятує, то можеш бахнути мене.

— Або ви візьмете мене з собою до Іріжі, або я скажу їм, що ви полонені й тікаєте з полону! — знову озвалася Дарія, і в голосі їй забриніли погрозові нотки.

Факір змахнув мечем і поволі застромив його собі в живіт. Господиня тим часом принесла цілий оберемок запилених пляшок, супроводжувана заздрісними поглядами чоловіків. Руда хвилю мовчки дивився на цю картину, відтак зненацька устав, вихопив наган і заревів гучним голосом:

— Геть! Геть усі, і пляшки теж заберіть. Не докучайте, бо вижену вас усіх до дідькової матері!

Юрба миттю розсіялася, тільки факір, добродушно усміхаючись, стромляв собі все нові голки в щоки й радісно мекав. Та молодий поводитир узяв його за руку й відвів убік.

— Розщедрилися ваші панове офіцери, — сказав він зневажливо селянам. — Хоча б на склянку горілки були дали, пеські сини!

Селяни невдоволено загули.

— Знову нахабніють пани! — закричав розпалений Васильович. — Не встигли відступити червоні, як вони знов починають утискувати мужиків, наволоч!

— Навіщо ти згадуєш червоних? — невдоволено буркнув п'яний Кузьмич. — Нехай вони йдуть до дідька! Ми самі дали собі ради з паном графом, то може, дамо і з полковником, і з новим омським правителем.

Дарія знов хотіла щось закричати, але Руда затулив їй долонею уста.

— Цить, не кричи, ми візьмемо тебе, тільки цить, — гарячково зашепотів він.

Дарія різко шарпнулася, і дитина випала їй з рук. Куба хотів упіймати дитя, але не встиг: ковадрочка впала додолу, ганчір'я розгорнулося... і обидва чоловіки вражено побачили, що в ньому лежить маленький, грубо обтесаний бовван.

Дарія скрикнула. Руда наставив на неї револьвер і наказав:

— Замокни. Досить уже грати цю комедію! Кому ти служиш? Червоним? Білим? Чи чехам?

VI

КОМІСАР І ВАШЕК

То була нелегла сутичка. Робітники хотіли пробитися до заводу капсулів, щоб вигнати ту погань штрейкбрехерів, але перед ворітьми на них чекав цілий загін поліцейських з плюмажами на шоломах. Якийсь час обидві сторони стояли одна супроти одної й перекидалися лайками. Ніхто не знає, хто перший кинув камінь і хто збив перший шолом. Весь Жижков потому говорив, що це без сумніву зробив Кубин Тонда. Але зрештою це не так важливо. Після першого удару зчинилася бійка за всіма правилами. Страйкарів було більше, але поліцейські були краще озброєні. Незабаром на внутрішньому подвір'ї заводу стояли вишиковані уряд робітники, обличчям до стіни; вони чекали, коли по них прийдуть поліцейські машини. Частина демонстрантів утекла бічними вулицями на Єврейські печі, а решта все ще билася перед ворітьми заводу. Ніхто не знає, хто з останніх могікан бився найзавзятіше. Цілий Жижков потому говорив, що це без сумніву був Кубин Тонда. Але це теж не так важливо. Факт той, що коли Кубу схопило троє поліцейських і комісар Вегман прибіг, аби власноручно потягти його шаблею по крижах, Куба видерся від них і так зацідив пана комісара по зубах, що того мусили віднести до помпи біля протилежного будинку й там кілька хвилин відливати водою.

Куба утік від заводу, але це йому нічого не дало, бо поліцейські дуже добре знали його, отож не було жодного сумніву в тому, що вони незабаром прийдуть по нього.

До самісінького вечора Куба тинявся від корчми до корчми, а двоє товаришів пантрували, щоб він знеобачки не нагнався де на поліцейських.

Корчму «У зайця з Газенбурка» на Костницькій площі держав шинкар Коринта. У нього, в покійчику за пивною залогою, Куба знайшов утечище до кінця дня і міг там запивати свою злість і синці та гупі.

— Чого це ти весь час у щось устряєш, Кубо? — питав Коринта щоразу, приносячи

йому на борг новий кухоль пива. — Коли снують ці чубрії, не витикай і носа надвір. Це всім давно вже добре відомо.

— Що правда, то правда, — задоволено докинув вірний Кубин товариш Пепік, — але пан комісар дістав добрячого ляща. Сьогодні йому спатиметься, як по купелі.

— Все це добре, — похитав головою шинкар Коринта, — тільки вони тобі за це, парубче, колись та віддячать. Чого ти туди ліз, питаю я тебе? Зрештою, це справа робітників заводу, ти там не працюєш, то чого обстаєш за них?

Куба намочив носовика в рештках пива й приклав до розпухлої щоки.

— Їхня справа, моя справа — як ти можеш так міркувати? Це наша справа. Хлопці сказали мені, аби я прийшов допомогти їм, отож я мусив! Так чи ні?

Дрібненький, худий чоловічок, що сидів поруч за столом, почастував Кубу цигаркою. То був Еман, відомий і всіма шанований зломщик, що користувався повагою і в поліції. Кубу він любив давно. Ще коли Куба був малий, він ніколи не забував принести йому на святого Миколая панчохи¹ з солодощами. Еман мав добре серце й тому стурбовано мовив:

— Я б тобі радив якомога скоріше накивати звідси п'ятами, Кубо-Кубонько. Бо це зовсім не жарт, як ти собі гадаєш.

— Скільки йому можуть дати? — спитав Пепік

— Місяць, — сказав Еман. — Може, два. Або й три, залежно від бажання.

— Я чхаю на це, — похмурнів Куба, — тільки що робитиме мама? А брат Вашек? Якщо я не принесу в суботу вісім золотих...

— Та поки тебе віддадуть під суд, мине ще місяць.

— Облиш, Емане, не страхай його, — буркнув Пепік.

— Навіщо мені його страхати? — меланхолійно зітхнув Еман і сьорбнув пива. — А перед тим, як забрати тебе, ці чубрії так ізсичуть тобі зад, що ти цілий тиждень лежатимеш тільки на животі, можеш мені повірити. Я це знаю. Та мені такий прочухан виплатиться за якусь тисячу-дві. А простого ляща він не вартий.

Пепік сказав, що дасть трохи грошей у позичкову касу — може, з них Кубина мати якось проживе той час, коли Куба переховуватиметься. Але всім було ясно, що цього не вистачить.

Коринта далі приносив Кубі пиво на вічний борг, Пепік давно вже пішов додому, а Кубі все ще не хотілося йти назустріч своїй неминучій долі. Нарешті Еман витер вуса, кахикнув й урочисто почав:

— Скільки раз я казав тобі, Кубо: ти хороший слюсар, приставай до моєї компанії! Таку скарбону обчистимо, що аж-аж! Потім тебе, звичайно, посадять, але справа варта заходу.

— Слухай, Емане, з такими розмовами я тобі раджу до мене не підходити, — буркнув Куба. — Мене б такі гроші не тішили. Ця справа не для мене, затям собі.

— Ти весь час хочеш руйнувати капітал — ось і руйнуй. Навсправжки, а не бійками на вулицях.

— Кажу тобі замовкни, добряго!

Еман присунувся ближче.

— Але гроші тобі потрібні, ти не проти мати їх, еге ж?

— Ще й питаєш.

— Вони в тебе будуть. Я нагледів одну тлусту касу. Не кривися, я тебе ні до чого не вплутаю. Ти тільки постережеш надворі. Постойш на чатах, уторопав? Додому сьогодні не йди, і вночі ми облагодимо це діло. Одержжиш двісті золотих, Кубонько.

Ніч була темна, беззоряна. Вітер гуркотів старими ринвами й завивав у димарях. На схрестях гойдалися ліхтарі, по темних застумах метлялися тіні, довкола було тихо, тільки вряди-годи по бруку прогуркотить карета або прогупають неквапливі кроки нічної варті.

Куба походжав туди й сюди біля невеличкої фабрики грикотажної білизни. Він знав, що всередині є нічний сторож і що там теper орудує Еман. Ходив сюди й туди, туди й сюди, схвильовано кутив цигарку за цигаркою й тремтів зі страху. Боявся не поліції, не людей взагалі, а самого себе. Розумів, що опинився на самому краєчку гори, з якої дуже легко можна покотитися вниз. Назавжди і кудись інде, кудись зовсім інде, ніж він уявляв собі своє життя. Куба ходив туди й сюди, сюди й туди, а коли побачив поліцейський патруль, схилився на ліхтарний стовп і почав белькотати всім відомий монолог п'яниць; поліцейський плеснув його по плечу й сказав: «Іди додому спати, парубче!»

Години минали, і Куба знав, що на фабриці є нічний сторож і що там також орудує Еман. Еман добрий чоловік. Еман не зробить якоїсь дурниці. Еман радніше дозволить спіймати себе, аніж зробить якусь дурницю.

Тіні метлялися в танку ліхтарів, і зненацька з них вигулькнув Еман. Вони побігли напростець через парк, потім звернули у вулицю, відтак у другу, обминали ліхтарі й, припинивши в темних нішах воріт, чекали, поки повз них пройде запізнілий перехожий. Потому Еман тицьнув Кубі чотири жирних папірці, і коли Куба за хвилину тихенько переступив поріг кухні, він побачив, що це чотири стокронки. Куба заховав їх у чашку в буфеті, роздягся й ліг. Мати хропла спросоння, а

¹ Пакетик у формі панчохи, в якому святий Миколай нібито розносив дітям подарунки

Вашек в'орочався під периною, немовби його мучив сніще. «Завтра в нього іспити», — згадав Куба й заснув. За вікном світало.

Коли він прокинувся, то почув, що мати, як завжди, пере білизну, а Вашек мурмотить упівголоса:

— «Його цісарська величність Фердинанд, прозваний Добросердим, славився своєю безмежною добротою й батьківською любов'ю до всіх націй монархії... зрікся корони 1848 року... кромержіжський парламент... на цісаря було короновано його величність Франца-Йосифа Першого, освіченого правителя...»

Потім хтось закалатав у двері. «Увійдіть», — сказала мати. Почулися якісь невіразні голоси. Куба тихенько встав і почав надягати штани.

— Тут мешкає Антонін Куба, двадцяти років, слюсар?

— Тут, — відказала мати. — А що ви од нього хочете? Хто ви такі?

— Де він?

— О боже!.. Спить.

— Так розбудіть його!

Куба надяг піджак, застромив руки в кишені й увійшов до кухні.

— Я вже встав, — мовив він весело. — Оце так гості, мамо, став воду на каву!

Перед ним стояв огрядний чоловік у капелюсі, а другий грізно застиг у порога.

— Це ви Антонін Куба?

— Власною персоною. Як ся має пан комісар?

— Тихо! — гаркнув переодягнений поліцейський і надув пухкі щоки. — Ви підете з нами. Тільки без дурниць, парубче. Бо мій колега, пан Ріхтер, може покласти й самого Піддубного.

Мати залемтувала. Вона присягалася, що задушила б Кубу своїми руками, якби почувла, що він зробив щось погане. Куба поцілував її в щоку, вперше, либонь, після десяти років, і вона залилася слізьми.

— Гарного лобуряку вигодували, матінко, — докірливо мовив переодягнений поліцейський і кивнув своєму товаришеві.

— В креденці маєш гроші, останній зарібок, — сказав Куба й крутнувся на підборах. — То помаршируємо, панове, га?

Кубу вели вулицями, пан Ріхтер болісно стис йому плече, але Куба не схилив голови, а навпаки — весело дивився на перехожих і в чіх очах помічав бодай крихту симпатії до себе, — таких було багато, — тому підморгував по-змовницькому, а перед тими, що кидали на нього обурені погляди або зацікавлено витріщали на нього очі, Куба скидав шапку й голосно здоровкався: «Слава Ісусу, пане тутешній!» Огрядний поліцейський щоразу нагороджував його за це штурханом.

На допит його викликали аж перед полуд-

нем. Пан комісар Вегман мав далеко не гарний вигляд; красенем він не був ніколи, а ніні, до того ж, одутле його обличчя з бурцями, як у імператора, прикрашала губа, набубніла, наче зварена червона сосиска. Комісар приклав до неї мокрого носовика, сичав з болю й люті і деякі голосівки вимовляв не зовсім чітко.

— Що це ти собі дозволив, гультіпако? — накинувся він на Кубу, тільки-но той ступив на поріг. — За це ти згниєш у криміналі, я тобі гарантую... ох!

Під стіною, склавши руки на колінах, сидів Пепік. Отже, його теж привели сюди! Він весело всміхнувся Кубі, наче вони зустрілися десь у пивниці за кухлем пива.

— Доброго здоров'ячка, пане комісаре, — чемно відповів Куба. — Для примочки найліпше годиться оцтовокислий алюміній, він дуже помічний від пухлини.

Бурці в комісара Вегмана наїжилися, мов у розлютованого кота.

— Замовкни! Ти ще дозволяєш собі зухвальство, нікчемо? Це в тебе скоро пройде, постривай!

— Не сердьтєся на мене, пане комісар, — сказав Куба з поважним виразом обличчя, — я зробив це нехотючи, так би мовити, помилково. Коли ви потягли мене шаблею по крижах, я тільки обернувся, хто це мене б'є, а рука моя в той мент розмахнулася сама, далебі, що правда.

— Я тобі покажу помилково, — прохрипів комісар.

— Усе це сталося цілком випадково, нам обом не пощастило, пане комісаре.

— Випадково, випадково. А що ти взагалі робив там під час тієї ворохібні? Ти на заводі не працюєш, то чого опинився серед бунтівників перед брамою, га?

— Кажу ж вам, що випадково, — скрушно зітхнув Куба. — Я йшов випадком повз завод, як раптом товариш із тої веремії окликнув мене, і я хвилюк постояв біля нього. А що довкола саме чубилися, то я не винен.

Поліцейський, що стояв у порозі, пирснув сміхом, проте лице його лишалося незворушне. Комісар Вегман вивернувся на стільці й склав на грудях руки.

— Нічого не вийде, пане Кубо. Ми маємо дюжину свідків, що бачили, як ти бився з поліцейськими. Ти за все це дорого заплатиш. Стражнику, приведіть свідка!

Куба спустив очі, аби їхній глузливий блиск не дратував комісара. «Злякався я твоїх свідків, аякже. Певно, якийсь задрипаний фіскал, бо хто ж іще прийшов би свідчити чубріям? Найпослідуший лежебока не принизив би себе настільки, щоб сказати поліції правду».

— Отже, куди ти випадком ішов? — запитав комісар.

— На Ольшан, поливати квітки. Я у вільні хвилини доглядаю занедбану могилу...

Куба не докінчив. Розчинилися двері й до кімнати штовхнули переляканого Вацлава. Він шулився в своєму поношеному пальтечку й стискав у руках шкільну торбину.

— Підійдіть сюди, юначе, — звелів комісар. — І запам'ятайте, що тут треба казати тільки правду. Ви ж бо студент!

— Брата до того не плутайте, — сказав Куба, — його там не було взагалі!

— Мовчати! — Комісар обернувся до Вацлава й прибрав грізного вигляду. — Ваше ім'я Вацлав Куба, вам дев'ятнадцять років, і ви брат заарештованого двадцятидворічного слюсаря Антоніна Куби?

— Так, ласкавий пане, — прошепотів Вацлав.

— Отже, я повторюю: хто щовечора минулого тижня приходив до Антоніна Куби й про що вони радилися?

Вацлав навіть не глянув на Кубу й промимирив:

— Я... нічого не знаю, пане комісаре, я...

— Himmelherrgott, wollen Sie jetzt vielleicht lügen,¹ — заревів комісар.

— Keine Ahnung, Herr Komissar²... — слухняно забелькотав по-німецькому Вацлав.

— Also!³ Ви знаєте, що вас не прийняли б до жодного інституту, знаєте це чи ні?

— Sein Sieso gut⁴... Я відмінник, пане комісаре...

Кубу залила тепла хвиля радості.

«Братик — страхополох, м'якушка, ми з мамою аж надто панькали його, але це все ж таки Куба, і він не спіймається на гачок якихось»...

— Скажи йому, Вашеку, — заревів Куба, — нехай він усі свої інститути застромить собі в... Не бійся, зі мною ти не пропадеш!

Комісар обернувся до нього.

— Якщо ти ще хоч раз бодай муркнеш, підеш до цюпи. В мокрих портках! А ви, молодий чоловіче, розкажете все, або теж підете з ним! Ну?

Вацлав знітився — під ним, певно, затремтіли коліна.

— До нас, — прошепотів він, — до нас приходив он той пан, його звуть Пепік, а та кож іще якихось двоє...

— Вашеку! — просичав Куба.

— ...і вони радилися про те, що організують на заводі страйк. А якщо, мовляв, на завод прийдуть ті мерзотники, тобто штрейкбрехери, то вони належно зустрінуть їх. І поліцейську варту теж...

— Вашеку, я вб'ю тебе, як шолудивого пса, негіднику!

Поліцейський, що стояв біля дверей, прискочив на поміч панові Ріхтеру, і вони спільними силами утримали Кубу. Комісар Вегман підійшов ближче й зловтішно глянув на нього.

— Чуєш, голубе? Отже, це заздалегodi підготовлений бунт, організоване баламутство, прилюдне насильство... а той удар по зубах ми сквитаємо окремо, в цюпі. — Він кивнув Вацлаву: — А ви, молодий чоловіче, можете йти. І завжди поведіться пристойно, не так, як ваш братик.

Вацлав помалу обернувся. Не відважився навіть глянути на Кубу.

— Шмаркач! — кинув йому навздогін Куба. Для нього це був тяжкий удар.

Вашек зненацька випростався, лице йому розчервонілося, і він крикнув Кубі:

— Не лайся! Чого ти лаєшся? Я... я сказав правду, це моральний обов'язок кожної порядної людини.

— Якщо про це довідається мама, вона задушить тебе своїми руками, Вашеку!

Вашек заплакав. Бліді очі йому скаламутніли.

— Чого ви всі від мене хочете? Ти сам добре чув, що мене не прийняли б до жодного інституту! Що мені, на бога, робити? Ціле життя здихати з голоду в криміналі, як ти? Я не хочу! Не хочу!

Куба дивився на нього, і злість його потроху почала спадати. Він відкрив у братові щось чуже, незнайоме, незбагненне... Куба нічого не розумів, відчував якусь дивну безпорадність.

— Марш додому, — мовив він пригнічено, — і боронь тебе боже сказати щось мамі!

А потім був моторошний вечір у цюпі, трое спітнілих поліцейських з закачаними руками, переможний крик комісара Вегмана, покусані з болю губи. По трьох місяцях Куба вернувся додому. Не сказав братові ані словечка. Тільки ввечері, коли Вашек узяв глек, щоб бігти по пиво, вийшов за ним у темний коридор і мовчки дав йому два ляпаси. Вашек стояв, високо піднявши голову, і навіть не писнув.

VII З БАГНЕТОМ БІЛЯ ГРУДЕЙ

Дарія скрикнула. Руда націлив на неї дуло револьвера й наказав:

— Замовкни! Досить уже грати цю комедію! Кому ти служиш? Червоним? Білим? Чи чехам?

Куба помалу підняв з долівки боввана, поклав його на стіл і, нічого не розуміючи, подивився на Дарію. Дарія заплакала. Руда

¹ Чорт забирай! Ви що, хочете тепер брехати? (Нім.)

² Я нічого не знаю, пане комісаре, хіба... (Нім.)

³ Ну! (Нім.)

⁴ Будьте такі ласкаві... (Нім.)

цілився у неї, і Кубі неприємно було дивитися на це видовище.

— Перестань, — гримнув він, — перестань плакати!

— Я нікому не служу, — схлипувала Дарія, — я втекла зі служби. Господар шмагав мене віжками.

Куба схопив за лікоть заклопотану господиню, що бігла кудись, і кивнув головою на Дарію.

— Хто це? Ви знаєте, що вона за одна?

Господиня витерла руки об фартух й улесливо всміхнулася.

— Причинна Дарія? Це Дарія, причинна, благородний пане. Знюхалася з австрійцем, що стояв у їхньому селі. Нарядив їй дитину й наклав п'ятами. — Нахилившись Кубі до вуха і граючи очима, зашепотіла: — Дитя вмерло, і тепер вона носить на руках цурпалок. Знайшла його в лісі, де закопали її синопочка. У неї вселився диявол, і вона шукає по світу свого австрійця. Любострастя — смертельний гріх, і бог карає її за нього.

— Любострастя — смертельний гріх, — помалу повторив Куба, — але трохи любові нікому не зашкодить, га? — І грубо плеснув господиню.

— Що це ви робите, ваше благородіє? — скрикнула вона. — Серед білого дня не можна. Приходь уночі нагору, соколе!

Вона зареготала й хутко щезла. Куба люто плюнув їй услід:

— Я прийду хіба задушити тебе, святеннице! — Відтак обернувся й сів біля Руди. — Дай їй спокій, — сказав досадливо. — Це дуже нещасна дівчина, облиш її, Рудо.

Руда заховав наган у кишеню, мовчки взяв свій клунок і підвівся.

— Я їду, хочу нарешті звідси щезнути, — неквапливо мовив він і затопив очі в Кубу. — А ти йди собі, куди хочеш.

Та Куба теж підвівся і взяв свого мішка.

— Ти що, справді хочеш іти зі мною? Раджу тобі цілком серйозно — залишайся тут! Краще бути дезертиром, аніж трупом... для анархіста.

— Ти зможеш багнути мене аж у лісі, а я плюну тобі в пику ще тут, — виширив Куба зуби.

Якусь мить обидва вороже дивилися один на одного; потім Руда мовчки кивнув Кубі головою й рушив до дверей. Куба пішов слідом за ним.

Під чайною стояла юрба селян. Вони палко про щось сперечалися. Посеред юрби стояв однорукий солдат і, притисши до грудей шапку, кричав:

— Поховав я тата, правовірні. В дубовій балці постелив я доброму Микитовичу. А коли потім вийшов нагору, вгадайте, що я побачив? — Він озирнувся на селян і вигукнув: — Три брички під горбом! Мчали, аж курява стовпом стояла. До нас їдуть гості!

— Боже, заступися за нас! — зойкнула якась жінка. — Солдати?

— Так! — вигукнув однорукий. — На сонці виблискували їхні багнети.

— Це ті, що служать новому правителю з Омська?

— Товариші?

— Ні ті, ні другі. Дідько їх знає, що вони за одні. Однострій у них якийсь французький.

Руда мимохіть схопив Кубу за лікоть і міцно стис. Вони зирнулися. Відтак Руда швидко закліпав очима й рушив крізь натовп до дороги. Розтинав його, як кінь корабля водню гладь. Та було вже пізно.

В клубах пилуки на шляху з'явилися три брички, запряжені змиленими кіньми. Донесяся весела пісня.

— Стій! — голосно пролунала команда, брички спинилися перед самісінькою чайною, і коли осіла звихрена курява, всі побачили двадцять молодих солдатів у гарних уніформах. Коні форкали, басували, і з морди їм бризкала жовта піна. З першої брички зіскочив високий офіцер у хромових чоботях, кілька разів тупнув нимч, аби струснути з них пиляву, а тоді обвів очима юрбу.

Селяни мовчали й недовірко дивилися на солдатів.

Офіцер щось голосно наказав, солдати позіскакували з бричок і швидко оточили їх кільцем.

Куба схопив Руду за руку й потяг його в юрбу.

— Брати соколики, — шепнув йому на вухо. — Оце так зустріч!

— Тихо! — просичав Руда. — Цить! Папери наші в порядку. — І втягнув голову в плечі, підборіддя заховав у хустку на шиї. — Стріляти тільки на мою команду! — додав він застережливо.

Куба зітхнув і розчаровано сплюнув.

— Усім залишатися на місцях! — наказав офіцер по-російському й високо звів руку. — Я прапорщик чехословацької армії. Можете нас не боятися. Ми, чехословаки, також слов'яни й нікого не кривдимо. В Росії ми билися проти німців та австрійців, а тепер допомагаємо уряду вільної республіки очистити вашу землю від більшовиків. Ми ваші брати й оборонці. Караємо тільки зрадників слов'янської Росії!

Він озирнувся і, піднісши голос, повторив останню фразу. Відтак обернувся до своїх людей і впівголоса почав щось пояснювати унтер-офіцерові, який підбіг до нього.

— Ще один зайда! — вигукнув Кузьмич і вдарив шапкою об землю. — Цей теж мужика в морду битиме, га?

Селяни зацитькали на нього й злякано заховали між собою.

Прапорщик тим часом сперся плечем на бричку, закурих довгу папіросу й наказав так

голосно, що Куба з Рудою виразно почули:

— Оглянь усіх як слід, брате Крутіно. Може, вони тут.

Троє солдатів закинули гвинтівки за плечі й підійшли до юрби.

— Бумажки, — вигукнув один, — бумажки! Давай, давай!

Вони поволі переходили від селянина до селянина й уважно оглядали засмальцьовані папери, що їх ті неохоче подавали їм. Куба натяг шапку на самісінькі очі й глянув на Руду. Руда байдуже дивився на свої стоптани чоботи, і на обличчі йому застиг вираз страшної нудьги й невиспаності.

Один із солдатів підійшов нарешті до них і простяг руку.

— Бумажка єсть? Давай, быстро!

Руда подав йому папери. Солдат оглянув їх, а тоді спитав:

— Куди йдете?

— Додому, з село, — промимрив Руда. — Удвох ось із товаришем.

— А боротися за свою землю не хочеш, сучий сину?

Руда знизав плечима, і солдат кинув йому папери.

Прапорщик тим часом узяв десять солдатів і зайшов з ними до чайної. Перелякана господиня раз по раз низенько вклонялася й повторювала:

— Нема нічого, пане офіцере, клянусь святою богородицею! Білі все забрали, червоні все забрали, живимосся корою з дерев.

— Нам потрібні харчі, — неохоче мовив прапорщик. — М'ясо, сало, борошно. Ми заплачимо, не бійтеся.

— Нема нічого, пане офіцере, білі все забрали, червоні все забрали.

— Подумайте над тим, що я сказав. Бо шукатимемо самі.

Прапорщик окинув очима сінники з недужими й поволі почав обходити їх. Кінцем шаблі він одгорнув кілька укривал і подивився на тих, що лежали під ними.

— Солдатів тут нема? — запитав господиню.

— Жодного, пане офіцере. Самі прості люди.

— А це що за одні?

— Хворі й поранені, пане офіцере. Вони лежать тут, відколи пройшов фронт. Не можу ж я, крий боже, викинути їх у ліс.

Прапорщик пильно подивився на солдата з маленькими закрученими вусиками, і той похитав головою:

— Їх тут немає, брате прапорщику.

Прапорщик знову обернувся до господині.

— А ви знаєте їх усіх?

— Це мужики, — відказала та. — Цього звалив тиф. У цього щось таке, чого ніхто не знає. Ось ці зустрілися з кулями. А он той — червоний. Я знайшла його за стодолю по трьох днях після того, як пройшов фронт.

Поранений лежав під брудною шинелею, затопивши у стелю свої блискучі очі. Прапорщик схилювався над ним:

— Ти червоний? З якого полку? Кажи!

Поранений, здавалося, зовсім не помічав його. Прапорщик повторив запитання, але марно. Легіонер з закрученими вусиками стусонував пораненого прикладом і запитав:

— У розход, брате прапорщику?

— Облиш його, Крутіно, — мовив прапорщик і байдуже відвернувся. — А ви, господине, готуйте харчі. Інакше пошукаємо самі!

Сонце стояло вже на вечірньому прузі. Прапорщик підійшов до вікна й хвилю дивився в долину. А тоді обернувся до Крутіни, що ходив слідом за ним, мов вірний пес.

— Час повертатися, — сказав він, — візьми трьох чоловік і пошукай у коморі та в стодолі яких-небудь харчів. — І занепокоєно озирнувся на дивного чоловіка в червоній шапочці, котрий безнастанно шастав довкола.

— Що це за блазень? — запитав він роздратовано. — Послухайте, що вам тут треба?

Факір Раджі Самойлов підступив ближче, усміхнувся і враз ніби виріс на цілу голову. Бездоганно виструнчився, підніс до шапочки долоню й голосно відрекомендувався:

— Легіонер Ружічка повертається з розвідки, брате прапорщику!

Крутіна витріщив очі. Прапорщик сіпнув головою, пильно подивився на факіра, відтак схопив його за руки:

— Що, що? Ти знаменитий Ружічка? Здоров, чоловіче!

Ружічка задоволено всміхнувся.

— Три тижні валандаю по краю, брате прапорщику. З он тим помічником. Добув масу новин, і треба б уже повернутися в полк.

— Гаразд, ми візьмемо тебе з собою. Я радий, що познайомився з тобою, брате Ружічко.

Прапорщик, здавалося, хотів уже йти геть, та раптом іще раз обернувся до Ружічки:

— Послухай, а Гашека ти не бачив ніде?

— Ні, не бачив. Я його добре знаю.

— Польовий суд видав наказ про його арешт. Він може бути десь тут, якщо в травні утік із Самари.

— Цього пана письменника я не бачив, — відказав Ружічка й сплюнув. — Але повинен звернути твою увагу, брате прапорщику, що ті двоє, які стоять у юрбі мужиків, чехи. Вони не можуть відпертися — сам чув, як вони балакали по-нашому.

Прапорщик свиснув і підійшов до дверей.

— Котрі?

— Он той у шкірянці й отой другий, що поруч нього, отой чорнявий, — показав Ружічка й тут же відступив у сутінь чайної.

— Гаразд, подивимосся, що вони за одні, — сказав прапорщик. — Певно, якісь пташки,

коли мають російські папери. Крутіно, приведи їх сюди!

За хвилину Руда й Куба вражено побачили перед собою начищений багнет.

— Ходіть зі мною, — різко наказав солдат з маленькими закрученими вусиками й уперся Руді в груди вістрям багнета. — Ходіть зі мною досередини!

VIII ВТЕЧА ПІД ГРАДОМ СВИНЦЮ

Дарія нишком вислизнула з чайної й непомітно підкралася до бричок. Притискаючи до грудей загорнений оцупок, свого синьоокого синочка, гарнішого над якого не було в цілому світі, вона зацікавлено зазирнула в одну з бричок.

Дарія знала, що солдати, які приїхали на них, земляки Іріжі. Ті, до кого він пішов. І не вертається. Вона мусить їхати до нього. Він візьме її й синочка в далеку губернію, де стоїть місто над рікою і собор над містом, собор з вежами — трунками й гострими, мов голки, аж смішно!

Іріжі не повертається, і Дарія вже три тижні йде за ним. Униз, на південь, до залізниці, що нею їдуть ешелони в далеку губернію.

Вже три тижні Дарія в дорозі. Не має нічого, крім сорочки, спідниці й хустки на голову, але ні про що не дбає. Всемогутній бог живить її, як живить горобців у селі і мишей у полі. Дарія йде і не знає, що довкола точиться війна. Колись вона знала, що йде війна. Хлопці, від яких тхнуло горілкою, вирушали з села зі співом і танцями у далекі краї, де йшла війна. А потім війна раптом підкотилася аж до загумення, аж до села. На горбах гупали гармати, горіли хати, кіннота на диких конях гасала сюди й туди селом. Дарія притислася до тину, а вулицею мчали козаки — зуби вицирені, шаблі над головою, рев голосів і цокіт кінських копит. Один із них звівся в стременах і страшною шаблею рубонув її по голові. Дарія впала й до сьогодні не знає, скільки пролежала під тином у пахучому рум'янку. Потім вона побачила біля себе свою велику, важку косу, неначе її відтяли бритвою, і зрозуміла, що не має вже нічого, а тільки синочка і Іріжі, котрий пішов на південь.

Дарія йшла до нього й ні про що не дбала. Йшла лісами, долами, селами. Раз по разі її хтось зупиняв і не хотів пускати далі. Одного разу то був солдат, іншого разу селянин, ще іншого — волоцюга, що йшов сам не знає звідки й куди. Вони казали, що їй не

вільно йти далі, поки вона не покаже паспорт. А якщо в неї нема паспорта, то мусить лягти з ними в траву під кущем. Дарія корилася, бо ж їй треба було йти далі, на південь, до Іріжі. Потім її відпускали, і вона йшла далі, далі, весь час на південь.

Ці брички поїдуть униз, до залізниці, до Іріжі.

Дарія роззирнулася, тихо шмигнула в одну із них і заховалася на самісіньке дно під обремком сіна.

Сталося все це так несподівано, зненацька, що ніхто не встиг й отямитися.

Руда вже стояв зі зв'язаними за спиною руками, Кубі солдат з закрученими вусиками теж заломив руки назад, а другий зробив петлю й збирався накинути йому на зап'ястя.

— Ну, ну, приятелю, — мовив Куба й засміявся, — не держи мене так високо, бо мені лоскотно.

— Скоро пройде, — кречив Крутіно, — не шамотайся, бо дістанеш по мармизі!

— Я вже тихий, як рибка, — урочисто заявив Куба й раптом блискавично присів.

Крутіно перелетів йому через голову і гепнувся об землю. Куба рвучко підхопився, мовби його підкинула пружина, і, обернувшись, зацідив у підборіддя солдата з вірьовкою. Прапорщик крикнув і сягнув до кобури з пістолетом. Куба стусонув його черевиком під коліно й, у три миги добігши до сходів, вихопився на горище. Біля дверей ляснув постріл, та він клацнув уже засувом важкої ляди.

Озирнувся довкола. Крізь солом'яну стріху снувалося тонке сонячне проміння. Віддалік лежала велика купа сіна. Знизу долинув крик, потім почувся тупіт по дерев'яних сходах, а за мить озвалися важкі удари в ляду. Куба розумів, що баритися не можна ані хвилини. Як тільки солдати оточать будинок, єдиний шлях, який йому залишиться, це до чорта в зуби.

Він перебіг на протилежний кінець горища й побачив, що в одному місці відірвано сніпку. Куба схопився за другу й одним ривком одірвав її. А тоді почав пальцями пороти стріху. За мить утворився маленький отвір. Куба просунув у нього голову й побачив перед собою сад, що спадисто спускався в долину. Під будинком лунали накази, чувся тупіт ніг. За спиною йому, під ударами кованих прикладів тріщала ляда. Куба виліз на стріху тихенько зісковзнув на її край і зісковчив униз. Кілька разів перевернувся на сковзкій траві.

На горищі вже ляскали постріли. Дико іржали сполошені коні. Куба злегка підвівся і, пригнувшись, побіг садом униз. Там був чагарник, а за ним ліс...

Його вже побачили, й навздогін йому кинулося кілька солдатів. Вони кричали й стріляли в нього. Куба чув роздратоване дзижчання куль, що пролітали йому над головою. Попереду зненацька виріс маленький кротячий горбик. Куба з розгону перестрибнув його й щез у кущах. Віття застьобало його по обличчю. Куба пірнув у кущі, мов у глибоку воду озера, й поповз униз, до лісу.

По кущах палили, мов на свято божого тіла. Довкола ляскало, свистіло й сичало, і Кубі здавалося, що він повзе джунглями, де повно гадюк та диких звірів. Потому здалеку заокотів кулемет. Кулемет, певно, був на бричці, і тепер вони вогненними стьобками прошивали запону чагарів.

Куба навіть не помітив, як опинився в лісі. Тут уже можна було бігти швидше. Він побіг швидше, але ту ж мить мусив спинитися від нестерпного болю в кісточці лівої ноги. Куба сів і з острахом визув черевик. Ні, його не поранено, тільки кісточка почала набувати безформного вигляду, певно, він пошкодив її, зіскочивши з горища.

«Лиха година! Здається, кінець, Кубонько! Сховатися нема де. Утікати не годні. А чекати тут... тоді краще було не тратити марно сили».

Куба підвівся, припав до стовбура дерева й обережно визирнув. У селі вже відновився спокій. І допіру тепер Куба згадав, що там zostався Руда, а за підкладкою його шапки заховане маленьку дерев'яну трубочку, від якої буцімто залежить життя або смерть тисяч людей. Її навіть, може, й доля усієї революції. Куба відчув, що спина йому запекла, наче по ній хтось водив гарячою праскою. Якби вмів, то був би заплакав.

«У всьому завинив я, так, я, вина тут моя... Коли б не мої коники, ми з Рудою не сварилися б і нас не почув би отой кургуз, ота нікчема факірська, і не виказав би на нас! Це я у всьому завинив, чорт забирай, і повинен би пустити собі кулю в лоба, якби міг цим щось відмінити. Але цим я нічого не відміню, всьому кінець».

Куба раптом побачив, що схилом спускається ланцюг легіонерів з виставленими вперед багнетами. В центрі йшов прапорщик, поруч нього — той бридкий тип з вусиками, а скраю — мерзотник факір. Він навіть не скинув своєї червоної шапочки. Все зрозуміло — вони прочісуватимуть ліс, а за лісом нема нічого, тільки гола рівнина, і там не сховається навіть заєць. Куба дивився на солдатів, що наближалися; вони були від нього за якихось двісті кроків, і він полічив їх. Десять, тринадцять, вісімнадцять... Майже всі, нагорі коло Руди зосталося, либонь, тільки двоє.

Куба провів п'ятірнею по чуприні й насунув шапку на чоло. Він раптом знову став

цілком спокійний і, хоч ніколи не вивчав рівнянь, цю задачу розв'язав дуже швидко. Треба повернутися до Руди. Принаймні вони будуть удвох, будуть укупі і, поки їх доведуть до штабу, поки засудять і розстріляють, мине якийсь час, протягом якого, може, щось вдасться придумати. Головне, що вони будуть удвох, будуть укупі, і, може, бодай один із них донесе листа.

Куба зірвав велику квітку ромену, понюхав її й поволі вийшов з лісу назустріч легіонерам. Вони одразу ж zobачили його й з криком кинулися до нього. Він помалу йшов їм назустріч, усміхався і нюхав жовту квітку. Легіонери опали його з усіх боків, наче оси.

— Поволі, братчики! — вигукнув Куба й вищирив усі свої тридцять два зуби — ні, тридцять один, бо лівого різця йому бракувало вже давно. — Поволі, не задушть мене з радості! Я теж радий, що ми знову разом!

— Свиня! — крикнув солдат з закрученими вусиками і вдарив його в обличчя.

— Дякую, брате, — чемно сказав Куба.

— Назад, Крутіно! — гримнув прапорщик і підійшов до Куби. Хвилю мовчки дивився на нього.

Кубі швидко зв'язали руки, але прапорщик усе ще стояв мовчки перед ним і з інтересом вивчав його обличчя. Кубу душила гаряча лють, та він напружував усі свої сили, щоб мило усміхатися.

— Даруйте, брате прапорщику, — мовив він протяжно, по-жижковськи співуче, — я бігав до ліса по букетик. Ось така квітка здорово прикрашає кімнату, так нас учили в школі.

— Ходімо, — сказав прапорщик і відвернувся.

За п'ять хвилин Кубу й Руду кинули у віз, на купку сіна. Перед ними вмоствився солдат з рушницею на колінах. Пролунала команда, легіонери, посідавши на решту бричок, заспівали, — звісно, «Рябчика», — і вози покотилися курною дорогою.

Руда лежав мовчки, запліснув очі. Він досі ні разу не глянув на Кубу. І тільки тепер розтулив повіки, метнув на нього косий погляд і злегка похитав головою. Потім знову зажмурився. А брички тим часом торхтіли курним шляхом...

IX

ВТЕЧА В ПІТЬМУ

Зупинилися десь після тридцяти верстов у невеликій долині, якою вилася лінива річка.

Була вже пізня ніч, і в зеніті темного неба довкола непорушної Полярної зорі крутилося мерехтливе сузір'я. Солдати розклали над річкою багаття, і за хвилину за-

пахло печеним м'ясом. Куба й Руда лежали, як і перше, у возі. Їсти їм не дали. Ніздрі Кубі дратували пахощі печені, і він з боєм ковтав слину; найбільше його дратував їхній вартовий, що зручно сперся о стінку воза і, голосно плямкаючи, уминав свою порцію. Цей рожевий парубчак років двадцяти за всю дорогу не сказав їм ані словечка, а коли віз іноді підстрибував так, що він торкався своїх бранців ногою, мерщій і, немовби гидує, відсмикував її. Руда теж мовчав. Куба кілька разів намагався щось сказати, та Руда не відповідав, і він незабаром облишив свій намір. Тепер вони лежали побіч скоцюрблені, відчували запах печеного м'яса й слухали задоволене плямкання вартвого.

Солдати біля багаття голосно гомоніли. Куба лежав, заплющивши очі. Йому було дивно: ці люди розмовляли по-чеському... Хтось басом оповідав веселу історію, а солдати реготали.

— А тоді ми пішли на Карлівку, туди, де готель «Тихий», коли знаєте. Маржкка була трохи напідпитку... це було здорово цікаво... і я їй кажу...

Туди, де готель «Тихий», коли знаєте... Скільки разів Куба танцював там у залі з великими вікнами. Коли знаєте! Вісім років тому він познайомився там з Руженою. Вони танцювали разом аж до ранку, і Куба боєм здобув право відпровадити її додому. Незабаром вони побралися, Ружена народила Тоніка; інколи вони ходили потанцювати до «Тихого». Коли знаєте! І цілком можливо, що той чоловік, який оповідає біля вогнища, навіть цокався там із Кубою; а нині це ворог і везе його на смерть.

«Дивний, безглуздий світ», — подумав Куба. Йому боліли потовчені плечі. Він змінив позу й задеревілими пальцями спробував намацати на зап'ясті мотузок, та не досяг до нього. Напружив м'язи, але марно. Куба заплющив очі, зарився глибше в сіно й спробував заснути. Потім гарячково почав мацати пальцями за спиною; може, в стінці воза є якийсь гвіздек, якийсь виступ... Не було нічого.

І раптом він намацав щось м'яке й тепле. «Що б то могло бути?» — подумав Куба мляво крізь сон. — Якийсь лантух...» Він провів по ньому пальцями, й раптом серце йому так шалено закалатало, що трохи не вискочило з грудей. Те м'яке й тепле, що він тримав у долоні, була жіноча груди.

Куба швидко повернувся на другий бік. Лицем розгріб сіно й побачив бліде, скривлене з жаху обличчя. В сутіні блищали темні очі. Куба кілька разів кліпнув, але привид не щез.

— Цсс, — прошепотіло бліде обличчя, — будь тихо, пане офіцер. Я їду до Іріжі, будь тихо, не викажи мене.

Вартовий на протилежному кінці воза облизував пальці, і його темний силует з гвинтівкою й багнетом чітко вимальовувався на тлі зоряного неба. Потім він гукнув тим, які сиділи біля вогню, щоб хто прийшов його заступити, бо він змерз. Йому відповів веселий голос. Вартовий щось буркнув, а тоді перекинув ноги через бокову дошку й, зіскочивши додола, незадоволено почав ходити сюди й туди.

Кубі розламувалася голова — все нарешті дійшло до нього, і тепер він гарячково міркував, як би його скористатися з цієї ситуації. Обернувшись до Руди, він припав губами йому до вуха й тихенько зашепотів:

— Рудо, ти чуєш мене? Біля мене в сіні лежить Дарія, та причинна з оцупком. Ти чуєш мене? Вона нишком сховалася у возі.

Руда розплющив очі й подивився на Кубу.

— Я скажу, аби вона розв'язала мені руки, — провадив пошепки Куба. — Якщо вдасться, я розв'яжу тебе, і ми гайнемо в ліс. Згоден?

Вартовий біля воза знову гукнув, аби його заступили.

— Я їй не вірю, — нарешті хрипко прошепотів Руда. — Вона з їхньої компанії, тут якась каверза.

Куба засичав із люті. На превелику силу сів і почав умовляти Руду.

— Не мели казна-чого, — тихо дорікнув він йому. — Це нісенітниця.

— Я не вірю їй, не вірю!

— Ти, либонь, не повірив би й рідному батькові, еге ж?

Хвилю панувала тиша.

— Ні, — промимрив Руда. — Ні. Мій батько був ланець. Негідник. Зрадив страйк.

— А хай тобі всячина!

— Зрадив страйк. Бо, мовляв, у нього одинадцятро дітей. Мерзотник!

Куба вражено дивився на суворе Рудине обличчя. Якби в нього були вільні руки, він, певно, вдарив би Руду. А потім його раптом поймав жаль, дивний і безпорадний жаль. Він обернувся і відшукав Даріїне лице. Тихо зашепотів. Обіцяв, що вони доведуть її до Іріжі, тільки треба, аби вона розв'язала йому мотузку на руках.

— Понимаєш? Понимаєш? — шепотів він схвильовано. — Розв'яжи мені мотузку, будь тиха, як мишка, і потім ми підемо до Іріжі.

Куба з тривогою чекав, що вона відповість. І зненацька відчув, що Дарія третєся своєю теплою щокою об його і вогкими устами цілує в шию.

— Ми не підемо до Іріжі, — прошепотіла вона тихо, — ти мені миліший за Іріжі. У тебе добрі очі. Ми не підемо до Іріжі.

Куба задеревів. Це для нього була прикра несподіванка, і він зовсім не знав, що відпо-

вісти. Як йому переконати цю бідолашну причинну, як пояснити їй, про що тут ідеться? Він безпорадно заплющив очі. Біля вогню хтось заспівав пісню, а вартовий за стінкою воза, за якийсь метр од них, буркотів сам до себе. Куба подумав, що зараз найкраще було б померти. Померти й не думати вже ні про що — ані про домівку, ані про Ружену, ані про трубку з таємним завданням, ані про цю горопашну жінку поруч себе.

— Ми не підемо до Іріжі, — чув він її тихенький шепіт. — Ми підемо разом. Поїдемо разом — ти, я і мій синочок.

Куба притис губи до її вуха. У нього було завдання, найвище завдання, яке тільки може бути, і Куба мусив його виконувати, поки ще дихав.

— Гарзд, поїдемо разом. Але спершу ти змуш розв'язати мені руки, інакше я не зможу їхати з тобою. І мовчи!

Куба раптом відчув, що його задеревілих рук обережно торкаються теплі пальці. Дарія знайшла вузол і почала шарпати його на всі боки. Пальці смикали за мотузок і боролися з вузлом. Тривало це неймовірно довго, мабуть, цілих чотири хвилини. Довкола застиглої Полярної зорі мерехтіли зірки. Хтось співав. Вартовий цокав кованими каблуками. І враз Кубині руки стали вільні, він відчув у них болісне поколювання — то до рук верталася кров.

Більше він не відчував нічого. Ані радості, ані страху. Обернувся, намацав Рудині руки й нетерпляче почав боротися з його путами. Куба відчував, як йому тріщать нігті й ламаються о шерехату мотузку. Смикав вузлами, рвав їх зубами доти, аж поки мотузка не спала Руді з зап'ясть.

Якусь хвилю обидва стомлено відсапувалися. На листі буків та беріз над їхніми головами червонів відблиск багаття. По один бік було вогнище, солдати й вартовий, по другий — ліс і схил, порослий чагарником.

— Переліземо через задню стінку, — прошепотів Куба. — Тільки не здумай, чого доброго, звестися на повен зріст.

Руда сів і, кивнувши головою, почав ворухити великими кощавими пальцями, терти зап'ястя. Дарія відчула, що вони заворушилися, і теж сіла.

— Не забудь, ми поїдемо разом, — прошепотіла вона, обійнявши Кубу за шию.

Сіно тихенько зашурхотіло: Куба звівся на коліна й побачив навпроти вогню голову вартового в ушанці, який походжав сюди й туди біля воза. Затиснувши Дарії долонею уста, він обережно пересадив її через задню стінку воза. Вона безшумно зісковзнула вниз. Потому зіскочив Руда. За кілька хвилин усі троє щезли в темряві лісу...

Х

РОЗХОДЖЕННЯ

Сталося це на Україні перед кількома місяцями, а здавалося, що відтоді минуло багато літ.

Фронту вже не існувало. З заходу сунули німецькі колони, на півдні гула канонада, де боронився кадетський полк, а на підступах до Києва скупчилися ешелони чехословацької добровільної армії.

Їхній ешелон стояв на невеличкій станції. Локомотив стомлено видихував клуби пари і скидався на старезну спітнілу шкапу, котра вже не годна йти далі. Куба, звівши ноги, сидів на дверях теплушки й чекав на брата. Вашек обіцяв, що заскочить до нього зі штабного вагону й принесе йому плитку шоколаду. «Офіцерський харч», — подумав Куба, і його охопила лють. Лють на Вашека за те, що він поручик. Лють на цю дивну війну, в якій доводилося воювати то з одним, то з іншим ворогом, щоразу без перемоги. Куба часто ходив на мітинги й збори до російських частин, де під великими червоними транспарантами виступали солдати, офіцери й цивільні в шкіряних плащах і кашкетах, де всі палко про щось розмовляли, кричали, сперечалися й чубилися.

Куба знав, що все це — революція. Приблизно так він уявляв її собі ще тоді, коли бився з поліцією на вулицях Жижкова. Все це була революція, і раптом усе треба було кидати і їхати кудись далеко на схід, а тоді морем до Америки й бозна ще куди, і Кубу поійняла лють — на офіцерів, на Вашека, на всю цю дивну війну, яку вони кидали, і на той дивний світ, що до нього мали приїхати.

Він сидів на дверях теплушки й чекав на Вашека.

Легіонери метушилися по станції, з півдня долинала канонада. Всі були якісь збентежені, скрізь панував хаос, усіх немовби посіла одна-однісінька думка: «Геть, геть, на схід!»

Перед Кубиною теплушкою в гурті солдатів стояв капітан Замостний. Він вивчав карту, і його повіки під грубими скельцями пенсне нервово кліпали. Куба вороже дивився на нього. Він знав цього типа. Не особисто Замостного, — з ним Куба познайомився тут, у легіоні, — а загалом усіх цих капітанів і обер-лейтенантів, котрі були схожі один на одного, мов дві краплі води.

Нараз він побачив Вашека. Брат швидко йшов і тяг за рукав якогось росіянина в кашкеті залізничника. То був машиніст їхнього ешелону. Вашек навіть не глянув на Кубу й підштовхнув росіянина до Замостного.

— Брате капітане, він не хоче їхати, — за-

хекано доповів йому. — Зійшов з локомотива й каже, що далі нас не повезе. — Відтак обернувся до машиніста й погрозив йому кулаком: — Пан капітан тобі це розтовкмачить зараз як слід! Розумієш?

Капітан Замостний нервово глянув на росіянина. Зміряв його очима з голови до п'ят, а тоді тицьнув йому під носа штабну карту.

— Тобто як не хочете їхати? Чому ви не хочете їхати? Ви мусите їхати! Німці вже ось тут і ось тут, праворуч і ліворуч. Ми мусимо їхати.

Кілька солдатів схвильовано оточили їх і напружено стежили за розмовою. Куба став на дверях теплушки, аби йому краще було видно.

— Німців ми затримаємо, — спокійно відказав машиніст. — Вже сформовано полк товариша Кортичного, і він ударить на них. Німців ми затримаємо, не бійтеся.

— Полк товариша!.. — зневажливо мовив капітан і зареготав. — Ідіть ви до дідка разом із своїм товаришем та його полком. Ми мусимо вислизнути з лещат!

Машиніст зняв засмальцьованого кашкета й витер чоло. А тоді стенив плечима.

— Я не можу їхати з вами. Мушу вести наш бронепоїзд. Машиніст, який вів його, вчора загинув.

— Ви мусите їхати! — спаленів капітан й озирнувся на солдатів. Декотрі обурено вигукували. Інші похилили голови й удавали з себе байдужих.

— Чому це я мушу? — здивувався машиніст. — Ви культурна нація, брати чехословаки. Серед вас неодмінно знайдеться такий, що зможе повести локомотив.

— Це вже наш клопіт, — відрубав капітан. — Крім того, нам потрібне вугілля. Де тут у вас склад? негайно дайте нам ключа!

— Вугілля дати ми не можемо. Воно потрібне нам для бронепоїзда. Ми вдаримо на німців.

Куба побачив, що Вацлавове лице почервоніло з люті. «Або зі страху, — подумав він з огидою. — Братчик завжди був боягуз, нам із мамою не треба було так панькати його. А цей росіянин має рацію: ми тут для того, щоб задати німцям чосу».

— Ми вирушаємо в бій, брати! — кричав машиніст посеред юрби. — На німців. Зрозумійте ж це!

Замостному раптом увірвався терпець.

— Заткни пельку! — гримнув він і затермосив машиністом. — Росію ви продали німцям, фронт розпустили, а тепер ти хочеш щось захищати? Марш на паровоз, більшовику!

— Ти не кричи на мене, — поволі сказав машиніст і струснув із себе його руки. —

Хто ти такий? Я вдома, це моя земля. Я сам знаю, що мені робити. Коли не хочеш допомагати, то забирайся геть, але не заважай!

Хтось із солдатів штовхнув його ззаду й зіпонував:

— Не бався з ним, брате капітане!

— Дай нам його на хвилику, і він поїде, мов по маслу!

— Хочеш продати нас, червона тварюко?

Якийсь легіонер вихопився на приступку вагона й закричав:

— Годі, перестаньте, браття! Що ти варнякаєш? Яка червона тварюка? Я також соціал-демократ, і нас у війську сотні. Червона барва благородна, браття!

— Цей твій товариш покине тебе на поталу німцям, дурню соціалістичний! — крикнули йому знизу.

— Товариші! — вигукнув раптом машиніст, розпростерши руки. — Німці йдуть на Україну, на Росію. Вони хочуть задушити революцію. А ви їдете на схід? Ідете з нами бити німців, товариші, ваша сила...

— Скільки ти дістанеш од Вільгельма за наші голови? — крикнув худорлявий молодший сержант.

— Де вугілля? Покажи склад!

— Товариші! Російський пролетаріат...

Машиністові слова потонули в роздратованих вигуках.

— Розквасьте йому пику! — закричав молодший сержант і кинувся до росіянина.

Легіонер, що стояв на приступці вагона, зіскочив униз і схопив його за плечі.

— Так не годиться, брати. Ми не дозволимо! Російські робітники — наші товариші...

— Доволі! — вигукнув капітан Замостний, і поручик Вацлав Куба став обіч нього. — Досить, припиніть мітингувати! Ми не більшовики!

— Брате капітане... — озвався машиністів захисник.

— Мовчати!

— Брате кап...

— Мовчати! — Капітан обернувся до машиніста. — Поїдеш?

— Я вже сказав.

— Гарзд. Матисек! На паровоз! Четверта рота: до вагонів! Від'їздимо за сім хвилин. Вугілля візьмемо на наступній станції, якщо треба, то силою.

Поручик Куба витяг свисток і кілька разів засюрчав.

— Четверта рота!

Солдати заметушилися, забряжчали гвинтівками й чайниками, станція загула, немов роздратований рій бджіл. Капітан Замостний згорнув карту, повернувся і тицьнув пальцем у машиніста.

— А з цим зрадником учиніть по-своєму, брати! Залиште його тут на згадку німцям.

Худорлявий молодший сержант зірвав з плеча гвинтівку, звів курок і підштовхнув цівкою машиніста:

— Марш за вагон!

— Ти не маєш права, брате капітане! — Голос схвильованого легіонера зірвався. — Ми не дозволимо...

Капітан метнув на нього холодний погляд через плече:

— Ти не чув наказу? До вагонів!

Машиніст поволі рушив, ні на кого не глянувши. Молодший сержант мовчки підштовхнув його цівкою гвинтівки, і обидва щезли під буферами. Капітан Замостний узяв поручика Кубу під руку.

— Не дивись, як теля на нові ворота, поручику, — тихо сказав йому.

— Я...

— Це буде гарний урок. Для наших соціалістів, — додав капітан і спритно стрибнув у штабний вагон.

Куба все ще не міг збагнути, що це діється. Аж раптом неподалік озвався знайомий, трохи приглушений голос машиніста:

— Да здравствует социалистическая революция...

Гримнув постріл.

Куба здригнувся й зіскочив униз. Легіонер, що стояв під вагоном, мертво глянув на нього, і з очей йому викотилося дві сльози.

— Ми не дозволимо, не дозволимо, — заридав він, повернувся і поліз у вагон.

Куба підбіг до Вашека, що досі стояв із сюрчком в устах.

— Вашеку! Що ви зробили, Вашеку?

— Я... — перелякано мовив поручик.

— Ви гірші за царських катів! — крикнув Куба й замахнувся. Вашек не боронився й стояв, наче застигла свічка. Кубина рука опала. Він обернувся — з-під вагона саме виліз худорлявий молодший сержант й оглядав чорні черевики. Кубі перед очима поплив білий туман. Все довкола стало біле й холодне, мов іскристий лід, осяяний сонцем. Він рвонувся вперед, схопив за барки молодшого сержанта і зацідив його в щелепу. Молодший сержант упав навзнак, головою на рейки. Куба зірвав з плеча гвинтівку і швидко звів курок.

— Тондо!

Вашек підбіг до нього і всією своєю вагою повис на націленій гвинтівці.

— Тондо, не дурій!

Куба подивився на нього невидючими очима.

— Пусті, — прохрипів він.

— Дай сюди гвинтівку! — заревів Вашек. — Чуєш? Здай зброю! Я наказую!

— На, — глухо мовив Куба й простяг йому гвинтівку. — Ця рушниця не моя.

Він раптом зняв із голови кашкета, зірвав з нього червоно-білу кокарду й кинув її в об-

личчя Вашекові. — А це застроми собі сам знаєш куди. На такі цяцьки можете ловити інших дурнів, єзуїти!

Відтак повернувся й побіг через колії. Перестрибнув окоп і майнув у степ. Локомотив подав свисток, забряжчали буфери. Поручик машинально нахилився і витяг з-під вагона непорушного молодшого сержанта. А тоді обернувся вслід братові. Та того вже майже не було видно.

— Тондо, — гукнув він розпачливо. — Тоніку!..

XI

У ПАСТКУ

Цілу ніч блукали вони лісом, але так і не натрапили на жодну дорогу. Куба йшов попереду, Дарія посередині, Руда ззаду. Іноді вони бралися за руки, щоб не потонути в озері пітьми. Дарія раз по разу починала тихо наспівувати.

— Замовкни, — щоразу вривав її Руда.

— Треба співати, спів допомагає проти блимавок та злих духів, — казала Дарія.

Намагалися йти стало на південь, туди, де за лісами й долами станція Петропавловськ. Коли почало розвиднятися, Дарія назбирала жменю чорниць. Незабаром вони вийшли на просіку й побачили кілька хатин, розкиданих по схилу.

— Зайдемо до першої-ліпшої з них і попросимо молока, — зраділа Дарія. — Синочок хоче пити.

На хуторі було тихо, собаки теж не валували. Чоловіки ззирнулися, і Руда кивнув головою. Звернули до найближчої хатини. Куба постукав у віконце. Довго ніхто не озивався. А потім визирнуло перелякане жіноче обличчя.

— Відчиніть, господине, — тихо покликав Куба. — Дайте нам хліба. Ми заплаtimo.

Жіноче лице щезло. Довго ніхто не відчиняв. Потім заскрипів засув, і двері злегка прочишилися. Куба пригнувся і ввійшов до сіней, Дарія й Руда за ним. У сінях було темно.

— Засвітіть і дайте нам хліба, — мовив Куба. — Ми зразу ж підемо далі.

Хтось витер сірника й засвітив маленьку газову лампу. Куба озирнувся й побачив, що їх оточило кілька легіонерів з пістолетами в руках.

Командиром розвідувального загону був молодий поручик. На ніч він став у найгарнішій садибі. Спалося йому погано, і він зітхнув майже з полегкістю, коли небагом після того, як розвиднілося, хтось закалатав у

двері його світлиці. Зайшов кремезний сержант.

— Ми схопили двох чоловіків і якусь жінку, брате поручику, — доповів він. — Усі троє впакувалися до нас у хату.

— І заради цього ти прийшов до мене? — посміхнувшись, запитав поручик, який почав узуватися.

— То чехи, брате поручику, — нахилився до нього сержант. — Вони в цьому не признаються, але їх видала жінка. Весь час торочить, що вони йдуть до якогось Іріжі, що ми їхні краєни й таке інше. Я гадаю, що це дезертири, коли не щось гірше.

— Приведи їх сюди, — сказав поручик, застібаючи кітель. — І посилай їх до мене по одному, побачимо, що воно за пташки.

Зоставшись сам, поручик витяг невелику пляшину й, скривившись, кілька разів ковтнув із неї. А тоді вийняв зі шкіряної сумки кілька аркушів паперу, склав їх на столі, полив собі голову з дерев'яного кухля над цебром і ретельно причесався.

Постукав сержант Якеш і просунув у двері голову.

— Вони вже тут, брате поручику.

— Давай по одному!

— Слухаю, — сказав Якеш. — Спершу того зухвальця.

Досередини зайшов якийсь чоловік і став у порогах. Поручик підійшов до нього, зацікавлено оглянув і раптом вигукнув:

— Дезертир!

Полонений підвів голову й злісно зареготав.

— Брат поручик, — мовив він із притиском. — То слава Ісусу Христу, братику.

Поручик був приголомшений. І тільки по хвилі він суворо виструнчився й сказав холодно, наче рубав лід:

— Поїдеш зі мною!

— Ну звісно ж, якщо ти накажеш.

Поручик кілька разів пройшовся по світлиці, а тоді затопив у Кубу очі.

— Мені сором. Мені сором за тебе.

— Краще не треба...

— Ти поїдеш зі мною, я доб'юся для тебе помилування. Свою провину спокутуєш у бою.

Куба закліпав очима.

— Звідки в тебе беруться ці ідіотські вирази? Ти ж не в школі, пане вчителю.

— Замовкни! — гримнув поручик. — Ти що, вже зовсім зашкаруб?

— А ти, бачу, став надто делікатний. Після Пензи? Під час розстрілу двохсот наших хлопців?

— Ти маєш на увазі червоних?

— Ні... чехів, брате.

Знадвору долинали голоси солдатів, які виводили зі стайні коней. Двоє солдатів, роздягнені до пояса, вмивалися біля колодязя.

— Тондо, ти не в червоних, га? — майже благаючи, спитав поручик.

— Ні.

— Дай слово честі!

— Будь ласка: слово честі.

Поручик витяг із кишені цигарки й повільним жестом запропонував Кубі. Куба похитав головою.

— Де ти був після того, як дезертирував на Україні?

— У селі.

— А куди йдеш зараз?

— До села.

— Тьху! Яка ганьба. Легіонери воюють, проливають свою кров за свободу, а ти валяєшся по селах з паніями.

— Та начебто так, — байдуже мовив Куба й провів рукою по підборіддю. — Щось я сьогодні погано поголився. Чи не позичиш ти мені свою бритву, Вашеку?

— А дружина, Руженка? — вибухнув поручик. — А Тонік? Ти про них забув?

— Ні, про них я не забув.

Якусь хвилю обидва мовчали.

— Скажи: ти справді не в червоних?

— Я вже сказав, що ні.

— Заприсягнися!

— Заприсягаюся, хай йому грець!

Знову хвиля тиші.

— Заприсягнися маминим життям.

— Не будь занудою, я вже сказав.

— Ні, ти скажи: «Заприсягаюсь маминим життям».

Куба мовчав. Потім визирнув у вікно. Солдати у дворі напували коней.

— Отже, так! — мовив поручик і, важко сівши за стіл, схилив на долоні голову. — Отже, так. Я волів би бачити тебе хтось-яким негідником, аніж... більшовиком!

— Кожен із нас має свої бажання, — легковажно засміявся Куба. — Я волів би взагалі не бачити тебе.

— Я б забув про тебе, викинув із свого життя. А так...

— А так повторимо Пензу, в мініатюрі. Еге ж?

— Ти дав слово честі, заприсягся. — Поручик грюкнув кулаком по столу, наче не вірив своїм вухам. — Ось яка у вас мораль!

Куба примружив очі. Ступнув крок уперед.

— Послухай, ти... пане вчителю: кинь п'ятякати про мораль! Мати все своє життя обпирали чужих людей, щоб заробити кілька крейцерів. Їх вистачало хіба на каву. І я мусив гарувати — на фабриці, на будівництві греблі, де тільки можна було. Мусив годувати її... і тебе. Мусив харкати кров'ю, аби Вацлав міг вивчитися й стати паном учителем. Я робив це не заради тебе, тобі я був би дав копняка під зад і послав працювати

на греблю. Я робив це заради мами, аби вона, до дідька, була щаслива. Отож ти спокійнісінько вчився собі, а тепер хочеш читати мені мораль?

— Це жорстоко, Тондо!

— В такому разі, я дам тобі мільйон слів честі, бо така дрібниця, як моя або твоя честь, нічого не варта. Нині тільки одне чогось варте на світі: честь зробити революцію!

Поручик рвучко підхопився. Здавалося, вони ось-ось кинуться один на одного.

Та раптом відчинилися двері і ввійшов Якеш.

— Брате поручику, — доповів він, — той другий щойно прохопився. Це наші хлопці... тобто, не наші, вони в червоних.

Поручик сів.

— Я знаю, Якеше.

— Відвеземо їх у штаб? — зрадів Якеш.

— Щоб був повний шик, так?

— Так, відвеземо їх у штаб, — поволі проказав поручик. — Скажи, щоб сідали коней!

ХІІ

КРОВ—НЕ ВОДА

Роз'їзд вирушив на південь. Поручик їхав попереду; він ні разу не озирнувся. Кубу й Руду посадили на одного коня; обабіч їхало двоє легіонерів з гвинтівками наготові.

Руда сидів ззаду. Мовчав. За останні два дні він якось подався, лице йому пожовкло, в кутиках уст залягли гіркі складки. Тільки раз за всю дорогу він ненависно просичав Кубі на вухо:

— Ви з ним одного тіста книш! Треба було застрелити тебе, як тільки ми вийшли, і тепер я мав би спокій.

Куба намагався завести з легіонерами розмову, але вони ні на що не відповідали.

— Ви, бачу, хлопці, німаки, — здивовано проказав він. — Невже це поручик вас так залякав, що вам не хочеться навіть балакати?

— Тобі теж скоро відхочеться, — буркнув один із них.

— Мені це вже якось казав один тип, — провадив Куба. — А потім сам не міг три тижні говорити, бо мав розквашену пику. Не так то воно просто, хлопці, бути пророком, як здається. Пророк іноді помиляється. До того ж, пророків часто-густо закидають камінням, як писалося в одному віршику. Я пам'ятаю його ще зі школи. А втім, запитайте свого поручика, він — пан учитель і дуже добре знає ці віршики.

Легіонер попередив Кубу, що коли він не замовкне, йому зав'яжуть рота ганчіркою.

Дарія нізачо в світі не хотіла розлучатися з своєю деревинкою. Вона й зараз пригортала її до грудей; сержант Якеш користувався ситуацією і тискав її. Дарія зовсім не боронилася і не кричала. Поручик їхав, випроставшись, попереду й ні разу не озирнувся.

По двох годинах їзди спинилися біля річки на короткий перепочинок. Полоненим не дали нічого, хіба Дарії Якеш приніс плитку шоколаду. Він щось туркотав їй на вухо й голосно реготав. Зв'язані Руда й Куба лягли на траву, щоб дати перепочинок стомленим ногам.

— Послухай, Рудо, — озвався Куба, — нам нема рації весь час мовчати. Давай порадімося. Треба щось зробити. Коли поїдемо через ліс, я дам тобі знак, ми зіскочимо з коня й спробуємо дременути. Що ти на це скажеш?

— Не мели дурниць, — буркнув Руда. — Ми не встигнемо й на ноги підхопитися, як нас постріляють, наче тих зайців. — Він мить помовчав, а тоді глузливо додав: — Та й, зрештою, чого тобі втікати? Навряд, щоб тобі заподіяли щось лихе. Так мені здається.

— Що ти хочеш цим сказати, Рудо? — повернув Куба голову.

— А те, що хтозна, чи не тягнеш ти з ними в один гуж. Бо щось підозріло впевнено ти щоразу приводив мене їм у руки.

Куба рвучко сів.

— Щастя твоє, Рудо, що в мене зв'язані руки. О боже, невже ми не були стільки місяців разом в одному загоні? Невже ти справді нікому не ймеш віри?

— Справді, ти вгадав: не йму!

Куба безпорадно ліг на траву. Заплющив очі, щоб не дивитися на веселі хмарки, які пливли по небу.

— Я знаю, — тихо мовив він, — батько твій був негідник. Зрадив страйк, я це знаю. Але що ти, на бога, з ним зробив? Невже його ти теж послав у трибунал?

— Я кинув його в гноївку й пішов з дому, — роздратовано відказав Руда.

— Соломонове рішення. А матері ти теж не віриш? Що робить твоя мама, чоловіче?

— Молиться. Все життя молиться. Лиха година!

Руда відвернувся. Кілька хвилин обидва мовчали. Потім Куба повів примирливо:

— Послухай, Рудо, я не збираюся тебе агітувати. Зрозумій нарешті, що коли б я хотів тебе зрадити, то вже давно в твоїй шапці не було б тієї трубочки. Якщо ти мені не віриш, то тільки на зло собі. Я зроблю все, аби принаймні один із нас вирятувався з цієї халепи й доніс листа. Бо коли нас довезуть до ешелону, буде вже пізно. Звідти ми зможемо потрапити хіба на той світ. Отож будь такий ласкавий, пометикуй про це своєю дов-

бешкою, і, якщо випаде слушна хвилина, треба щось зробити. Щось зробити, розумієш?

— Так, — мовив Руда. — Я зроблю. Я знаю, що таке наказ.

Небавом загін рушив далі, весь час прямуючи на південь.

Сонце вже низько стояло над обрієм, коли коні почали підводити голови й голосно форкати. Певно, зачули домівку. Саме проїздили густим лісом, але Куба так і не зважився спробувати втекти. Це був надто великий ризик. А надії — жодної. Якби хоч сполошився котрийсь кінь. Або стався землетрус! Якби просто щось трапилось, щоб вони не мусили далі чекати в безнадії. Куба втупив очі в міцну кінську шию. «Ні, голубе, це зовсім не пригода. Це давно вже перестало бути пригодою. От коли б у Рудиній шапці не було дерев'яної рурки. А так це зовсім не пригода. Можуть бути непереливки і, що найгірше, не тільки мені...»

— Сій! — крикнув поручик попереду й осадив коня. — Десять хвилин, хлопці! Гайда в кущі і не забувайте, що з нами дама!

Гарцюючи, він під'їхав до полонених і спитав:

— Ви теж уже, певне, не проти, га?

— Коли ваша ласка, брате поручику, — відказав Куба.

Поручик зробив мовчазний знак головою, і обидва полонені зішли з коня. Солдати спішилися, позакидали коням на шиї вуздечки й, галасуючи, зeszли в гущавині ліворуч дороги. Поручик теж зістрибнув з коня й наказав Якешу:

— Веди полонених за мною!

І, звернувши з дороги, почав спускатися в байрак. Якеш підштовхнув Руду, і всі троє рушили за ним. Пройшовши кроків п'ятдесят, поручик зупинився біля диких осик.

— Мерщій, мерщій! — крикнув він і, потягшись з насолодою, сів на траві.

Заходило сонце. В верховітті дерев кричали сойки, повітря пахло, як тільки воно може пахнути в незайманому лісі Східного Уралу.

Куба з Рудою стояли й дивилися на поручика.

Поручик сягнув у кишеньку кітеля й вилаявся.

— Знову забув сигарети в сумці, — мовив він роздратовано. — Якеше, гайни нагору й принеси мені сигарету! Сумка висить на кульбаці.

Якеш нерішуче переступив з ноги на ногу.

— А вони ж як? — кивнув він головою в бік полонених.

Поручик витяг із кобури важкий пістолет, підкинув на долоні й засміявся:

— Можеш не боятися, я постережу їх. Тобі, певно, відомо, що я найкращий стрілець у батальйоні. Ну, біжи!

Якеш усміхнувся й прудко подерся схилом нагору. За хвилину його вже не було видно. Поручик дивився йому вслід, а коли він зник, рвучко обернувся й тихо крикнув:

— Лягайте!

Куба похмурнів.

— Так легко я тобі не дамся, братчику, — грубо відказав він.

— Лягай! Швидко!

— Стріляй так! Стріляй межі очі!

Поручик підскочив до них і одним ударом звалив обох долі. А тоді тричі пальнув у повітря.

— Лежати й ані руш!

І з пістолетом у руці позадкував від них. На дорозі вгорі з'явився переляканий Якеш, за ним із криком спускалися кілька солдатів. Поручик замахав пістолетом і пішов їм назустріч.

— Хотіли втекти! — крикнув він схвилювано. — Довелося покласти їх. Хотіли втекти! — Витерши чоло, поручик заховав пістолет у кобуру. — Хотіли втекти, — повторив він, швидко дихаючи. — Не треба було посылати тебе нагору, Якеше, при двох вони не наважилися б.

— Що ж, дістали своє на день раніше, — сказав один із солдатів.

Поручик владно махнув рукою:

— На коні! А вони хай лежать, круки знайдуть їх і тут. На коні! Ідемо! Швидко!

І квапливо почав підійматися вгору. Солдати повернули й собі, непомітно стежачи за ним. Зненацька гримнув рушничний постріл, відтак другий, третій. Поручик здригнув і обернувся. Посеред схилу стояв Якеш і стріляв у полонених.

— Що ти робиш? — заревів поручик. — Якеше, до мене!

— Я для певності, брате поручику...

— Після мене не сміє ніхто... назад, Якеше! На коні! Швидко! Я наказую!

— Наш поручик іще не зовсім зашкаруб, — буркнув один із солдатів Якешу, сідаючи на коня. — Надто близько бере все до серця.

— Я ж хотів як краще, — боронився почервонілий Якеш. — Я хотів... чорт, а де ж та дівка?

— Що там у вас таке? — крикнув поручик. — Якеше, чого ти дляєшся?

— Нема десь дівки, брате поручику, — схвилювано відказав Якеш, — мабуть, утекла, коли ми бігли до тебе.

Поручик під'їхав до Якеша й сердито гримнув на нього:

— Може, ти гадаєш, що ми ганятимемо за нею по лісу, бо ти нагострив на неї зуби?

Якеш миттю стрибнув у сідло, знітився й стиснув боки коня. За хвилину в лісовій тиші розтанув тупіт копит невеликої кавалькади.

Куба лежав долілиць, схопившись пальцями за густу траву, й важко дихав. Удалині розтав тупіт кінських копит і запала — ні, раптово вибухла — оглушлива тиша. Птахи, налякані стріляниною, принишкли між віттям і не подавали жодних ознак життя. Тільки заспокійливо шуміли крони дерев, і в скронях шалено гупала кров.

Куба угризся пальцями в холодну масну землю. Земля пахла. Холодила. І він затремтів, не з холоду, а зі страху, який щойно пережив. Так, хвилину тому він боявся. Гидке почуття... Кубі здавалося, що глибоко в горлі йому застряг шматок, який душить його і якого він не годен ні проковтнути, ні виплюнути.

«Я ніколи не боявся... не знав, що таке страх...»

Куба чув свій далекий голос, який кричав ці слова. Свій внутрішній голос, що в нього він шукав захисту в тяжкій хвилині.

Куба виріс у страху. Коли він уперше вийшов на вулицю, то дізнався, що він найменший з усіх. Він завжди був найменший і найслабший, бо водив компанію із старшими за себе.

Його били. Він часто навіть не знав, за віщо. З ним гуляли у веселу гру «лящ за крейцер», під час якої всім було весело, крім нього. Коли він боронився, йому казали: «Ти не хочеш, дурню? То ось тобі два лящі без крейцера!» Куба постійно боявся. Страх уже настільки просяк його, що він боявся навіть зайти до темного під'їзду, боявся заснути. І тоді Куба зрозумів, що мусить або померти, або й собі оскірити зуби.

І він оскірів їх. Вони були ще слабкі, але він кидався з ними в люті бійки й не зважав ні на що. Згодом сам почав нападати, аби протнати страх, аби довести самому собі, що більше не боїться. Волів бути молотом, аніж ковадлом. Так поволі народився той Куба, який навчився бити, аби його самого не били, який ішов на бійку, мов на якусь пригоду, щоб подолати недавній страх.

І ось тепер страх повернувся до нього знову. Тепер, коли було вже по всьому й коли всі його нерви розслабилися після неймовірного напруження.

— Прокляття, — плакав він, уткнувшись лицем у траву, — Вашеку... Це підло, правда, Рудо? Рудо! Ти чуєш, Рудо?

Руда не озивався. Куба вмовк і заціпеніло звівся на коліна.

— Рудо!

Руда безрушно лежав долілиць за два

метри від нього. Куба підвівся, коліна йому тремтіли. Ступнув два довгих кроки й повернув Руді голову лицем догори.

— Ху! А я вже гадав, що ти не дихаєш, Рудо.

— Дай мені хустинку, — хрипко мовив Руда. — Дай мені хустинку. Так. А тепер відвернися!

— Що з тобою?..

— Відвернися! Це наказ!

Куба мовчки відвернувся й почув у себе за спиною слабкий стогін. Потім Руда кілька разів глибоко зітхнув.

— Тебе поранили?

— В бік, — прохрипів Руда по довгій мовчанці, — у стегно.

— Але це зробив не брат, я хотів сказати, не Вашеку!

— Ні. Це сталося потому. Не обертайся! — люто grimнув Руда й швидко почав витирати хустинкою сльози. — Тепер можна, — мовив він за хвилину. — Кругом.

— Тобі болить? — спитав, повернувшись, Куба.

— Я охоче перегриз би собі горлянку, коли б дістав до неї зубами.

— Що ж тепер? — запитав Куба й безпорадно розвів руками.

— Треба до наших!

— Це далеко.

— Кілометрів із сто...

Руда важко перевернувся горілиць і сперся на лікоть. Руку з хустинкою притис до рани, і Куба, насупивши брови, стежив, як хустинка поволі вибарвлюється в червоний колір.

— Іти можеш? — запитав, аби не мовчати.

— Хіба до дідька. Підійди сюди. Сядь коло мене. — Руда схопив його за руку й міцно стиснув. — Попереду повстання куркулів. На півдні братчики. А де білі, це тільки один бог знає. Можливо, вони довкола.

— Прокляття! — вилаявся Куба.

— Мусиш прорватися крізь куркулів! Прямо перед нами — південний схід. — Руда намацав свою шапку, сягнув за підкладку й витяг темну дерев'яну трубочку. — Ось лист. Із цієї хвилини ти відповідаєш за нього головою. І запам'ятай пароль: «Київ, вулиця Шевченка, вісімнадцять!»

Куба покрутив у пальцях шматочок дерева й міцно стис його.

— Гаразд, але ж я не покину тебе тут пораненого.

— Певна річ, що ні, — мовив Руда й суворо глянув йому в вічі. — Ти мене зараз бахнеш. Мені тремить рука, і я наказую тобі: щоб точно, чисто! Бо голову відірву!

— Це маячня, — прошепотів Куба, не спускаючи очей під його пильним поглядом.

— Це наказ!

— Іди ти під три чорти разом із своїми наказами!

— Червоноармійцю Кубо, це наказ!

Куба роздратовано підвівся.

— І парох каже: «Це воля божя!» — крикнув він. — Ти теж такий: «Це наказ». А я безбожник, щоб ти знав.

Куба вмовк, побачивши, що Руда стомлено заплющив очі.

— Зі мною ти не пройдеш, — сказав Руда кволим голосом. — Це просто неможливо. А здихати тут цілий тиждень — красенько дякую! Так що ж нам лишається? Зрозумій це, Кубо!

— Кажеш, неможливо? — Куба розстібнув кітель і почав розперізувати ремінь. — А я докажу тобі, що можливо.

— Не пар парка, хлопче, — повторив Руда. Лице йому ставало дедалі блідніше. — Вгамуйся. Не забудь: коли прийдеш до наших, зразу доповиси, що твій командир послав тебе в революційний трибунал! За те, що ти поставив під загрозу бойове завдання. Якби не ти й не твої витребеньки, я зараз не лежав би тут.

Куба схилив голову. Ця думка мучила його з самого початку. Він знав, що Руда має слушність. Цього разу справді має слушність.

— Роби зі мною, що хочеш, — уперто сказав він. — Виходить, мало тлумлять нас білі, отож будемо пускати собі кров самі, так?

— Залізна дисципліна — найголовніша зброя революції! — крикнув Руда й випростався, але ту ж мить упав долілиць у траву. — Тому й програє революція, що є такі, як ти. Тому нас ізнов заженуть у нори!

— Чудово, — кивнув Куба головою. Він відчував, що його починає обнімать лють. У ньому все обурювалося проти Руди, але він не знав, чому саме, й не знаходив слів, якими міг би йому заперечити. — А що, коли б ми тут обидва спустили дух? Це був би удар для контри, еге ж?

— Годі, Кубо, — зітхнув Руда й застромив руку в кишеню. — Я гадав, що ти мені принаймні друг. А ти тільки базіка. Що ж, добре. — Він незграбно видобув з кишені лівою рукою револьвер і підніс до скроні.

Куба простяг ногу й вибив йому револьвер з руки.

— Слухай, ти... — просичав він, — тобі треба було поїхати в санаторій, а не на фронт. Ти якийсь дивний святий. Тебе, либонь, мучило б сумління, якби ти дожив до перемоги...

Куба затнувся, побачивши, що Рудині обличчя починає синіти, а чоло йому зросив піт. В очах Руди з'явився неприродний блиск,

уста скривилися, і він зненацька почав хрипко вигукувати:

— Твердість... дисципліна... інакше все... все загине. Твердість! Ти чуєш? Чуєш?

— Що? — злякано запитав Куба.

— Земля хитається. Чуєш? Тріщить, — гарячково заговорив Руда. — Земля хитається. Росія стрясається аж до підвалин. Революція стікає кров'ю... Ще трохи — і все піде прахом. Сто літ знов будемо в ярмі. Земля хитається. Червоноармійцю Кубо! Підстав плечі! Підпри її! Це наказ! Наказ! Наказ!

І раптом, як підтятий, упав навзнаки. Куба підійшов до нього й боязко торкнувся долонею його чола. Воно пашіло, мов вогонь. Куба безпорадно озирнувся й раптом здивався з очима Дарії, що тихо стояла віддалік під деревом. На руках вона тримала свій згорток, дивилася на Кубу й усміхалася. Куба провів по очах спинкою долоні.

— Що ти тут робиш, Даріє?

— Я прийшла до тебе, — відказала Дарія й почала несквапно наблизитися. — Втекла від них і прийшла до тебе. Принесла тобі синопку, подивись на нього. Це твій синок, дурнику! Ти не знав? — І зареготала — голосно й весело.

— Ти перебираєш міру, дівко! — сплеснув Куба руками й сів. Це вже було занадто! Спершу Руда, а тепер Дарія... Це жива людина чи ні? Може, тільки привид, що безнастанно переслідує його? Та Куба не вмів довго розмірковувати. Йому завжди треба було діяти, а нині тим паче.

— То гайда до потоку по воду, — сказав він і рвучко підвівся. — Ворушися, дівко, коли вже породичалася зі мною! Біжи й принеси води, зрозуміла?

— Дивись, як він вивернувся! — мовила Дарія й показала на Руду. — Ой, який смішний! Напився, лобуряка. Сорочку закатав, світить черевом, тьху, диявол!

Куба притяг її до себе.

— Даріє, ти п'яна!

Дарія хитро засміялася й заплющила очі.

— Господиня дала мені горілочку. І солдат на коні теж. А ще він лоскотав мені вусами шию, ось так, ха-ха!

Куба похитав головою.

— Ну, біжи вже і мерщій принеси води!

А потім нахилився до Руди, відірвав од його сорочки довгу стрічку й спробував перев'язати рану. Вона вже не кровоточила. На білій шкірі зяяла маленька червона ранка. Куба обмацав Рудині стегно й похмурнів. Куля, очевидно, застрягла десь усередині, але де? Горілка в них уже вийшла, і Куба, мить подумавши, запалив суху ломаку, яку знайшов поблизу, і полум'ям обпалив відкрити рану. Злегка зашкварчало, і Куба відвернувся. Руда протяжно застогнав. Потім Кубі вдалося саяк-так накласти не дуже чис-

ту пов'язку, а коли Дарія принесла повний кухоль холодної води, він намочив свого носовика й приклав Руді до стегна.

— Допоможи мені, Даріє! — сказав він і, піднявши беззладного товариша, завдав його собі на плечі, руки закинув за шию, а вайлуватє тіло приперезав до себе ремєнем.

— Так, а тепер іди попереду й веди мене, Даріє, — мовив він і, похитуючись, рушив у глиб лісу. — Іди попереду й показуй дорогу, аби я не заблудився. Будь-що мусимо дійти до якого-небудь села.

В лісі було темно, і лихе коріння хапало їх за ноги. Вони так тихо й непомітно зникли в пітьмі, що тільки голодний вовк зміг би відшукати їхній слід.

XIV

УДАР ЗА УДАР

Уранці всі троє спали в неглибокій улоговинці, притиснувшись одне до одного; на ліс упала роса. Дарія вкрилася Кубиним кітелєм, а Куба обняв Руду, аби хоч трохи зігріти його своїм теплом.

Нараз Куба обережно підвівся й подивився на хаші. Неподалік затріщали кущі. Куба знітився й сягнув по Рудин револьвер, який тепер лежав у нього в кишені. Кущі тріщали, шелестіли — хтось безцеремонно продирався крізь них. Мить — і на галяву, метрів за десять від настороженого Куби, зненацька вийшов бурий кошлатий ведмідь. Став боком, підвів свою гостру морду й понюхав повітря. Відтак повернув голову й затопив очі в Кубу.

Вигляд у нього не був грізний, та коли він роззявив пащу, немовби усміхаючись, у ранкових сутінках блиснули великі жовті зуби. Куба гикнув. Такого звіра він бачив уперше в житті, і перша його думка була підхопитися й тікати, тікати й зупинитися десь дуже далеко. Та ноги раптом чомусь відмовили йому.

Добру хвилю ведмідь і людина дивилися одне на одне, жодне з них ані ворухнулося. Потім у маленьких, потворних очах звіра блиснули іскорки цікавості. Він кілька разів похитав головою й поволі рушив уперед. В Кубі щось зламалося, і він скочив на ноги. Він іще не знав, що робитиме — тікатиме чи кинеться на ведмедя — просто щось підкинуло його на ноги, але ту ж мить він знов заціпенів, наче непорушна статуя. Ведмідь і собі зненацька спинився. Обидва дивилися один одному в вічі, чатували один на одного.

Раптом Дарія слабко з'тхнула уві сні й пе-

ревернулася на другий бік. Ведмідь сіпнувся, стулив грізні щелепи і, спритно повернувшись на місці, мов вивірка, побіг геть, низько нахиливши голову. За мить він щез у гущавині, яка ще хвилю тріщала й шурхотіла під його лапами, а тоді запала цілковита тиша. Куба все ще стояв. Потім під ним ослабли коліна, і він з розгону сів на землю. Схопився руками за живіт, де твердою грудкою застиг страх, і, регочучи, почав качатися по траві; Дарія прочумалася зі сну й сіла.

— Чого репетуєш, сатано? Розбудиш блимавок і лихих лісовиків, — мовила вона сердито.

Куба вмовк. Йому кортіло взяти добрячу ломаку й луснути себе нею. Невже він цього ніколи не спекається? Невже безнастанно мусить змагатися із своїм страхом, що, мов та червоточина, глибоко проник у серце, замість поплювати в долоні й сміло рушити на небезпеку? Адже щоб страх заховався, як побитий псюга, треба так мало. Тільки на мить перемогти себе, ступнути перший крок. Куба засоромлено похилив голову й почав збирати паліччя. За хвилю в улоговинці вже палало невеличке багаття, і дим спокійно здіймався у верховіття розлогих буків.

Дарія нарвала малинового листя і вкинула його в бляшаний казанок над вогнем. Більш нічого з їства в лісі не було, чорниці й суніці теж не росли. Руда лежав загорнений у свою шкірянку, облизував сухі губи й гарячковими очима стежив, як Куба наближається до нього з чашкою терпкого чаю. Кілька разів сьорбнув теплої рідини.

— Я ніколи не сподівався, що ти такий дурень, — озвався він нараз, і Кубі здалося, що по обличчю йому ковзнула ледь помітна посмішка.

— Чому?

— Тому що стільки морочишся зі мною, — відповів Руда і, мерзлякувато поправивши комір шкірянки, зацокотів зубами.

— Свої промови збережи для трибуналу, — засміявся Куба, жадібно сьорбаючи теплу рідину. — А зараз гляди не дай тут дуба.

— Ми, кладнянці... міцніші над залізо.

— Дещо я вмію робити, але копати могилу щось не маю охоти.

— Бовкало жижковський!

— Страховисько вугільне!

— Помовч! Ніж базікати з тобою, я волію знов заснути, — прошепотів Руда й легенько стис Кубі руку. Його запалені очі заплющилися, і Куба обережно накрив його своїм кітелєм. Озирнувшись довкола, він побачив, що Дарія десь щезла. Обійшов галяву, двічі чи тричі гукнув у ліс, але ніхто не озвався. Куба розгублено почухав потилицю. Треба було йти далі, та йому здавалося, що покинути тут Дарію саму якось не випадає. Вона довірливо здалася під його опіку, і зра-

дити їй було б підло. Але ж не може він вічно сидіти в лісі, треба йти далі.

— Даріє! — гукнув він у мовчазний ліс і почув, як луна кілька разів повторює його голос.

— Що тобі? — озвалось в нього за плечима.

Куба обернувся.

— Де ти була? — сердито запитав він. — Або йди собі куди хочеш, або не смій відбавлятися від мене ані на крок! Мені нема коли шукати тебе скрізь по лісу.

Дарія висипала з подолу купку свіжих смолистих шишок.

— Я назбирала шишок, — лагідно сказала вона. — Вилущимо з них ядра, і я зварю кашу. Вона не смачна, але додає людині сили.

— Що? Тьху, дай мені спокій зі своїми шишками. І крім того, нема коли, нам треба йти далі.

— Ні, — незвично рішуче заперечила Дарія, — ти мусиш поїсти! Давно вже не мав і ріски в роті, та ще несеш цього дядька. Сьогодні ти його вже далеко не донесеш, якщо не підкріпишся. Покинь його й ходи зі мною!

Куба докірливо глянув на неї.

— Я не знав, що ти така.

— Все одно той дядько лихий, покинь його тут. Підемо від села до села, увечері ляжемо в солому, пригорнемося. Я розкажуватиму тобі про Марфу-чарівницю, нам буде лячно, ми притиснемося одне до одного...

— Програма чудова, нічого не скажеш, — засміявся Куба й смикнув їй за коси. — Годі розводити балаканину, ходімо!

— Ні! — вигукнула Дарія. — Якщо ти хочеш його нести далі, то мусиш поїсти. Інакше впадеш, і ми всі троє загинемо в лісі. Я зварю кашу, луц зернятка. Каша покріпить тебе.

Куба за звичкою почував потилицю й мовчки признався, що їв би зараз і глицію, такий голодний. Він кивнув головою, укліяк біля купки шишок і почав лущити жирні, маслянисті зернятка й кидати їх у казанок. Дарія опустила біля нього навколішки й спритно заходила оббирати шишки.

— Майся з нею на бачності, — озвався несподівано Руда.

— Що? — Куба обернувся. — Ти не спиш?

— Ні. Земля вогка, і я раз по разу пробуджуюсь. Кажу тобі — майся з нею на бачності. Вона зрадить нас. Я їй не вірю.

— Облиш, — буркнув Куба, — цю пісеньку я вже чув.

— Скажи їй, нехай іде геть, нехай іде собі сама, — вперто повторив Руда. — Щось надто вже вона до нас липне й завдає нам раз у раз клопоту. Це підозріло, якщо хочеш знати. Кажу тобі, прожени її!

— Це було б жорстоко. Нехай вирішує сама. Вона не затримала нас ані на крок.

Руда саркастично усміхнувся.

— Я кажу це тільки для того, щоб ти часом не вскочив у яку халепу, — багатозначно мовив він. — Ти з нею аж занадто лагідний. Будь обачний, Кубо!

Куба люто пошпурив важкою шишкою і підійшов до Руди.

— Що це ти весь час вигадуєш? — крикнув він. — Ладен з'їсти мене. Я маю дома жінку — найгарнішу молодицю на цілий Жижков, чоловіче, щоб ти знав.

— Дома!

— Може, я мерзотник у чомусь іншому, але щоб зрадити їй — то це даруй. Ми з нею домовилися: «Ти не зрадиш мене, а я не зраджу тебе».

— І ти їй віриш? Ти простак, Кубо. Жінкам теж віриш...

— Тьху! — спересердя сплюнув Куба й схвильовано почав ходити сюди й туди. — Є жінки і жінки. Своїй матері ти б теж не вірив, так?

— Я вже тобі сказав, що ні.

Куба підскочив до Руди, схопив його за барки й затермосив ним. Власне, хотів затермосити, але замість цього тільки подивився в його запале, жовте обличчя й проковтнув гірку слину.

— Мені тебе жаль, — сказав він. — Мені тебе дуже жаль, друже. Нещасний ти чоловік.

Облиш його, — мовила Дарія. — Дядько лихий, дядько недобрий. У нього такі очі... наче вовк лише йому п'яти. Дай йому спокій.

Куба дивився на Руду, чи той що не скаже, але Руда мовчав. Щоби йому позападали. Він лежав безрушно, мов той утопленик, що повільно спливає за водою.

Каша була терпка, але жирна й гаряча. Куба вишкріб казанок до останнього зеренця, витрусив з кишень останні крихти тютюну, загорнув їх у сухий листок і кілька разів жадібно затягнувся пекучим димом.

— А тепер ходімо! — рішуче сказав він, затоптав жар і нахилився до Руди. — Даріє, допоможи мені!

В цю хвилину над улоговиною розлігся голосний цокіт кінських копит і швидко почав наближатися. Куба миттю випростався й почав наслухати. Чулися вигуки, гострі пошви, ляснуло кілька пострілів.

— Військо іде! — скрикнула Дарія. — Боже, змилуйся над нами!

Кубі пішла обертом голова. Він схопив Дарію, рвонув до себе й правицею стис за горло.

— Скажи — це ти їх покликала? — люто крикнув їй в обличчя. — Признавайся, кому ти служиш?

— Я втекла зі служби, — пропищала Дарія, — господар репіжив мене віжками.

Нагорі з'явилося кілька вершників. Завваживши внизу людей, вони здивили коней, радісно закричали, і коні на крупах з'їхали по схилу вниз. Інші спинилися над улоговиною, стріляли вгору й галасали, аж ліс здригався.

Перші верхівці зіскочили з коней і кинулися на Кубу. Куба кілька разів замахнувся кулаком, але його миттю звалили долі й притисли до землі. Були це здебільшого зарослі по самі очі, обдерті чоловіки, і багато хто застромив собі за мотузок, що правив їм за пояс, шаблю, пістолет або щонайменше грізного кинджала.

Кубі сіли на руки й ноги, а кремезний рудий бородань вмовстився йому на живіт. Інші схопили Дарію й оглядали її з усіх боків. Якийсь парубчак узяв її за підборіддя й оглядав, наче продану коняку. Чоловіки реготали й тиснулися до них.

Останнім униз спустився високий, барчистий фронт у начищених чоботях і владно озирнувся довкола.

— Кого злавудили, хлопці? — гукнув він дзвінким голосом. — Покажіть мені цих персон!

— Мужика й бабу, Мишко, — мовив рудань, що сидів на Кубі. — А ще один лежить он там нечутенний з раною в боці.

Фронт стьобнув нагайкою по халяві й підійшов до Куби.

— Устань, — звелів він рудому й рукам'ям нагайки штовхнув Кубу. — Гей ти, вставай і скажи, що ти за один!

Кубу пустили, і він поволі почав підводитись: нарешті став віч-на-віч з отаманом. Мовчки обтрисув на собі одіж, а тоді відповів запитанням:

— А що ти за один, дженджику?

— Мишка Меркулов! — гордо відказав фронт. — Чув?

— Не чув.

— Ха-ха! — зареготав рудань. — Цілий Урал тремтить перед Мишкою Меркуловим, а ти не чув?

— Не чув, — мовив Куба.

— Це добре, — засміявся Мишка. — Бо якби чув, то зі страху наклав би повні штани! — Він пильно оглянув Кубу, потому Дарію й нарешті підійшов до Руди. Схилився над ним, а коли випростався, широко усмінувся:

— Ви більшовики, еге ж? Вас покинули тут товариші?

— Ні, не більшовики, — відповів Куба.

— Кажіть правду! Більшовикам ми не робимо нічого, тільки комуністів безбожно мотлошимо, що правда, то правда.

— Кажу тобі, що ні. Ти глухий?

Меркулов ударив його нагайкою.

— Що за мова в тебе така чудернацька, песький сину? Ти часом не хохол, га?

— Так, ми йдемо з України. А що ж нам іще робити? Утікаємо від німця в Сибір.

Дарія нарешті вирвалася від напасників і впала перед Меркуловим навколішки.

— Змилуйся, соколику! — залеметіла вона протяжним, благальним голосом. — Не бий мого чоловіка! Ми горопахи. У мирі прийшли, дай нам у мирі й піти.

Рудий бандит підняв Дарію за коси й владно притис до себе.

— Навіщо йому жінка, га, Мишко? Цей зачуханий хохол і так ледве ноги волочить.

Меркулов хмикнув, замислено потер підборіддя й наказав Дарії:

— Збирайся, підеш з нами!

— Не бери, богатиру, смертельного гріха на душу! — скрикнула Дарія. — Що поєднав господь, людина не розриває. Жінка належить своєму чоловікові, православні.

— Твоя правда, — кивнув головою Меркулов і перехрестився. А тоді хитро підморгнув, обернувся до Куби й лагідно запитав його: — Послухай, може, ти хоч позишиш нам на хвилю свою бабу, га? Чи волієш кульку?

Куба затрясся од сліпої люті:

— А по пиці не хочеш, дженджику паскудний?

Його ту ж мить опали з усіх боків, але широкоплечий Меркулов зверхньо глянув на нього й махнув рукою:

— Пустить його!

Відтак упритул підійшов до Куби. Він був вищий за нього майже на цілу голову.

— Ти хочеш зі мною битися, горобчику? З Мишкою Меркуловим?

І зареготав, а за ним і вся банда.

— Удар за удар, хочеш? — підняв він палець. — Скажи, хочеш?

— Не гони химер ти, мишолове! — буркнув Куба.

Довкола знову вибухнув регіт.

Чоловіки штовхали один одного, реготали з цього обскубаного горобчика, що хоче погратися з Меркуловим у гру «удар за удар», і нетерпляче ждали, чим це скінчиться.

— Хто перший упаде, той програв, — із притиском мовив Меркулов, — так у нас граються у гру «удар за удар», зрозумів? Таке правило. Хочеш?

— Негідник, — тихо прошепотів Куба.

— Отже, домовились! — вигукнув Меркулов. — Розступіться, орли, зробіть коло! Перший удар мій. Бережи свої зуби, голубе!

Він поволі підійшов до Куби, розчепірів ноги, замахнувся й щосили зацідив його кулаком у щелепу. В Куби було таке враження, ніби під носом йому вибухнула граната. Він поточився назад, і кілька чоловік розімкнули коло, щоб він не вперся у них. Та

він цього не бачив. Перед очима йому пливали червоні кола, в ушах стояв нестерпний гуркіт, і йому здавалося, що він стоїть на самому кінчику човна під влтавським мостом і будь-що мусить утримати рівновагу, аби не впасти в чорну воду. І він не впав.

— Стоїть! — вигукнув серед запалої тиші рудань. — Ти схибив, Мишко.

Всі дивилися на найжаченого хохла, що непевним кроком наближався до їхнього отамана.

— Удар у дев'ятку, — промимрив Куба розпухлими губами й облизав із них кров. — А тепер я, так? Коли б я хоч бачив тебе, мерзотнику.

Він набрав у груди повітря, ступнув іще один крок уперед і зацідив Меркулова під ліве вухо. Меркулов захитався, мить постояв на розчепірених ногах, а тоді упав долілиць, наче підтяте дерево.

Ватага його заціпеніла.

— Ти маєш камінь, гаде! — крикнув рудань і схопив Кубу за праву руку. — Покажи! — Хвилю він дивився на Кубину долоню, потім обернувся до решти: — Не має... — І мимохіть позадував від нього.

— Це називається боксом, бовдури, — сказав Куба по-чеському, зовсім забувши, що вони не розуміють його. — А ваш ватаг із скла.

Меркулов сіпнув ногою, поволі підвівся на ліктях і нерозуміюче озирнувся довкола. Потому важко сів, подивився на Кубу. Лице йому налилося кров'ю і знову зблідло. Нарешті він устав і непевною ходою підійшов до Куби.

— Послухай, — мовив він глухо, — ти знаєш, що тебе жде? — Мить зачекав, а тоді патетично вигукнув: — Слава жде тебе! Я візьму тебе до свого війська! Ти вмієш бити!

— До свого війська? — протяжно перепитав Куба. — А що ти за один?

— Мишка Меркулов, — уклонився той і обняв Кубу за плечі. — Ми б'ємося за святу справу. До дідька червоних, до дідька білих. Ми збудуємо велике мужицьке царство.

— Так. А хто в ньому царюватиме?

— Мишка Меркулов, хто ж іще? А ти будеш у нього генералом.

Куба засміявся, схрестив на грудях руки й тричі до пояса вклонився.

— Я не годжуся для тебе, царю Мишко. — сказав він покірно, — я не вартий тебе, царю Мишко. Я не мужик. Я... факір, чарівник, розумієш? Мандрую в Сибір.

— Чарівник? — витріщив Меркулов очі. — Так ти здолав мене чарами? Тоді забирайся геть! Стягніть із нього черевики. І з он того теж. — Цвюхнувши люто нагайкою по халеві, він підійшов до коня. — Бабу залиш собі! — крикнув Кубі. — Гадаєш, дурню, нам потрібна твоя задрипанка? Ми наловили со-

бі справжніх панночок, графинь. Мамзель! На коні, орли!

Вершники спали на коней, рудань двічі пальнув угору для ефекту, кінські копита застугоніли о м'яку землю, й кавалькада почвалавала в бік даленіючих лісів. Попереду їхав Мишка Меркулов, тримаючись рукою за ліве вухо.

XV БОРотьБА ЗА ЖИТтя

— Хороший мужик, — мовила Дарія, дивлячись услід вершникам. — Хороший мужик. Не розлучив нас. Нехай береже його господь.

Куба сів — під ним раптом затремтіли коліна. Він зірвав листок укритого росою лопуха й приклав до розквашеної губи. В голові йому гуло.

— Чому ти не залишив мені револьвер, дурню? — озвався зненацька Руда й підвівся на лікті.

Куба озирнувся на нього:

— Ти не спиш?

— Ні.

— Отже, ти все бачив? Ото був удар!.. Здорово зацідив цьому хвалькові, еге ж?

— Просто дивно, що він не скрутив тобі в'язи! — просичав Руда.

Куба зареготав і підкреслено легко підхопився на ноги.

— Але б'є він погано! — мовив з обридою. — Серединою кулака. Я вдався до боксу. Англійського способу. Щоб ти знав, це наука, а не бійка.

— Ти дратуєш мене, — стомлено сказав Руда. — Іди далі сам, залиш мене тут самого і йди собі! З мене досить уже твоїх дурощів.

— Чого ти весь час скиглиш?

— Тарабанишся зі мною лісами замість виконувати бойове завдання. Гадаєш, я не знаю чому? Спати в траві з дівкою приємніше, аніж ризикувати головою для революції!

Очі Руді палали. Не тільки з гарячки, а й ненависті. Куба поволі вкляк біля нього.

— Не мели дурниць, — мовив він глухо, кусаючи губи, щоб опанувати себе.

На обличчі Руди, широкому, чесному робітничому обличчі, Куба помітив щось нове, незнайоме, незрозуміле. — Не мели дурниць, — повторив він.

— Я забороняю тобі так розмовляти зі мною! — просичав Руда. — Я твій командир, зрозумів?

— І все ж таки це не дає тобі права верзти нісенітниці. Навіть хоч би ти був фельдмаршал.

Руда конвульсійно схопив його за плечі.

— Облиш ці речі! Командир — твій розум, твоя совість, усе! Усе!

— Овва! Може, ще й пан біг, га?

— Може, й пан біг!

Руда втупив очі в небо. На обличчі йому виступили червоні плями, було видно, що його раптом заповнили неземні думки.

— Пан біг, — повторив він гарячково, — пан біг, це зовсім не погана інституція, чорт, як я не додумався до цього раніше. Коли б ти бачив, як молиться моя мати... Вона ладна зробити все, що їй скаже священик. Це величезна сила, розумієш? Для нас не годиться контрреволюційний пан біг, це зрозуміло, але було б непогано, якби ми мали свого, революційного пана бога! Молися і працуй, матері його ковінка, ось тобі гасло! Так легко можна було б тримати в руках людей!..

Куба приголомшено слухав його переривчастий голос.

— Я не хочу нікого тримати в руках. Що ти верзеш?

— Тому ти й анархіст! Ненадійний елемент. Людей треба тримати в руках. Інакше вони порозбігаються хто куди. Революція програє, ще б пак ні, — для всіх свобода, роби, що хочеш, до чого це призводить? До анархії! Фронти руйнуються... зрада, зрада, зрада!..

Руда швидко дихав. За плечима Кубі пробіг мороз.

— Тебе послухати, чоловіче, — мовив він пригнічено, — то хоч у зашморг лізь. Помовч уже, добре?

— Ти помовч! — крикнув Руда. — Я не хочу слухати всіляких мерзотників!

— Це я...

— Ти! Коли не щось гірше.

— Рудо!

— Ти такий самий, як твій брат! Я цього не знав, якби був знав, то не взяв би тебе з собою. Був би наказав пустити тебе в розхід, ти...

Куба схопив його за барки.

— Мовчи! Брат чи не брат — це мій ворог! Я — за революцію, хай йому всячина, і революція не програє, ми виграємо! І завдання я теж виконаю, будь-що дійду з листом!

— Дійдеш, — хихикнув Руда. — А куди? Хіба під копицю сіна з он тою дівкою або до найближчої корчми.

— Рудо, я розквасив би тобі піку, якби не твоя рана!

— Через таких, як ти, загине революція. Вчасно не вивели вас в розхід... контру!

Куба не стямився, як ударив Руду по обличчю. Ляпас лягнув сухо, мов постріл. Руда помалу, важко звівся.

— Вибач, — глухо мовив Куба. — Я не хотів. Це через слово контра, Рудо. Вибач.

Ліс тихо, спокійно шумів, Дарія лежала на моху і гралася своєю деревинкою. Руда простяг до Куби руку й тихо сказав:

— Дай мені револьвер!

Якусь мить обидва пильно дивилися один одному в вічі. А тоді Куба сягнув у кишеню й подав Руді важкий наган.

— Повернися! — хрипко наказав Руда.

Куба машинально повернувся. Він стояв навколішках спиною до Руди й, зціпивши зуби, прислухався до його дихання.

— Червоноармійцю Кубо, — мовив Руда, і в голосі йому забриніли нотки незвичного вдоволення, — користуючись правами командира, я засуджую вас до смертної кари через розстріл. За зрив бойового завдання й за бунт.

В Кубиних очах майнув страх, але він не обернувся. Кляц! — озвалось позаду. І знову: кляц! кляц! Куба поволі обернувся. Руда цілився в нього з відстані двох кроків і натискав курок. Та марно — пострілу не було.

Руда випустив револьвер, револьвер упав у траву.

— Що ти йому зробив? — запитав він стомлено.

— Нічого. Хіба вийняв набої, — сказав Куба й підкинув на долоні блискучі мідні кульки.

— Зраднику!

— Ти гадав, що я покійно дозволю себе застрелити? — здивувався Куба. — Ти справді так думав? Ти ж хотів застрелити мене, Рудо-чоловіче!

— Тебе це однаково не мине, — просичав Руда й, раптом заплющивши очі, упав. Дихання його змінилося хрипом. Куба поволі підняв револьвер і почав навіпамачки заряджати його. При цьому він невідривно дивився на Руду.

— Як це можна? — шепотів він. — Як це можна? Я нічого не розумію.

— Примкнути багнети! Іменем революції вперед! — зненацька крикнув Руда й почав шамотатися та гамселити кулаком по моху. — Прапор! Лист!

Куба зняв ремінь, узяв Руду на плечі й приперезав його до себе.

— Веди, Даріє!

Руда застогнав і конвульсійно обхопив його за шию. Спотикаючись об коріння дерев, Куба рушив угору.

— Помалу, помалу! — скиглив Руда й так міцно стискав Кубину шию, що Куба задихався. А потім Рудині руки почали пекти, мов вогонь, він без упину шарпався й кричав прикрим голосом: — Ні, ні, хутчіш, хутчіш! Примкнути багнети! Іменем революції вперед! Вперед!

— Гаразд, гаразд — кречав Куба, — вже мчимо, як вітер, тільки цить, хлопчику, цить!

— Розгорнути цеп! — кричав Руда в мовчазний ліс. — І вище голову, гвардійцю, не кланяйся кулям, голову догори! Задуши гідру контри!

— Хай він не репетує, — сказала Дарія, обернувшись до них. — Хай не горлає, бо розбудить нашого синочка.

Але Руда зіп'явся в Куби на плечах, мов на коні, що мчить галопом, і ревів зривистим, божевільним голосом:

— Ми відступаємо, відступаємо, безстанно відступаємо! Довкола Росії залізне кільце... нас знов заженуть у нори, на сто, на двісті років! Зрадники, боягузи! Ви здатні хіба гасати за жратвою! Стій! Стій! Марш, уперед! Умри, але ні кроку назад! Уперед, боягузи, вперед!

А потім раптово змовк, і голова його впала на Кубине плече.

Густим лісом ішов чоловік. За одним плечем гвинтівка, на другому чиєсь непорушне тіло, голова й ноги безживно звисали вниз. Ішов сам. Замашними кроками долав стежку; по його могутній шиї й голих мускулястих плечах градом котився піт, але він ішов верства за верствою й час від часу підкидав на плечі безживне тіло.

— Гей ти, чуєш мене? — повторював він уже всоте й дмухав за шию чоловікові, якого ніс. — Озвися, промов бодай слово. Не прикидайся глухим. Тобі ж не так зле. Ну? — Та не дочекавшись відповіді, далі вів свій монолог: — Я посвічу на тебе і, якщо побачу, що ти робиш з мене дурня, всиплю тобі кілька гарячих. Чуєш чи ні?

Та чоловікові руки й далі безживно звисали вниз, і той, що ніс його, сердито сплюнув.

Нараз він зупинився й високо підвів голову, неначе щось зачув. Попереду чулися голоси. Незрозумілі, уривчасті голоси, які поволі наближалися. Чоловік на стежці присів і разом зі своєю ношею безшумно шаснув у кущі.

— Де лист? У тебе лист, мерзотнику? Катастрофа! Катастрофа! Лист у тебе?

— У мене, у мене, заспокойся.

— Лист у тебе? У тебе лист?

— Ну що ти йому скажеш! Послухай, ти часом не був поштарем?

— Зрозумів? За всяку ціну! Будь-що, зрозумів?

— Та ж певно. Тільки стули вже свій писк, голубе.

Почувся жіночий сміх. То сміялася Дарія.

— Чого скалиш зуби? — кречав Куба, уляк на стежці й обережно зняв Руду з плечей. Потягся, аж кісточки захрущали й, зітхнувши, додав: — Не розумію, що тут смішного.

— Я вже вмію по-вашому балакати, — хихикала Дарія. — Така кумедна мова. — Забравшись у боки, вона нахилилася вперед і проказала різким хрипливим голосом: — Лист у тебе? У тебе лист? Де лист? — І тут же відповіла собі співучим голосом, неприродно розтягуючи голосівки: — Та ж певно, що в мене.

— Ти справжнє чудовисько, — зареготав Куба, — і артистка на додачу.

— Та ж певно, — співала Дарія й ходила довкола гойдливим кроком, — ну звісно ж, голубе.

Куба сів біля Руди, хвилю розтирав затерплу шию й нишком зиркав на Дарію, яка гралася чеськими словами, наче новою забавкою. Вона розчервонілася й здавалася зовсім молодою. І нормальною. Куба похитав головою. Що вона, власне, за одна, ця дівчина в подертій спідниці, яка наче з неба впала й прилипла до них так просто й природно, що Куба навіть почував би себе трохи ніяково, якби її раптом не стало? Хто вона, власне, така?..

Куба подивився на Руду. Руда був жовтий, наче цитрина, і хрипко дихав. Куба подумав, що він теж, либонь, виглядає не ліпше. Нутрощі йому роздирав жорстокий голод, такого голоду він ще не знав. Може, варто було б спробувати щось уполювати. Лягти під деревом і непорушно лежати годину або три й чекати, чи не надбіжить заєць або хоча б вивірка. Може, поцілив би з револьвера... Або гриби, якби десь поблизу росли гриби! Може б...

Куба швидко підвів очі, почувши Даріїн крик. Вона стояла віддалік і, затиснувши долонею рота, злякано дивилася кудись позад Куби. Він хотів обернутися, але ту ж мить за плечима в нього озвався гримкий голос:

— Руки вгору! Швидко!

Куба заціпенів, а потім поволі став на коліна й підвів очі. Над ним стояв здоровенний чоловік з голими грудьми й цілівся у нього з гвинтівки. Куба й сам не знав, чому він особливо добре роздивився його подерті постолі, з яких виглядали пальці.

— Я вже ситий вами по саму зав'язку, куркульська наволоч, — буркнув Куба, і йому раптом до всього стало байдуже. Тепер йому вже справді на все начхати!

— Що? — заревів чоловік. — Давай, давай!

Куба підняв руки й поволі почав підводитися. Ставши міцно на ноги, він блискавкою вибив напасникові з рук гвинтівку і водночас ударив його головою в живіт. Гвинтівка відлетіла в мох, а чоловік схопився за живіт. Куба ту ж мить схопив його за ногу в подертому постолі й рвонув її вгору. Ще секунда — і він стрибнув на того, що лежав, і схопив його за горлянку.

Раптовий напад дав йому перевагу. Але виявилось, що з цим невідомим не так легко буде дати собі ради. Він уперся п'ятами й головою в землю, і Куба відчув, як під ним напружуються міцні м'язи. Він спробував стиснути напасникові горло, та той смикнув собою і стусонув Кубу кулаками під ребра. Кубі забило віддих. Наступної секунди твердий лоб зацідив його в обличчя. Йому потьмарилося в очах, і він враз опинився долілиць у моху, а зверху на нього налягла страшна маса.

Боролися люто, запекло й мовчазно. Куба й напасник переверталися в траві, зверху опинявся то один, то другий. Куба вже нічого не сприймав, єдине, що він прагнув, — це здолати, задавити й роздерти свого ворога. Навмання гамселив довкола себе кулаками, стусав, кусав і приймав удари. М'яка земля довкола була розрита, мов тут пробігло стадо диких кабанів. Зненацька Куба відчув, що опір його напасника слабшає. Той дедалі рідше відповідав на удари. Куба напружив усю свою силу й видерся на суперника. Уткнувся лицем у його широкі, блискучі груди й стиснув пальцями міцне, набрякле горло.

Чоловік захарчав, заметався, але струснути з себе Кубу вже не міг.

Куба тиснув щосили, душив, упершись підборіддям йому в ребра. За сантиметр перед собою він раптом побачив величезну краплю поту, яка поволі котилася чоловікові по грудях. Вона блищала, наче перлина. «Яка вона гарна», — здивовано подумав Куба, невідривно стежачи за нею, а його пальці тим часом стискалися усе міцніше, мов у конвульсіях. Крапля поту залишала по собі довгий блискучий слід, і Кубині очі поповзли по ньому вгору. Нараз він здригнувся й ту ж мить ослабив стиск.

— Слухай, що це в тебе... — просичав він ледь чутно.

Чоловік скористався цим моментом, напружився і скинув його з себе. Куба упав обік нього. Тепер вони лежали поруч, у край знесилені, й швидко дихали.

— Я питаю, що це в тебе... — прохрипів Куба. — Що це в тебе... на грудях?

Чоловік зайшовся кашлем і спробував підвестися.

— Чуєш? На грудях... витатуйовано?

Чоловік важко повернувся на бік. Тепер вони лежали на відстані одного метра й ди-

вилися один одному в розчервонілі обличчя.

— А тобі що до цього? — люто прохрипів невідомий.

— У тебе там серп і молот! — прохарчав Куба. А потім іще раз і ще. — У тебе там серп і молот.

— А що, по-твоєму, там мало б бути? — запитав чоловік. — Собачий хвіст, як у тебе?

— У тебе там серп і молот! — уперто повторив Куба.

Чоловік сів, нахилив голову, мов роздратований бик, і глухо сказав:

— Це герб Миколи Леніна. А що?

— Володимира Ілліча.

— Та ну?

— Володимира Ілліча Леніна, а не Миколи, — мовив Куба і, повільно сівши, почав реготати. Чоловік видивився на нього.

— Що ти про нього знаєш? — запитав недовірливо.

— Я його солдат.

— Червоний?

— А які ж іще в Леніна солдати, мудрагелю?

— Я теж червоний, — сказав чоловік, підняв полу бушлата й почав утирати нею обличчя та груди, пильнуючи кожного Кубиного руху. — Я теж червоний. То чого ж ти мене душиш?

— Я напав на тебе чи ти на мене?

— Я гадав, що ти бандит.

— То треба було спершу запитати! — крикнув Куба й раптом, наче в ньому щось увірвалося, почав голосно реготати.

Невідомий мовчав, не спускаючи з нього очей, нарешті кутики уст йому теж засмикалися.

— Ти, бачу, хитрун, — мовив він. — В цих лісах спершу стріляй, а тоді вже питай про погоду.

— То чому ж ти не стріляв? — аж захопився Куба сміхом. Йому здавалося страшенно кумедним, що цей чоловік не вистрелив у нього. — Вже давно був би віддав богові душу.

— Ти й сам знаєш, що я вистрелив би, — сказав чоловік, — але не маю патронів. — І також почав голосно реготати.

Вони реготали ще кілька хвилин, а коли знесилилися, знову впали у мох. Перелякана Дарія присіла навпочіпки й здивовано стежила за ними.

Зрештою обидва чоловіки підвелися й подивилися один на одного.

— Ну, що ж, мене звуть Куба, — промовив Куба й простяг правицю.

— А я Іван Резень, — сказав невідомий і потис простягнену руку. — Де ти тут узявся?

— Ми йдемо з Тобольська на Іртиші. Мого товариша поранено.

— А я Іван Резень, — повторив здоровань, — але всі кличуть мене Моряком, бо

я тут єдиний з Балтійського флоту. А ти з Далмації, еге ж?

— Я чех, голубе.

— Он як. Моря у вас нема, але моряки є. В Пулі я випивав з ними. — Моряк зиркнув на Кубу і якось нерішуче почухав потилицю: — Не думай, братухо, що тобі так легко вдалося б витиснути дух із кронштадтця: я був би посолів тебе, мов тріску, тільки під плечем мені засіла кулька. Я вже ледве ноги волочу.

— Гарно волочиш, — зареготав Куба. — А де ти її доп'яв?

Моряк сів, мовчки запросив і Кубу сісти і, скрутивши грубу козячу ніжку, простяг йому кисет із тютюном.

— Значить, було так. Ми пішли в розвідку. Вісім чоловік. І раптом з півдня — три брички, набиті солдатами. То не були білі, а якісь у чужих мундирах. А в нас у загоні зброї мало, розумієш? От ми й напали на них. «Давайте сюди гвинтівки, — крикнув я їм, — і чешіть звідси, поки ми не виспали вам!» Але вони, мов ті шершні, розскочилися з бричок і вдарили по нас із кулемета. Та що там довго розказувати. Кожен із наших мав по три набої. Бій тривав кілька хвилин, товариші всі полягли, а я сховався в кущах. А коли вони поїхали, рушив до своїх.

Моряк повернувся й раптом побачив Дарію, яка вже давно утратила до нього інтерес і тепер пригортала до грудей брудну ковдрочку та крізь розірвану блузку давала грудь своєму дерев'яному синочкові.

— Це твоя жінка? — запитав Моряк, не спускаючи з неї очей.

— Ні. Провідниця.

— Гарна. Тобто... — промимрив Моряк і ту ж мить виправився, — вісім місяців я навіть здалеку не бачив жінки, розумієш?

— То не дивися й далі! — сердито крикнула Дарія.

Моряк шанобливо вклонився їй:

— Даруйте, мадам!

— Чого баньки витріщив? Не бачиш, що годую дитинку? Безличник! — гукнула йому навздогін Дарія.

Куба підійшов до Руди:

— Ти все чув? Ми врятовані. Загін Морякадесь недалеко.

— Найгірше вже позаду, — насуплено мовив Куба й, раптом випроставшись, наскільки це для нього було можливо, наказав: — Червоноармійцю Кубо, підійдіть ближче!

— О чорт, як офіційно! — протягло сказав Куба. — Знову трибунал, га?

— Червоноармійцю Кубо, я скасовую свій наказ про передання вас революційному трибуналові. Виношу вам тільки догану командира. Але при повторному прояві не-

дисциплінованості й непослусі я буду твердий.

— Он як, — мовив Куба з поважним виглядом. — З твого боку це похвально.

— Не думай, що це за те, що ти врятував мене, — вибухнув Куба. — Я на це чхаю. Під суд я не віддаю тебе тільки тому, що лист тепер ти понесеш сам. Сам, зрозумів?

— Я все зрозумів, — відповів Куба.

— А тепер гайда додому! — сказав Моряк.

— Це далеко?

— Години дві ходьби. Загін Дмитра Лещенка, — гордо сказав він і додав: — Б'ємося з білими, б'ємося з бандами, вони лізуть на нас з усіх боків, а ми весь час перемагаємо. Загине десять — приходить нових двадцять. Аби тільки була зброя! Дай мені, братухо, гвинтівку й двісті патронів на душу і ура! — ми зупинимося аж у Лондоні перед Букінгемським палацом. Там стоять солдати у таких чудернацьких шапках і далі нікого не пускають! — Моряк зареготав, згадавши про особисту гвардію британського короля, й нахилився над Рудою. — Так, братухо, а тепер я тебе візьму. — Він підняв Руду, мов мале дитя, на свої широкі плечі.

Руда спитав, чи далеко до Петропавловська.

— До Петропавловська? Рукою подати. П'ятдесят верстов. — І рушив. Та за хвилину обернувся до Куби: — Послухай, Кубо, а справді Леніна звать Володимир Ілліч?

— Факт, — відповів Куба.

— Дивно. А я гадав, що він Микола.

По трьох годинах вони були вже в загоні Дмитра Лещенка, що стояв табором у селі серед лісу.

XVI СОЛДАТ З ОДНИМ ОКОМ

Ресторанний зал при Петропавловському вокзалі гув, наче вулик.

Плетиво колій було захаращено поїздами. Десятки військових ешелонів безнадійно застряли між лазаретними й транспортними складами; іноді серед хаосу вагонів траплявся і звичайний пасажирський поїзд, набитий біженцями з заходу. Дворянські родини покинули свої палаци і вже не один тиждень жили на дерев'яних лавах вагонів. Делегації біженців щодень ходили до начальника станції й вимагали негайного відправлення, а начальник щодень стеновав плечима, бо поруч нього сидів офіцер з червоно-білою кокардою на кашкеті, а той делегатів без розмов викидав на перон. В першу чергу військові ешелони! Проте й ці поїзди з незліченною

кількістю теплушок довго стояли на запасних коліях Петропавловська, а омріяною дорогою на Омськ і далі на схід ішли тільки кур'єрські й штабні поїзди. Засмучені солдати добровільного корпусу тинялися містом, а найщасливіші захопили місця в станційному ресторані й під звуки скромного оркестру, що складався з гармонії, мандоліни й скрипки, просиджували там з раннього ранку до ночі за картами. Росіянам вхід до ресторану було заборонено, аби вони не займали дорогих місць. Тільки дівчата з підведеними бровами, що їх бозна-звідки заніс сюди вихор революції, мали право заходити досередини й переходити з рук до рук у танці та вночі на луках за містечком. Недавно солдати одного з транспортних ешелонів збунтувалися й зі зброєю в руках пішли до начальника вимагати негайного відправлення. Їх відправили, але не на схід, куди вони жадали, а назад, до Уралу. Там вони, мовляв, творитимуть ар'єргард. Відтоді солдати всіх частин утратили охоту бунтувати й терпляче, нудьгуючи а чи ремствуєючи, чекали жаданого від'їзду з цієї жахливої станції.

За столом біля самих дверей ресторану сиділа галаслива компанія картярів. Огрядний прапорщик, на перший погляд, офіцер інтендантської служби, тримав банк, і перед ним на столі лежала купа зіжмаканих кережок та царських червінців. Йому явно везло. Щойно він закріпив новий виграв і збуджено вигукнув:

— Ти знов програв, брате поручику! Щастя повернулося до тебе спиною, що й казати!

Поручик був невисокий на зріст, худий, з дитячим лицем. Він охоче програвав і до цього ще й безнастанно частував солдатів, раз по раз замовляючи пекучої горілки, явно домашнього виробу. Чоловік із вісім з'юрмилося довкола столу, хоч грало тільки четверо. Вони не могли нахвалитися чужим поручиком.

— В тебе добра душа, брате поручику! — вигукнув збуджений легіонер з закрученими вусиками й підняв свою склянку з горілкою. — Я хотів би мати тебе в своїй роті, чи то пак, даруй, що це я кажу: я хотів би бути в твоїй роті. За твоє здоров'я, брате поручику!

— За твоє теж, Крутіно. І за здоров'я усіх вас, хлопці, — сказав поручик і недбало кинув на стіл нову купку банкнот. — Дай мені карту, прапорщику. Боюся, щоб не зірвати твого банку.

Гравці й ті, що стежили за ними, напружено сліdkували за поєдинком. Огрядний прапорщик дав поручикові карту, взяв собі й чекав. Поручик злегенька підняв ріжок своєї

карти, і, нахиливши голову аж до столу, зазірнув на неї знизу.

— Іще одну, — сказав спокійно, схопив нову карту й поволі, посилюючи загальне напруження, подивився на неї. — Досить. — І байдуже задивився на свої тонкі пальці.

— У мене дев'ятка, — сказав огрядний прапорщик, відкривши на столі свою карту, й тут же долучив до неї з колоди ще одну. — Чорт, сімка. Трохи замало, шістнадцять явно мало. Ну, ще одну. — І відкрив нову карту з колоди. — Згорів! — крикнув він. — А скільки в тебе, брате поручику?

Дрібненький поручик усміхнувся й відкрив свої карти.

— У мене дванадцять, — спокійно мовив він і, спустивши очі, слухав вигуки здивування й захоплення. — Прийшла десятка, а по ній валет, але я на цьому спинився, бо знав, що це тебе настрахає. Психологія, прапорщику.

Він згріб купу грошей і гукнув забриндзаному офіціантові, аби той приніс нову батарею пляшок.

Крутіна з закрученими вусиками кричав, що це сьогодні попросить, аби його перевели в роту поручика. Один із солдатів був п'яний як чіп, товк головою о стільницю й безнастанно реготав.

— Не здіймай тут шарварку, Парженіцо, — буркнув огрядний прапорщик, засмучений своїм програшем. — Навіщо ти водиш його сюди, Булане? — звернувся він до мовчазного солдата, який сидів праворуч від нього. — Ти знаєш, що Парженіца слабак і зразу набирається, як квач. Знову викидатиме коники.

Мовчкуватий Булан, чоловік із поважним обличчям і саркастичним поглядом, знизав плечима.

Крутіна перекинув у горлянку склянку горілки й підвівся.

— Грайте без мене. Я піду трохи потанцюю. Он та цицьката панна вже вільна.

Та ту ж мить молодший сержант, що сидів на розі стола, схопив його за плече.

— Сядь, бовдуре, — мовив він і підкрутив пишного вуса: — Вона моя!

— Але ж я вже давно пасу на неї очима, — боронився Крутіна.

— В першу чергу начальство! — відштовхнув його молодший сержант.

— Коли так, то зараз моя черга! Кубіку, назад! — крикнув раптом дрібненький поручик.

— Але ж...

— У першу чергу начальство! — засміявся поручик і докинув під гучний регіт солдатів: — Та оскільки я волю патрати нашого прапорщика, то поступаюся своїм правом Крутіні. Чеши до панни, швидко!

— Ти золотко, брате поручику, — вищи-

рив зуби Крутіна, — Далєбі, що так. Коли тобі щось буде треба, я до твоїх послуг.

І квапливо побіг на другий кінець залу до повної дівчини.

— Крутіна дотримує свого слова, — сказав невисокий на зріст зизоокий солдат. — Він заріже й принесе тобі в зубах навіть самого Чапаєва, брате поручику.

— Ще б пак. Він же різник, — озвався мовчкуватий Булан і лупнув очима вслід Крутіні.

— Крутіна? Де там, він носильник. Носив валізи на вокзалі Франца-Йосифа.

— Кажу тобі, що він різник, — сплюнув Булан. — Давай, прапорщику!

Огрядний прапорщик почав тасувати карти. Він із жалем дивився на свою купку грошей, яка помітно стухла, і видно було, що був би не проти, якби їх знову вдалося повернути.

— Я не граю, — сказав молодший сержант.

— Не дурій, Кубіку! — плеснув його поручик по плечу.

— Кажу тобі, що не граю, — уперто повторив молодший сержант.

— Поставлю пляшку горілки. Вистачить?

— Тоді граю.

Всі зареготали, а прапорщик проворно роздав по карті.

— Коли вже ми звідси поїдемо, хай йому чорт? — запитав Булан, сердито зиркаючи на свою карту. — Чи довго ще будемо тут нудитися, брате поручику?

— Цього я не знаю, — знизав поручик плечима, — наша рота прибула сюди допіру вчора.

— Стовбичимо вже четвертий день. Так поспішали і раптом стоп. Ми вже мали бути хтозна-де.

— А хіба тобі тут зле, Булане? — зареготав зизоокий солдат. — Ліпше ж, аніж сидіти в замкненій теплушці.

— У мене очко! — зрадів прапорщик, і настрій його помітно піднявся. Згрібши виграш, він неквапливо ковтнув із склянки. — Цей Петропавловськ — найгірша станція цілої магістралі. Тут збилися ешелони з усіх полків.

Булан кинув картами.

— І мені це теж не подобається, коли хочете знати. Дорога вільна, так у чому ж справа?

— Тобі завжди щось не подобається, занудо соціалістська, — стусонув його зизоокий солдат.

— Облиш! Я ж не називаю тебе клерикальним цапом? Не називаю, — відпарировав Булан. — Отож заткни пельку!

— Ти б теж заткнув, якби тут був Крутіна. Його ти боїшся, еге ж?

— Коли йшлося про переконання, я не

боявся й гірших убійників, ніж брат Крутіна, — мовив Булан і, примруживши очі, визивно озирнувся довкола.

П'яний Парженіца підхопився з місця, засурмив, наче в сурму, й знову сів, поклавши голову на лікоть.

— Найліпше вирощувати салат і огірки, — мрійливо пробуркотів він. — Ох, що там робить без мене мій городець... мій маленький городець?

— Тринди-ринди, — захихикав молодший сержант, — іди до вагону, чоловіче, поки на тебе знову не найшло!

— Навіщо ти стільки п'єш? — добродушно запитав огрядний прапорщик. — Однаково ж не маєш із цього ніякої насолоди.

Парженіца зайшовся плачем. Сльози, мов горох, котилися йому по щоках.

— Коли ж мені так сумно, хлопці. Тут така пуща. Ніде ані одного городця. Я вже три роки не бачив тюльпанів, братці!..

— Сам ти тюльпан, — буркнув Крутіна, що саме вернувся до столу й жадібно вихилив Буланову горілку. — Пхикає, мов та баба. А до питва стає все охочіший, йолоп.

— Дайте йому спокій, — сказав поручик. — Ну, як танцювалося, Крутіно?

Крутіна засміявся.

— Дівка горнеться здорово. Й аж бринить.

— А то правда, що цицьки в неї тверді, наче футбольний м'яч? — крикнув зизоокий солдат. — Правда чи ні?

— Як гарбузи. Трохи ребра не поламала, — відповів Крутіна під загальний регіт.

До столу придибав білобородий згорблений дід із кошичком у руках, вигукуючи співучим голосом:

— Люстерка, гребінці, шнурки до черевиків! Довоєнні, панове солдати!

Ніхто не звернув на нього уваги. Крутіна нахилився поручикові до вуха:

— Можу привести її тобі ввечері, брате поручику, — прошепотів він. — Хоче два кіло хліба.

— Я над цим подумаю, — осміхнувся поручик і зацікавлено глянув на Парженіцу, котрий став на стілець і пояснював, що найкультурніша квітка — хризантема, а найгарніша — слива, розквітла слива, яка здається посрібленою; що ж стосується букета, то найкращий букет — сливовиця.

— Якийсь ліричний солдат, — мовив поручик, звертаючись до прапорщика, — в нього поетична душа, еге ж?

— Пропияка, — махнув той рукою. — Тільки те й робить, що жлуктить.

— Це з журби, — обстав за Парженіцу Булан і, посадовивши його на стілець, поклав на стіл його голову й накрив шинелею. — Виспись, і тобі буде ліпше, — заспокійливо мовив він.

З дверей потягло холодом. На порозі став якийсь солдат з маленькими темними вусиками й стрічкою на оці. Роздивившись довкола, він повагом рушив до найближчого столу.

— Привіт, браття! — вигукнув з такою невимушеністю, наче то були його товариші і він повернувся до них після короткої відсутності. Віддав за статутом честь поручикові й прапорщику.

— Можна десь тут притулитися?

— Це що, приїхала друга рота? — зрадив огрядний прапорщик. — Невже ви встигли так швидко добратися?

Солдат сів на лаву поруч молодшого сержанта й усміхнувся.

— Де там, я приїхав сам. З зовсім іншого боку — з Омська.

— Ага, штабний, — глузливо пропищав зизокий солдат.

— Завсіди проти води, — недбало провадив солдат. — Ви туди, я сюди. Тільки ви, бачу, тут міцно застрягли. Станція набита ешелонами, як кишка фаршем...

Булан підвів насуплене чоло.

— Певно, ви там, попереду, наклали чималу купу. Отож ми тепер не можемо її подолати.

— Не варнякай чого не знаєш. Скрізь святий спокій і тільки де-не-де стріляють. Більшовиків й зі свічкою не знайдеш, хіба тих, що висять на телеграфних стовпах. Іділія...

— Стріляють, кажеш? Чорт, неже доведеться пробиватися через весь Сибір?

Дрібненький поручик примружив очі й, ковтнувши горілки, промовив:

— Навіщо через Сибір? Можна через Урал.

Всі приголомшено глянули на нього.

— Ну-ну-ну, — буркнув прапорщик, — навіщо нам через Урал?

— Через Урал і Волгу, щоб розгойдати в матінці Москві дзвони православ'я! — вигукнув поручик і гримнув кулаком по столу.

— Це... це був би великий гак! — поволі проказав Булан. — А нам треба їхати до Франції, воювати з німцями.

— А більшовики хіба не німці? — вигукнув Крутіна.

— Всі вони, скільки я не чув, розмовляли по-російському!

— Але за німецькі гроші!

Булан схвильовано підвівся.

— А я кажу...

— Ти чув, що сказав брат поручик: розгойдати дзвони православ'я! — гримнув на нього Крутіна й обернувся до поручика. — Я за: кругом — і на Москву! Росіяни все запаскудили, ми наведемо належний лад і за це будемо в них губернаторами.

— Ну звісно ж, — озвався солдат, який

щойно прийшов, і потис Крутіні руку. — Ти будеш губернатор Київський.

— А Масарик буде російським царем, — урочисто докинув поручик. — А втім, ні, це не годиться, він не шляхтянин. Царем буде князь Лобковіц!

— Ти це серйозно, брате поручику? — запитав Булан.

— Ну звісно ж! Справа ця без сумніву варта тієї купки кісток, які ми тут складемо, — сказав він із захватом, але на солдатів це вплинуло, наче цебро холодної води. Зизокий перехрестився. Крутіна теж якось знітився, а огрядний прапорщик згріб свої гроші, сховав їх у кишеню й заявив:

— Я волів би здохнути тут. Батьківщині з нас невелика користь!

— Ви з глузду з'їхали! — скрикнув Булан. — Ви божевільні! Ваш полк здобув кілька міст, і тепер вам від успіху паморочиться голова.

— Овва, а ти себе до нас уже не рахуєш? — мовив Крутіна, підвівся й схопив Булана за барки. — Гляди, щоб ми не послали тебе за Скотакон і рештою зрадників!

— Спокійно, Крутіно, сядь! — наказав поручик.

— Росіяни пропускають нас тільки з ласки. Бо якби вони хотіли, то закидали б нас шапками! — невгавав Булан.

Поручик підвівся:

— Кажу тобі, цить! Не кричи. Кожен доброволець мусить власним розумом дійти до того, що добре, а що ні. І він до цього дійде, будьте певні.

Крутіна неохоче сів і погрозово буркнув:

— Добре, я дам йому спокій, брате поручику. Але хай він швидше доходить до розуму!

— Не забудь, ти заробив у мене чарку горілки, — сказав поручик.

— Дякую! — Крутіна підняв чарку й збуджено вигукнув: — І на Москву!

— На Москву! — цокнувся з них поручик і озирнувся на незнайомого солдата, що мовчки сидів поруч молодшого сержанта. — Вип'єш з нами?

— Солдат завжди має бути до всього готовий, — мовив той і схопив одну з чарок. — Я Лойза Заїчек, щоб ти не забув. І служу зараз при штабі в Омську.

— Лойза Заїчек, Лойза Заїчек, — повторив прапорщик, — я знав його. Тільки він був білявий. Із Бероуна.

— Я з Праги, — сказав Куба й цокнувся з ним.

— Певно, однофамілець. Що? — Прапорщик обернувся до старого крамаря, який стояв над ним і тарабанив:

— Люстерка, гребінці, довоєнні...

— Чуба я не чешу, а в люстерко волюю на себе не дивитися, — відшив він його.

Сивий дід співчутливо похитав головою й побрався геть із своїм крамом.

— Ви часом не знаєте, четвертий полк тут? — запитав Куба огрядного прапорщика.

— Тут усе, — буркнув той. — Перемішане, як гуляш. Із четвертого полку теж дехто є.

— Ось цей брат поручик із четвертого полку, — мовив зизокий солдат, а коли поручик запитливо обернувся до нього, додав: — Штабний питає про четвертий полк.

— Що тебе цікавить? — звернувся дрібненький поручик до Куби.

— Та нічого. Просто я хотів би розшукати одного знайомого перед тим, як повернутися до Омська.

— Кого? Може, я його знаю.

Куба недбало озирнувся і в ніші за дверима побачив зарослого Моряка, який пильно стежив за тим, що діється в ресторані. Вірний Моряк, надійний товариш, з яким вони билися на життя і смерть у лісовій сутіні. Він був у подертій куртці, плече мав перев'язане хустиною, рука вільно застромлена під сорочку. Куба знав, що там він стискає пістолет. Свідомість того, що поруч надійний друг, додавала йому відваги.

— Цілком можливо, — спокійно відповів він поручикові. — Він теж поручик, ім'я його Евжен Струк.

За столом вибухнув регіт. Куба здивовано озирнувся.

— В чому справа? Я сказав щось смішне?

— Годі! — крикнув Крутіна. — Той твій знайомий сидить тут між нами!

— Евжен Струк — це я, — мовив поручик і похмурнів. — Але щось не пам'ятаю, щоб ми були з тобою знайомі.

Кубу залила гаряча хвиля. Він приголомшено дивився на молодявого, надутого офіцера. Цей нікчемний базика, що мріє про удар на Москву, — його товариш і командир, адресат листа, заради якого вони з Рудою не важили своїм життям? Ні, це неможливо! Тут сталася якась прикра помилка!..

— Що?.. Ти?.. — пробелькотав він збентежено. — Тобто... Я хотів сказати, що той Евжен Струк... я його не знаю. Він... він товариш одного мого товариша, і той мене попросив...

— Хто? — урвав його поручик. — Хто тебе попросив?

— А може, у вас іще є хтось із таким самим ім'ям? — спробував Куба ухилитися од відповіді.

— Нема. Кажі, хто тебе прислав?

Солдати поволі перестали сміятися й зацікавлено дивилися на Кубу. Напруження дедалі зростало. Куба марно силкувався зосередити свої думки і якось викрутитися.

— Це довга історія, брате поручику.

— А я хочу знати, хто сказав тобі про мене, брате Заїчеку!

Куба підвівся, перекинув у рот чарку і з головою пірнув у вир. Що там довго думати, якось буде!

— То було давно, — почав він, відкашлявшись, — ще коли ми були в Києві. Я часто ходив там до однієї пивниці. Київ, вулиця Шевченка, вісімнадцять, знаєш?.. — Куба вмовк і глянув на поручика. — Ти теж там був, га?

Поручик насупився ще дужче й похитав головою:

— Ні, не бував. І що ж далі?

— І там, саме там... — Куба насилу стримався, щоб не схопитися з місця й не кинутися навітки. Та спершу він зацідив би в пилу цього офіцера. Чорт, оце було б діло! Він гарячково намагався щось придумати, але видобув із себе тільки: — Вулиця Шевченка, вісімнадцять! Не знаєш? Чорт, вулиця Шевченка, вісімнадцять!

Поручик не спускав з Куби очей. Неквапливо закурив довгу сигарету й зненацька вигукнув:

— Пепік!

— Що? — Куба заціпенів.

— Пепік Ліпський! — чітко проказав поручик. — Тепер згадав, то була його забігайлівка. Отже, тебе прислав Пепік Ліпський?

— Так, Пепік, — прохрипів Куба. Він почував себе, мов той утопленик, який волає о поміч, а йому замість гумового кола кидають залізний обруч. З ненавистю дивився на поручикове обличчя, а воно усміхалося.

— Отже, тебе прислав Пепік Ліпський, — приязно повторив поручик, — то треба ж було відразу про це сказати, чоловіче! Як ся має мій добрий Пепічек?

— Він помер, — різко відказав Куба. «Харцизяка, водить мене за носа. Або це страшний провал, або цей тип блазень».

— Що? Не може бути! — вибалушив на нього поручик очі.

— Так, — глухо мовив Куба. — У березні, від тифу. Ми лежали поруч, і він попросив мене, аби я відшукав тебе і щось... щось переказав тобі.

Поручик обхопив руками голову.

— Пепік, — прошепотів він схвильовано. Відтак поволі підвівся. — Я більше не граю, хлопці, не гнівайтеся, — звернувся до солдатів.

Всі співчутливо дивилися на нього.

Поручик узяв Кубу за плече.

— А тепер вийдімо на хвилику, ти приніс мені сумну новину, — сказав він, насупившись.

Куба помалу підвівся. Мовчки рушив за поручиком до дверей і, дивлячись на його старанно причесану, схилену до одного плеча голову, прийняв рішення: «Якщо він почне щось крутити, бахну його і накиваю п'ята-

ми! Я не дозволю всіляким бевзям грати з собою!..»

Вони пройшли довгий дерев'яний перон, де як попадаля лежали люди — на клунках і просто на голих дошках, зажурені біженці, гнані своїм страхом; більшість із них куняли або апатично споглядали довжелезні гадюки поїздів, які стояли на коліях. Поручик дійшов майже до самого депо, сів на купу почорнілих колод, мовчки показав Кубі, аби він теж сів, й очікувально подивився на нього. Він уже не всміхався, а дивився поважно.

— То що переказує мені бідолашний Пепічек? Не бійся, ти попав куди слід!..

— Я не боюся, — обережно мовив Куба.

— Тоді давай! У тебе є щось для мене чи ні?

Куба почухав потилицю й мовчав. Поручик недбало сягнув у бокову кишеню й за мить тримав уже в руці тьмяно-блискучий наган. Підкинув його на долоні, відтяг курок, і патрон, різко клацнувши, став навпроти ударника. Поручик неквапливо почухав за вухом дулом револьвера.

— Я чекаю, — мовив він байдужим тоном.

Куба скосив очі на револьвер; це була досить виразна погроза. Відтак зиркнув через плече й побачив Моряка, який стояв на пероні, спершись на дерев'яну підпору.

— Чорт з тобою, — буркнув він і зняв шапку. — Але знай: якщо ти мерзотник і зрадиш мене, то не доживеш навіть до завтрашнього дня. А може, навіть до вечора. Я про це вже подбав!

— Ну й добре зробив, — кивнув головою поручик. — Хто тебе прислав? Караганда?

— А що, коли Москва? — повагом мовив Куба.

Поручик схвильовано підскочив.

— Барта? — спитав він. — Де Барта? Він мав прийти сюди сам, я вже давно чекаю на нього.

Це запитання похитнуло Кубину недовіру. Що провокатор міг би знати про Барту та його місію? Він неквапливо вийняв з-за підкладки шапки дерев'яну трубочку й віддав її поручикові.

— Це прислав тобі Барта, — сказав урочисто, таким тоном, що аж сам здивувався, звідки він у нього береться. — Замість нього прийшли ми—Барта дійшов тільки до Тобольська. Ішло нас двоє, але Урбанові, моему товаришу, прострелили ногу. Я Куба, Антонін Куба, червоноармієць.

Поручикове обличчя осяяло якесь внутрішнє світло. Він схопив коричневу трубочку й підніс до очей.

— Нарешті, — прошепотів і полегшено зітхнув.

Кубині сумніви розвіялися остаточно. Він раптом побачив перед собою зовсім іншу

людину. Щось близьке промовило до чутливого Кубиноного серця, і воно зрозуміло більше, ніж міг збагнути розум. Він кахикнув і вибачливо сказав:

— Не гнівайся, товаришу...

— Брате поручику, — урвав його поручик. — Так у нас тут заведено.

— ...брате поручику, не гнівайся, але ти мене трошки збив з пантелику своїми словами. Такі нісенітничі може молоти хіба найбільший офіцерський дурень, вибач.

— А ти що думав? — видивився на нього поручик. — Що я кричатиму «ура Леніну»? Працювати тут дуже важко... Заїчеку. На фронті воюєш з розплющеними очима, лоб у лоб. А я тут мов зачарований. Утратив зв'язки, розвідувальний відділ шпигує навіть між солдатами. Такі розмови — це поки що єдине, що я можу робити. Я кажу вголос те, що решта братчиків офіцерів шепочуть — за це мене ніхто не може заарештувати. Я прикидаюся дурником. Пускаю хлопцям бомки, перевіряю, що вони з себе являють. — Поручик знов окинув Кубу коротким, пильним поглядом. — Між іншим, ти теж повівся не дуже розумно.

— Знаю, — похнюпив Куба голову, — я ж куба ¹, нічого не вдієш.

— Я гадав, що ти провокатор. Надто коли ти назвав пароль. Ти видався мені підозрілим.

— Та ну? Чому ж ти, в такому разі, пішов зі мною?

— Ризикувати треба навіть тоді, коли є бодай один відсоток надії. — Поручик раптом тихо засміявся. — Але я був готовий при першій же ознаці зради бахнути тебе. Мені довіряють і повірили б...

— Я до таких церемоній не привчений, — сказав Куба і розчаровано сплюнув. — Якби мене послали скрутити тобі в'язи, то я зробив би це як слід, можеш бути спокійний. Але блазнювати...

— Іноді треба вміти скрутити в'язи, а іноді й поблазнювати, — усміхнувся поручик і, сховавши трубочку в нагрудну кишеню, рвучко підвівся. — А тепер вертаймося назад, нам не можна тут довго затримуватися. Переночуєш десь у лісі за містом, а вранці прийдеш до мене. Я тим часом ознайомлюся з листом і будемо щось робити. — Він схопив Кубу за плече й міцно стис його. — Я певен, що тепер ми почнемо велику справу. Ти звернув увагу на солдата Булана, який посварився з рештою й пішов геть? Таких тут уже багато. Так, я певен, що незабаром уся магістраль запалає вогнем... брате Заїчеку!

¹ В оригіналі тут гра слів: чеське «куба» означає дурень, йолоп.

Вони мовчки повернули до ресторану. Проходячи повз Моряка, Куба зиркнув на нього. Моряк примружив праве око й непомітно рушив за ними, але досередини вже не заходив, а наче голодний бродяга, зазирав у запорошене вікно.

Поручика й Кубу зустріли на порозі збуджений регіт солдатів. За їхнім столом уже не грали в карти — вони знайшли собі веселішу розвагу. Молодший сержант нахилився до заснулого Парженіца, дав знак усім мовчати, а тоді надув щоки й загравав йому в вухо тривогу:

— Тра-ра, тра-ра, тра-ра-ра!

Бідолашний Парженіца підхопився, наче ошпарений. Солдати аж кишки рвали зо сміху. Поручик зирнувся з Кубою, усміхнувся й підійшов ближче.

— Що... що... що таке? — цокотів зубами Парженіца й оглядався довкола. Його дрібненьке обличчя спотворив страх, почервонілі очка злякано кліпали.

— Тривога! — вигукнув молодший сержант. — Беріть склянки, роздають горілку! — Він налив велику склянку й підніс Парженіці до уст.

Парженіца почав жадібно пити, і цівки горілки стікали йому підборіддям на груди.

— У нього барило, а не живіт! — кричав розпалений Крутіна. — На Москву, хлопці, ура! Зітремо більшовиків на порох!

Парженіці підламалися коліна, й він важко сів на стілець. Хвилю дивився на всіх несамовитими очима, а тоді почав душитися сміхом.

— Ну й вигляд у вас, хл... хлопці! Хто це вас так, га? — пищав Парженіца.

— Знов на нього найшло, — плеснув себе по стегнах огрядний прапорщик. — Знов буде кумедія з перекидачкою!

— Хто вас так роз... розмалював? — верещав Парженіца в нападі божевільного реготу, тицяючи пальцем то на одного, то на іншого.

— У тебе зелений... зелений ніс... ніс... чоловіче... зелений... а в тебе... жовтий... а ти весь у ба... у басаманах, ха-ха-ха!

Нараз Парженіца змовк, вивалив налиті кров'ю очі, і з уст йому вихопився крик жаху. Всі принишкли. Парженіца поволі позадукував, а тоді раптом знову скрикнув і почав плескати себе по грудях, животі, стегнах. Він істерично верещав, тупотів ногами і плескав себе.

— Пробі, мене кусають! — зненацька підскочив він і зарепетував: — Братці, тікайте,

рятуйтесь! Он по тобі лізе, хапай її... лізуть по вас усіх... он, он, скрізь... бийте їх... тобі кусає вухо! Тобі ніс! Киш! Киш! — він схопив пляшку й пошпурив нею в зизоокого солдата. Той ледве встиг відхилити голову. — Вони зжеруть нас! — кричав Парженіца. — Бийте їх, бийте їх, дурні!

Ніхто не встиг навіть отямитись, як він вихопив з-за пояса револьвер і, знавісніло вигукуючи, почав палити раз за разом у стіл і в солдатів.

— І ось теж! Ось теж! На тобі! На!

Солдати з криком ухилялися, падали долі, під стіл, кидалися врозтіч, а Парженіца знавісніло натискав курок:

— Вони зжеруть нас! О, знову! На, на! І ось, ось...

Нараз крик завмер йому на устах, він зіп'явся навшпиньки, а тоді всім тілом завалився на стіл і поволі зсунувся на підлогу. Серед крику й пальби ніхто не почув двох сухих коротких пострілів. Аж тепер, коли запала раптова тиша, Куба поволі підвівся, заховав револьвер і глухо прохрипів:

— Я... я мусив. Мусив.

— У мене прострелене плече! — скрикнув огрядний прапорщик.

Постать, що лежала віддалік, раптом застогнала й почала качатися по підлозі. То був Крутіна. Схопившись обома руками за живіт, він хрипів:

— Я не хочу вмирати! Пробі, допоможіть, не хочу!..

Молодший сержант схилився над замовклим Парженіцею. Посеред чола в нього з'явля кругла дірка.

— Готовий, — приголомшено сказав сержант і, здавалося, не міг повірити своїм очам. — Він збожеволів, еге ж?

— Я не хочу вмирати! — кричав Крутіна, тримаючись за живіт. — Я не хочу до Москви, я хочу додому, додому!

Кілька солдатів підняли його й швидко понесли геть.

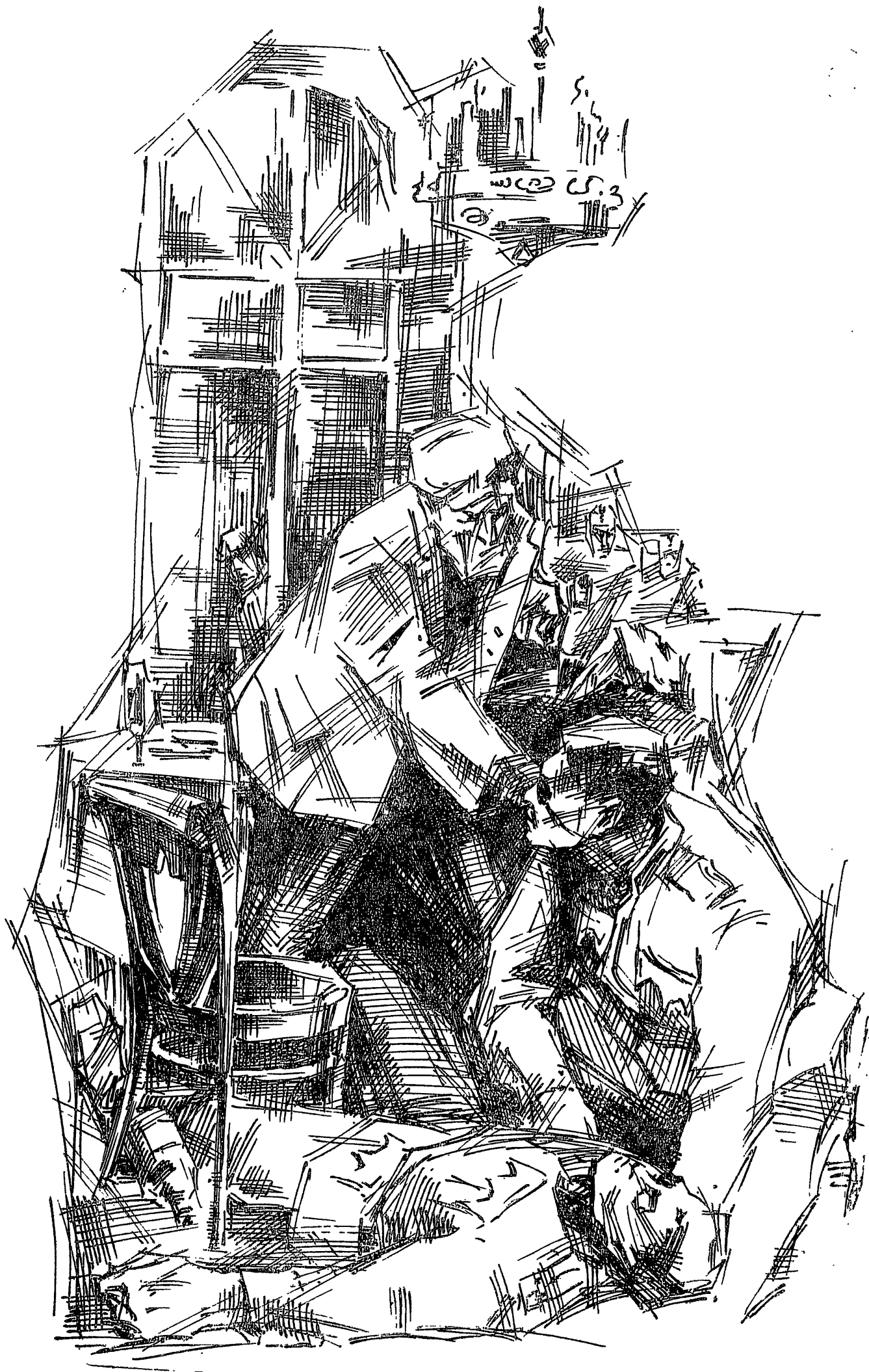
— ...додому, додому, — розтанув за дверима крик пораненого.

— Я мусив, — глухо повторив Куба, — я не хотів, братці, але мусив.

— Ну звісно ж, — сказав молодший сержант, — більш нічого не можна було вдіяти. Цей Парженіца здорово пив. А взагалі був непоганий хлопець.

Солдати, що розсипалися по кутках, поволі почали стягуватися довкола забитого. Небезпека минула, і всі швидко заспокоїлися. Вони вже звикли до смерті. Ставилися до неї, як до чогось цілком природного, буденного. Зизоокий легіонер простяг руку до склянки на столі, щоб напиться горілки, але тут же пошпурив нею.

— Катма, вся витекла, — сказав він із жалем. — Чорт, це справжнє свинство, брате

поручику! — Він обернувся й повторив: — Брате поручику!..

— О боже, — скрикнув прапорщик, швидко нахилився й витяг з-під стола безживне тіло молодого поручика. — В самісіньке чоло.

Солдати швидко оточили його. Обличчя в поручика Струка було осяяне якимсь незвичайним внутрішнім світлом. Куба приголомшено дивився на нього. Ще мить — і він усе збагнув. Йому здалося, що чиясь рука стискає його нутрощі. Трубка, лист! Він доніс її вчасно — і все ж таки запізнився!..

— Кінець, — у розпачі мовив він.

— Абсолютний, — potwierдив молодший сержант. — Це був найкращий офіцер, яких я тільки знав.

— Прокляття! — заревів раптом з люттю огрядний прапорщик. — Чоловік мусить пройти усі фронти, щоб зараз тут... Чого ми тут стільки стовбичимо? Що нас тримає на цій триклятій станції? Якби ми були в ешелоні, люди не божеволіли б!

— Треба віднести його, — запропонував хтось раптом.

Куба нарешті ворухнувся. Він ні про що не думав, ні про що не дбав — перед очима йому була тільки коричнева дерев'яна трубка... Він продерся крізь кільце солдатів і, вклякши біля поручика, гарячково почав обшукувати його кишені.

— Послухай ти, не чіпай його, — штовхнув Кубу зизокий солдат, — що це ти копаєшся йому в кишенях?

— Відійди, — прохрипів Куба, — я мушу знайти... він щось хотів мені дати...

— Все, що він має при собі, треба переписати!

— Не дурійте! Він хотів передати мною своєму приятелю...

Куба не докінчив. Ось вона! Він затис трубочку в долоні й підвівся. Та ту ж мить відчув, як щось боляче ударило його в передпліччя. Трубка впала на підлогу, і чиясь рука схопила її. Куба стис цю руку, але вона міцно тримала трубочку.

— Держіть його, хлопці! Мерщій, чуєте? — крикнув білобородий крамар. — Я Ружічка, чули про такого? Тримайте його, це більшовик, червоний!

Ніхто нічого не розумів, але, почувши останнє слово, кілька солдатів, що стояли поблизу, мов намагнічені, оточили Кубу з усіх боків, і він марно силкувався продертися крізь їхнє кільце. Ружічка ступнув крок уперед і зірвав йому з ока стрічку.

— Ми з тобою вже здибалися, еге ж? — злісно кинув він.

— Червоний?! — люто заревів зизокий солдат. — Падлюка! — І щосили вдарив Кубу в обличчя.

— Ведіть його за мною! — наказав Ружічка солдатам.

Кубу поволокли до дверей. Всякий опір був марний — його були б розірвали. З усіх боків на нього сипалися лайки, здіймалися кулаки. Огрядний прапорщик схопив Кубу за барки й притяг до себе, немовби хотів пильно подивитися йому в вічі, а тоді похитав головою:

— Ти ба, червоний! А здавався такий порядний...

Це вже було занадто, далі так тривати не могло. В Кубі почала підійматися дика лють, він задихався.

— Порядний, кажеш? — кинув він прапорщикові. — Це тобі тільки так здавалося, бо я живлюся немовлятами. Найохочіше їм їх тушкованими, з рисом. Ну, ну, обережніше! У мене в кальсонах повно Вільгельмових марок, і я боюся розгубити їх. — Куба звівся навшпиньки, закинув голову й крикнув у чорну стелю: — Прокляті дурні!

XVIII

КРАЩЕ ВМЕРТИ, АНІЖ ЗРАДИТИ

Темним лісом біг чоловік.

Мчав навмання, спотикався об коріння, продирався високою травою. Його свистяче, хрипке дихання лякало птахів, вони злякано летіли геть або нишкли серед віття. Чоловік біг, падав, сковзався й біг далі. Не дихав уже, а стогнав, мов на тортурах. Хропів, наче умирущий. І вихором мчав уперед...

Пізньої ночі дістався Моряк до села. Відшукав загін. Розбудив командира Лещенка. За хвилю хрипко заспівала сурма. Село ожило. Тут і там дзенькали шаблі, іржали коні. По кількох хвилинах озброєний загін готовий був вирушити в дорогу.

Моряк вилив собі на голову цебро холодної криничної води. А тоді скинув жебрацький лахман і підперезався ремнем. На хвилю заскочив іще в хатину, де лежав Руда.

Руду доглядала Дарія. Прикладала до запаленого стегна холодні компреси. Він стежив за нею мовчазним поглядом; не видавав із себе, що йому боляче. Набагато більший біль ятрив йому серце. У нього дедалі глибше вгризався упертий хробак невіри. Руда прокидався з короткої дрімоти, бо сон приходив до нього хитро, на здибочках, і нашіптував йому: «Ти приречений, ти помреш! Загинеш. Усі загинуть. Революція теж загине!..»

Руді здавалося, що командир Лещенко — таємний агент білих. Він прокидався спит-

нілий, кляв самого себе. А потім у маяченні сон переплітався з дійсністю, і Руда скликав трибунал на зрадника-командира. Це вже був не сон, це вже була дійсність. А вночі повз Рудине ліжко проходили роти й батальйони червоноармійців, деякі знайомі обличчя він упізнавав, про декотрі здогадувався, і всі кидали перед ним свою зброю і сміялися йому в вічі. Марно розмахував Руда наганом, марно бив осатаніло нагаєм по сірих шерегах. Вони сміялися і йшли кудись у крижану імлу, піднявши руки. «Зрада, зрада!» — кричав Руда уві сні, і Дарія вставала змочити йому в студеній воді хустинку.

У такі хвилини він дивився на неї лютим поглядом і шукав під подушкою холодний револьвер. А іноді в нападах гарячки ходив нескінченними коридорами Зимового палацу, шукав одні-єдині двері, за якими засідав Найвищий революційний трибунал; він теж мав узяти участь у його засіданні, аби при тягти до відповідальності цілу армію, цілий світ, але двері мовчали, не відчинялися, Руда відчував, що до кінця свого життя не знайде ці двері й тому станеться катастрофа.

Тієї ночі він не спав. Чув, як Дарія ходить по ганку й мурмоче свої нескінченні колисанки. Думав про Кубу. Куба пішов до Петропавловська з завданням. Сам, чорт забирай, сам! Цей дженджик, цей нікчема... коли не гірше! Чи може боротися за революцію людина, чий рідний брат — ворог? Не може! Такому не можна вірити. Руду залила гаряча хвиля гордості з того, що він чистий, незалежний — сам! Батька, негідника, у гноївку... матері: «Прощай!»... усім: «Бувайте здорові!»... Він сам, чистий, на його щиті немає плям!..

Зненацька на ганку загупали кроки, і до світлиці вбіг Моряк. З його поспіху і вигляду Руда зрозумів — сталося щось недобре. Він швидко звівся на лікоть.

— Того вашого лейтенанта забито! — крикнув Моряк і нахилився до Руди. — Ти чуєш, Рудо? А Кубу, Кубу схопили!

Руда зблід. Висхлюю рукою поліз під подушку й витяг револьвер. В очах йому спалахнули дикі вогники.

— І ти його там покинув, Моряче? — прошепотів він рипучим голосом. — На, візьми, біжи назад і застрель цього мерзотника!

— Я зібрав загін, і ми мчимо туди, — сказав Моряк. Він не зрозумів, що прошепотів поранений. Не було коли. Затермосив Рудиним плечем:

— Нападемо на ешелон. Схопимо кількох офіцерів і обміняємо їх на Кубу, будь спокійний, Кубу я їм не віддам! Не віддам!

Моряк ударив по шаблі рукою, крутнувся й вибіг. Дарія щось йому кричала вслід, потім голос її став поволі даленіти.

Запала тиша.

Руда сидів на ліжку. Ним затрусив дрібний дріж. У темному кутку хтось заворушився. У Руду втупилися блискучі Бартині очі. «Будь-що, негіднику!»... Обіч Барті з'явився ще хтось. Товстун у циліндрі, з волохатими пальцями й золотим ретязком на круглому черевці. Руда добре знав його з плаката, який він бачив іще там, у Нижньому. То була Світова Контра. Товстун відштовхнув Барту й реготав Руді у вічі.

Руда зціпив зуби й вистрелив товстунові просто в золотий ретязок. Потім удруге і втретє. Світова Контра надималася й невтримно реготала. Руда заплющив очі й підніс до скроні дуло револьвера.

Коли ляснув четвертий постріл, його вже ніхто не почув. Тільки сич, що пролітав над хатою, стрепенувся, сів віддалеки на сосну й сумно запугикав.

— Це тобі нічого не дасть, — мовив капітан Замостний, ретельно протираючи скельця пенсне й глипаючи на Кубу своїми короткозорими очима. — Мушу застерегти тебе, що це тобі аб-со-лют-но нічого не дасть. Свідчуся честю офіцера, що коли ти заговориш, тобі нічого не станеться. Військо братів одпустить тебе.

— Ну звісно ж, я говоритиму, бо мовчати для мене тяжка мука, — довірливо підморгнув йому Куба. Зв'язані за спиною руки боліли. Ружічка скремцював їх якимсь диявольським циркацьким вузлом і тепер пильно стежив, чи він міцно тримається. Другий офіцер з безбарвним обличчям, майже без брів і вій, сидів поруч капітана. Перед ним лежав аркуш паперу.

— Розумні слова, Кубо, — похвалив він його й схопив гостро заточений олівець.

Капітан Замостний надів пенсне, привітно блиснув золотими зубами й провадив далі:

— От і гаразд. Нас цікавить, які наміри мають більшовики. Скажеш?

— Чому б не сказати? — неквапливо промовив Куба й замислився, а коли нетерпеливе очікування обох офіцерів досягло кульмінації, повчально сказав: — Наміри в більшовиків такі: прогнати всіх панів, попів, фабрикантів, жандармів. А також адвокатів, брате капітане. Спустити з них шкуру і збудувати світ для трудящого люду. Хто не працює, той не повинен їсти!

Хвилину панувала тиша; нарешті приголомшений капіган через силу звів дух.

— Що це ти собі дозволяєш?

— Я відповідаю на ваше запитання, — знизав Куба плечима.

— Що замислили проти нас більшовики?

— Нічого, якщо ви швидко схаменетесь. Інакше розчавлять вас, як першу-ліпшу контору, можете бути певні.

— Отже, ти ще гадаєш, ніби ми сидимо тут для того, аби слухати твої теревені? — зарепетував безбровий офіцер, поклавши олівець.

— Це запитання... чи тільки так, між іншим? — чемно запитав Куба.

Капітан закури́в сигарету й коротко наказав:

— Ружічко!

Обидва офіцери відвернулися до вікна. Застигле капітанове обличчя промовляло, що з тим, що буде зараз, він не хоче мати нічого спільного. Ружічка ззаду підійшов до Куби, обкрутив йому довкола шиї шматок грубого шнура й поволі почав підтягувати його на шворіні. Спершу Кубі здалося, що в нього тріскають скроні. До болю долучився божевільний страх, що мозок не витримає й бризне на всі боки під черепною коробкою, зараз... зараз!..

Що було потім, він не пам'ятав. Аж ось у тумані перед ним знов блиснуло пенсне і він почув капітанів голос:

— То що, як ся маєш, пане Кубо?

— Кепсько, — гикнув Куба. Всю свою лють і впертість він приборкав і спробував усміхнутися. — Я просив би аспірину, бо мені болять голова. Кажуть, тут здорове повітря, та я цього сьогодні щось не відчуваю.

— Що написано на тому папірці, який ти взяв у поручика Струка?

— Не знаю. Я його не читав.

— А яку функцію виконував Струк? — запитав другий офіцер.

— Він був поручик, якщо не зраджує мене пам'ять.

— Я маю на увазі, яку функцію виконував він у більшовиків!

— А хіба він служив більшовикам? — здивувався Куба. — Це неможливо!

Капітан Замостний нервово трусив коліном.

— Скільки у легіоні більшовиків? Кажі!

— Я гадаю, багатенько, — відмовив Куба. Офіцер нахилився ближче:

— Прізвища! Які вони на вигляд? Ну!

— Прізвища? Не знаю.

— Які вони на вигляд? Описуй! Швидше!

— Стривайте! — Куба замислено зсунув брови. — Один... один має чуба, двоє очей... якщо не помиляюсь, між ними ніс.

— Ружічко! — осатаніло заверещав капітан.

Ружічка церемонно закури́в сигару, наче поважний бургомістр по ситному обіді, пустив хмарку диму і запалений кінець сигари притис до Кубиної руки. Куба затремтів. Десь у грудях, під серцем сполохано стрепенувся давній ворог, страх, і стиснув серце, наче гумову губку.

«Досить, досить, я скажу все, тільки не

мучте вже мене!» — закричав Куба, власне, хотів закричати, але уста йому були замкнені. Він прикусив язика... Цей біль заглушив перший. А потім уже не було нічого: ані свідомості великого завдання, ані самої революції — вона теж іще згла в пекельному болю, зосталася тільки впертість, незламна впертість. Витримати, не впасти на коліна, радше спустити дух, тільки не впасти на коліна! Він зібрався на силі й пробелькотав:

— Мені тебе жаль, ти, посіпако...

— Що, що? — вивалив на нього Ружічка очі. На чолі йому заперлився піт.

— Я кажу, що мені тебе... жаль. Хлопці вилежуються в теплушках, гуляють по корчах, а ти мусиш служити. Скажи, тобі хоч заплатять за твою понаднормову роботу?

— Послухай ти... — заскреготав Ружічка зубами, — не вдавай із себе героя, бо стягну тобі шкіру через голову!

— Чого б це я мав удавати з себе героя, телепню? Я з великою охотою зацідив би тебе в рило.

Капітан рвучко обернувся.

— Ружічко, годі вже! І ти теж. Кажу тобі востаннє: припини ці дурні жарти.

— Але ж без жартів зле жити, пане докторе. Іноді не завадить трішки й пожартувати, — вищирив Куба зуби. Перед очима в нього пливли білі кола, йому здавалося, ще мить — і він закричить. Упаде навколішки й благатиме пощади; заб'ється десь у куток, як колись давно в дитинстві, коли скрутив щипцями водогінний кран і батько наближався до нього з ременем. Батько... добряга батько... Куба втупив очі у вогник сигари в Ружіччиній руці.

— ...довго бавитися ми з тобою не будемо, — наче здалеку, долинав до нього капітанів голос. — Чуєш? Вибирай: життя або смерть!

— Зрештою кожен із нас має тільки ці дві можливості, еге ж? — хрипко прошепотів Куба і облизав губи.

— Відповідай! — суворо наказав Замостний. — Де поблизу червоні?

«За двадцять кілометрів на північ, у лісі, — хотів відповісти Куба. — Червоні... я ж теж червоний... ми всіх катів зітрем на порох...»

З туману виплило безброве обличчя молодшого офіцера.

— Ти чуєш? Відповідай! Ну?

Куба змучено підвів голову.

— Хвилинку, я саме думаю про це...

Дзенькнуло скло. Капітан налив склянку горілки й простяг Кубі.

— На, випий! Ружічко, розв'яжи його!.. Отак. Ну, випий. Ми ж не людоджери.

— Це добре, бо мені щось закрутило в шлунку, — сказав Куба.

Руки йому знову були вільні. Вони були опухлі, посинілі й трусилися.

З чарки хлюпалася пекуча рідина. Куба на превелику силу підняв її.

— За щасливу дорогу до Франції, панове! Це добрий шмат світу, якщо так подумати.

Горілка зігріла йому груди. Здавалося, саме життя тепло запахло й зігріло йому серце. Життя, воля, незв'язані руки... Безкраї ліси, Ружа, товариші, будинок з кружганком. Життя!

— То як, де поблизу червоні?

«Нічого не станеться, коли я скажу. Нічого-сінько. Лещенко відступить у глиб лісів, тільки й усього. А Струк неживий, лист у їхніх руках, нічого не станеться, якщо вони дізнаються. Однаково все пропало. Отже...» — Куба рішуче підвів голову й побачив поголене обличчя капітана Замостного. Самовпевнене, надуте обличчя. Куба упізнав його. Тисячу разів бачив він уже це обличчя, цей холодний і трохи зневажливий погляд. Куба задихався з люті. «В них теж є свій інтернаціонал, — майнуло йому в голову. — Буржуї всіх країн, єдняйтеся! Це обличчя буржуазії усього світу, котра вирішила розчавити революцію, нас, мене!» — І Куба раптом зрозумів, що він воліє померти, аніж побачити на цьому обличчі проблиск переможного задоволення.

— Де поблизу червоні, питаєте? — повторив він неквапливо й лукаво закліпав очима. — Тут, на пероні.

— Що? — вивалив на нього офіцер очі.

— Ладен побитися з вами об заклад, — вів далі Куба, відчувши себе раптом безмежно вільним, — ладен побитися з вами об заклад, що кожен другий кочегар, машиніст, стрілочник — червоний. Ручуся головою. А коли вже вас так цікавлять червоні, то одного досить пристойного їхнього представника ви бачите перед собою.

— Слухай!.. — заревів молодший офіцер.

— Не послухаю.

— Я кажу, щоб ти...

— А я кажу, що з мене вже досить! — презирливо кинув Куба. — Дайте мені спокій, не морочте голову, чи, може, вам це дохідливіше пояснити?

Обличчя капітана Замостного прибрало розчарованого виразу, але, перш ніж устиг щось сказати, почервонілий від обурення офіцер замахнувся і вдарив Кубу в обличчя. Куба поволі підвівся. Офіцер не звернувши на це уваги й удруге затяв кулак. Та Куба ту ж мить сильним ударом звалив його долі. В цей свій удар він уклав усе, всю свою силу, всю ненависть, усю впертість. З диким задоволенням дивився, як офіцер валить стільці, і раптом відчув удар по голові. В очах йому потьмарилося. У нього було таке враження, що він нескінченно довго кудись падає, але він упав тільки на брудну підлогу...

XIX

КАЛЬВАРІЯ

У темному небі мерехтіли зірки. Кубі видно було їх крізь шпару в віконниці. Він чув, як за дверима сарая походить вартовий. Був сам, зовсім сам. Лежав на зв'язаних руках і ні про що не думав. Час повз, наче незграбний жук по горбкуватій землі.

Знадвору долинали невиразні голоси. За хвилину увійшов вартовий і торкнув Кубу прикладом гвинтівки. Мовчки показав на вікно. Куба важко підвівся й підійшов до вікна. Вартовий одчинив віконницю й відступив у пійму.

Куба жадібно ковтав холодне свіже повітря. За вікном стояла якась невиразна постать; вона притислася до ґратів, і Куба впізнав біде Вацлавове обличчя.

— Тондо, — прошепотів брат по довгій мовчанці. — Тондо, ти чуєш мене?

— Чую, — коротко відповів Куба. Його ніщо не дивувало. Тепер йому було вже все одно. Хвилював його тільки час, що повз надто поволі, надто помалу.

— Тондо, — шепотів Вацлав, і зуби йому тихо цокотіли, — сьогодні вночі тебе розстріляють. Тоніку, ти чуєш мене?

— Чую.

— Спершу хотіли зробити це з помпою, на пострах іншим, та розвідувальний відділ заборонив. Солдати не повинні про це знати. Тебе введе в ліс рій солдатів, — мимрив Вацлав. На обличчі йому блищала слизька волога. Він протяг долоню крізь ґрати й боязко торкнувся Кубиною лиця. — Цього разу я не міг нічого для тебе зробити, Тондо. Я просив за тебе. Але марно. Зрозумій це!.. Куба продерся крізь опону тиші.

— А хіба ти коли-небудь для мене щось зробив, братчику? — прошепотів він і всміхнувся.

— Я відпустив тебе тоді в лісі. Кров — не вода.

— Якби ти був не захопив мене, то не довелося б і відпускати.

— Мене за це розжалували, — жалібно сказав Вацлав. — Тепер я простий солдат. Я пожертвував заради тебе своєю кар'єрою, і все марно! Ти сам знову поліз у зашморґ!

Обидва довго мовчки дивилися один на одного. Потім Вацлав заплакав.

— Мамі я про це не казатиму...

— Не кажи. Якщо ти їй скажеш, вона прокляне тебе, іудю. Нехай у неї буде хоч один син.

— Чому ти ображаєш мене? — простогнав Вацлав. — Я служу батьківщині!

— Ти служиш своїй батьківщині, пане буржую, — сказав Куба спокійно, без гніву. — Для нашої ти став уже ренегатом. Але наша

мати — мати робітнича. Ти можеш стидатися цього, але не можеш забути. Отак-то.

— Я справді не розумію тебе. Але я твій брат, Тондо... я ж... я ж люблю тебе, до дідька! Мені це болить, повір, мені болить твоя доля... і те, що ти кажеш...

— У такому разі я тебе заспокою, голубчику, — мовив Куба уже цілком голосно.

Вартовий у темряві ступнув крок уперед і простяг до нього багнет.

— У такому разі я тебе заспокою. Знай— якби сталося навпаки, я б тебе не відпустив. Я б тебе, можливо, й уколошкав!

— Тондо! — з жахом скрикнув Вацлав.

— Так. Із тою тварюкою капітаном я цього б, можливо, не зробив, але з перекинчиком — неодмінно!

Куба одірвався від ґрат вікна й підборіддям загрюкнув віконницю. Вартовий хвилю дивився на нього, а тоді мовчки вийшов. Кроки його знову рівномірно залунали за дверима.

По Кубу прийшли ще задовго до світанку.

Рій вів безбровий офіцер розвідувальної служби. Він був насуплений, одна щока йому запухла. З люттю в голосі наказав Кубі встати. Надворі чекало шестеро солдатів з гвинтівками. Вони оточили його й рушили через незліченні колії. Поминули темну вуличку з присадкуватими будиночками й звернули до лісу.

Блискучі цівки гвинтівок спереду, ззаду, гвинтівки по боках. Сталеві ґрати. Шурхіт кроків. Куба раптом відчув, що повітря сповнене п'яних пахощів і що йому йдеться неймовірно легко, як, можливо, не йшлося ще ніколи.

Нараз на місці одного з солдатів перед Кубою вродився Руда. Уста в нього були суворо зціплені, він пильно дивився на Кубу. Куба здивовано закліпав очима.

— Привіт, Рудо!.. Ти здивований, еге ж? Сподіваюся, тепер ти вже віриш мені? Віриш? Ну скажи, віриш? Ти дивишся на мене вовком, чоловіче. Не віриш, я це добре бачу, ти й у могилі не будеш мені вірити. Я охоче дав би тобі ляпаса, якби мав вільні руки. Проте ні, не дав би, бо ти нещасна людина, Рудо. Ти — мов той шмат криги, яка єднається з вогнем для компанії. Революція — вогонь, це факт, а ти — шмат криги.

О, та тут і товариш Струк! Дивина... Тепер я вже можу називати тебе товаришем, еге ж? Нам страшенно не поталанило, правда? Певно, я все зіпсував, так? Буде халепа, га? Я гадаю, що буде, але, зрештою, це все одно скінчиться добре, обов'язково, я ручуся головою... власне, за це я віддаю голову. Революція виграє, соціалізм переможе! В Росії і скрізь! Інакше й бути не може. Так, і я прошу тебе: нікому не розказуй, що я тут удавав із себе героя! Бо це була б брехня,

і мені довелося б червоніти в могилі. Ходи сюди, товаришу Струк, я тобі щось скажу, тільки тобі, більш нікому: весь цей час я страшенно боявся! Боявся, що кричатиму з болю... й зі страху. Боюся ще й зараз. Тому й зробив усе можливе, щоб якомога скоріше настав кінець.

О леле, мама. Де ви тут узялися, неню? Не плачте, матусю!

— Хіба я плачу?

— Ні, не плачете. Це добре.

— Іди, синку! Іди, Тоніку!..

— Стій! — долинув раптом до нього офіцерів голос.

Рій зупинився. Куба підвів голову. Вони були на просіці. Над нею стрімко здіймався порослий кущами схил. Уже розвиднялося. Пташва на деревах розпочала свій ранковий концерт.

Офіцер підійшов до Куби й поставив його спиною до схилу. Трохи попустив йому руки, а тоді витяг не зовсім чистий носовик і хотів зав'язати ним Кубі очі. Куба різко повернув голову. Офіцер кинув носовика на землю й відступив убік. Шестеро солдатів вишикувалися в ряд з гвинтівками в руках.

— Рій, увага! — крикнув офіцер.

Легіонери виструнчилися.

— Приготуватись до стрільби!

Шість гвинтівок злетіло вгору. Куба дивився в напружені обличчя над чорними кружечками уст.

— Уклоніться Празі, хлопці! — крикнув він і заплющив очі.

— Ціль: дезертир, зрадник. Вогонь!

Шість пострілів лягнуло майже одночасно.

XX ТИ ПОВЕРНЕШСЯ ДОДОМУ

Куба стояв виструнчений, мов свічка. Птахи на деревах сполохано змовкли, луна пострілів давно вже розтанула в глибині лісу. Куба все ще стояв. Потому, не ймучи собі віри, розплющив очі. Ворухнувся рукою, торкнувся грудей, уражено обмацав себе з голови до ніг.

Солдати опустили гвинтівки. Нерішуче озирнулися, збентежено і здивовано глянули один на одного. Хтось раптом засміявся. І Куба зрозумів усе.

— Дякую, браття! — радісно вигукнув він і розпростер руки.

Гвинтівки ані ворухнулися, солдати мовчали. Один із них кивнув головою.

— Дякую, товариші! — крикнув Куба, повернувшись і, сковзаючи, хапаючись за траву, прискороно дихаючи, квапливо почав дертися угору. Вгору, в ліс, у життя...

Ляснув глухий постріл. Другий, третій, четвертий, п'ятий. Куба зламався в поясі, упав долілиць на мокру траву й поволі скотився вниз.

Офіцер, що прикляк на одне коліно, ще раз вистрелив у безживне тіло, потім іще. А тоді встав і, ховаючи в кобуру пістолет, повернувся до солдатів своє побагровіле безброве обличчя. Розтулив уста, певно, хотів щось сказати, та від гніву в нього пропав голос.

Солдати не ворухнулися. Все сталося немовірно швидко, і вони приголомшено дивилися на непорушне тіло перед собою. Раптом із шереди вийшов високий солдат. Поволі обернувся до офіцера. То був легіонер Булан.

— Ми цього не хотіли, — мовив він глухо.

— Був наказ! — вигукнув офіцер зривистим голосом.

Булан лиховісно клацнув курком.

Офіцер зблід. Озирнувся на решту і, побачивши їхні похмурі обличчя, злякано позадукував.

— Не забувайте про честь солдата, браття! Це був наказ!

Легіонер Булан рушив до нього. Дуло рушниць поволі почало підводитись... В цьому лісі долинули невиразні крики. Заласкотили постріли, мов роздратовані шершні засвітили просікою кулі. З усіх боків бігли червоноармійці, виставивши вперед багнети й розмахуючи шаблями.

Легіонери кинулися навітки. Булан біг останній. Раптом на самому краю просіки він обернувся і, наче на знак вітання махаючи над головою гвинтівкою, поволі рушив назустріч червоноармійцям.

— Товариші, — крикнув він, — товариші...

Передній із червоноармійців змахнув рушницею і з розгону всадив йому в груди довгий багнет. Булан упав навznak і захарчав солдатів в обличчя:

— Ми цього... не хотіли!..

Моряк одним стрибком опинився біля Куби. Обережно підняв його, подивився на його розстріляні груди й заплакав.

— За ними, товариші! — несамовито заревів він. — За ними, щоб не втік ані один! Ані один! Ура!

Стрілянина віддалялася. З боку містечка роздратовано зацокотів кулемет. А потім озвалися жалібні гудки паровозів. А тут, нагорі, був уже спокій, і птахи знову співали свою ранкову пісню, і сонце нарешті засяло над обрієм, наче великий, червоний орден...

Моряк сидів над Кубою. Витяг із кишень кісет і почав поволі скручувати козячу ніжку.

Бій під містечком тривав. Накульгуючи, з лісу вийшов червоноармієць, сів неподалік від Моряка і, зціпивши зуби, почав перев'язувати ногу.

«Де захід? — подумав раптом Моряк і, глянувши на небо, одразу ж зорієнтувався. — Там, так, там!..»

Потім перевів очі на Кубу, підняв хустинку, що валялася поруч, і накрив йому обличчя.

— Спи спокійно, Кубо, спи спокійно, товаришу. Ти повернешся додому! Ми донесемо тебе туди. Ти повернешся додому в бурі революції, твоєї Революції!..

*З чеської переклав
Дмитро АНДРУХІВ*

Плакат А. Поплилова (Болгарія).

СПОГАДИ ПРО ЯРОСЛАВА ГАШЕКА

РОЗПОВІДЬ
ЗАПИСАНА
ЧЕСЬКИМ
ЖУРНАЛІСТОМ
ІРЖІ ЧАСТКОЮ

З Ярославом Гашеком я познайомилась в Уфі на початку 1919 року, коли його призначили редактором газети «Наш путь». Перед тим Гашек працював помічником коменданта Бугульми.

Незабаром Гашека обирають секретарем комітету Іноземної комуністичної партії (більшовиків), що містився в Уфі. Секретаріат розпочав видання тижневика під назвою «Красная Европа» російською, угорською і німецькою мовами. Перший номер тижневика був повністю підготовлений

Ярослав Гашек. Ліпніце, 1922 р.

самим Гашеком. Він досконало володів німецькою і угорською мовами, знав понад 80 китайських ієрогліфів.

Ніщо не могло відірвати Гашека від улюбленої роботи, він недосипав, недоїдав, охоче виїздив на наради аж до Казані, вранці повертався, одразу ж читав свіжі номери газети «Наш путь», ла-яв за кожен знайдений помилку.

Під натиском Колчака П'ята армія залишила Уфу. Обладнання друкарні ми навантажили на платформи й відступили в напрямку Белебея. В дорозі Гашек захворів на тиф. Але і хворий, він продовжував турбуватися і про випуск газети, і навіть про харчування працівників редакції. В Самарі ми зовсім загубили зв'язок з П'ятою армією, яка зупинилася

в Бузулуку. Припинився і вихід «Нашего пути». За місяць вимушеного відпочинку Ярослав одужав. Наприкінці квітня, приєднавшись до П'ятої армії, ми почали випускати нову газету під назвою «Красный стрелок». У звільнену Уфу наша редакція повернулася в червні 1919 року. Ярослав став секретарем партійного осередку і головою австро-угорської Ради робітничих і солдатських депутатів в Уфі; Рада займалася репатріацією військовополонених.

В серпні наша друкарня переїхала до взятого Червоною Армією Челябінська. Гашек став начальником інтернаціонального відділення політвідділу П'ятої армії, який видавав іноземними мовами газети, що закликали військовополонених вступати до лав Червоної Армії,

знайомили їх з Декретом про мир, правдиво висвітлювали політичну ситуацію в Європі.

Переможний наступ Червоної Армії тривав, і ми ненадовго затримувалися на одному місці, постійно переїздили слідом за П'ятою армією. Саме в цей час ми з Ярославом побралися.

Після весілля ми виїхали до Іркутська, де Ярослав деякий час заступав начальника політвідділу П'ятої армії. Це був найвищий вияв довір'я, бо П'ята армія забезпечувала спокій усього Сибіру. Гашек одразу налагодив там зв'язок з Центральним чехословацьким бюро агітації та пропаганди при ЦК РКП(б), яке очолював Ярослав Салат. Бюро повідомило про ситуацію в Чехословаччині, про розкол соціал-демократичної партії, в якій почала оформлятися марксистська фракція. Бюро передбачало поглиблення розколу і тому почало агітувати комуністів-чехів повернутись з Радянської Росії до Чехословаччини, на допомогу марксистам.

Але повідомлення про те, що він мусить підготуватись до виїзду в Чехословаччину, засмутило Гашека. Він відмовляється їхати. Центральне бюро в письмовій формі вимагає його згоди на виїзд і просить політичний відділ П'ятої армії звільнити Гашека від роботи в Червоній Армії.

Тоді Ярослав пише Салатові про свою згоду виїхати на батьківщину. З відомостей, одержаних Центральним бюро, Ярослав довідався, що соціал-демократична фракція має намір заснувати Комуністичну партію. В бюро працювали ті, кого він добре знав і поважав: Шмераль, Ольбрахт, Запотоцький.

26 жовтня 1920 року ми вирушили до Москви. Гашек був засмучений, обіцяв моїй матері, що проводжала нас, повернутись через рік. В Мо-

скву ми приїхали 17 листопада й оселилися в готелі. Ярослав пішов по документи. Йому видали паспорти на ім'я Ярослава Штайдла і Олександрі Штайдлової. Згідно з документами Гашек воював у лавах австро-угорської армії, побував у полоні і тепер повертається на батьківщину разом з своєю дружиною-росіяночку. Ярослав приніс з собою гроші, пакунок з книгами для майбутньої роботи і сказав, що працюватиме в Кладно, де живе багато робітників.

26 листопада ми залишили Москву, через Нарву добулися до Ревеля, а звідти на пароплаві «Кіпр» відпливли від берегів Радянської Росії.

Зійшли ми в Штеттіні і купили залізничні квитки на вечірній поїзд до чеського міста Пардубіце. Там нас цілий тиждень тримали в карантині в довгих дерев'яних бараках, що охоронялись солдатами. Випустили нас вранці 19 грудня, а опівдні ми приїхали до Праги.

Ярослав уже довідався про поразку грудневого страйку. Ця звістка страшенно засмутила його. Все ж рідні краєвиди повернули йому веселий настрій. Коли на обрії з'явилася Прага, він почав натхненно оспівувати красу рідного міста, голосно говорив по-російськи, нікого не помічаючи, а очі в нього виблискували від захоплення.

З вокзалу ми поїхали до кав'ярні «Уніон». Ярослав крадькома роздивлявся довкола. Офіціант, підійшовши ближче, перелякано роззявив рота. Вдвох вони про щось пошепотілися, і офіціант повів нас до маленької кімнатки. Тільки тут він привітався з Ярославом, потім приніс для нього пиво, а мені чай. Ярослав пояснив, що офіціант його давній знайомий. Скоро почали приходити Ярославові друзі, обіймали його, тиснули руки, за-

мовляли нові пляшки пива. В кімнаті лунав сміх.

Пізно ввечері люди почали розходитися по домівках, прощаючись, запрошували нас до себе в гості. Я дізналась, що тільки сьогодні Ярослав заплатив нарешті офіціантові за пляшку пива, випиту ще до війни. Офіціант замовив фіакр, і ми поїхали вулицями нічної Праги до готелю «Нептун». В готелі ми записалися до книги мешканців як Ярослав Гашек із дружиною Олександрою.

Наступного ранку Ярослав довго спав і почав одягатися лише опівдні. Потім поцілував мене і пообіцяв скоро повернутися. Але додому прийшов тільки через три години, дуже роздратований.

— Все пропало, Шуру. Пізно ми приїхали. Багатьох з тих, до кого я мав звернутися, заарештовано. А ті, що залишилися на волі, твердять, ніби нічого не знають. Мовляв, їм відомий журналіст Гашек, що писав колись веселі штучки, а якогось там «товариша Гашека» вони не знають.

Я втішала його, як могла.

Ми довго сиділи в номері готелю і розмовляли про сумне майбутнє. Песимістичний настрій не залишав Ярослава.

— В Росії я працював журналістом, а тут не маю змоги. Я сподівався, що після перемоги революції матиму доволі часу для літературної роботи. А виходить, то були марні надії.

Ярослав вирішив обійти знайомих в редакціях газет.

Наступного дня до нас навідався брат Ярослава Богуслав. Він хотів дати нам грошей, але Ярослав їх не взяв.

— Спробую сам прогледувати Шуру і себе.

В готелі «Нептун» ми жили до середини січня 1921 року. Ярослав знову широко заприятелював з Франтою Зауером, у якого перед тим

померла дружина. Квартира Зауера була надто велика для нього і його двох дочок. І він запропонував нам перейти до нього.

Обидва вони ніколи не могли всидіти вдома, постійно шукали роботи, вчашали до редакції «Чеського слова». Дочки Франти навчали мене чеської мови. Ярослав написав віршики, котрі можна було легко запам'ятати. З них я вивчила окремі чеські слова.

Першу половину 1921 року нам жилося вельми важко. Газети цькували Ярослава. Неодноразово до нас заходили поліцаї, цікавились, на які кошти ми живемо, де і як заробляємо гроші.

Ярослав мріяв про те, щоб стати письменником. Якось він сказав мені:

— Два роки роботи в більшовицьких газетах важать для мене більше від усього, написаного мною перед війною.

Він знав, в якому саме літературному жанрі може працювати найбільш вдало, реально оцінював власні можливості і весь час шукав сюжет. І нарешті, наприкінці лютого знайшов його. Удвох із Зауером вони прийшли додому в чудовому настрої, усміхались, обіймались. Ярослав сказав, що писатиме про солдата Швейка.

Я не знала, що про Швейка Ярослав писав ще до і під час війни, він тільки зараз розповів про це і заявив, що тепер напише справжній літературний твір.

Наступного дня Ярослав почав писати. Писав він дуже швидко; коли ж починала боліти рука, то диктував Зауерові. Вони працювали цілу ніч.

В березні 1921 року вийшов друком перший випуск «Пригод бравого вояки Швейка в світовій війні». Гашек із Зауером друкували книгу своїм коштом і самі розповсюджували її, щоб зібрати гроші для друкування другого випуску. Але розходилася книжка погано. Не знаю, де вони брали гроші на видання обох випусків. «Швейк» ніяк не завойовував читачів. Ярослав знову почав втрачати віру в свої літературні здібності. Та через якийсь час його справи пішли на краще. З четвертого випуску «Швейка» вже розкуповують. Видавець Синек складає угоду на видання «Швейка» і зобов'язується виплатити борги за перші випуски. Саме в цей час ми переїхали до Ліпниці.

Незабаром Іван Ольбрахт написав статтю про «Швейка» в газеті «Руде право». Стаття Ольбрахта допомогла Гашекові. Він повірив у

свої сили й вирішив дописати книгу.

А тим часом стан його здоров'я погіршувався. У нього опухали ноги, збільшувалась вага. Писати ставало все важче. Лікар Новак подавав Ярославу всіляку допомогу. Але ніхто не міг примусити його пити ліки. Мов хлопчик, він виливав їх геть за вікно, поливав ліками квіти, відмовлявся пити молоко. Щоб легше було працювати, Ярослав взяв за писаря пана Штепанека.

Залишаючись на самоті, Ярослав робив нотатки на невеличких клаптиках паперу. Тільки зрідка він правив рукописи і диктував все наново.

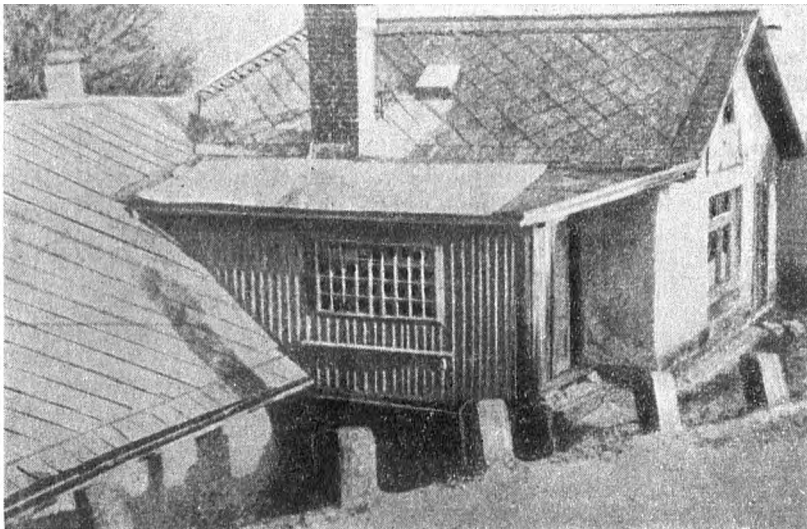
Заснування Комуністичної партії Чехословаччини духовно наснажило Ярослава. Він зв'язався з товаришами, які очолювали партійні організації в Ліпниці, ходив на збори розповідати про російську революцію. Гашек виступав в Округлиці, Гумпольці та Гавлічковому Броді. Про свою роботу в Червоній Армії він розповідав цілком об'єктивно, без будь-яких прикрас.

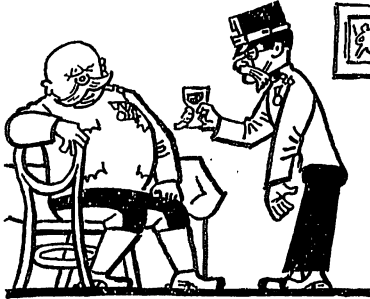
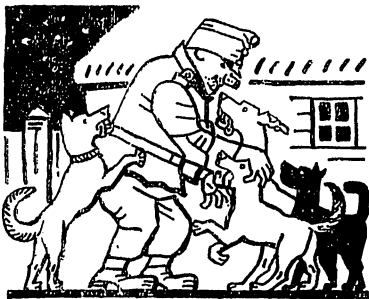
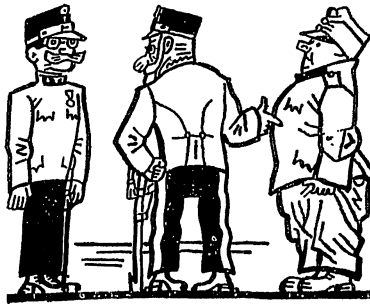
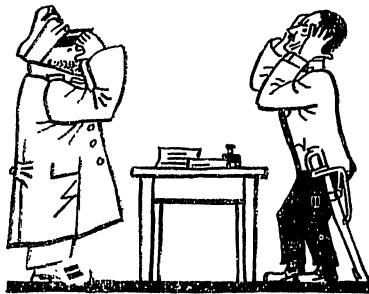
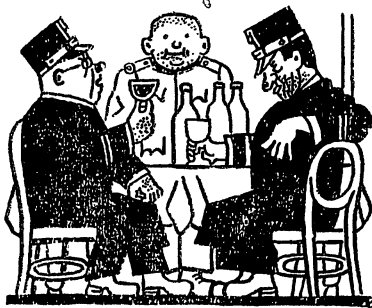
В неділю робота над «Швейком» припинялась. Пан Штепанек відпочивав. Ярослав теж радів з можливості відпочити. Він ішов на село, купував цукерки, збирав коло себе дітей і розповідав вигадані ним самим смішні казки.

Добрими його друзями залишались Зауер і художник Панушка. До нас завітав і Лонген з дружиною Ксенею. Лонген інсценував кілька випусків «Швейка», поставив їх з великим успіхом на своїй «Революційній сцені». Він прохав Ярослава написати п'єсу.

Ярослав розпочав роботу над відомою п'єсою «Міністр і його дитя». П'єса його так захопила, що він припинив на цей час роботу над «Швейком». Цензура, проте, заборонила її.

Будинок Гашеків у Ліпниці.

Бравий воєнка Швейк. Малюнки Йозефа Лади.

1922 рік почався для Ярослава добре. Завдяки Ольбрахтові він повірив у свою роботу, заснування Комуністичної партії піднесло його дух. Він і далі працював над «Швейком», який здобував все більше прихильників, друкував фейлетони в газеті «Руде право».

Він весь жив «Швейком». Про себе говорив, як про Швейка, все, що робив, порівнював з тим, що зробив би в даний момент Швейк. Ярослав розпланував час дії твору аж до кінця світо-

вої війни. Та стан його здоров'я погіршувався. Ярослава лікували два лікарі: доктор Новак з Ліпниці і доктор Ванечек з Гавлічкового Броду. Їм було нелегко. Гашек уперто відмовлявся приймати ліки. Обидва вони просто не знали, що робити, казали Ярославу, що він не допише «Швейка», коли не лікуватиметься. Ярослав не вірив таким прогнозам і відповідав, що помре тільки після смерті Швейка, а Швейк житиме вічно.

Він продовжував диктува-

ти «Швейка». Інколи цілі абзаци диктував по-російськи. Потім передиктовував все спочатку чеською мовою.

Влітку ми захоплювалися прогулянками. Лісничий Бем позичав нам карету, і коли ми завидна не встигали повернутись до Ліпниці, то зупинялись на ночівлю де завгодно, якось ночували навіть в скирті. Ярослав порівнював красу рідної й російської природи.

Восени закінчився ремонт нашого будиночка. Ярослав уже був дуже хворий, лише зрідка виходив з дому. Хвороба надломилася його, годинами він мовчав, лише інколи проказував:

— Швейк страждає.

Через приступи хвороби Ярослав часто не міг диктувати. Потім знову наступало полегшення, думки пливли потоком, а рука Штепанека літала по паперу. Ярослав диктує і диктує, варить надзвичайно міцну каву, п'є її цілими літрами.

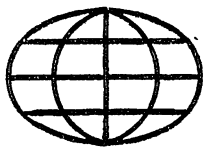
На Новий рік настала криза. Лікарі безпорадні, а Ярослав відмовляється приймати ліки, втрачає всяке бажання жити. Він плаче, що не зможе дописати «Швейка» і залишить мене самотньою. 3 січня 1923 року о 4 годині ранку Ярослав забажав узяти в руки папір і ручку. Він вже цілий рік не тримав ручки в руках, а тепер почав писати заповіт.

Дописавши заповіт, він повернувся обличчям до стіни:

— Швейк помирає в муках.

Потім він заснув і вже більше не прокинувся. Лікарі констатували смерть, що настала від паралічу серця.

Скорочений переклад
з чеської

ДРУЗІ

В СОЛДАТСЬКИХ

ШИНЕЛЯХ

Радянські солдати працювали без відпочинку, перетинаючи шлях нищівній стихії.

Це сталося на півдні Німецької Демократичної Республіки. Над великим районом почалася страшна злива. З гір Тюрінгського лісу вниз у долину ринула нестримний потік. Переповнилася Ельба і особливо її притока — річка Ельстер. Її води вийшли з берегів і широко розлилися навкруги. Вони знесли старі захисні споруди, під загрозою затоплення став великий і густонаселений район навколо Гери і саме місто з його майже сотисячним населенням, з багатьма великими і важливими підприємствами.

Ось уже вода залила місто, вулиці Гери перетворилися на бурхливі річки, затопило підвальні приміщення.

І тоді на боротьбу із стихією за врятування Гери включилися підрозділи радянських військ, які перебувають на території Німецької Демократичної Республіки. Одні з них кинулися на створення захисного пояса, що перетнув би воду дальший шлях, інші рятували людей і майно.

Бій із стихією був нелегкий.

але радянські солдати і офіцери виявили в ньому таку сміливість і самовідданість, таку самопожертву, що про них довго ще пам'ятатимуть жителі затоплених районів. Радянські бійці не знали відпочинку, вони, не вагаючись, кидалися у воду, рятуючи людей від небезпеки.

І коли стихію було переможено і врятована Гера знову зажила своїм нормальним трудовим життям, вдячність населення була безмежною. Багато з радянських солдатів і офіцерів були нагороджені орденами і медалями Німецької Демократичної Республіки. Але найбільшою і найціннішою нагородою були зростаючі симпатії до радянських людей.

Напевне, не випадково саме в окрузі Гера тепер існує одна з наймасовіших і найактивніших організацій Товариства німецько-радянської дружби. 125 тисяч жителів округи — з 735 тисяч усього населення — є нині членами Товариства.

Радянські воїни рятують жителів Гери під час повені.

З УСІХ ШИРОТ

ЗА РАДЯНСЬКИМ ПРОЕКТОМ. Уряд Республіки Конго (Браззавіль) схвалив розроблений радянськими фахівцями проект обводнення великого району Кукуйя. За цим проектом буде збудовано на річці Мпама греблю і гідроелектростанцію. Нова споруда дасть можливість освоїти майже зовсім неродючі великі земельні масиви й забезпечити електроенергією чималу територію республіки.

ІНДІЙСЬКА НАФТА. На карті Індії з'явився ще один нафтоносний район, в Навагамі в штаті Гуджарат. За участю радянських фахівців тут введено в дію перші дві потужні свердловини, які вже дають щодня по 50—60 тонн нафти. Добута нафта надходить для переробки на новий завод в Койялі, також збудований за участю радянських фахівців.

НОВІ ЗЕМЛІ. Гори і сопки займають майже три чверті всієї території Кореїської Народно-Демократичної Республіки, орних земель тут зовсім мало. Але останнім часом в республіці успішно відвойовують їх у моря, перетворюючи солончаки і болота на орні масиви. Протягом трьох останніх років уже осушено майже 150 тисяч гектарів. А до 1970 року заплановано освоїти ще 100 тисяч гектарів. На місці неродючих солончаків скоро зазеленіють рисові поля.

ПОЛЬСЬКІ ФАХІВЦІ. Понад 300 польських інженерів, техніків та 80 лікарів працюють нині в молодих незалежних державах Азії й Африки. Польські викладачі читають лекції в університетах Нігерії, Алжирі і Гвінеї. Архітектори з Польщі беруть участь у реконструкції міст в Тунісі, Лівії та Іраку. А в самій Польщі, у вищих навчальних закладах, навчаються півтори тисячі студентів з країн Азії, Африки і Латинської Америки.

Д'єрдь К о д а р (Угорщина). «Буяння життя». Настінний розпис.

ЗА 183 ДНІ НАВКОЛО СВІТУ

ГЕНРІК КУРТА,
польський журналіст

Думка влаштувати в Монреалі, найбільшому місті Канади, все-світню виставку під девізом, взятим з книги Сент-Екзюпері «Земля людей», виникла в 1963 році. Після затвердження її загальної концепції й планів Міжнародним бюро виставок, що міститься в Парижі, одразу ж взялися до роботи. Протягом двох років було розширено острів Святої Елени й наміто новий штучний острів серед мутних вод ріки Святого Лаврентія. Закінчивши підготовчі роботи, що коштували 500 мільйонів канадських доларів, учасники виставки — 62 країни та 18 приватних фірм і трестів (як, наприклад, канадський паперовий трест чи американський сталевий, або ж відомий фотографічний концерн «Кодак»), розпочали спорудження своїх павільйонів.

«Експо-67» вражала уяву «міцними ударами». Більшість відвідувачів виставки, як неважко здогадатися, становили жителі американського континенту; то люди,

які до моменту придбання вхідного квитка за два з половиною долари не мали сумніву, що наймогутнішою і найбільшою державою світу є, звичайно, Сполучені Штати Америки. І раптом виявляється, що на кількох гектарах виставки США просто «одні серед багатьох». Що за кілька століть до того, як заповзятливі ковбої приступили до підкорення Дикого Заходу, в Італії жив «якийсь» Леонардо да Вінчі, що кіно винайшли французи і то не в Голлівуді, а в «якомусь там» Ліоні; що швейцарці мають у своєму павільйоні атомний годинник — найточніший у світі (він пока-

зує час з точністю до одної мільйонної долі секунди на добу); що «захист свободи» у В'єтнамі не є справою, якою можна похизуватися на Експо.

Одним з найголовніших павільйонів на всесвітній виставці «Експо-67» був павільйон Радянського Союзу, який щодня відвідувало в середньому близько 25 тисяч чоловік. В той час, коли американський — лише 15 тисяч. Можна назвати дві причини величезного інтересу до експозиції найбільшої країни світу: перша з них попросту та, що радянський павільйон як зовні, так і зсередини винятково цікавий — великий (його площа понад 19.000 кв. м) і zarazом сповнений легкості, що її надають конструкції з сталі,

Символічний герб Країни Рад перед павільйonom.

Загальний вигляд «Експо-67»
— в глибині панорама цент-
ральної частини Монреалі.

алюмінію й скла. У його тридця-
ти розділах налічувалося десять
тисяч експонатів. Про розміри па-
вільйону, збудованого за проек-
том, розробленим групою радян-
ських архітекторів на чолі з інже-
нером Россохініним, свідчить хоча б
той факт, що на його вигнутому
в небо даху можна було б влаш-
тувати гараж на тисячу автомобі-
лів.

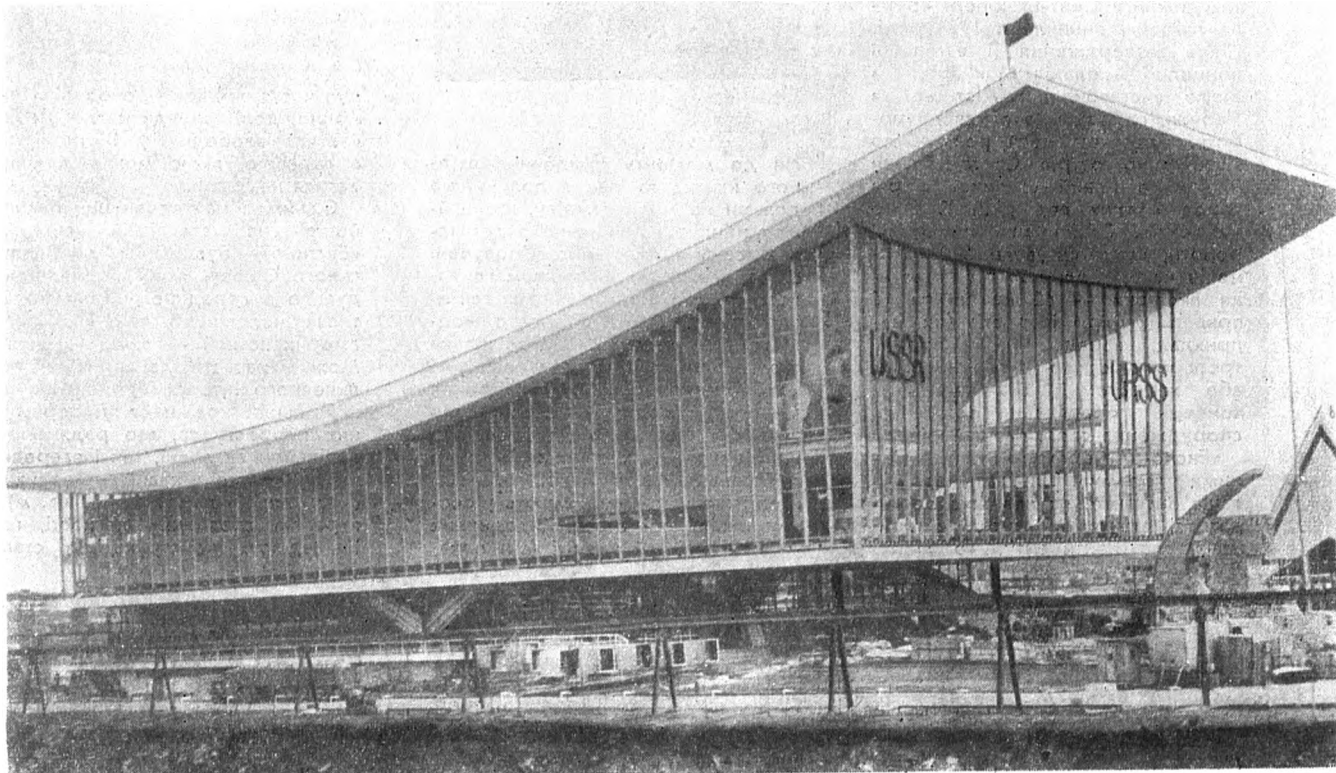
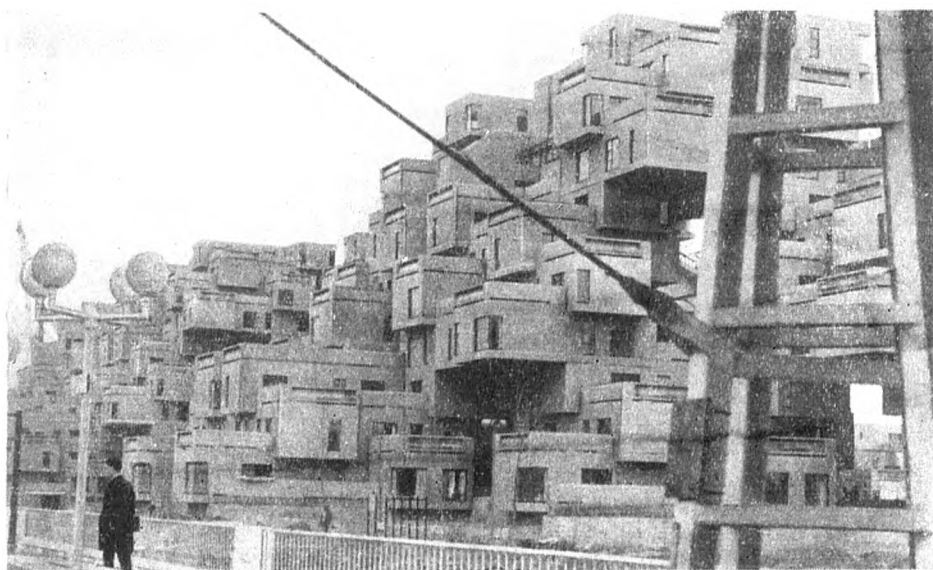
Друга причина надзвичайного,
але цілком вмотивованого успіху
радянського павільйону на Експо
носить трохи інший характер. Ко-
ли частина відвідувачів поспішає
до блискучої брили, що стоїть на
острові Нотр-Дам, аби «відміти-

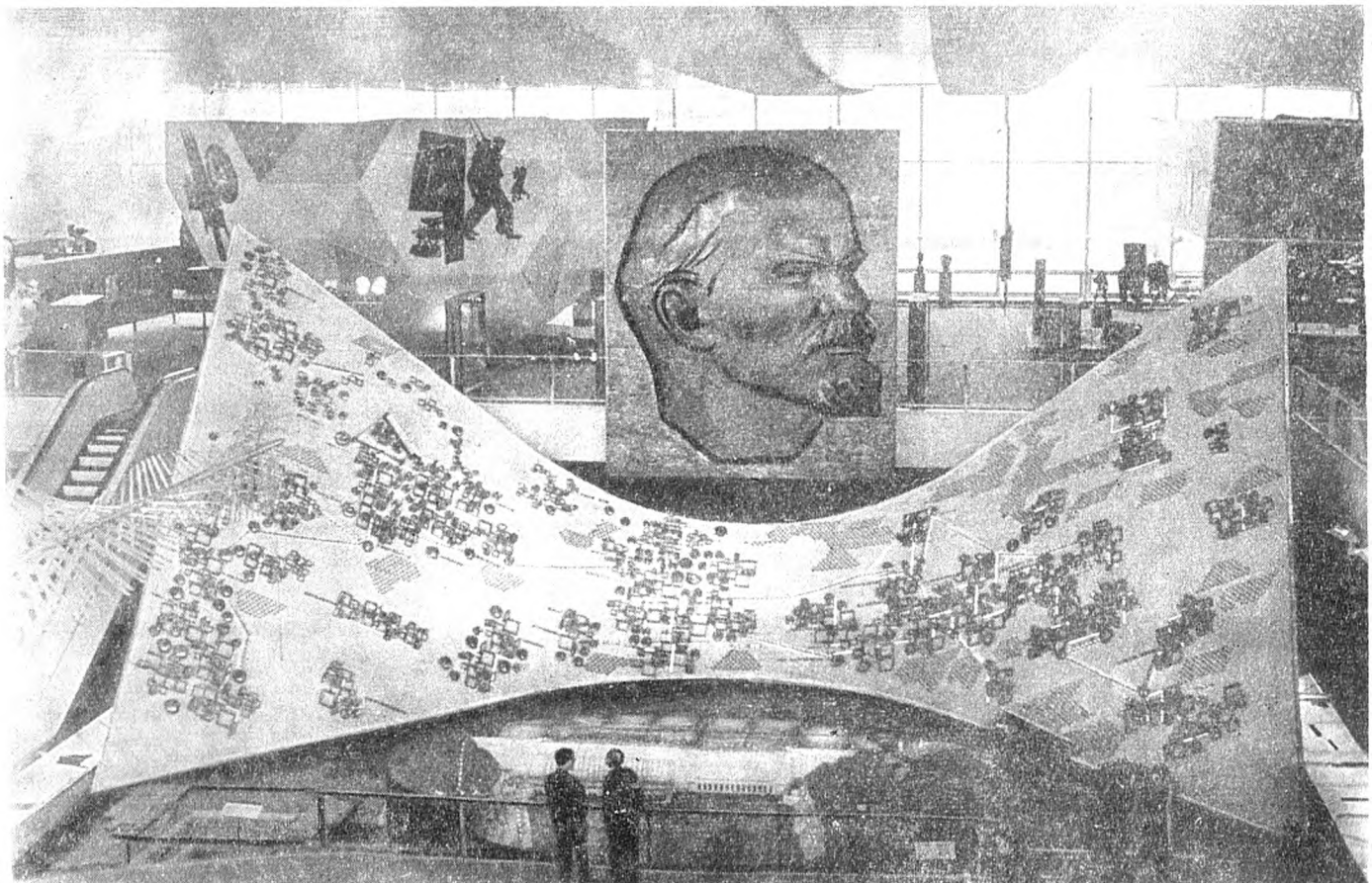
Павільйон СРСР.

ти» в своєму списку Радянський
Союз, як перед тим «відмітили»
Австралію чи Бірму, то більшість
гостей виставки трактують той
візит як перше знайомство з ін-
шим, доти незваним світом.
Участь СРСР в Експо припадає на
50-ліття Жовтневої революції, тож
нема нічого дивного, що відвіду-
вачі цікавилися доробком країни,
яка не тільки побудувала новий
лад, але й значно змінила вигляд
й історію нашої земної кулі.

Генеральний комісар радянсько-
го павільйону тов. Черв'яков вда-
ло визначив його провідну думку,
кажучи, що загальна тематика
експозиції повністю відповідає де-
візові всесвітньої виставки, одно-

Житловий блок майбутнього
— один з експонатів
виставки.

Макет-гігант, що показує розвиток електрифікації в Радянському Союзі.

часно допомагаючи гостям усвідомити головні прикмети радянського ладу і його ідеологічні особливості, принципово відмінні від капіталістичних.

Ця експозиція, що підкреслює соціалістичний характер радянської держави, підпорядкована ідеї «Все для блага людини, все в ім'я людини». «Відвідувачі наочно побачать, як формується ество радянської людини», — сказав тов. Черв'яков.

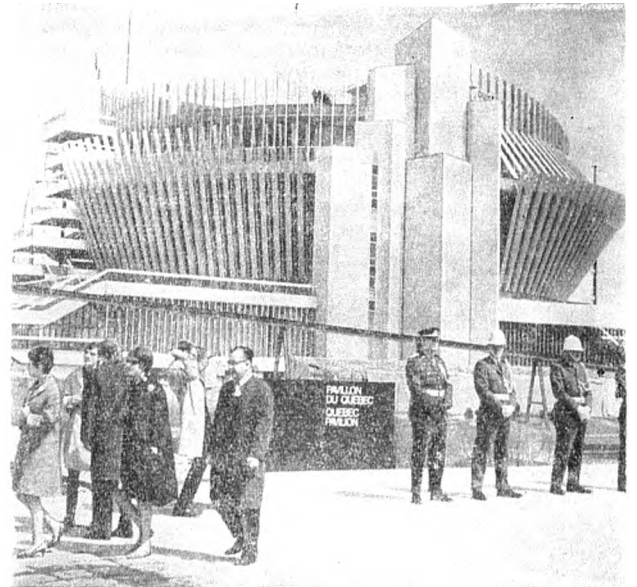
Соціалістичний табір репрезентували на «Експо-67» також Чехословаччина, Югославія та Куба. Скромний за розмірами кубинський павільйон викликав велику симпатію у відвідувачів. Незважаючи на заборону з боку американських властей, а також побоювання стати жертвою бомби реакційних кубинських емігрантів (одну таку бомбу було виявлено вже на початку квітня), велика кількість молодих американців відвідала кубинську експозицію, демонструючи в такий спосіб свою зневагу до політики офіційних кіл. Інша форма протесту проти політики Джонсона є купівля сигар і рому в кубинських крамничках. Адже у відповідності з економічною блокадою Куби жоден житель Сполучених Штатів не має права, під загрозою кари, купувати будь-які товари, випущені в молодій республіці.

Не менше симпатій і інтересу привертав до себе й чехословаць-

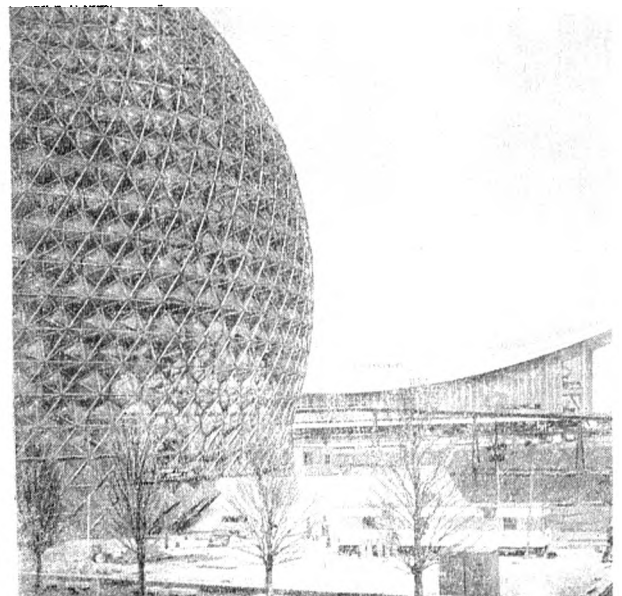
кий павільйон. У тому нема нічого дивного, бо Чехословаччина вже оддавна вважається серйозним конкурентом на виставках — її павільйон і експонати на Брюссельській Міжнародній виставці 1958 року здобули понад 150 медалей (в тому числі й золоту медаль за експозицію в цілому, а також за ефектне видовище «Латерна Магіка»). Та слава знайшла своє чергове підтвердження в Монреалі, де павільйон наших південних сусідів безсумнівно став одною з окрас «Експо-67». Але в чому ж полягав незаперечний успіх Чехословаччини в Монреалі? Перш за все в тому, що вона зуміла в оригінальний спосіб показати, як має жити сучасна людина, для котрої умовою й метою діяльності повинна бути мирна праця, не позбавлена, попри всю свою буденність, моментів піднесення.

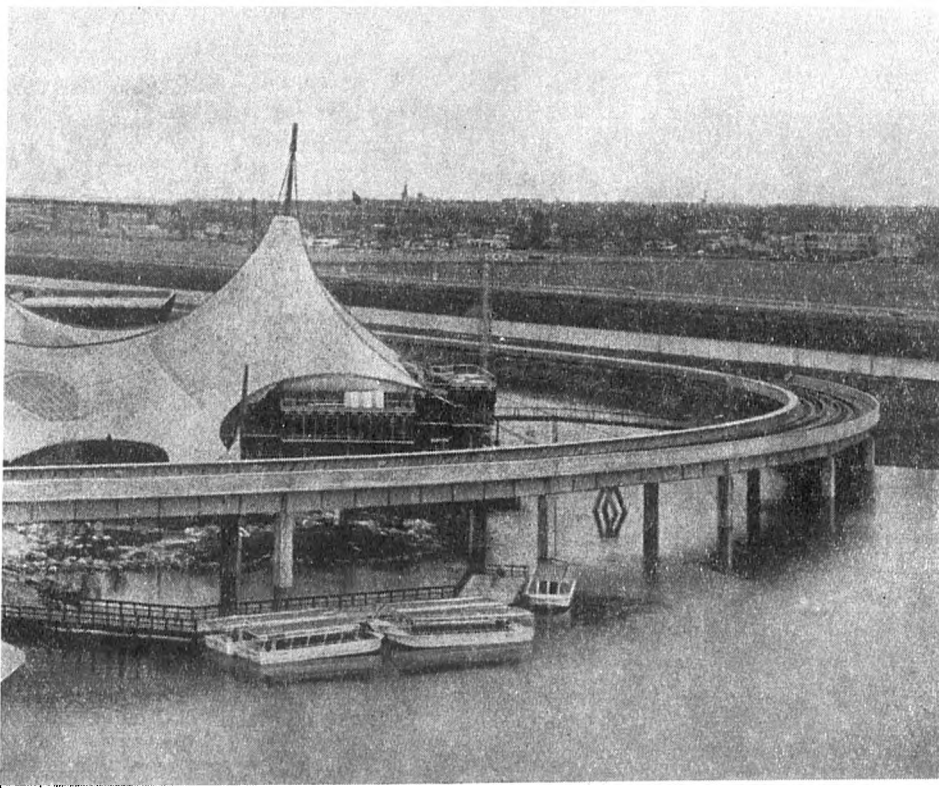
«Експо-67» показувала не лише досягнення наукової та технічної думки людини у другій половині нашого століття. «Експо-67» стала також місцем політичних сутичок — єдиним у своєму роді оглядом сучасних ідеологій, філософських і суспільних шкіл. Суперництво те мало, однак, найчастіше прихований характер. Тут не було одвертої, нерозбірливої у засобах і методах пропагандистської боротьби, до якої звикли за

Два гіганти «Експо-67» — на першому плані куля «made in USA», в глибині — радянський павільйон.

Павільйон «Франції».

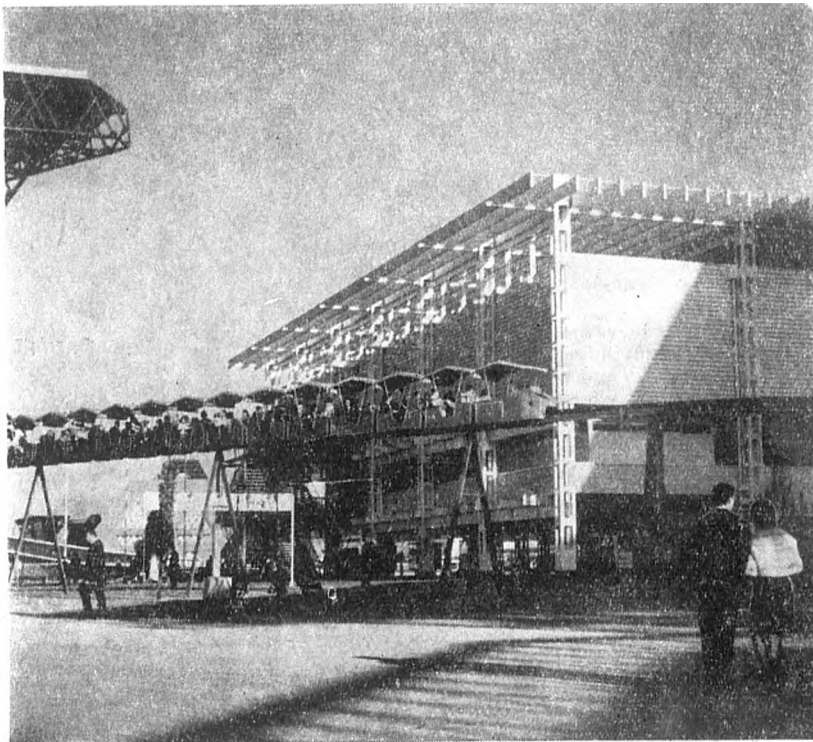

Фрагмент павільйону ФРН.

роки холодної війни. Ідеологічні докази були представлені тут шляхом речової аргументації (разючий виняток становив лише павільйон ФРН) — експонатами, фотознімками, звуком і словом, вимовленим з почуттям міри людьми — фахівцями своєї справи і одночасно пропагандистами в найкращому розумінні цього слова. Коли, наприклад, пересічний відвідувач виставки залишав па-

вільйон Радянського Союзу, де йому було показано досягнення країни за минуле півстоліття, то він починав розуміти значення слів Леніна «Комунізм — це радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Розумів, що за

Найпопулярнішим засобом пересування на «Експо-67» була монорейнова дорога. Ми бачимо її на фото на тлі павільйону скандинавських країн.

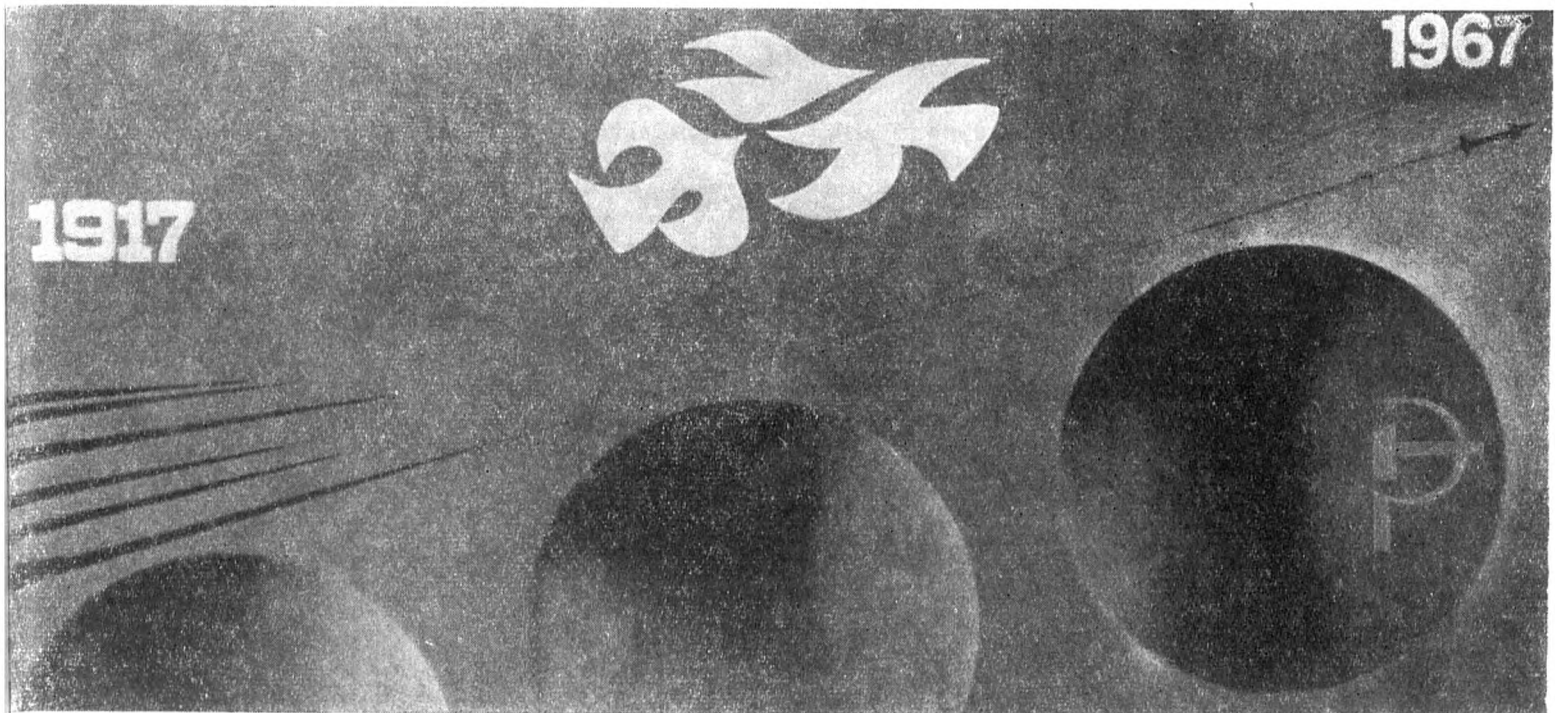

тими словами — не лише великі електростанції (теплові, гідро- та атомні), але й загальний добробок краю, який ще піввіку тому був відомий лише своїми просторами та відсталістю.

Федеративна Республіка Німеччини була єдиним учасником Експо, котрий витратив значну суму на рекламу свого павільйону. Всі головні магістралі Монреалю, що вели до Експо, були обліплені плакатами з силуетом павільйону. Ця реклама коштувала ФРН кілька десятків тисяч доларів. Про павільйон тут досить багато говорили, особливо після того, як міжнародна преса підкреслила схожість контурів даху павільйону з картою третього району. Ті, хто сумнівався в цьому, могли переконатися, що така подібність не була принаймні випадковою — в павільйоні щедро роздавали брошури з картою «великої Німеччини», де НДР іменується на реваншистському жаргоні «радянською зоною окупації», а польські західні й північні землі — «німецькою східною територією (тепер перебуває під чужим управлінням)». Метою ФРН було показати Західну Німеччину як державу, що має право претендувати на провідну роль в Європі. При нагоді організатори експозиції намагалися переконати світ, що все те, що говорили й говорять про німецький імперіалізм, позбавлене будь-якого ґрунту.

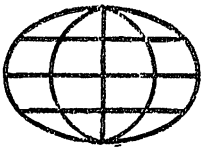
Вершиною боннського нахабства стали плакати з таким викладом гітлерівського періоду правління. На естампах виднілися такі написи: «Рік 1933 — Гітлер прийшов до влади», «Рік 1939 — вибух другої світової війни...», «Зруйнування значної частини Європи й знищення 6 мільйонів європейських євреїв», «Рік 1944 — невдалий замах Штауфенберга на Гітлера, поразка німецького руху опору», «8 травня — беззастережна капітуляція».

Поряд з павільйонами різних країн та приватних фірм на території виставки було споруджено також ряд тематичних павільйонів. Організатори Міжнародної виставки «Експо-67» прагнули перш за все показати відвідувачам, чого людина досягла за час свого існування та перед якими проблемами вона стоїть сьогодні. Підкреслено значення миру і загрози війни, значення регулювання приросту населення, що дало б можливість всім мати дах над головою й хліб. Проблема та не видається незначною або ж несвоечасною, особливо коли зважити, що за 183 дні функціонування «Експо-67» (від 28 квітня до 27 жовтня ц. р.), кількість населення земної кулі зросла, як то докладно обчислили статистики ООН, — на 34 600 000 чоловік.

Плакат Д. Димитрова (Болгарія).

★ ЛЮДИНА І СВІТ ★

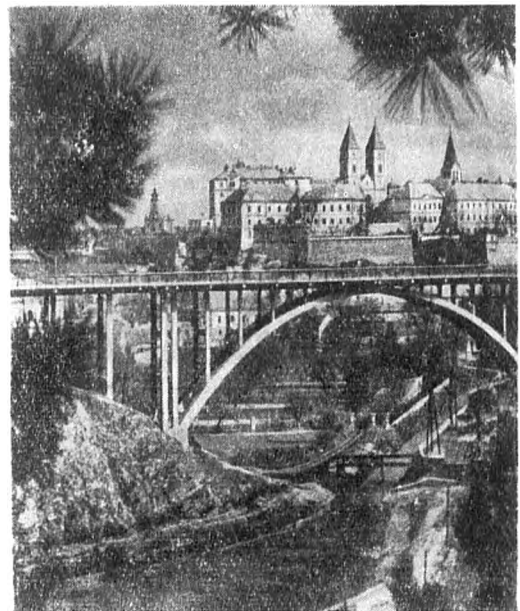
„ЗОЛОТИЙ ВІНОК“

Влітку цього року в угорському місті Веспремі загорівся великий будинок, де містилися різні обласні установи. Вісьмом угорським пожежникам, які опинилися на даху будинку, шлях назад був повністю відрізаний вогнем. І тоді на допомогу прибув рятувальний загін Південної групи радянських військ, очолюваний офіцером Колонтаєм.

Першим на дах дістався сержант Алєєв. За ним кинулися солдати Стояненко, Гончаров, Федоровцев та ще кілька радянських воїнів. Ризикуючи власним життям, вони врятували тих вісьмох угорців. А інші солдати й офіцери загону гасили тим часом пожежу, приборкували вогонь, захищали від нього сусідні будинки.

У радянську військову частину, до якої належав рятувальний загін, прибув представник Веспремського обласного комітету Угорської соціалістичної робітничої партії. Він привіз листа, в якому перший секретар обкому Янош Пап висловлював подяку сміливим радянським воїнам. «Трудящі соціалістичної Угорщини, — писалося в листі, — пишуться тим, що мають таких друзів, як радянські люди...»

Радянські солдати і офіцери, що відзначилися при гасінні пожежі, були нагороджені золотою медаллю Веспремської області. А місцеве відділення Товариства угорсько-радянської дружби нагородило всіх воїнів загону почесними грамотами і вищою нагородою Товариства — знаком «Золотий вінок».

Угорське місто Веспрем.

★ ЛЮДИНА І СВІТ ★

«Радянські люди рішуче підтримують в'єтнамський народ, який веде героїчну боротьбу проти злочинної агресії американського імперіалізму. Вони твердо вірять, що справедлива справа в'єтнамського народу переможе».

(З Тез Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»).

Мал. А. Левича

ЛАМ ДОНГ
(Південний В'єтнам)

ПЕРШІ КРОКИ

Незабаром після того, як в рідній місцевості дядька Там Хоаня було створено збройні сили, він одержав запрошення від голови місцевої військової ради.

— Ти трохи знаєшся на зброї, — сказав голова. — Відкривай-но ремонтну майстерню.

— Та що ви! Єдине, що я вмію, це набивати патрони. Ніколи в житті я не лагодив зброї.

Потираючи підборіддя, голова військової ради промовив, як завжди розтягуючи слова:

— Так. Але наше першорядне завдання зараз — лагодити зброю. Всю зброю, яка у нас є, ми захопили в американців та їхніх наймитів. Це наші єдині постачальники, і ми ще не можемо дозволити собі розкіш викинути автомат тільки тому, що він перестав стріляти. До того ж ти добре знаєш, що я теж досі вмів тільки цукор рафінувати, а не планувати битви. Та як бачиш...

Дядько Там Хоань засміявся і замахав руками:

— Гаразд, гаразд, — погодився він. — Якщо революція довіряє мені, я згоден.

— Ну от і добре. А якщо твоїй дочці пощастить утекти від отих бандитів, приводи її до нас — буде нашою сестрою-кухаркою.

Дядько Там Хоань спохмурнів, згадавши про свою дочку, яка потрапила до рук дьємівських розбійників. Він хотів щось сказати, та до горла йому підкотив клубок. Співрозмовник поквапився перевести розмову на інше.

Напочатку в майстерні дядька Там Хоаня був тільки один робітник — він сам. Що ж до інструментів, то їх важко було знайти в джунглях, тому довгий час дядечко Там Хоань терпляче маніпулював найпростішим приладдям, яке приніс із собою, і в процесі праці вивчав свою нову справу. Часом його звалював напад малярії або хронічної астми. Провалюючи кілька днів у ліжку, він знову брався до роботи.

Партизани понаносили йому трофейних гвинтівок найрізноманітніших зразків та калібрів. Його торбина для інструментів, зроблена із слонової шкіри, була повна всілякого залізячка: гвинтиків та болтиків усіх розмірів, курків, затворів, стріляних гільз та іншого дріб'язку. Він навчився використовувати частини одного виду зброї для ремонту іншого. Бувало й таке, що пошкоджений автомат після «ремонту» перетворювався на звичайну гвинтівку, бо стріляв єдиним пострілом. Така гібридна зброя називалася «Там Хоань», — це була її «фабрична марка». Деякі партизани ніжно звали дядечка «наш інженер», інші величали «майстром ламайстром».

Відверто кажучи, не все клеїлося в його роботі. Одного разу партизани принесли йому трофейну рушницю, спеціально сконструйовану для застосування в боротьбі проти партизанів. В бою в'єтнамською кулею в ній вибило затвор. Ця, як йому спершу здалося, нехитра рушниця завдала багато клопоту. В своїй торбині із слонової шкіри він не міг знайти жодної потрібної деталі, щоб полагодити пошкоджений механізм.

Якби йому хоч маленький токарний верстат, добрі лещата і набір терпугів!

Якось голова військової ради завітав до нього. Віддавши йому гостинця — пачку тютюну та пакуночок солі, — він прямо спитав дядька Там Хоаня:

— Ти знаєш характер нашої збройної боротьби на даному етапі, так?

Дядько Там Хоань відповів не зразу. Скрутив цигарку й запалив. Потім тихо промовив:

— Я — учасник Опору.

Голова вів далі:

— Справа зараз полягає в тому, щоб озброїти не лише кілька груп бійців, а все населення, звичайно, поки що хоч найпростішою зброєю. Революція охопила увесь район. Людям потрібна зброя. Пізніше вони самі зможуть добувати її, тоді ти працюватимеш над іншими замовленнями. Але до того... Ти ж знаєш, що тільки коли на ворога посилються удари з усіх боків, ми зможемо захопити більше їхньої техніки та спорядження.

З цього дня «штат» дядька Там Хоаня збільшився на дві одиниці. Першого, коваля, — кремезного хлопця років двадцяти

п'яти, — звали Тхань. Другий, Конг, круглоголовий юнак років двадцяти, був учнем. Коли вони вперше прийшли до майстерні, старий уважно подивився на них і спитав:

— Ви брати чи що?

Тхань кивнув головою, Конг тільки посміхнувся. Так, вони були братами. Їхній батько під час війни працював у джунглях на збройовому заводі і після угод 1954 року перейшов на Північ. Їм переказували, що зараз він працює в Хайфонському порту.

Родини колишніх учасників Опору зазнавали від маріонеткової адміністрації всіляких переслідувань. Періодично їх викликали на допит та «прочищення мозку». На дверях їхніх будинків почепили позначені чорними хрестами дошки з іменами всіх мешканців — поліція мала приділяти їм особливу увагу.

Після того як батько пішов, Конг і Тханя виховувала мати. Виросли вони міцними та здоровими парубками. Однак це не радувало матір: вона передчувала щось недобре. І це недобре з'явилося одного дня у формі повістки, яка пропонувала обом братам завербуватися до маріонеткової армії. Того вечора, упевнившись, що дьємівські шпигуни не підслуховують під дверима, мати спитала їх:

— Що ж тепер робити, сини?

Скупий на слова Тхань відповів коротко:

— Ми, мамо, знаємо, що робити.

Балакучіший Конг засміявся:

— Кожен, хто відмовляється вступити до республіканської армії й боротися проти комуністичних загарбників, — сказав він, підморгуючи, — просто не усвідомлює, чим він завдячує президентові Нго Дінь Дьєму.

Мати полегшено зітхнула. Спокійна, впевнена поведінка синів говорила про те, що вони вже все обмірковували і знали, що їм робити. Проте вона додала:

— Робіть як хочете. Проте я б хотіла чесно дивитися вашому батькові у вічі в день возз'єднання¹.

Вони не могли принести з собою ніяких інструментів до майстерні дядька Там Хоаня. Принесли тільки свої руки та люту ненависть до американо-дьємівської кліки. Спершу їм доручили розчистити ділянку для вирощування касави. Потім вони випалювали вугілля з деревини та міркували, як і де роздобути матеріали та інструменти. Одного дня Конг сказав:

— Підемо додому та заберемо наш інструмент.

Тхань насупив брови.

— Це не так просто, — відповів він. — В окупованих ворогом зонах такий інструмент весь зареєстрований, і, взявши його без дозволу, ми накличемо репресії на односельців.

¹ Возз'єднання обох частин В'єтнаму передбачалося Женевськими угодами 1954 року.

Конг розсердився.

— Що ж, будемо обробляти залізо язиками? — сказав він ущипливо.

Дядько Там Хоань втрутився в дискусію:

— Не гарячіться. Все можна роздобути, якщо діяти рішуче. Давайте підірвемо пентардою залізничну колію, то й матимемо вдосталь криці. Ще й ковадло буде. А от молот важче дістати.

Конг ляснув себе по лобі:

— Того дня, — весело сказав він, — як зв'язковий вів нас сюди, я бачив біля залізничці будку, в якій ремонтники зберігають різні молоти і важелі. Ми могли б непомітно «позичити» котрийсь.

Питання про інструмент і матеріал таким чином на перший час було вирішено. Далі вони взялися виготовляти міхи. Корпус зробили з дерева, та коли дійшло до поршня, виникла проблема, чим його обтягти. У Конга зіпсувався настрій.

— Забагато труднощів, — зітхнув він. Дядько Там Хоань посміхнувся.

— Буде ще більше, синку. Це точнісінько так, як з твоїми особистими справами: в міру того, як ти ростеш, зростають і твої потреби. І доводиться думати, яким чином їх задовольнити. Однак найважче — це перші кроки. Як каже приказка: коли голова пролізла, хвіст пройде.

Сказавши це, він довгенько сидів мовчки, втупивши погляд у недороблені міхи. Тхань з Конгом пішли до лісу нарвати диких плодів, а старий зняв свою єдину сорочку, обгорнув нею дерев'яний поршень і втиснув у циліндр міхів. Скрушно похитав головою: мало, ще потрібна якась тканина. Раптом його погляд упав на полотняний гамак. Що, коли взяти і це? А коли його знову пошлють на фронт щось ремонтувати, як уже було одного разу? На чому він тоді спатиме в джунглях, чим укриється? Він дивився на гамакові шворки, колишні парашутні стропи, і думав про те, скільки зусиль доклала його дочка, поки дістала йому такий чудовий матеріал — міцний та легкий. Бідна Хай Но!

Він любив її до нестями, не тільки тому, що вона його єдина дитина — вона була живим портретом його покійної дружини, котру він ніжно кохав і поважав. Мати Хай Но. Безстрашна жінка, була зв'язковою. Коли колонізатори схопили її, вона відмовилася дати ворогові будь-які відомості і була закатована на смерть.

Хай Но не була зв'язковою, вона працювала революційним організатором на селі. Її заарештували під час демонстрації протесту проти масових убивств.

Дядько Там Хоань клацнув язиком — це означало, що він щось вирішив, — і сперся руками в коліна, поволі випростуючись.

Ледве він приладнав гамак до поршня і

запхав його в циліндр, як знадвору почулися кроки. Увійшов Тхань, поклав біля нього кілька лісових плодів і сів у кутку, не кажучи ні слова, сердитий, мов той ведмідь, якого покусали бджоли. За хвилину повернувся й Конг і так само мовчки сів у іншому кутку. Та такий зажурений, ну чисто тобі півень під дощем.

Дядько Там Хоань сердито стрельнув на них очима поверх окулярів.

— Побилися чи що? — спитав він нарешті.

— Він хотів кинути майстерню й податися до партизанів, — відрізав Тхань.

— Ну і що ж? — заперечив старий. — Ти вважаєш, за це треба давати ляпаса? Он у нього ще й досі на щоці червоніють всі твої п'ять пальців.

— Терпіти не можу, коли отак розкисають від труднощів.

Дядько Там Хоань засміявся. Тхань сердито буркнув:

— Якщо всі підуть до партизанів, хто ж тоді буде зброю виготовляти.

— Та годі тобі вже. Я ж визнав, що був неправий, — озвався до нього Конг із свого кутка, потому підійшов до міхів і почав пильно розглядати їх. Побачивши гамак дядька Там Хоаня в циліндрі, він скрикнув, радісно здивований:

— Який же я дурень, що не додумався до цього!

Вийняв гамак старого, віддав йому, схопив ножа і заходився відрізати стропи своєї власної підвісної койки, примовляючи:

— Я молодий, здоровий, висплюся й на землі, нічого з моїми боками не станеться.

Тепер, коли кузня була готова, тут завжди панувало веселе пожвавлення. Виготовлялися списи, наконечники для стріл, пружини для пасток тощо. Тепло від горна, крім того, дуже допомагало дядькові Там Хоаню, якого частенько трусила малярія. І лише тимчасове ковадло, зроблене з довгої рейки, було «німе», не озивалося тим веселим передзвonom, до якого брати-ковалі звикли у себе вдома.

Та ось за розпорядженням голови військової ради їм принесли і справжнє велике ковадло, і кілька десятків сталевих балок від зруйнованого моста, разом з листом до дядька Там Хоаня. «Постарайтеся поки що виготовити якомога більше сільськогосподарських знарядь, — говорилося в листі, — особливо мотик і мачете. На черзі — виробництво гранат і мін. Незабаром надішлемо ще людей та обладнання. П'ятьох пошлемо вчитися лагодити зброю і виготовляти найпростіші гвинтівки».

Тхань запитав здивовано:

— Чим пояснюється така увага до нас?

Дядько Там Хоань посміхнувся і відповів:

— Це добрий знак, хлопчику. Якщо нам

принесли лагодити багато гвинтівок, виходить, у революції великі успіхи. А ось зараз ми дістали розпорядження виготовляти сільськогосподарський реманент, це свідчить про те, що в нас уже чимала територія і наші лави зростають. Добре працюйте, хлопці, людям потрібна вся наша сила. А вибухівки я трохи зібрав з невибухлих американських авіабомб. Буде чим начинити перші міни та гранати.

Цілий день дядько Там Хоань наспівував улюблені мелодії та лагодив рушницю, а наступного дня на нього чекав особливо приємний сюрприз. Тільки зійшло сонце і ще навіть туман не встиг розвіятися, як прийшли селяни з гір, а на плечах у них було не що інше, як справжні лещата і невеличкий токарний верстат — розібраний, звичайно. Старий зрадів страшенно. Наказав Конгу приготувати для гостей чаю, але ті похитали головами:

— Нам не можна надовго залишати дім. Мавпи спустошать поля, і ми не матимемо чим годувати дітей і революцію.

З транспортними робітниками прибув кадровий працівник. Оглянувши верстат, дядько Там Хоань спитав його:

— Звідкіля ця машина?

— З ремонтної майстерні сільськогосподарського центру.

— Тут не вистачає станини, паса і держака.

— Це все, що нам пощастило дістати. Та й це було нелегко перенести під носом у поліцаїв та вартових. З нами пішли кілька робітників, і один з них загинув у сутичці.

Після вечері Конг зручно вмовстився біля дядька Там Хоаня, чекаючи, за звичкою, розповідей про рух Опору, але старий мовчав. Посидівши, Конг тяжко зітхнув і промовив:

— Повний мат!

— Що?

— Я кажу, раз за разом самі неприємності. Робили міхи — ламали голову, чим обтягнути тягу. А тепер маємо верстат, але немає ні станини, ні паса. Як же тут вироблятимеш гранати і міни! Он скоро роковини Серпневої революції¹. А чим ми відзначимо це свято?

Дядько Там Хоань нічого не відповів. «Цей хлопець Конг, — подумав він, — великий панікер». Тхань значно стійкіший, врівноваженіший, однак йому припав до серця Конг, який був ровесником його дочки. «Яке чудове майбутнє відкриється перед цією юнною після об'єднання країни», — думав він.

Навкруг панувала ніч. Конг спав, аж хрюпів, а дядько Там Хоань все думав, як зробити

деталі до машини. Потрібен дуже міцний матеріал для паса. В спогадах він перенісся в ті часи, коли ще юнаком працював на французькому арсеналі. В механічному цеху тих пасів було багато. От би зараз мати хоч одного.

Через кілька днів прийшли робітники. Були серед них і слюсарі, і ливарники, і теслярі. З такою кількістю спеціалістів вже можна організувати справжню майстерню! Серед слюсарів був парубок Ча, на прізвище «Гнучкий» — він мав довгу, мов у журавля, шию. Років йому було приблизно стільки ж, як і Тханю. Ча прямо запитав дядька Там Хоаня:

— Вам ще не набридло сидіти без станини й паса?

— Опору спробуємо змайструвати дерев'яну, а от з чого зробити пас — так і не подумалися.

— Можете не турбуватися, — сказав Ча.

— Ви принесли з собою?

— Ні, але горяни дали мені шматок слонової шкіри. Розріжемо її на довгі смуги і зшиємо пас.

Дядько Там Хоань зітхнув з полегкістю, а Тхань і Конг раділи, мов діти.

— Ходімо до річки, — звернувся Конг до брата, — наловимо риби. Товариші тількино з міста й ще, мабуть, не звикли до життя в джунглях.

Дядько Там Хоань з превеликим задоволенням слухав маленького радіоприймача, якого приніс із собою Гнучкий Ча. Після вечері всі збиралися навколо вогню і слухали «Голос В'єтнаму» із Ханоя.

— В такі хвилини я іноді зовсім забуваю, що річка Бенхай все ще розділяє нашу країну надвоє¹, — сказав якимось дядько Там Хоань.

Але Тхань знав, що Там Хоань просто хотів підкреслити, яку велику втіху дають йому ці передачі. Насправді ж поділ країни зараз більше ніж будь-коли завдавав болю старому.

Перші кроки, найважчі кроки, були позаду. Майстерня розросталася, і незабаром міною, зарядженою вибухівкою з американської авіабомби, було підірвано військовий американо-д'ємівський поїзд.

— Все більше в'єтконгів проникає з Півночі², — репетувало сайгонське радіо та преса. — Все більше військового спорядження одержують в'єтконги з Півночі...

Ці нісенітниці викликали тільки веселий сміх на збройовому заводі дядька Там Хоаня.

¹ Революція 1945 року, в результаті перемоги якої було проголошено Демократичну Республіку В'єтнам.

² Згідно з Женевськими угодами по цій річці встановлено так звану тимчасову демаркаційну лінію, що поділяє В'єтнам на дві частини.

² Тобто з ДРВ.

СУТИЧКА НА МОСТУ

За кілька сот метрів від повітового містечка Гобана колону демонстрантів — близько семисот чоловік — зупинили чотири військові грузовики. Прогуркотівши, вони стали поперек моста. Солдати в сталевих касках та плямистій уніформі посплигували з машин і встановили кулемети перед мостом та на звивистому березі річки. Броньовані автомашини — блискуча маса блакитної криці — стояли з невимкненими моторами, готові будь-якої миті врзатися в неозброєних демонстрантів. Двома хвилинами пізніше з містечка примчав джип на такій швидкості, що замалим не наскочив на солдатів, які стояли на варті біля машин. Офіцери й сержанти забігали, заметушилися, наказуючи солдатам зайняти бойові позиції. Всі виструнчилися, коли із джипа вийшов довготелесий капітан поліції у червоному кашкеті; він недбало козирнув і попрямував до моста. Супив брови та незадоволено хмикав, бо демонстрантів було мало, а повітове начальство в паніці надіслало рапорт, що озброєна армія в'єтконгів суне на місто, щоб захопити його. Взявши руки в боки і розставивши ноги, капітан заговорив до натовпу чітким холодним голосом:

— За наказом начальника провінції воєнний стан поширюється на весь повіт. Всілякі зборища та пересування забороняються. Даю вам три хвилини. Якщо ви не розійдетесь, ми застосуємо зброю. Зрозуміло? Тільки три хвилини.

Він задоволено слухав, як десь під мостом відлунює його голос, і відчував, що тієї рішучості, котра виразно звучить у ньому, його чітких наказів і справді англійської флегматичності — всього цього досить, щоб навести смертельний жак на цей сільський набрід.

Демонстранти, вдягнуті у чорне, з білими траурними пов'язками, зупинилися на протилежному боці моста; задні перейшли на пішохідні доріжки, щоб краще бачити, що відбувається попереду, або просто обмахувалися плетеними з пальмового листя брилями. Натовп натискав, і ті, що були попере-

ду, особливо жінки, мусили просунутися трохи вперед.

— Дивіться, тут капітан Тонг, — переказували вони заднім. Кілька жінок з дітьми на руках злякано озирнулися, шукаючи, куди б утекти, бо коли вже прибув Тонг, то, можливо, стрілятимуть у натовп; кулеметники, які звичайно стріляли в повітря, під поглядом цієї людини муситимуть спрямувати кулемети просто в натовп, і чимало людей загине.

Галас наростав. Пролунав суворий голос:

— Рушайте, він не насмілиться...

З чорного потоку, що на якусь мить був затримався, впевнено вийшли кілька чоловік.

— Ми просимо, щоб власті негайно відпустили двадцять одного чоловіка, заарештованих безпідставно, і покарали тих, хто спалив наші хати та повбивав наших односельців!

Демонстранти поволі рушили вперед, наче боксер, що обережно вибирає вигідну позицію для нападу і в той же час пильно стежить за противником. Три, п'ять, десять кроків уперед... але капітан Тонг стояв нерухомо. Полуденне сонце виблискувало на його трьох золотих нашивках, — абрикосових квітках, — вигравало на червоному кашкеті, немовби з голови в нього вихоплювалося полум'я. Краще б він несамовито кричав і погрожував; бач, стоїть нерухомо, мов статуя. І тільки різко кинув команду:

— Рота-а-а! Готуйсь!

Поруч і позад нього заклацали затвори. Потім почувся невиразний гомін. Капітан не обертався, а тому не побачив виразу розгубленості на солдатських обличчях, а також помхмурих поглядів офіцерів.

На протилежному кінці моста потік знову зупинився. Колона демонстрантів вирувала, наче вода перед греблею. Чулася лайка. Білобородий дід з білим рушником через плече та у підкачаних до колін штанах хрипко крикнув:

— Ми йдемо до повітового управління подати скаргу. Просимо пропустити нас!

Ці слова лишилися без відповіді. Тоді наперед вийшла бабуся з траурною пов'язкою на голові. В руці вона тримала якісь папери.

— Ось наша петиція, капітане, — сказала вона. — Прочитай її і пропусти нас. Наші діти служать в республіканській армії, твої люди знають про це.

Погрозливо пролунав голос:

— Першого, хто ступить на міст, застрелю! З рупорів демонстрантів, мов розкоти грому, загриміли слова:

— Солдати, не тероризуйте народ, не вбивайте своїх матерів та батьків, своїх сестер і наречених!

І над юркою, стискаючись у кулаки, злетіли сотні рук; та капітан тільки процідив:

— Лишилася всього одна хвилинка!

Десь іззаду проклала собі дорогу крізь юрбу, прямуючи до голови колони, струнка молода жінка. Вона була без бриля, тільки траурна пов'язка стягувала кучеряве волосся, прикрите сіткою; на ній була червона оксамитова туніка, нейлонові брюки в обтяжку і елегантні сандалі. Все це, за винятком траурної пов'язки з білої тканини на лівій руці, вирізняло її серед інших демонстрантів. Нарешті вона протиснулася наперед, торкнулася рукою білобородого діда і квапливо сказала:

— Дозвольте мені спробувати поговорити з цією людиною, шановний Сау.

— Навіщо, Кук?

— Та розумієте, я з ним трохи знайома.

Старий уважно глянув на неї і, насупивши брови, промовив:

— Що ж, іди... але не благай його, не принижуйся, адже ти представник народу!

Кук не відповіла. Пильний погляд і застереження старого Сау прикро вразили її. Вона подумала: «Краще не йти, він ще не довіряє мені, а якщо мене арештують, це буде приводом для підозри. Мені не довіряють усі демонстранти. Я нічого не зробила, щоб заслужити їхню довіру».

Несподівано для самої себе вона вийшла з натовпу. Вона більше не відчувала ліктів та плечей. Тільки невиразно бачила бетонні стовпчики парасол, які один по одному залишалися позаду, та ще червоний кашкет немовби плив до неї. Повторювала самими лише губами: «Офіцери й солдати, офіцери й солдати!»

Гомін на обох берегах річки завмер, демонстранти і солдати, затамувавши подих, стежили за стрункою жінкою, яка швидко йшла мостом, прямуючи до капітана. Тонг підняв був пістолет, але, вгледівши Кук, здивовано опустив його. Безперечно, це наложниця недавно вбитого начальника поліції всієї провінції. Здається, вона стала таємним агентом? Чому вона тут? Капітан опустив і другу руку й незграбно стояв, поки Кук наближалася...

Коли припинилися воєнні дії, Кук, дочка бідного вчителя, відвідувала восьмий клас. Вона була ще зовсім юна, але її краса привертала увагу багатьох: і її однокласників, і солдатів, і кадрових працівників, які частенько слали їй любовні листи. Що ж до неї, то вона, мов той метелик, що перелітає з квітки на квітку, нікому не відмовляла і нікому нічого не обіцяла. Отак і було, аж поки закінчилося перегрупування на північ кадрових працівників та бійців Хо Ши Міна¹. Саме тоді

¹ Після перемир'я, за Женевськими угодами 1954 р., патріотичні сили перегрупувалися на північ від 17 паралелі, а окупаційні французькі війська — на південь.

вона дала згоду одружитися з молодим бійцем. Відверто кажучи, він тільки зворушив її своєю несміливістю, але в останню хвилину прощання вона дозволила поцілувати себе і подарувала йому вишивану хустку. От і все. Коли він пішов, Кук цілісіньку ніч переверталася з боку на бік, шкодуючи, що повелася так необачно: не слід було зв'язувати себе якимись обіцянками, і після об'єднання вона б обрала того, кого справді кохає.

Потім в їхньому селі було встановлено американо-д'ємівську владу, про яку вона раніше тільки читала в книжках та газетах. В школи прийшли нові директори та вчителі. Вона не мала змоги внести високу додаткову плату за навчання — двісті піастрів на місяць, і тому мусила відмовитися від дальшого навчання. Спочатку вчителювала, потім торгувала. Її оточував цілий рій офіцерів, цивільних службовців та всіляких погано вихованих парубків, і незабаром вона збагнула, що найкращий із них був набагато гіршим від найвульгарнішого з тих, що відвідували її раніше. Образ бійця, що кохав її, по trochu зробився символом її любові до людей на півночі, до дітей та юнаків, яких президент Хо Ши Мін вважає своїми племінниками та племінницями; далекий наречений уособлював у собі все те втрачене, що вона плекала в душі. Вона скидалася на жінку, яка, живучи під сонцем, не цінувала його благодатного проміння, і почала палко мріяти про нього, тільки коли опинилася в темній камері.

На мітингах по «викриттю комуністів»¹ її залякували й страхали, але вона й далі називала себе солом'яною вдовою і рішуче відмовлялася вийти заміж за начальника інформаційної служби, який домагався її прихильності.

Після того як вона підписала петицію про скликання консультативного комітету², її п'ять разів викликали на допит і кожного разу жорстоко кували. Мати продала землю — на ліки потрібні були гроші. Кук так залякали, що вона вже не наважилась брати участь у кампанії за проведення загальних виборів з метою об'єднання обох частин країни³.

Одного разу їй підкинули листа, буцімто написаного її коханим. Вона читала й перечитувала його, поки не вивчила напам'ять. Але за кілька днів її заарештували. Лист був підроблений. Оскільки вона не віднесла його властям, її звинуватили у зв'язках з північно-

¹ Мітинги «по викриттю комуністів» — один із засобів залякати населення, примусити його відмовитися від боротьби за об'єднання країни, передбачене Женевськими угодами 1954 року.

² Консультативний комітет по проведенню загальних виборів у єдиний парламент з метою об'єднання обох частин В'єтнаму. За Женевськими угодами 1954 р. мав бути скликаний у 1955 році, але з вини американо-сайгонської сторони не був скликаний.

³ Загальні вибори мали відбутися у 1956 р. Але американо-сайгонська сторона зірвала і цей пункт Женевських угод.

в'єтнамськими комуністами. Виявилось, що все це підстроїв начальник інформаційної служби, щоб примусити Кук одружитися з ним, якщо він визволить її із в'язниці.

Але здобич дісталася начальникові поліції провінції Мау, який звернув на неї увагу, коли був присутній на допиті. Він наказав перевести її «для детального розслідування» в поліцію, там у першу ж ніч напоїв її снотворним і згвалтував. Вона наклала б на себе руки, якби не думала про матір і, особливо, про коханого. Вона сподівалась, що він простить її, а якщо ні, то вона принаймні побачить день возз'єднання. Кук завагітніла. Захоплений її вродою, Мау не відіслав її назад до в'язниці, як робив це з іншими жінками. Їй не хотілося повертатись додому з безбатченком, і вона залишилася жити з Мау на правах коханки. Він поселив її окремо від своєї родини, задовольняв усі її бажання і ніколи не проминав нагоди похвастатися нею перед своїми друзями, мов дорогою іграшкою. А коли йому здавалося, що вона заглядається на когось іншого чоловіка, то безжалісно бив.

Чотири роки такого життя зовсім змінили її. Вона навчилася готувати американські коктейлі і вітатися англійською мовою; вміла підібрати собі найпривабливіший фасон туніки, парфуми; знала, коли підластитися до Мау, коли бути холодною з ним, щоб витягти у нього дві третини його платні, не рахуючи хабарів, які він частенько одержував.

На конкурсі красунь її одностайно обрали королевою.

Кожної суботи вулицю Нго Дінь Кхоя заповнювали автомобілі, які звозили в'єтнамців, європейців та американців на вечори танців у її домі № 172. Потанцювати з нею, шепнути кілька грайливих слів у маленьке вушко було найзаповітнішим бажанням усіх цих «кавалерів». Капітан Тонг був одним з фаворитів «Королеви 172». Вона звикла до цієї атмосфери, як наркоман до кокаїну. При згадці про минулі дні її обсіпало жаром; їй схотілося вихилити три-чотири чарки бренді, дико зареготати, кинутися на руки американському офіцерові й закружляти в якомусь шаленому танці, аби тільки не чути оте «шлюха», що їй кидали вслід. Вона чула це слово, коли, розкішно вбрана, їздила додому з чоловіковія машині. Мати лаяла її, маленькі сестричка та братик відмовилися від подарунків і глузували з її чудної зачіски. Родичі та друзі відверталися від неї, хоч зовсім не виявляли ненависті до двох дівчат з їхнього ж таки села, яких злидні примусили заробляти на хліб проституцією у Сайгоні. А її називали безсоромною повією, шлюхою, проклятою наложницею банджю. Слово «шлюха» гриміло їй у вухах, переслідувало її, як стукіт молотка по віку домови-

ни переслідує вмираючого від холери. Вона не наважувалася порвати з цим життям, бо боялася Мау, боялася, що той її розлучить з дитиною, боялася тяжкої праці.

Інколи, шаленіючи від ненависті до Мау, вона мстилася тим, що дзвонила комусь із його друзів, кликала до себе, а потім проганяла і гірко, несамовито ридала, мов божевільна.

Капітан Тонг теж удостоївся її прихильності в таку годину розпачу, та він не знав, що це була лише помста ненависному Мау; він тішив себе думкою, що вже не байдужий їй.

Дитина її захворіла і вмерла. Трохи згодом революціонери вбили Мау, а вирок прикололи йому на груди. Кук не плакала за ним, бо завжди вважала його своїм тюремником, зате гірко плакала за дитиною.

Оскільки вона не була законною дружиною начальника поліції, то не мала права й на пенсію, яку призначали вдовам. Одержавши її прохання, Асоціація вірних дружин неохоче видала їй якихось кілька тисяч піастрів. Вона мусила продати все своє майно й коштовності, щоб сплатити борги. І палац «Королеви 172» розтанув, як фата-моргана. Заступник начальника поліції, п'ятдесятирічний холостяк, запропонував їй перейти до нього, тільки попередив, що не зможе давати їй стільки грошей, як Мау.

Слухаючи його, вона байдуже дивилася на грамофонну етикетку із зображенням собаки, що пильно дивиться на свого хазяїна. Думала собі: «Моя доля точнісінько така, як у того собаки, я навіть так само сиджу й слухаю такі ж самі солоденькі слова»... Вона не відмовила тоді, пообіцяла повернутися назад у місто, але сказала, що спершу поїде провідати свою родину. Він оформив її як співробітницю поліції за номером К-172 і видав два бланки для рапорту про діяльність в'єтконгів у тому повіті, куди вона мала їхати, а також першу місячну платню — дев'яност піастрів; пообіцяв, що за кожен рапорт їй видаватимуть премію. Вона взяла гроші — буде за що купити квитка, — але їй не хотілося ставати шпигункою.

Вона поставила валізу в куток смердючого переповненого автобуса і взялася перечитувати новелу «Дві могили на пагорбку серед сосон». Питала себе, чи могла б вона заподіяти собі смерть, випивши отруту, як Май Дзунг, або стати черницею, як Віх Лієн? Випити отруту неважко, завжди можна знайти веронал чи гарденал. Стати черницею, щоб забути минуле, теж непогано, але що робити, коли остогид, обрид увесь цей ефемерний світ і всі монастирі? Їй хотілося, щоб трапилося щось надзвичайне, ну, хоча б автобус перекинувся у провалля, чи що.

Її часто затримували, та коли вона показувала поліцейському маленьку гнучку книжечку, її одразу відпускали.

Кілометрів за п'ять до її рідного села шосе кінчилося, і вона мусила йти пішки слідом за жінками, що поверталися з базару.

Село значно змінилося. Американсько-дземівську адміністрацію скинули, день і ніч вирували великі демонстрації, околиці села були оточені кілковими полями та пастками¹.

Партизан-вартовий одвів її до місцевого комітету фронту, на чолі якого стояв її дядько. Вона сказала, що безробітна, повернулася, щоб жити з матір'ю і не працювати на ворога. Дядько глузливо засміявся:

— Хто ж іще працюватиме на ворога, як не ти?

Правління комітету дозволило їй залишитися в селі, але заборонило мати стосунки з сторонніми і зобов'язало здати посвідчення, якщо вона кудись виїздитиме.

Мати зустріла її холодно, не дала навіть їсти. Кук мусила купити рису і сама приготувати собі їжу. Спати лягла на маті, постеленій на долівці, бо сестра не пустила її до себе, боячись заразитися від неї якоюсь хворобою. Стіна між нею і родиною, здавалося, зробилася ще глухішою. Проте вона так змучилася, що не чулася, як і заснула.

Встала рано, взяла мотику і пішла розпушувати грядки під батат. Вона ще не вирішила, що їй робити: чи накласти на себе руки, чи піти у черницю, чи повернутися до міста—хай життя несе її, куди схоче. Але за мить їй вже схотілося працювати, працювати до цілковитого виснаження, щоб ні про що не думати. Іноді їй здавалося, що вона знову живе в ті напружені дні Опору, що вона і досі юне дівчисько... Тепер Кук не наважувалася згадувати своє недавнє минуле, вона ненавиділа себе. Жила самотньо, не привертаючи нічиєї уваги. Вирішила навіть здати всі свої папери поліцейського інформатора і розповісти про все в правлінні, але побоялася, що після нових розслідувань односельці ще більше не довірятимуть їй.

З другого боку, вона хотіла зберегти ці папери — вони могли врятувати її і родину в разі ворожого рейду на район, бо брат був партизаном.

Кук заздрила жінкам, яким було дозволено відвідувати школу і вивчати методи партизанської боротьби, але вона не наслідувалася довго спостерігати їхні вправи, щоб її не запідозрили у шпигунстві. Патріотичний порив, що охопив увесь народ, був наче вихор, який проник у найглибші закутки її душі, змів її безвілля й навіть змінив зовнішність Королеви 172, колишньої королеви розпусти. Тепер, у двадцять чотири роки, їй схотілося перебудувати своє життя по-новому.

¹ Кілкові поля та пастки навколо контрольованих патріотами сіл перешкоджають ворогові висадити повітряний десант і наблизитися до села на машинах.

Мати спочатку сердилася на неї, але що пройшло, те за водою пішло. Сестра теж ще довго неприязно поглядала на неї, але й це минулося. Найнепримиренніший був брат. Він вирішив, що вона мусить ділом спокутувати свою провину, а тоді вже він її простить. Він вважав її винною в тому, що вона зрадила нареченого, злигалася із злодієм, розтринькувала нечесно здобуті гроші і витанцьовувала з американцями. Вона схилила голову і нічого не казала у відповідь на ці суворі звинувачення і раділа, що він ще не все знає про неї.

Час минав, родичі та друзі ставилися до неї вже терпимо і скоро перестали кидати їй услід те страшне слово.

Найкраще розумів її їхній сусід — старий Сау. В молоді роки він скуштував усього й зараз більше за інших співчував їй і частенько допомагав батьківською порадою.

Великий каральний рейд сплюндрував увесь район і сплутав усі її плани щодо перебудови свого майбутнього. Їхнє село зайняв полк під командуванням американського майора. Війська Армії визволення і партизани виснажували ворогів у боях, та коли на допомогу полкові прибув ще батальйон, патріоти відійшли у джунглі. Тепер діяли снайпери.

Молоді хлопці втекли у джунглі, щоб уникнути примусового набору до маріонеткової армії. Пішла з ними і вона.

П'ять днів вороги хазяйнували в селі, але не змогли поставити на коліна населення. Навмання заарештували і закатували двадцять одного чоловіка, нібито членів родин революціонерів чи партизанів. Відступаючи, підпалили сім хатин і забрали з собою щось із десятків буйволів та биків.

Рідний дід Кук теж згорів ущент, матір і сестру найманці повели з собою, а брата під час боїв було поранено в руку, і тепер він лежав у госпіталі. Горе приголомшило її. Прийшли члени комітету, щоб якось допомогти їй влаштуватися. Старий Сау сказав:

— Як же ми допустили, що вони спричинили тобі стільки страждань? — Кажучи це, він не мав на увазі нічого поганого, та слова ці нагадали Кук усе її минуле життя. В голові майнула думка: «Американці, що танцювали зі мною на вулиці Нго Дінь Кхоя № 172, чи не вони саме командували солдатами, які сплюндрували моє село, спалили мою хату, арештували мою родину і поранили брата?»

Надійшла ніч. Вона лягла під великою корзиною біля згарища, що лишилося від рідної оселі, і думкою знову поринула у минуле. Подія за подією спливали у її пам'яті, ніби вона нанизувала намистини прожитих днів — чорні намистини, символ стільких страждань! Що лишилося їй у житті?.. Де ви, мрії весні? Вона не бажала чогось надзвичайного. Їй просто хотілось навчитися працювати і заробляти на життя для себе і своєї мате-

рі, бути вірною своєму коханому, жити в мирі і злагоді з односельцями, бути корисною людям і заслужити любов і повагу рідних та знайомих.

Але вороги спаплюжили навіть ці, такі скромні мрії, життєрадісну чарівну школярку вони перетворили у ненависну всім повію і небезпечну шпигунку.

Вона зім'яла бланки, видані заступником начальника поліції, і жбурнула їх у вогонь разом із новелою «Дві могили на пагорбку серед сосон». З неї цілком вистачить «шлюхи», їй зовсім не потрібно ще й прізвисько «шпигунка К-172».

Як же бути? Заподіяти собі смерть чи піти в черниці?

Вона тремтіла від обурення. Здавалось, безліч маленьких вогників пробігали по її тілу, їй хотілося хапати ворогів, рубати їх на шматки, щоб дати вихід своїй лютій ненависті. Що ж, невже вона і далі терпітиме всі знущання і переслідування? І не зробить жодної спроби відповісти ударом на удар?

Наступного ранку вона пов'язала голову білою траурною стрічкою і разом з усіма взяла участь в панасиді за упокій душ тих, що полягли у боротьбі проти ворогів. Потім пішла за старим Сау з маршем протесту до повітового міста. Очі в неї були червоні і запухлі, але сухі.

Зараз вона стояла перед кулеметом капітана Тонга. І сама дивувалася, що така спокійна. Силкувалася придумати, з якими словами звернутися до солдатів. У голові бриніла колискова, така далека від жорстоких подій, що розгорталася у неї на очах, колискова, з якою матуся укладала її спати давно-давно, ще як була вона зовсім маленькою.

Свою рідну дитину вона теж заколисувала цією піснею, а потім наспівувала колискову сама собі: пісенька ця нагадувала їй рідну невинну крихітку, нагадувала власне дитинство.

...Капітан Тонг розгублено дивився на неї. В яскравому сонячному промінні бліде й рішуче обличчя молодої жінки наче сяяло якоюсь незвичайною вродою. Він думав: «Кук така ж чарівна, як і раніше. Справжня красуня Сходу! І ця Венера належить мені...»

За звичкою він клацнув каблучками й посміхнувся. Він зробить їй назустріч кілька кроків, подумав він. «Вона пішла з демонстрантами, щоб мати в руках усі нитки. Яка вона розумниця!»

Підморгнув їй, мовляв, схвалює і захоплюється нею. Але чи повернеться Кук до поліцейського управління, чи залишиться з комуністами ще якийсь час, щоб розвідати яко-найбільше, він не знав. Тому удавано суворо наказав:

— Давай сюди комуністичну петицію!

Простягнув руку, певний, що зараз одержить від Кука петицію і разом з нею аркуш паперу з іменами організаторів демонстрації, яких потім треба буде заарештувати. Але Кук зупинилася кроків за п'ять від нього і вигукнула:

— Офіцери і солдати!

Він стояв, не знаючи, що робити, і все ще простягав руку. Раптом його обпекла думка: а якщо Кук викрили як шпигунку і комуністи примусили її піти з демонстрацією, щоб добитися успіху в переговорах з ним? Може, її непомітно оточили, спрямували в спину револьвери і під загрозою смерті примусили вигукнути ці слова? Може, її рідних арештували як заложників?.. Він гарячково міркував, як би його врятувати Кук і покарати демонстрантів.

А Кук тим часом умовляє солдатів не стріляти у народ. Капітан Тонг обернувся і прошепотів сержантові Трунгу:

— Швидше приведи сюди взвод солдатів і вишикуй їх поперек моста. Коли ця дама наблизиться, пропустіть її, а тоді зімкніть шеренгу і відкрийте вогонь, зрозуміло? Вогонь по комуністах... Хто каже, що по ній?.. Йолоп!

Кук не звертала уваги на Тонга, який шикував своє військо зразу за кулеметом. А вона промовляла до військ, і солдати у сталевих касках видивлялися на неї, мов на якесь диво. З докором у голосі вона вигукнула слова, що так довго виношувала в собі:

— Подумайте, — казала вона. — Американці хтозна-звідки прийшли сюди, арештовують вас, спалюють ваші будинки, катують і вбивають ваших батьків, ув'язнюють ваш народ, чому ж ви йдете за ними? Чи вам подобається бути лакеями у цих кровожерів? Час уже порозумнішати!

Солдати загомоніли, на знак схвалення чи осуду, — вона не могла зрозуміти. Та ось один із них крикнув їй, щоб вона забиралася геть, проте відразу ж чотири чи п'ять голосів гримнули на нього. Серед солдатів почалося заворушення, і саме в цю мить капітан Тонг ступив до неї й крикнув:

— Замовкни!

Вона здригнулась і повернулася до нього. Тонг прошепотів:

— Слухай-но, Кук. Біжи просто до моєї машини і скажи шоферові, хай одвезе тебе додому. Певен, комуністи не насміляться стріляти в тебе. А якщо почуєш постріли, лягай на землю. Біжи, Кук, біжи, не бійся!

Кук люто дивилася на нього. Тільки тепер вона побачила, що стоїть перед капітаном Тонгом, приятелем Мау, хлопцем, який танцював з нею, який, бувало, шепотів їй на вушко компліменти і блавав «Королеву 172» ошчасливити його.

О, це диявол в людській подобі, який гонився за грошима та жінками і вбивав людей сотнями, це один із тих хижих вовків, які заважали їй жити чесним, розумним життям...

Вказуючи на себе пальцем, вона промовила:

— Браття, ви чули, що сказав Тонг? Він звелів мені тікати, щоб мати змогу стріляти в народ.

— Ти що, збожеволіла? Не верзи нісенітничого, зараз же тікай!

У неї майнула думка: «Мені не треба було виступати від імені демонстрантів. Це вийшло, наче провокація. Він тепер стрілятиме в народ...» Але вона вже не могла зупинитися й говорила далі:

— Знайте, Тонг збирається вбивати ваших співвітчизників! Зараз він дасть вам наказ відкрити вогонь. Невже ви будете з американських гвинтівок стріляти у свій народ? Невже ви забули, що всі ми — брати по крові, чи може, у вас уже й совісті немає?!

Тільки тепер Тонг зрозумів, що Кук перешла на бік комуністів.

— Шлюха!!! Застрелю! — ревнув він.

Підскачив до неї, схопив за плечі, щосили вдарив в обличчя. Вона захиталася і впала. На другому кінці моста демонстранти закричали:

— Не смій бити! Вона ні в чому не винна! Співвітчизники, не дамо арештувати її!

Сімсот чоловік, як один, ринули до неї. Молода жінка, зціпивши зуби, скочила на ноги й кинулася на Тонга, який з несподіванки заточився і мало не впав на солдатів, що стояли позаду.

Тонгова лайка роз'ятрила рану їй у грудях. Не тямлячи себе від гніву, вона викрикувала:

— Клятий зрадник! Підлабузник янкі!..

Яке ти маєш право бити й лаяти мене? Це ти і твої хазяї зіпсували мені життя і зробили мене шлюхою. Так, я повія, але я продавала лише своє тіло, а ти, американська собако, ти продаєш своїх співвітчизників, свою країну! Ти — зрадник, запроданець!

Несамовитий зойк пролунав і перед, і поза неї, коли Тонг підняв пістолет і націлився їй у груди. Вона бачила, як тремтіло дуло, як з нього вихопився димок, але не чула пострілу. Відчула тільки, як її ударило в груди. Побачила, як захитався бетонний тротуар. Відкрила рота, щоб крикнути, але до горла підступила гаряча кров. Вона заточилася і вхопилася за бетон моста; з носа їй потекла кров, у вухах застугоніло. Кук здалося, що вона знову чує знайому коліскову і в такт цій чудовій пісні її колише, колише, тіло чимраз легшає, легшає... Вона зітхнула востаннє...

Цей постріл став провісником шторму на гобанському мосту. Демонстранти, вигукуючи прокляття, рвонулися вперед і підняли тіло Кук. Ледве капітан Тонг віддав наказ стріляти, як хтось із солдатів стукнув його прикладом по голові і розрядив цілу обойму йому в живіт. Інші офіцери й сержанти втікали. Солдати заметушилися, багато з них із гвинтівками за плечима пішли до звільненої зони.

Тіло Кук поклали на широку дошку і понесли попереду чорного потоку. Сімсот демонстрантів протиснулися між покинутими бронемашинами і грузовиками й попрямували до міста Гобан, вигукуючи заклики, від яких дрижала земля.

*З англійської
переклала М. КАШЕЛЬ*

З УСІХ

ШИРОТ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РОБІТНИЧОГО РУХУ. Таке видання готує Інститут історії партії при Центральному Комітеті Угорської соціалістичної робітничої партії. Великий том енциклопедії міститиме понад три тисячі заголовних слів. Вони охоплять найважливіші події угорського і міжнародного робітничого руху, біографії видатних діячів цього руху.

Складання тому вже завершується. Книга має вийти друком наступного року.

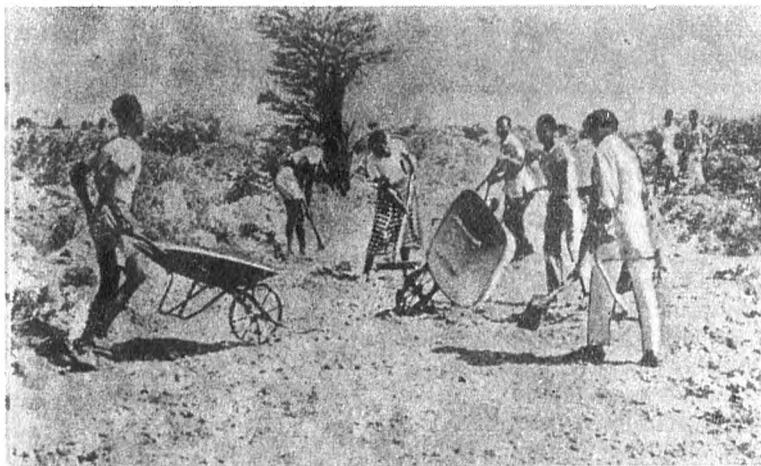
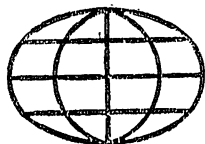
ПЕРШІ ДИПЛОМИ. У столиці Танзанії Дар-ес-Саламі відбувся перший випуск студентів місцевого Університету Східної Африки. 84 юнак і дівчина одержали дипломи з рук президента країни Джуліуса Нєрере, який є одночасно і президентом цього університету.

Корінні африканці, які дістали вищу освіту в себе на батьківщині, стануть першими фахівцями нової Танзанії.

З нагоди цієї події на це-

ремонію вручення дипломів прибули гості з сусідніх африканських країн.

ДОЩ НА ЗАМОВЛЕННЯ. Такий дощ справді можуть замовити собі сільськогосподарські кооперативи в Німецькій Демократичній Республіці. Спеціальні метеорологічні загони, в розпорядженні яких є літаки і відповідна апаратура, створюють штучний дощ над певною, поки що невеликою площею посівів. Вчені метеорологи країни працюють тепер над практичним розв'язанням проблеми розширення площ, які б орошалися у такий спосіб.

Будівництво нового шосе.

НА САМОМУ ЕКВАТОРІ

Випускник Донецького політехнічного інституту Віктор Тесленко, одержавши диплом інженера і залишаючи стіни рідного учбового закладу, напевне, й гадки не мав, що колись очолить велике будівництво аж на самісінькому екваторі. Але саме сюди, в молоду незалежну африканську державу — Сомалійську Республіку прибув він чотири роки тому.

Віктор Тесленко і кілька його товаришів були першими радянськими людьми, що ступили на сомалійську землю. Але на них тут чекали з нетерпінням і великою надією.

За угодою з урядом Сомалі

радянські люди взялися збудувати в місті Кісімайо великий м'ясоконсервний комбінат, підприємство, якого тут, звичайно, ніколи ще не було.

...Безкрайні жовтогарячі піски. Спекна досягає 40 градусів. На кожному кроці скорпіони й отруйні змії. Майже повна відсутність кваліфікованих робітників серед місцевого населення. І ось у таких умовах почали будівництво комбінату. Віктор Тесленко зберігає в собі фото, зроблене ним самим у той день, коли він уперше прибув сюди. На цьому фото видно лише піски, рідкий чагарник і де-не-де величезні кантуси.

Як змінився тепер цей пейзаж! Заводські корпуси, височенний димар, лінії електропередач. Минуло лише чотири роки, а справа вже наближається до кінця.

Це будівництво стало одночасно й своєрідною школою для сотень сомалійців, які здобули тут багато нових професій. Декого доводилося навіть вчити, як тримати в руках лопату, як працювати з киркою, рубанком, або звичайним мулярським знаряддям. А тепер на комбінаті є вже понад 700 кваліфікованих робітників, людей з різних сомалійських племен. Вони завершують монтаж складного устаткування, що прибуло з Радянського Союзу, обладнують автоматичну лінію для виробництва консервних бляшанок, монтують генератори власної електростанції. Це люди, які протягом нечувано короткого строку набули важливих і таких потрібних їхній молодій державі професій.

Чи не тому з такою щирою вдячністю говорять вони про своїх учителів — радянських фахівців.

Мохаммед Мусса Хаші, що став на будівництві кваліфікованим електриком, розповідає:

«Перш ніж прибути сюди, я лише двічі за своє життя бачив електричне освітлення. Воно здавалося мені справжнім чудом. А тепер я сам роблю його. А хто мене навчив цього? Друзі з Радянської країни. Я безмежно вдячний їм за все».

Прем'єр-міністр Сомалійської Республіки Абдіразак Хаджі Хусейн, оглянувши будівництво комбінату, дав у книзі відгук високую оцінку ролі радянських фахівців, очолюваних Віктором Тесленко:

«Радянські фахівці виявили велику відданість справі втілення в життя цього важливого промислового об'єкту. Вони заклали наше загальне захоплення і глибоку вдячність...»

Сомалійські учні урочисто відзначають початок навчального року.

М Е Т А Ж И Т Т Я

Поетична і революційна діяльність Еріха Мюзама посідає визначне місце в передовій німецькій літературі ХХ сторіччя. В передмові до збірки його вибраних творів, яка вийшла в Німецькій Демократичній Республіці, справедливо сказано, що Мюзам належав до передових борців за соціалістичне майбутнє своєї батьківщини.

Складним й тернистим був творчий і життєвий шлях поета. Він рано покинув заможний батьківський дім, вирішив ні від кого не залежати і жити самостійно. Злигодні й тяжкі випробування весь час випадали на його долю. 1910 року він став перед судом по обвинуваченню в соціалістичній пропаганді. Під час першої світової війни за виступи проти імперіалістичної війни не раз зазнавав переслідувань. За участь в уряді Баварської Радянської республіки його було засуджено до багаторічного ув'язнення. Загинув поет від рук нацистів: захопивши владу, вони закатували його в концтаборі Оранієнбург.

Хоч формально Мюзам не належав до Комуністичної партії, він вважав себе борцем за комунізм. Його палка публіцистика і войов-

нича поезія мужили у вогні революційних битв у самій Німеччині і гартувалися під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції. Недарма вдова поета ще в тридцятих роках передала в Радянський Союз весь його архів, що і досі зберігається в Москві, в Інституті світової літератури ім. О. М. Горького.

В Радянському Союзі ім'я Мюзама не забуто. Його вірші неодноразово публікувалися і публікуються окремими збірками і в антологіях німецької демократичної поезії. Аналізу творчого шляху поета присвячена талановито написана книжка Н. Павлової.

Відомо, що свій шлях Мюзам почав як переконаний анархіст. У перше десятиріччя двадцятого віку він був помітним представником декадентської літературної ботеми в Берліні і Мюнхені. Однак уже напередодні першої світової війни і під час її, його творчість стає соціально-загостреною і цілеспрямованою, а остаточно цю трансформацію завершує, як він писав, «великий час» грізних революційних струсів, початок яких сповістив залп «Аврори». Саме в цей період і розгорнувся

талант Мюзама — чудового публіциста, талановитого поета, драматурга і громадського діяча.

В автобіографії, написаній у в'язниці Нідершенефельде, де він сидів разом з іншими засудженими діячами Баварської Радянської республіки, Мюзам сам зазначав: «Я переконаний, що радянська республіка в тому вигляді, як побудували її більшовики в Росії, є прообразом майбутнього суспільства, в якому вирішальний голос належить трудящим».

Перемога пролетаріату Росії надихала Мюзама, і після Жовтня 1917 року він цілком віддався справі революції. В цей і в наступний періоди його життя і діяльності нерідко давалися взмахи ті чи інші анархістські погляди (цілком він їх так і не позбувся), але його щире захоплення Радянською Росією, великим вождем революції В. І. Леніним ніколи не змінювалося.

В березні 1918 року Мюзам написав вірш «Приклад великий», що був одним з перших поетичних відгуків на Жовтневу революцію не тільки в Німеччині, але і взагалі на Заході. Надрукований 7 січня 1919 р., він вітав героїзм народів Росії, що має послужити за великий приклад для Німеччини.

Опинившись в квітні 1918 року у в'язниці, Мюзам, за його власним визнанням, був там «єдиний з німців, хто з усією пристрасстю захищав більшовизм».

Поет згодом узяв активну участь у поваленні монархії в Баварії. На початку листопада 1918 року — напередодні першої річниці Жовтня — посилюлися революційні заворушення в Мюнхені. Ввечері 7 листопада Мюзам звернувся до учасників масового мітингу з промовою, в якій проголосив утворення в Баварії республіки. Курт Ейснер, обраний її президентом, повів, однак, зрадницьку політику, так само, як і берлінські соціал-демократи на чолі з Шейдеманом та Носке. Разом з місцевими спартаківцями та іншими радикально настроєними діячами Мюзам рішуче виступив проти політики уряду Ейснера. Він утворив «Спілку революційних інтернаціоналістів», яка в січні

1919 р. влилася на автономних правах у Комуністичну партію Німеччини (хоч сам Мюзам членом партії не став). Мюнхенські робітники обрали поета делегатом до міської революційної робітничої ради.

Наступний етап діяльності Мюзам — аж до переходу влади в Баварії до рук Рад — відбито на сторінках журналу «Каїн». Журнал цей він почав видавати ще до війни (у квітні 1911 р.), але незабаром після її початку його було заборонено за антивоєнні настрої. У грудні 1918 р. Мюзам відновив видання і спромігся випустити ще вісім номерів. Двотижневик «Каїн» став бойовим органом лівої баварської інтелігенції. В своїх статтях Мюзам невтомно доводив, що революцію конче потрібно розвивати й поглиблювати далі, для чого в першу чергу слід встановити найтісніші зв'язки з революційною Росією. В передовій номера від 1 лютого 1919 р. він пише, що всі прогресивні сили об'єдналися, аби повалити кайзера, і домоглися певних реформ, але партія Людендорфа — Ейснера хоче на цьому поставити крапку, вважаючи, що революція завершилась. «Ми ж гадаємо, — зазначав Мюзам, — що це тільки початок, що справжня революція попереду».

21 лютого 1919 р. запеклий реакціонер граф Арко-Валей вбив Ейснера. Не тільки соціал-демократичні верховоди, а й багато хто з прогресивних письменників у некрологах малювали Ейснера як ідеал безкорисливого політичного діяча, що став жертвою воєнщини. Навіть Генріх Манн піддався загальній течії. Мюзам інакше оцінив діяльність Ейснера і політику його соціал-демократичного уряду. В статті «Кінець і початок», опублікованій у березні 1919 р., він писав: «Смерть Курта Ейснера глибоко вразила і тих, кому з ним більше було не по дорозі. Тут слід було б сказати на адресу вбитого кілька жорстоких слів і зробити йому гіркий закид...» Народ, зазначив він, розгадав маневр реакції, оголосивши загальний страйк, тепер треба негайно «проголосити радянську республіку, яка не йшла б на жодний компроміс з буржуазним

парламентом... Треба найрадикальнішими засобами народної диктатури придушити офіцерські та студентські змови. Конче потрібно експропріювати великі земельні володіння, позбавити всяких прав капітал... Треба прогнати, незважаючи на прокльони, що долинали з Веймара, всіх відповідальних представників старої буржуазії з їхніх місць і якнайшвидше зв'язатися з природним союзником нашої соціалістичної революції, з російськими борцями за визволення всього світу».

3 номера в номер журнал «Каїн» наполегливо викривав зрадницьку політику німецької соціал-демократії. Наприклад, на обкладинці 7-го номера (від 5 березня 1919 р.) намальовано Шейдемана і Гінденбурга, які йдуть разом, узявшись за руки, а під малюнком іронічні слова: «Шейдеман і Гінденбург — нова рада робітників і солдатів».

У тому самому номері опубліковано надзвичайно важливу для розуміння світогляду Мюзам тих років статтю «Більшовизм», в якій відверто висловлено його ставлення до Жовтневої революції і нашої Комуністичної партії. Реакційні елементи укупі з соціал-демократією обливали тоді більшовицьку партію брудом, багато хто з прогресивно настроєних письменників, які симпатизували соціалізму, твердили, що більшовизм — «виключно російське явище». Мюзам зумів пророче оцінити історичну роль пролетарської революції в Росії й значення її для Німеччини. В статті порушено найживотрепетніші питання дня. Які перспективи відкриває більшовизм для німецької революції, що почалася? На яку допомогу від більшовицької Росії може сподіватись німецький народ? Відповідаючи на них, поет пише, що більшовицькі ідеї, наче лавина, нестримно поширюються по всьому світу, знаменуючи собою величезне зрушення у світовій історії. Знайомий, очевидно, з ленінською теорією про можливість перемоги соціалізму в одній країні, Мюзам підкреслює, що соціалізм не може негайно перемогти у всесвітньому масштабі; окремі країни стануть піонерами, які поступово зруйнують будову міжнародного капіталу. «Більшо-

вики в Росії, які прийшли до влади внаслідок революції, на уламках капіталізму почали будувати нове суспільство і застосовують нові, невідомі в історії методи, про які Маркс міг говорити тільки в загальних рисах», — писав Еріх Мюзам.

Він різко засуджує капіталістичні держави, які почали інтервенцію проти молодого Радянського країни, критикує нав'язаний німецькими імперіалістами Брест-Литовський мирний договір. Прокладаючи шлях визволенню цілого світу, Росія, в його очах, виконує роль форпосту світової революції. Характеризуючи далі становище Німеччини після листопадової революції, піддаючи вбивчій критиці політику Еберта — Шейдемана, Мюзам робить висновок: «Єдиний порятунком для Німеччини — тісний зв'язок з Росією, батьківщиною революції та більшовизму...» Німеччина зазнала поразки у війні, і тепер багато хто з німців чекав рятунку від американського президента Вільсона. Мюзам вигукує з цього приводу: «Вільсон чи Ленін! Старий дух чи новий дух! Капіталізм чи соціалізм!.. Сполучені Штати чи Інтернаціонал!.. Німеччина повинна вирішити. Ставлення німецького народу до більшовизму визначить перед історією майбутнє сучасного покоління». Така була відверта, ясно визначена, принципова позиція, що її зайняв Еріх Мюзам у перші роки Великого Жовтня. Послідовність і революційність цієї позиції дозволяють поставити його в один ряд з найпередовішими письменниками Німеччини тих років.

Щоправда, Мюзам не завжди висловлювався з такою послідовністю і не в усіх питаннях поділяв погляди німецьких комуністів. Він, наприклад, не надавав значення організованій пролетарській партії, не погоджувався з вимогою спартаківців про утворення на території Німеччини централізованої Радянської республіки. В його щоденнику, який зберігся, є багато думок з цього приводу. Розбігалися іноді думки Мюзам та мюнхенських комуністів і з окремих тактичних питань. Проте Мюзам позитивно поставився до прохання керівника мюнхен-

ських спартаківців співробітничати з ними, на багатьох зборах і мітингах він виступав спільно з комуністами.

Від 6 квітня по 1 травня 1919 р. тривала короткочасна героїчна епопея Баварської Радянської республіки. Мюзам узяв активну участь лише в першому етапі її діяльності, названому згодом етапом «псевдорадянської республіки», що охоплював один тиждень — від 6 по 12 квітня, коли Радянську владу було проголошено верхівкою незалежних соціалістів і групою соціал-демократів без опори на широкі маси. Утворений тоді в Баварії радянський уряд не виявив потрібної революційної рішучості, через що мюнхенські комуністи відхилили пропозицію взяти в ньому участь. Все ж таки треба зазначити, що хоч Мюзам і не розумів тактики баварських соціалістів, але цілком щиро вважав, що ввійшовши до складу уряду, який оголосив себе радянським, він бере участь у першому на території Німеччини органі пролетарської диктатури. Його рукою була написана адресована В. І. Леніну і надрукована в «Правде» телеграма:

«Баварію оголошено Радянською республікою. Революційні робітники, селяни, солдати об'єдналися і здійснили диктатуру пролетаріату для того, щоб утворити соціалістично-комуністичне суспільство... До вас, наших природних союзників, скеровано наше перше вітання. Баварська Радянська республіка відмовляється від будь-якої спільності з урядом Потсдама—Веймара, який служить капіталізму, і закликає народи Німеччини, Європи і всього світу наслідувати її приклад. Баварія пішла за Росією і Угорщиною. Ми віримо в прихід дня всесвітнього визволення. Хай живе Інтернаціонал! Хай живе всесвітня революція!»

Запалений перемогою, Мюзам узявся до активної державної діяльності. Йому було запропоновано посаду народного комісара іноземних справ, але він відмовився, бо волів зайнятися справами військовополонених. Він одразу ж почав готувати конгрес російських полонених, на якому мали обговорити питання про форми співро-

бітництва з новою владою аж до відправлення полонених на батьківщину.

Глибоко засмучувала Мюзам відсутність єдності в новому Баварському уряді. У випущеному 9 квітня метелику він писав: «Єдності пролетаріату можна досягти за прекрасним прикладом російського народу тільки на одній основі, на основі Радянської республіки». Стурбований відмовою мюнхенських комуністів узяти участь в уряді, він додає, що не посаде ніякої посади в молодій Радянській республіці доти, поки не буде досягнуто цілковитої єдності трудящих. «Для мене було б нестерпно, якби я посів відповідальну посаду всупереч тим товаришам, які досі були мені найближчі в боротьбі і... з якими я почуваю себе тісно зв'язаним».

Йому не довелося побачити здійснення своїх бажань. Коли в Баварії утворилася справжня Радянська республіка, на чолі з комуністами, Мюзам в Мюнхені вже не було: він був заарештований. На суді згодом Мюзам заявив, що без вагань співробітничав би в уряді з комуністами.

Обвинувачений в державній зраді Мюзам та інші діячі Баварської Радянської республіки стали перед судом, який засудив поета до 15 років тюремного ув'язнення. Найбільш обтяжливую провину поета судді вбачали в тому, що він склав радіограму в Москву про перехід влади в Баварії до рук Рад. На суді Мюзам поведився мужньо і стійко. У заключному слові він заявив, що не вважає себе відповідальним перед таким судом і що відповідати може тільки перед народом та його обранцями. Він не шкодував про свої вчинки, не каюся й заявив, що готовий, як і раніше, діяти в майбутній Баварській Радянській республіці.

Докладний звіт про революційні події в Баварії і свою участь у них Мюзам зробив в книзі «Від Ейснера до Леніна», написаній у в'язниці. Рукопис книги він передав на волю, але цензура не дозволила її друкувати, і книга вийшла друком лише за кілька років. Це — важливий історичний публіцистичний документ. Тут немає потреби аналізувати правиль-

ність авторських оцінок перебігу революційних боїв, поведінки людей, політики окремих партій. У спеціальній історичній літературі про Баварську Радянську республіку відзначено і позитивні аспекти, і огріхи цієї книги. Ми хочемо підкреслити, що книгу написано у формі листа-сповіді, зверненого до радянських товаришів. На обкладинці її написано: «Для роз'яснення творцеві Російської Радянської республіки товаришеві Леніну». В передмові, написаній в 1929 році в зв'язку з виходом книги в світ, Мюзам окремо відзначає свою щирішу шану до нашого вождя: «Ім'я Леніна служить для всіх нас символом енергії і сили російської революції і більшовизму, як форми революційної дії Рад взагалі, російська революція лишається незгасним вогнем, яскравою зорею нашої надії і ясним дороговказом нашого майбутнього». Він пише далі, що в 1921 році передав примірник рукопису товаришеві для пересилки В. І. Леніну, і що, як його запевняли потім, Ленін навіть ознайомився з рукописом. Однак ці відомості були помилковими, до Москви цей рукопис, очевидно, не дійшов. Наприкінці книги, звертаючись до радянських друзів, Мюзам схвильовано пише, що мета його полягала не у виправданні помилок, яких він припустився чимало, а в тому, щоб довести, що він завжди діяв з чистим сумлінням, щиро і чесно, як личить революціонерів. В цьому визнанні, безперечно, нема ніякого хизування, ніякої пози.

Як відомо, Мюзам відгукнувся на Жовтневу революцію не тільки в публіцистиці, але і в своїй художній творчості. Його поезія революційних років відзначалась життєвістю образної системи, ясністю стилю, агітаційною бойовистістю. В надрукованій тоді автобіографії він писав: «Мета мого життя: боротьба, революція, перемога трудящих».

Своїм життям поет виправдав ці слова. Останньою піснею, яку він проспівав перед фашистськими вбивцями в гестапівській катівні, був «Інтернаціонал».

3. ЛІБІНЗОН

м. Горький

Найвидатніша подія сучасної історії

ЛЕОН ПАСТЕРНАК,
польський письменник

ПОЕЗІЯ ЖОВТНЯ

На початку бесіди гість з Польської Народної Республіки показав нам кілька книг.

— Ось останні мої праці,— каже Леон Пастернак.— Тут я виступаю в ролі упорядника і редактора. Це — антології, присвячені Великій Жовтневій соціалістичній революції. Одна з книг — збірка творів поетів соціалістичних країн. До неї ввійшли вірші поетів Угорщини, Німецької Демократичної Республіки, Румунії, Чехословаччини, Радянського Союзу та інших країн. Друга книга, випущена профспілковим видавництвом, це збірка поезій, пісень, прозових та драматургічних творів зарубіжних авторів. Збірка призначена для колективів художньої самодіяльності.

Леон Пастернак бере зі столу книгу в червоній палітурці з цифрою «50» на обкладинці.

— Тут можна знайти твори видатних радянських поетів, письменників і драматургів — Светлова, Тихонова, Тичини, Уткіна, Рождественського, Вишневського, Шолохова та багатьох інших. В кінці книги вміщено поради, як краще скласти літературний монтаж з цих творів для концерту. Справа в тому, що в Польщі вже давно дуже діяльно готувалися до святкування п'ятдесятиліття Жовтня. На підприємствах, у клубах, студентських гуртожитках, будинках культури відбувалося багато вечорів, концертів. Отож саме на допомогу самодіяльним артистам і випущено цю збірку. Третя книга призначається для армійської художньої самодіяльності. Вона підготовлена на прохання командування Війська Польського.

— Зовсім недавно, — продовжує Леон Пастернак, — разом із Станіславом Вигодським і відомим

русицистом Адамом Галисом ми написали сценарій великої вистави на основі поеми Олександра Блока «Дванадцять». Це була дуже цікава в творчому відношенні робота. Звісно, це не поема в «чистому» вигляді, перенесена на кін, а драматургічний варіант деяких частин поеми, що поєднуються з творами сучасних радянських поетів і письменників. Сценарій написаний нами для Народного театру, його постановником є відомий польський режисер Казімеж Данк.

— Над якими творами радянських поетів ви працювали як перекладач?

— Я перекладав дуже багато віршів Володимира Маяковського — вашого і нашого чудового поета. Я можу сказати без перебільшення, що нема такого, навіть найменшого, твору поета, котрий би не був перекладений польською мовою. У нас люблять і високо шанують Маяковського, тому і видається він великими тиражами. Перекладав я також деякі твори талановитого поета Євгенія Винокурова. Але це зовсім не означає, що я працюю лише як перекладач. Я пишу вірші, тексти пісень, драматургічні твори, оповідання.

— Що б ви хотіли побажати радянським читачам?

— Щастя і успіхів! І ще я хочу сказати, що ваше чудове свято — це й наше велике свято, адже Жовтень відкрив нову сторінку в житті мільйонів людей всієї земної кулі.

КАТЕБ ЯСІН,
алжирський письменник

ЛИЦЕ РЕВОЛЮЦІЇ ЗАВЖДИ МОЛОДЕ

— Радянську країну я об'їздив, як у вас кажуть, вздовж і впоперек. У тисяча дев'ястот п'ятдесятому році був в Узбекистані і провів тоді в СРСР два місяці. У тому ж році я побував у Сталінграді, в деяких підмосковних колгоспах. Це була дуже цікава подорож, тому що я входив до складу першої делегації, що приїхала у вашу країну з Північної Африки.

Пригадую, в нашій делегації був один алжирський селянин на ім'я Хомрі, який от так, у своєму селянському одязі, й поїхав в Радянський Союз. І ось під час одного відвідання колгоспу він раптом побачив трактор. Хомрі одразу ж виліз на нього і несподівано... заплакав, настільки був схвилюваний виглядом цієї машини, якої у алжирських селян тоді ще не було.

Цей Хомрі був винятковою людиною. Після повернення додому йому вдалося організувати осередок, до якого входило 700 селян-комуністів району Тлемсен. І, незважаючи на те, що Хомрі був неписьменний, він володів якимось особливим чуттям і розумом. Пізніше Хомрі став членом ЦК Компартії Алжіру. Він повернувся на батьківщину, щоб продовжувати боротьбу за звільнення країни, став офіцером у Народно-визвольній армії і загинув в одному з боїв.

— Я знову приїжджав у Радянський Союз, — продовжує Катеб Ясін, — у шістдесят четвертому і шістдесят п'ятому роках. І щоразу намагався ще більше і ще краще познайомитися з вашою країною. Я побував у Грузії, на Північному Кавказі, в Азербайджані, в Середній Азії і Казахстані. Їздив у Сибір, на Байкал і в Забайкалля. На жаль, я не володію російською мовою. Але для людей неупереджених, для людей з відкритим серцем не може

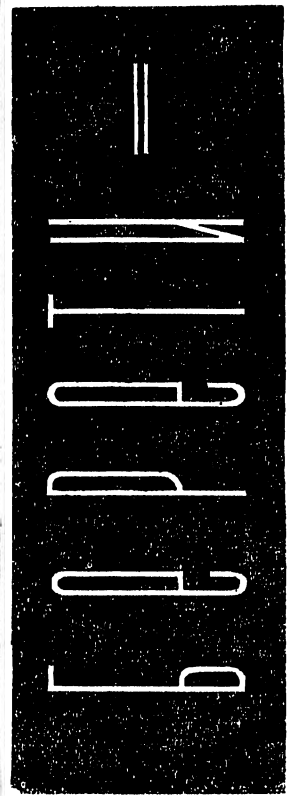
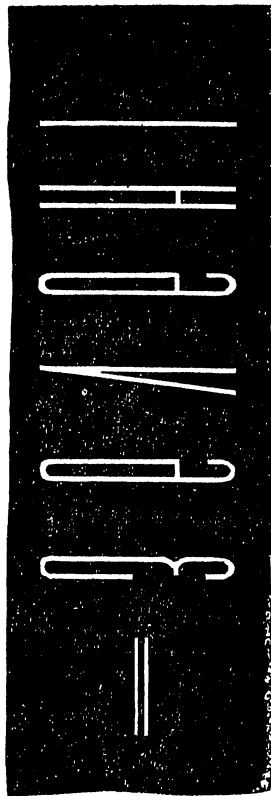
бути мовних перепон. Моя мета — пізнати вашу країну. І я пізнав її, причому не тільки пізнав, але й полюбив.

— Яку, на вашу думку, роль відіграла Жовтнева революція у розвитку алжирської літератури?

— Треба сказати, — пояснює Катеб Ясін, — що літературний рух в Алжирі завжди мав двох ворогів. Першим ворогом був французький імперіалізм, другим — власні феодали, реакційні сили і релігійні діячі країни. Можна говорити про це в загальних рисах, але я хочу навести конкретний приклад з мого власного досвіду.

У тисяча дев'ястот сорок п'ятому році я був студентом. Одним з небагатьох студентів у Алжирі, оскільки ними були головним чином сини французької й місцевої знаті. Восьмого травня сорок п'ятого року після великої демонстрації алжирських трудящих я разом з іншими студентами — учасниками демонстрації, потрапив у тюрму. Тільки там я по-справжньому став придивлятися до людей, тільки там по-справжньому я пізнав їх. Тих людей, котрих часто бачив на вулиці, але не розумів тієї дійсності, в якій вони живуть. Отже, ґрунт вже було підготовлено до того, щоб я прийшов до цієї самосвідомості. Потім я почав читати орган Алжирської комуністичної партії — газету «Свобода», і таким чином вогонь було піднесено до пороку. Я прочитав багато книг з теорії марксизму і комуністичного руху. І ось вже тоді я зрозумів, що означає для нас Жовтнева революція.

Той шлях, що я його пройшов, пройшли багато письменників Алжіру. І тепер молоді письменники йдуть цим шляхом. Для нас, народів Азії і Африки, лице революції завжди молоде. Тут, в Радянському Союзі, можна бачити, як революція матеріалізувалася в дійсності. Тут можна бачити нову людину, народжену і змінену цією революцією. Література ж не може не відображувати величних подій, де б вони не відбувалися, а тим більше таку подію, як Велика Жовтнева соціалістична революція. Безсумнівно, вона відіграла і відіграє й понині свою роль у розвитку нашої національної літератури.

«Зелені берети» навчаються свого злочинного ремесла у Форт-Брегу.

«Брудна війна» у В'єтнамі, брудна мета, яку вона переслідує, вимагає і брудних рук, щоб вести ту війну й по змозі досягти тієї мети.

Американський імперіалізм уже давно зрозумів, що самих лише, так би мовити, «класичних» методів боротьби з визвольним рухом недосить. Кулемета чи важкої гармати вже недосить для придушення волі народу, який взяв до рук зброю і твердо вирішив здобути собі свободу і незалежність. Двісті мільйонів налічує населення США, десятки мільйонів — їх сателіти, котрі надсилають до В'єтнаму більш чи менші допоміжні контингенти свого війська. В'єтнамців — і південних, і північних — вдесьтеро менше. І ось уже кілька років точиться найжорстокіша і найзлочинніша за останнє двадцятиліття «мала» війна, а в'єтнамців не зламано, й позиції США все більше і більше перетворюються із наступальних на оборонні. Не допомагає ні напад, ні кулькові бомби, ні бактеріологічні методи, ні отруйні гази, ні руйнівні авіаційні нальоти. «Іще рік, — пишуть журналісти, — і війна у В'єтнамі для Сполучених Штатів Америки стане найкровопролитнішою і найдорожчою із усіх воєн, які вони вели за всю свою історію. Навіть більш кровопролитною і виснажливою, ніж І і II сві-

тові війни!» Відомо, що нині авіаційна промисловість США не встигає поповняти втрати американського військово-повітряного флоту — так багато збивають в'єтнамські винищувачі й зенітники ворожих стервятників. І оскільки відкриття, «чесна» війна нічого не принесла американцям, крім тисяч убитих їхніх солдатів і мільярдних збитків, вони застосовують методи підступу, провокації, одвертого бандитизму, повністю зневажаючи усталені міжнародними угодами закони ведення війни. Один із злочинних заходів американського імперіалізму — організація загонів, названих відповідно до їхніх формених головних уборів «зеленими беретами».

Уперше «зелені берети» з'явилися наприкінці 1952 року під час війни в Кореї. Такий загін американців висадили з літаків за лінією фронту, — першу частину, призначену для виконання «спеціальних завдань». Незабаром після того дві групи із складу американських повітряних десантників були перейменовані на 10-у і 77-у групи спеціальних військ. Вони були розміщені на території США і ФРН. Ці групи склалися з «відбірних» солдатів, які про-

ходили тут спеціальне «навчання». Час від часу «зелені берети» перекидалися для «проходження практики» у різні місця на земній кулі, що вважалися «небезпечними». «Зелені берети» діяли, наприклад, в Африці, Латинській Америці, Південно-Східній Азії та на Близькому Сході. Нині ця «армія» нараховує кільканадцять тисяч чоловік, вона коштує щороку американському платникові податків багато мільйонів доларів, її метою є придушення національно-визвольних рухів, де б вони не виникали.

Методи, до яких вдаються «зелені берети», делікатно названо «особливими». Але за цим словом криються диверсії, саботаж, психологічна війна, шпигунство тощо.

Десантників навчають стрибати вночі з парашутом, битися вручну, душити свою жертву сталевим дротом або колоти кинджалом, висаджувати в повітря мости, мінувати дороги і багато чого іншого. Одним із основних психологічних завдань цієї науки є — позбавити «зелені берети» почуття совісті, примусити їх холодно-кровно вбивати стариків, жінок і дітей, вважати убивство своєю буденною роботою. З цього погляду немає жодної різниці між «зеленим беретом» і гітлерівським гестапівцем або есесівцем з «зондеркоманди».

Курс «навчання» триває довго.

близько двох років. Дехто не витримує, тоді його відчисляють до загальновійськових з'єднань. Але ті, хто пройшов повний курс, стають справжніми фахівцями з цієї брудної справи. Вони становлять особливу касту в армії США. До їхнього складу входять не лише американці, але й ті, що воювали під час другої світової війни проти США та їх союзників — фінни, німці, італійці тощо, а також авантюристи й карні злочинці всіх національностей, аби лише вони погодились робити те, що їм накажуть. «Зелені берети» зневажливо ставляться до звичайних солдатів і називають їх «піхотними щурами»; слід сказати, що в американській армії взагалі дуже розвинений антагонізм між різними родами військ.

Одним із найважливіших завдань для «зелених беретів» є завдання «педагогічне»: вони мають видресувати з числа південнов'єтнамського населення якнайбільше зрадників, згодних виконувати завдання імперіалістів і виступати проти власного народу.

Це не нова справа. У свій час англійці готували подібні кадри для боротьби проти африканських повстанців мао, а гітлерівці вербували до своїх допоміжних загонів власівців, бандерівців, юго-

славських четників. У Південному В'єтнамі ситуація дещо інша — там існує регулярна армія Нгуен Као Кі, яка поряд з американцями б'ється проти своїх співвітчизників. Проте бойові якості цієї армії надзвичайно низькі: південнов'єтнамські солдати не становлять майже ніякої бойової вартості і при першій змозі дезертирують з фронту.

Починаючи з 1965 року, американці зневірилися у спробах активізувати бойові дії південнов'єтнамської армії і почали воювати майже виключно власними силами. Проте вербування зрадників до спеціальних загонів і вишколення їх за допомогою «фахівців» триває й нині. Слід підкреслити, що більшість учасників південнов'єтнамських так званих «нерегулярних груп цивільної оборони» на вербовані з численних національних меншостей, які живуть у Південному В'єтнамі.

Звернувши основну увагу саме на представників національних меншостей, американці діють за класичним правилом «двіде ет імпера» — поділяй і владарюй. Вони використовують при цьому давні незгоди, що існують між жителями приморських провінцій і жителями гористої, глибинної частини Південного В'єтнаму. Ці не-

згоди посилені також різницею в діалектах, звичаях, рівні цивілізації: горяни, наприклад, перебувають на дуже низькому рівні розвитку, деякі племена й досі не вийшли із стадії первинного комунізму, і жителі приморських районів зневажливо називають їх дикунами.

Горяни живуть переважно в районі Західного плоскогір'я країни. Ця місцевість, вкрита джунглями й лісами, якнайзручніша для партизанської війни і дає великі можливості для оборони і для наступальних операцій. Саме тому американці вже з 1961 року стали організовувати там спеціальні школи, де «зелені берети» навчали зрадників із числа горян.

Нині таких шкіл існує на території Південного В'єтнаму кілька десятків.

До кожної з них прикомандирований спеціальний загін «зелених беретів», умовно названий «групою А». Він очолюється офіцером у чині капітана. До складу загону, крім солдатів, входить ще десять унтер-офіцерів. Один із них виконує функції старшини загону, другий керує розвідкою, решта вісім — це свого роду «педагоги». Серед них є фахівці з важкої і легкої зброї, сапери, медики, інструктори-снайпери. Кожен з них повинен добре знати історію, географію та громадсько-побутові відносини, що існують у В'єтнамі, а також володіти в'єтнамською мовою і діалектами деяких місцевих племен. Крім того, вони мають добре знатися на боксі, дзюдо і вміти стрибати з парашутами.

На кожні 10—12 «груп А» припадає одна «група Б», що стоїть на щабель вище. Її завданням є координація дій підлеглих «груп А» і виконання всіх адміністративних й постачальних функцій. Таких «груп Б» у Південному В'єтнамі існує чотири, відповідно до кількості військових округ у цій країні. Кожну з груп очолює штаб, складений із спеціалістів топографів, фахівців з питань внутрішнього життя країни. Усі вони підлягають так званій «Операційній базі», яка міститься в Сайгоні.

Що являє собою укріплений табір «групи А»? Розташований він у прикритій з тилу й флангів місцевості, де групу не так легко атакувати зненацька. Казарми оточені високим бруствером із стовбурів повалених дерев, укладених у формі трикутника, з бетонним бункером на кожному з кутів. Усередині цього замкнутого трикутника за лантухами з піском стоїть іще один бункер для командування і спостережна вежа, яка водночас служить і для корегування вогню мінометів. Низькі і довгі цементні баракки не мають вікон. Табір «групи А» обнесений колючим дротом, а на землі

А тут вони підпалюють врожай південнов'єтнамських селян.

з нього викладені цілі приховані килими. Крім того, табір розташовано серед мінних полів, які чергуються з так званими «вовчими пастками» — ямами, де поставлено сторч бамбуків палиці, змазані отрутою.

У таких таборах перебувають також загони вишколених зрадників із числа місцевого населення. Їх керівник вважається офіційним комендантом табору, фактичним же командиром тут є, звичайно, американський офіцер. «Зелені берети», ясна річ, не обмежуються лише теоретичним навчанням своїх «курсантів», але й час від часу виряджають їх на «практичні заняття».

До цих «занять» входять, наприклад, систематичні карні експедиції проти сіл, запідозрених у зв'язках з повстанцями й Фронтом національного визволення, а також здобуття шпигунських відомостей про партизанський рух. Загони систематично патрулюють кордон між Південним В'єтнамом та Камбоджею і Лаосом, беруть участь у боях з партизанами. Ця остання «робота» належить до найважчих, бо навіть учасники за-
проданських загонів дуже неохоче б'ються з повстанцями і переходять на їх бік при першій-ліпшій нагоді. З кожним роком «зеленим беретам» все важче стає вербувати особовий склад цих зрадницьких, так званих «Спеціальних сил».

Дехто з керівників «Спеціальних сил» знайшли вихід із скрутного становища. Вони почали вербувати карних злочинців із сайгонських в'язниць, злодіїв, наркоманів, гвалтівників, навіть убивць, обіцяючи їм цілковиту амністію. Навербовані в такий спосіб дійсно нікуди не втікали, бо їм загрожувала страта на місці за дезертирство, і відзначалися своєю виключною жорстокістю.

Друга складна проблема, яка стоїть перед «зеленими беретами», — це створення шпигунської мережі і вербування нових агентів замість викритих. І тут насамперед використовуються всілякі релігійні чвари, політичні суперечки, а також підкуп.

Крім повсякденної «роботи», зрадники і американські «зелені берети» виконують і деякі епізодичні завдання. Наприклад, один американський майор, закинутий з Південного В'єтнаму до далекого селища десь у Лаосі, організував там диверсійний загін і нападав на повстанські війська Патет Лао. Час від часу «зелені берети» скидають парашутистів на території Камбоджі і Демократичної Республіки В'єтнам. Цих диверсантів, звичайно, виловлюють, але часто вони встигають вчинити ті чи інші терористичні акти.

Учасники таких десантів набираються переважно серед філіппінців, японців, а також вихідців з Європи — італійців, греків, іспан-

ців. Всі вони знають в'єтнамську мову і, потрапляючи в полон, прагнуть удати з себе місцевих жителів. Їхній одяг нічим не відрізняється від місцевого, а зброєю їм добирають таку, щоб вона не виказувала їхнього зв'язку з американською армією: в Сайгоні існує навіть спеціальний арсенал, де зібрано різноманітну зброю — парашути з НДР, чеські й шведські пістолети, китайські чоботи для джунглів, радіостанції і фотоапарати, змонтовані з частин, виготовлених в різних країнах, тощо. З американської продукції тут є лише деякі ліки, карабіни й міномети, якими користуються на всій території Індокитаю.

Загони «зелених беретів» очолюють нині всі контрреволюційні рухи в Африці, Азії, Латинській Америці. Їх число постійно зростає, так само, як і кількість на-
вербованих до них. Ці загони діють у Домініканській Республіці й Болівії, в Конго, Панамі й Екваторі, на Окінаві й Тайвані. «Зелені берети» можна зустріти на Тайвані, в Малайзії, Гватемалі, у Південній Кореї і Венесуелі. Вони з'являються насамперед там, де зароджуються національно-визвольні рухи. Отож немає нічого дивного, що вони отаборилися зараз у В'єтнамі. Вбиваючи мирне населення і спалюючи людські оселі, вони вписують ще одну криваву сторінку в книгу злочинів американського імперіалізму.

«Зелені берети» виганяють південнов'єтнамських жінок і дітей з осель.

Хорст Бартч (НДР). «За мир». Гравюра на дереві.

З кийками проти студентів.

Це — облудні слова. Хоча навіть й ними не всі прикриваються. Ось як, не приховуючи своїх намірів, висловлювався перед підлеглими поліцей-президент Західного Берліна, колишній гітлерівець Дюнзінг:

— Якщо ви гумовим кийком б'єте когось, то той мусить приклеїтися до стінки. Якщо я даю наказ стріляти, то кров мусить бризкати на бруківку!

І так воно в дійсності й трапляється в Західному Берліні.

Перед студентським гуртожитком Зігмундсгоф у Західному Берліні поставлено великого чорного хреста. Студенти щодня кладуть біля його підніжжя букети квітів. Це — остання шана їхньому колезі Бенно Онезоргу, вбитому недавно поліцаями під час студентської демонстрації протесту проти війни у В'єтнамі.

З КИЙКОМ І ПІСТОЛЕТОМ

Знаряддя західноберлінських «демократів».

В історії передгітлерівської Німеччини ганебною чорною плямою залишилися сліди звірячих розправ, які чинили над робітничими демонстрантами соціал-демократичні поліцей-президент Берліна Цергібель і райхсміністр внутрішніх справ Зеверінг. Робітнича кров лишилася незмивною плямою на совісті німецьких соціал-угодівців двадцятих років нашого століття.

Під уламками райхсканцелярії поховано фашистський «новий порядок». А у Західному Берліні, де обер-бургомістр — соціал-демократ і де в сенаті соціал-демократи мають більшість, знову базикають про «демократію».

Жертва поліцейського терору
Бенно Онезорг.

Онезорг уперше брав участь у демонстрації, разом із своїми товаришами він вийшов на вулиці Західного Берліна. І тут на них накинулися кінні й піші поліцейські, повалили Онезорга на бруку і почали бити гумовими кийками, вони топтали його кованими чобітьми, а потім один поліцай витяг з кобури пістолета й вистрелив.

На похорон Онезорга вийшли тисячі й тисячі студентів західноберлінських вищих шкіл. Вони несли транспаранти з написами «Ганьба убивцям студентів!»

У той день, коли був убитий Бенно Онезорг, поліція тяжко поранила понад 50 його колег. Навіть буржуазні газети на зразок «Франкфуртер рундschau» писали: «Коли поліцай-президент Дюнзінг не знайшов слів, щоб якось виправдатися перед студентами, то він скомпрометував себе не лише як людина, а й як службова особа». Дуже м'яко сказано — але чим міг виправдуватися кривавий кат Дюнзінг? Хіба тисячі студентів, які вимагали проведення низки демократичних реформ вищої школи в Західному Берліні або протестували проти війни у В'єтнамі, є злочинцями, і їх треба розганяти силами кінної поліції, ударами гумових кийків і пострілами з пістолетів?

Коли в квітні цього року віцепрезидент США Хемфрі відвідав Західний Берлін, студенти вийшли на вулиці, щоб наочно показати всю брехливість заяв західноберлінських властей про нібито «всенародну пошану», яку віддає йому населення. У відповідь почалася кампанія виключень із університету, занесення до «чорних списків», арештів тощо, університет було закрито на кілька місяців.

...Квіти, які покладають студенти біля меморіального чорного хреста на могилі Бенно Онезорга, є свідомим вільнолюбства й волі до боротьби з поліцейським режимом.

«Бенно Онезорг — жертва політичного вбивства» — заявляють демонстранти.

Квіти біля чорного хреста — це шана загиблому і протест проти режиму убивць.

Операція «ФЛАК 8,8»

У роки другої світової війни в Яновських лісах на території Польщі діяв партизанський загін, очолюваний Миколаєм Куніцьким на прізвисько «Муха». В цьому загоні якнайкраще виявилась сила єдності радянського і польського народів у боротьбі проти фашизму. Поляки разом з радянськими партизанами вписали чимало героїчних сторінок у справу перемоги. На березі річки Сан, проти Яновських лісів, стояли заводські корпуси гуті «Сталева воля», яку загарбав концерн «Герман Герінг». Цей завод привернув увагу партизанів — адже там гітлерівці виробляли озброєння, яке відправляли на Східний фронт.

Серед робітників гуті було чимало учасників підпільної організації, викритої німцями. Тридцять чотири члени цієї організації було заарештовано й розстріляно. Решта залишилися без керівництва й

намагалися перебратися до партизанських загонів.

Починаючи з 1939 року, гітлерівці спеціалізували гуту виключно на випуску військової продукції. Завод було поділено на два взаємозв'язані між собою відділи: гуту і механічний відділ, який випускав броньовані плити, сталь для снарядів, гарматні стволи й авіабомби. Монтуння бомб, так само як і складання гармат, провадили на іншому заводі, але де саме, того партизани не знали. Загалом же в останній рік перед відступом гітлерівців завод виробляв коло тисячі гарматних стволів великого калібру, аж до фортечних гармат включно. Тисячі робітників-невільників з числа військовополонених або цивільних, силоміць звезених сюди із різних міст Польщі, працювали у нелюдських умовах по три зміни на добу.

Партизани довідалися, що «Сталева воля» почала виробляти нову, таємну зброю, під кодовою назвою «Флак 8,8». Скорочення «флак» по-німецьки означає «противітряна гармата». І справді, зброя цього типу спочатку була запроектована лише для боротьби з літаками, та потім виявилося, що вона придатна й для оснащення нею танків і самохідних гармат типу «Тигр», «Королівський тигр» і «Фердинанд».

Початкова швидкість снаряду досягала тисячі метрів на секунду. Практично це означало, що танк «Тигр», озброєний «Флак 8,8», міг пробити броню американського танка «Шерман» з відстані 1 600 метрів, а американські гармати могли вразити «Тигра» лише з восьмисот метрів. Союзницькі

розвідки намагалися якнайшвидше здобути креслення нової німецької гармати і налагодити у себе виробництво цієї зброї.

Зробити це доручили загонові «Мухи». Але на «Сталевій волі» майже не лишилося учасників підпільного руху. Та й німці, зберігаючи таємницю винаходу, виробляли там лише замки й стволи гармат, доручивши іншим заводам виготовлення лафетів та снарядів.

«Муха» звернувся по допомогу до підпільника Єжи Лижви на прізвисько «Пухач», який мав зв'язок з кількома польськими патріотами на «Сталевій волі».

Через деякий час Лижва повідомив, що на заводі немає навіть повного комплекту креслень, — отже, справа ускладнювалася. Тим часом партизани почали поодиноці прибувати до гуті й влаштовуватися на роботу. Було відомо, що

незабаром там почнуть випускати всі частини гармат і снаряди — адже наближення фронту примушувало прискорити темпи виробництва.

І справді, наприкінці 1943 року на «Сталеву волю» прислали повний комплект креслень. Про це негайно повідомили командування партизанського руху на Україні, що доручило польській групі неодмінно і якнайскоріше роздобути копії цих креслень.

На той час уже два підпільники влаштувалися працювати на гуті, а начальникові її технічного відділу, зв'язаному з партизанами інженерові Клодковському, пощастило під час копіювання креслень зробити на один примірник більше. Тепер треба було винести їх з заводу.

Це доручили зробити Гелені Ганце-Комоневській. Вона почала вносити креслення по одному, ховаючи їх під своєю білизною. Два рази їй пощастило обдурити вартових, та на третій сталася небезпечна пригода, котра ледве не коштувала дівчині життя.

Рудий гестапівець пильно перевіряв вміст Гелениної торбинки, а тоді став обмацувати її тіло. Ще мить — і він наштотхнеться на аркуш з кресленням! Що робити?

Вихід було знайдено блискавично. Гелена відскочила вбік і стала голосно кричати. На її крик із су-

«Муха» — Миколай Куніцький.

сіднього приміщення вибігли два старші чини й побачили, що одяг на дівчині розхристаний, а сама вона голосно плаче.

— Тобі захотілося польської дівки? — закричали начальники на свого підлеглого. — Забув про охорону чистоти раси?!

Вартовий марно намагався пояснити, що провадив обшук. Гестапівці йому не вірили.

— Так поводиться на посту! Знаємо ми твої обшуки!

А Гелену вони заспокоїли:

— Не плач, іди собі додому. Більше він не буде того робити! Відтоді вже ніхто не заважав

спритній дівчині передавати підпільникам усі креслення до останнього.

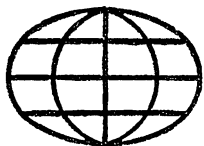
Тепер постала нова проблема: як передати копії до партизанського загону? Адже туди можна було дістатися, лише перепливши Сан, а на кожній переправі вартували німці. Останнім часом вони почали споруджувати тут оборонні укріплення, і охорону було ще більше посилено.

Підпільник Роман Олещук разом із двома своїми товаришами вирішили спробувати щастя, удавши з себе робітників-будівельників. З лопатами на плечах вони приєдналися до колони місцевих жителів, зігнаних на будівництво укріплень. Посідавши на березі, витягли з кишень пляшки з самогонкою і почали випивати.

Ласі на горілку охоронці враз помітили це і приєдналися до їхньої компанії. Випивши, вони подобришали й стали просити Олещука дістати ще горілки.

— Я можу роздобути її лише на тому березі! — сказав спритний підпільник, і гітлерівці миттю переправили його через Сан. Так документація потрапила до партизанського загону, а звідти на Велику землю. Туди ж незабаром було передано й плани будованих укріплень. Спільні дії польських і радянських партизанів дали свої добрі плоди.

★ ЛЮДИНА І СВІТ ★

КРІЗЬ ВОГОНЬ

Була неділя. Олексій Сельцов, идучи вулицями невеличкого міста в НДР, де стояв його підрозділ, помітив пожежу. Люди безпорадно бігали навколо будинку, де залишилися п'ятеро маленьких дітей. Шлях до них був відрізаний стіною бурхливого полум'я...

Сельцов, не вагаючись, кинувся до будинку. Пронизуючись крізь вогонь і густу завісу диму, він виніс з будинку всіх дітей. З обгорілим одягом, обпаленого, його приставили до лікарні. І всі дні, поки тривало видужання радянського солдата, до лікарні йшли жителі містечка, щоб довідатися про стан його здоров'я і висловити свою щиру подяку і захоплення.

Магістрат містечка запросив сюди батьків Олексія Сельцова. На урочистому вечорі солдату було вручено медаль, якою його нагородив уряд Німечкої Демократичної Республіки, а його батькам — грамота з подякою за виховання такого чудового сина.

Батько хороброго солдата, робітник з міста Калініна, відповідаючи на численні привітання, сказав:

— Та хіба мій Олексій міг вчинити інакше? Кожний з його товаришів зробив би те саме!

«Спасибі тобі, Олексію!»

★ ЛЮДИНА І СВІТ ★

ЗА МАШТУНКАМ

Туристів, який відвідав у Лондоні Вестмінстерське абатство, обов'язково покажуть сірий камінь, що лежить на чільному місці в соборі, й додадуть:

— А його не дуже давно викрадали шотландські студенти!

І коли цей турист питає, для чого треба було красти отакого здорового валуна, йому дадуть таку відповідь:

— Викрали для того, щоб висловити свою ненависть до Англії: адже на цьому камені стоять англійські королі під час коронації. А щодо технічного боку крадіжки, то Англія з цього погляду завоювала чи не світову першість: згадайте хоча б викрадення кубка Золотої богині, картини Гойї або «крадіжку століття» — оте пограбування поштового вагона, й досі не розкриті до кінця!

Отже — досконала, віртуозна техніка, помножена на емоції... Емоції ненависті шотландців та валійців, представників двох народів, що населяють Британські острови, поряд третього, найсильнішого з них, англійського народу.

Ми не кажемо вже про ірландців — народ, який здобув собі незалежність і утворив власну державу ціною незліченних збройних сутичок і повстань. Та історія співіснування на одному куцому острові і в складі одної лише Британії, складової частини Великобританської імперії, або, як тепер її називають, Співдружності націй, англійців, шотландців і валійців, — це історія постійної ворожнечі й чвар між трьома народами.

Щоправда, часи, коли шотландські тани із зброєю в руках билися проти англійських рицарів, відійшли в минуле. Не чути ні про повстання, ні навіть про антианглійські маніфестації десь в Единбургу або Глазго. Та неприхована ворожнеча так і відчувається у висловлюваннях рядових шотландців та валійців, і у промовах їхніх представників у палаті громад.

«Ми прагнемо ще інших свобод, — заявив нещодавно валій-

ський націоналістичний лідер Гвінфор Іванс, — крім права виставляти свої команди футболістів і боксерів. Інакше наша власна історія прокляне нас».

У п'ятдесятих роках у шотландських містах демонстративно спалювали на вулицях поштові скриньки, адже на них було намальовано вензели з ініціалами королеви Єлизавети. В Единбурзькій пресі державного секретаря у справах Шотландії називали гауляйтером. Зі свого боку, мешканці Уельсу всіляко наголошували на тому, що їхня мова не має нічого спільного з англійською.

Та поза тим головне не лише в мовних відмінностях чи у вимогах надати обом народам більшої самостійності. В основі ворожнечі між шотландцями й валійцями, з одного, та англійцями, з другого боку, лежать насамперед суто економічні причини.

Так, валійці скаржаться на занепад основного промислу їхнього краю, — гірництва, бо англійські вуглепромисловці перемагають на внутрішньому й міжнародному ринках своїх слабших валійських конкурентів. Низький рівень освіти, убогість сільського господарства впадають в очі кожному, хто потрапить до Уельсу.

Підрахунки, зроблені шотландськими економістами, свідчать, що середній тиждневий заробіток у Шотландії на 20 процентів нижчий, ніж в Англії. Щотижня не менш 500 чоловік залишають Шотландію й мандрують по всій Англії та за її межами у пошуках кращих умов існування. Постійно зростає безробіття. Те саме спостерігається в Уельсі.

Внаслідок цього в політичному житті Шотландії та Уельсу весь час відчувуються сепаратистські настрої, і часом трапляються, правда, поодинокі й неорганізовані, виступи-протести. Так, один із керівників валійської націоналістичної партії просидів багато місяців у в'язниці за те, що підпалив англійську авіаційну базу.

Націоналістичні партії Шотландії та Уельсу спираються переважно на політично активну молодь. Вони не прагнуть до повного державного відокремлення від Англії, проте вимагають все більших і більших свобод. Дечого їм пощастило домогтися. Наприклад, в останні роки поширено освітню мережу в обох країнах, запроваджено власний судовий апарат. Але це означає задоволення лише незначної частини вимог, які висувують обидві партії.

Один із лідерів валійських націоналістів нещодавно виступив з дуже характерною пропозицією: провести максимальне державне подрібнення Англії. Він вказав, що невеликі держави, такі, як наприклад, Голландія або Норвегія, мають куди вищий життєвий рівень, ніж його Уельс. А природні умови в цих трьох країнах приблизно однакові. До того ж Уельс має всі можливості створити замкнуту, незалежну економіку.

Щоправда, такі проекти мають характер не стільки практичний, скільки спрямовані проти центристських тенденцій англійського уряду. Недарма, занадто радикальні вимоги лівих елементів валійської націоналістичної партії були проголошені її керівництвом як авантюристичні.

Сепаратистські настрої серед шотландців та валійців часом міцнішають, часом слабшають. Середині націоналістичних партій обох країн існують радикальні й помірковані течії. Важко сказати, як у майбутньому розвиватиметься сепаратистський рух в обох країнах. Одне є незаперечним фактом, що як розрекламована британська «співдружність націй» — це лише вивіска, за котрою криється щось зовсім інше.

СПІВДРУЖНОСТЬ

Очима

зарубіжних

карикатуристів

Уряд ФРН має намір збільшити чисельність бундесверу.

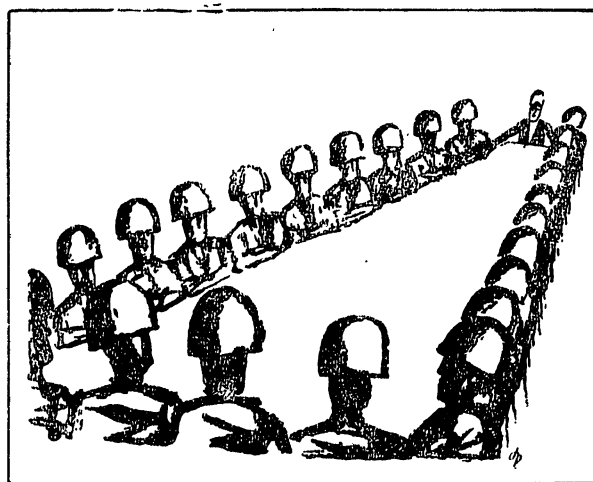

Готують гарматне м'ясо.

Головнокомандуючий американськими військами у Південному В'єтнамі генерал Уестморленд вимагає увесь час нового поповнення.

М'ясорубка системи Уестморленда.

«Велике суспільство» в США, як воно виглядає насправді.

Поряд з війною у В'єтнамі уряд США дуже занепокоєний расовими заворушеннями у власній країні.

Верховоди НАТО готують плани загарбання Кіпру.

— Я лише хочу розвантажитися тут!

Ноша стає ще важчою.

Золтан Кодая в останні роки життя.

Метод Кодая

6 березня 1966 року в придунайському селі Дунапатай, на святі з приводу відкриття Будинку культури Золтан Кодая виголосив свою останню промову.

«Чотири роки тому, — сказав він, — коли мене запросили покласти перший камінь на цьому місці, мені не вірилось, що я доживу до того дня, коли тут виросте цей будинок.

Справа в тому, що це перший випадок, коли мені доручили покласти камінь в буквальному розумінні цього слова. А взагалі вже багато років закладаю фундамент під різні духовні будови.

...Колись, у буржуазну епоху, музика вважалась привілеєм багатих, сильних світу цього. Але ще тоді ми знали — це не так! Музика — складова частина людської культури. Не може бути справді освіченої людини без знання музики. Без музики людина не може бути повноцінною».

Це був заповіт одного з найвидатніших класиків угорської музики Золтана Кодая, який все своє життя віддав розвитку угорської національної музичної культури.

Золтан Кодай народився 16 грудня 1882 року у містечку Кечкеметі. Роки його навчання припали на останнє десятиріччя минулого століття, коли в угорській музиці, в заснованій Ф. Лістом Музичній Академії панувала німецька школа.

Але творча угорська молодь прагнула очистити національне мистецтво від чужорідного впливу.

Два молодих студенти Музичної Академії Золтан Кодай і Бела Барток також шукали самобутніх музичних форм і знайшли їх у багатющій скарбниці угорського фольклору.

Кодай і Барток відкрили у віддалених селах майже невідому доти пісенну культуру.

Записавши кілька сотень народних пісень, молодий Кодай систематизує їх і створює нову мову угорської музики. Цикл його пісень під назвою «Запізнілі мелодії» воскрешає для угорського народу його минуле. Це минуле оживає в музиці «Марошсекських танців», в «Галантайських танцях», навіяних музикою стародавнього національного танцю вербункоша, в піснях і хорах, написаних на вірші угорських поетів-класиків, в симфонічних варіаціях на теми старовинних народних пісень під назвою «Варіації павича», в опері-казці «Харі Янош», де на сцену виходить герой легенд.

Народну музику композитор використовує творчо, він створює на її основі нову музику, співзвучну сучасному життю його країни. Цією «новою мовою» Кодай пише грандіозні хорали, зокрема, ораторію «Псалмус Хунгарікус», яка

Італійський диригент Роберто Бенетті в гостях у З. Кодая.

приносить своєму творцеві світову славу.

Видатний диригент Леопольд

Зустріч Леопольда Стоковського й Золтана Кодая.

Видатний композитор з дружиною Шарикою у Москві

Стоковський після зустрічі з Золтаном Кодаєм сказав:

«Подія, яку я запам'ятав назавжди, це моя зустріч з Золтаном Кодаєм. Я чекав цього багато років. Особисто познайомившись з ним, я побачив чудову людину, видатну особу, справжнього музиканта».

Золтан Кодай був не тільки видатний композитор. Він невтомно виховував молоде покоління будівників нової соціалістичної Угорщини.

«Ми повинні привести маси до музики»,— сказав він ще в 1929 році, а в 1952 році народжується мотто всієї творчої й педагогічної діяльності Золтана Кодая: «Музика належить всім!»

Розроблена композитором система музичного виховання дітей — «метод Кодая», як його називають сьогодні, впроваджена у життя в соціалістичній Угорщині.

Тосканіні і Золтан Кодай.

Композитор серед своїх вихованців.

АНГЛІЯ

Цьогорічний сезон театру «Седлерс Уеллз» розпочався новою постановкою опери Моцарта «Чарівна флейта», написаної композитором в останній рік його життя — 1791 року. Режисер Френк Гаузер і художник Сем Керкпатрік розробили принципово нові декорації і костюми для цієї найскладнішої з Моцартових опер, яка розповідає про перемогу добра над злом.

Ескіз костюма Цариці Ночі для нової постановки «Чарівної флейти» в театрі «Седлерс Уеллз».

* * *

Відомий англійський письменник Чарлз Сноу завершив роботу над серією біографічних нарисів. До збірки увійшли розповіді про життя і творчість Ейнштейна і Резерфорда, з якими письменник був особисто знайо-

ЮВІЛЕЙНІ ВИДАННЯ

Мало не кожне болгарське видавництво відзначило цікавими публікаціями 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Видавництво Болгарської Академії наук підготувало збірку «Велика Жовтнева соціалістична революція та її вплив у Болгарії» і перший том із серії «Радянсько-болгарські літе-

ратурні зв'язки», присвячений періоду Жовтня.

Серед суспільно-політичної літератури, випущеної видавництвом Болгарської Комуністичної партії, знаходимо, зокрема, такі книги: «Святкування Великого Жовтня в роки фашизму», «Д. Благоев, Г. Кирков, Г. Димитров, В. Коларов, Т. Живков

про великий Жовтень» (Статті, промови, матеріали), «Жовтнева революція і сучасний революційний процес» Байчинського, монографії «Внесок болгар у перемогу Жовтневої революції» П. Панайотова, «Жовтнева революція і криза світової капіталістичної системи».

«Профвидав» випустив науково-популярну книгу «Вплив Жовтневої соціалістичної революції на робітничий рух у Болгарії» Н. Кристева, а «Народна культура» — збірку «Країна, в якій не заходить сонце».

Новими книгами повістей, оповідань, віршів, поем, дорожніх нотаток, нарисів відзначили ювілей Жовтня видавництва «Болгарски писател», «Народна младеж» та інші. Найменувань багато: «50 років радянського оповідання», «Пісня про Росію» Д. Методієва, збірка «Жовтнева зоря» — вірші й оповідання для дітей, есе Ст. Продева «Про революцію», збірка поезій про Жовтень «Ранок над Фракією», збірка оповідань Г. Караславова «На варті», «У Країні Рад» Асена Златарова.

Болгарські читачі вже мають кілька книг, на обкладинці яких позначено: «50 років радянського роману». Серед них — «Чапаєв», «Педагогічна поема», «Залізний потік», «Розгром», «Цемент». Хоча ці книжки випустили різні видавництва, вони мають однакове оформлення і стануть окрасою для кожної публічної чи приватної бібліотеки.

В цій серії вийшли й інші шедеври радянської белетристики — «Цусіма», «Тихий Дон», «Петро Перший», «Мужність», «Повість про справжню людину», «Солдатами не народжуються».

Шанувальники образотворчого мистецтва з приємністю візьмуть в руки альбом «50 років радянського образотворчого мистецтва». Видавництво «Наука и искусство» найближчим часом випускає збірки «Про радянську музичну культуру», «Російські і радянські пісні», «Народи співають про свободу, мир і дружбу» (Антологія революційної пісні).

«МЕНІ БУЛО ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЬ»

Йому було вісім років, коли його батьки змушені були залишити батьківщину Народжений у Кельні, він виріс у Москві. Того сірого квітневого ранку, більше схожого на вечірні сутінки, він знову стояв на вулиці німецького міста, читав її назву рідною мовою. Він, Георг Хекер, повернувся на батьківщину. Йому було дев'ятнадцять, і на його плечах були погони лейтенанта Радянської Армії-визволительки...

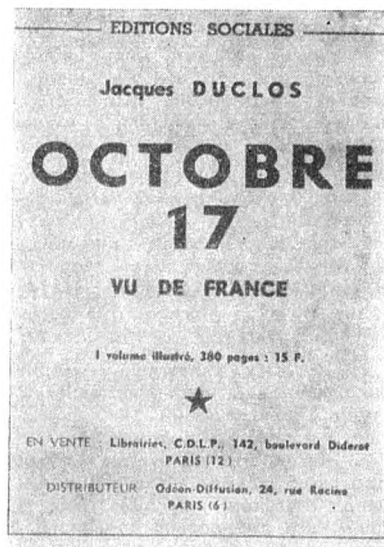
Саме з похмурого квітневого ранку починається дія фільму «Мені було дев'ятнадцять», зйомки якого нещодавно завершені на кіностудії «ДЕФА». Фільм — художній, але в його основу лягли факти реального життя. Доля головного його героя

Георга Хекера схожа з долею режисера фільму — відомого митця, лауреата Державної премії НДР Конрада Вольфа, постановника таких відомих фільмів, як «Зірки», «Лісці», «Професор Мамлок», «Розколоте небо». Конрад Вольф — молодший син письменника Фрідріха Вольфа, автора антифашистського роману «Професор Мамлок», емігрував з батьком в Москву. А у квітні 1945 року у лавах Радянської Армії повернувся до Німеччини.

«Мені було дев'ятнадцять» — дев'ятий фільм режисера. А попереду — і десятий: у співдружності з митцями «Мосфільму» режисер знімає картину «Гойя» з Сергієм Бондарчуком у головній ролі.

«ЖОВТЕНЬ 17-ГО ОЧИМА ФРАНЦУЗА»

«Жовтень 17-го очима француза» Жака Дюкло — це, насамперед, політичне есе в повному розумінні цього терміну. П'ятдесятиріччя Радянської держави для Дюкло — привід до роздумів про соціалізм: «перший експеримент такого роду, роз-

Обкладинка книги «Жовтень 17-го очима француза».

початий Ленінім». Він порівнює думки й позиції, показує зміну цих думок і позицій в міру того, як соціалізм утверджувався на землі, розповідає про солідарність трудящої Франції з Країною Рад.

«Воскресіння у пам'яті цих точок зору, — пише Жак Дюкло, — для мене аж ніяк не мандрівка у минуле. Йдеться про те, щоб — у світлі цих п'ятдесяти років — продемонструвати ясність розуму революціонерів на чолі з Ленінім, які привели революцію 1917-го до перемоги,

Жак Дюкло в 1917 році.

мий, а також нариси про Черчілля і Ллойд-Джорджа, розповіді про письменника Герберта Уеллса, математика Г. Харді та інших.

* * *

Спектакль під назвою «US», показаний Пітером Бруком минулого сезону в театрі «Олдвіч», мав величезний резонанс не тільки в Англії, але й в усьому світі. Відомий режисер на повний голос засудив англійську позицію «невтручання» у війну з В'єтнамом.

БОЛГАРІЯ

До 85-річчя від дня народження Георгія Димитрова тут видано промови цього видатного діяча міжнародного руху на Лейпцигському судовому процесі 1933 року.

У цьому виданні промови Димитрова вміщено трьома мовами — болгарською, російською та німецькою.

Зустріч Леніна з Димитровим у 1921 році. Скульптура Николая Шмирчела.

ГВАТЕМАЛА

«Дзеркало Ліди Саль» Мігеля Анхеля Астуріаса — збірка новел, написаних за останні десять років. З величезною любов'ю розповідає талановитий письменник про людей Гватемали, трудивників і поетів, «природних хранителів» багатющого фольклору, спадкоємців стародавньої цивілізації.

ГВІНЕЯ

Учасники національного ансамблю танцю Гвінейської Республіки взяли участь у традиційному міжнародному конкурсі народних танців, який щороку проводиться в

місті Агрідженто (Сіцилія). У конкурсі брали участь ансамблі майже із всіх областей Італії, а також з багатьох інших країн, але найвищу нагороду — знак «Золотого храму» — здобули гості з Африки.

ІНДІЯ

Кінорежисер Сат'яджіт Рей незабаром розпочне роботу над новим фільмом «Чужий», в якому головну роль гратиме не індійський актор, а американець Пітер Селлерс.

Дія фільму відбувається в індійській провінції Бенгалі. Неподалік од невеликого селища в озеро падає космічний корабель. Жителі селища, люди неписьменні, вважають, що це якесь божество, що впало з неба. Про події, зв'язані з появою «нового божества», і розповідає кінофільм Сат'яджіта Рея. Зараз режисер закінчує зйомки фільму про голод в Індії за романом письменника Біххуті Баннерджі.

Розповідаючи про ці творчі плани, Сат'яджіт Рей не забув згадати ім'я свого вчителя, одного з найстаріших французьких режисерів Жана Ренуара, який порадив Рею спробувати сили в кінорежисурі, коли знімав у Індії фільм «Ріка» (цей фільм став класичним твором світового кіномистецтва).

ІТАЛІЯ

Популярна кіноактриса Джіна Лоллобріджіда зіграла одну з головних ролей в комедії режисера Френка Тешліна «Приватний флот серванта О'Фарелла».

Як повідомляє Італійська преса, Джіна Лоллобріджіда готується до зйомок у новій екранізації роману Л. Толстого «Анна Кареніна». Фільм знімає режисер Мауро Болоньїні, акторка гратиме роль головної героїні роману Толстого.

Джіна Лоллобріджіда фотографує свою відому землячку Клаудію Кардінале.

НДР

Один з провідних режисерів телебачення НДР Кайль, відомий як автор вдалої ін-

і викрити всю глибину помилки соціалістів, які їм протистояли».

Особиста доля Жака Дюкло тісно переплелася з подіями тих років, відтоді як вісімнадцятилітнім солдатом він опинився на фронті першої сві-

тової війни. Особисті спогади надають неповторного забарвлення і особливо сильного звучання цій книзі, кожне слово якої, за висловом критики, «сповнене пристрасної мемуаристи і свідка».

ДЕКАДА «ВЕЛИКІ СИМФОНІЇ»

Цього року всі найвизначніші події в музичному житті Болгарії присвячені славному ювілею — 50-річчю Великого Жовтня.

На традиційному Русенському фестивалі — «Березневі музичні дні» — були виконані 14 симфоній, одна опера та чимало хорових творів радянських композиторів.

Декада «Великі симфонії» теж була повністю присвячена радянській музиці. З 10 по 21 червня в Бургасі й на Сонячному березі відбулися вісім симфонічних концертів, програми яких склалися з творів Прокоф'єва, Шостаковича, Хачатуряна, Хреннікова.

У другій половині липня відбувся великий міжнародний музичний фестиваль «Варненське літо», під час якого також виконувалися шедеври радянського музичного мистецтва.

В центрі уваги на цьому святі, за свідченням болгарської газети «Народна культура», були народний артист Радянського Союзу Яків Флієр, заслужена артистка СРСР Тетяна Тугаринова, Ленінградський духовий квінтет і радянські лауреати Третього міжнародного конкурсу молодих оперних співаків у Софії — Надія Куделя, Валентина Река і Євген Нестеренко.

Цього року в репертуарі болгарських симфонічних оркестрів та оперних театрів з'явилися твори радянських та болгарських композиторів, які тематично тісно пов'язані з Жовтневою революцією.

До кінця року в Болгарії побуває цілий ряд великих музичних колективів та зарубіжних солістів, які візьмуть участь у концертах, присвячених великій даті в історії людства.

«КІНО В ЕПОХУ КОСМОНАВТИКИ»

На одному з засідань Американської асоціації кінематографістів виступив запрошений як почесний гість відомий письменник-фантаст Рей Бредбері. Він там розповів про свою роботу в галузі кіномистецтва, а також порушив ряд проблем, що стосуються сучасного стану кінематографа та його недалекого майбутнього.

— Ще дванадцятирічним хлопцем я, під впливом побачених кінофільмів, почав писати коротенькі науково-фантастичні оповідання, — сказав Бредбері. — В середній школі я єдиний з-поміж 400 учнів вірив у космічні подорожі, міжпланетні кораблі, польоти на Місяць та Марс. На протязі багатьох років я терпів глузування з боку всіх тих, хто не поділяв мого ентузіазму. Тільки коли на орбіту було введено перший штучний супутник землі, нашішки припинилися й я дістав змогу заявити, що давно знав про те, що так буде.

Хоч я змалку був палкий прихильник кіномистецтва, довгий час мені не спадало на думку, що я й сам можу випробувати свої сили в цьому жанрі. Моїм бажанням було удосконалитися в таких жанрах як оповідання й повість. Своїми вчителями я вважаю великих письмен-

Кадр з фільму «451° за Фаренгейтом».

ників-фантастів Жюль Верна й Герберта Уеллса.

Мій перший сценарій являв собою екранізацію книжки Мелвілла «Мобі Дік». Цей фільм зняв у 1956 році Джон Хастон. Відтоді я написав ще сім сценаріїв, але жоден з них, на жаль, не зацікавив наших продю-

серів. Впродовж десяти років я добивався екранізації моєї повісті «451° за Фаренгейтом». Кінець кінцем фільм було знято в Англії режисером Франсуа Трюффо. На мою думку, фільм вийшов вдалий. Я ніколи не зраджу своєї любові до кіномистецтва. Якби я мав два життя, то одне з них присвятив би кінематографії.

Якби я народився сто років тому і написав повість про техніку й можливості сучасного кіно, її сприйняли б як чистісіньку фантазію.

Ми навіть не усвідомлюємо, як багато зробив кінематограф за шістьдесят років свого існування для справи кращого взаєморозуміння між людьми, яким виразником душі цілої нації він став, як полегшив пізнання світу. Кіно допомагає людям різних рас, віросповідань і

національностей краще розуміти одне одного. Немає сумніву в тому, що ми, американці, подивившись фільм «Балада про солдата», почали краще розуміти росіян.

Якщо мене запитують, якою є моя найбільша мрія на найближчі 10—15 років, я відповім: хочу показати людям красу і велич наших часів. Адже ми живемо в епоху великих звершень в ділах людських, в час підкорення космосу. Я вірю, що міжпланетні польоти служитимуть справі миру. Вашим завданням, завданням кінематографістів, є поширення цієї ідеї серед мільйонів людей. Треба створювати більше науково-фантастичних фільмів. В моєму дитинстві й юності ви, кінематографісти, були моїми провідниками, дозволяйте й мені тепер вказати вам шлях у світ майбуття.

ТВОРЧА ПРОГРАМА

Поети, письменники, художники, музиканти, режисери — всі, кого об'єднує Академія мистецтв Німечкої Демократичної Республіки, — склали спеціальну творчу програму, присвячену 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Програма складалася з 50 творів різних жанрів.

Зараз виконання програми завершено в усіх творчих секціях Академії. Серед створеного художниками найбільшу увагу привертають полотна Рудольфа Бергандера «Демонстрація», ілюстрації Вернера Клемке до книги «Маркс, Енгельс. Життя і творчість», скульптура Герхарда Гейера «Сталінград». Художник Карл-Еріх Мюллер, який нещодавно відвідав Радянський Союз, відтворив свої враження в серії з шести картин, що розповідають про життя Сибіру.

З великим успіхом пройшла в

«Дойчес-театрі» (Берлін) прем'єра п'єси «Вороги» М. Горького у постановці режисера Вольфганга Гайнца. Драматург Карл Кайзер інсценізував «Десять днів, що потрясли світ» Джона Ріда; режисер Курт Метцг зняв фільм за романом Отто Готше «Криворізький прапор».

Заслуговує на увагу антологія, упорядкована Олександром Абушем, — «Світло Великого Жовтня». Це збірка віршів німецьких поетів, присвячених Радянському Союзові. Вільгельм Гірнус підготував до ювілею есе «Жовтнева революція і німецька література».

Багато творів присвятили великій даті і композитори НДР. Серед них — кантата «Аврора» Гюнтера Рохана, кантата для голосу, хору та оркестру Ернста Мейера на поетичні тексти Володимира Маяковського, балет «Балада про щастя» Курта Швайєна.

«ДВНАДЦЯТЬ»

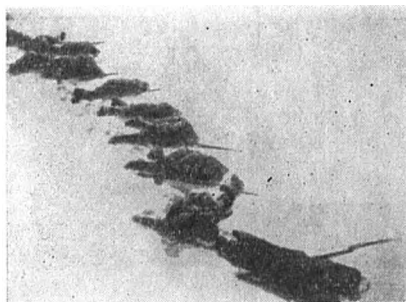
ОЛЕКСАНДРА БЛОКА НА ЕКРАНІ

Словацькі кіномитці до ювілею Великого Жовтня зробили спробу перенести на екран поему Олександра Блока «Дванадцять». За задумом режисера Мирослава Горняка, це буде музична, точніше, сценічна ораторія, що складатиметься з 12 частин.

Музику до фільму написав композитор Мирослав Базлік.

Художнє оформлення фільму вистримане в дусі поеми, воно побудоване на різкому контрасті чорної та білої барв. Кіномитці хочуть зберегти в образотворчому рішенні фільму атмосферу революції, майстерно відтворену першим ілюстратором книжкового видання поеми Ю. Анненковим.

У головних ролях виступають Ф. Вілім та Е. Халупова.

Кадр з фільму «Дванадцять».

сценізації бабелівської «Кін-армії», знімає зараз телефільм «Піднята цілина» за романом М. Шолохова. Перші три частини цього фільму вже демонструвалися на голубому екрані.

* * *

31 театр Німечкої Демократичної Республіки включив у свій репертуар нового сезону п'єси Бертольта Брехта. В зв'язку з 50-річним ювілеєм Великого Жовтня театри семи міст НДР обрали для постановки Брехтів варіант «Матері» М. Горького. Кілька театрів покажуть нові постановки «Навізнього кола». Плауенський театр покаже «Видіння Сімони Машар».

* * *

В Берліні завершено будівництво приміщення Державного кіноархіву НДР — однієї з найбільших і найсучасніших фільмотек у світі. Приміщення займає площу в 10 гектарів; в ньому можна розмістити 800 тонн кінострічок. Зараз в архіві зберігається 70 мільйонів метрів кіноплівки — з фільмами найрізноманітніших жанрів. Щоб переглянути всі фонди фільмотеки, людині довелося б провести в кінозалі двадцять п'ять років (при восьмигодинному «робочому дні»). Будівники цього приміщення врахували перспективи розвитку кінематографії впродовж ста років. Подібні фільмотеки є тільки в Москві й Копенгагені.

РУМУНІЯ

Спілка румунських письменників нещодавно присудила літературні премії за 1966 рік.

Першу премію в галузі прози одержав письменник Лауренціу Фульга за роман «Александра і пенкло», який вийшов друком у видавництві для молоді.

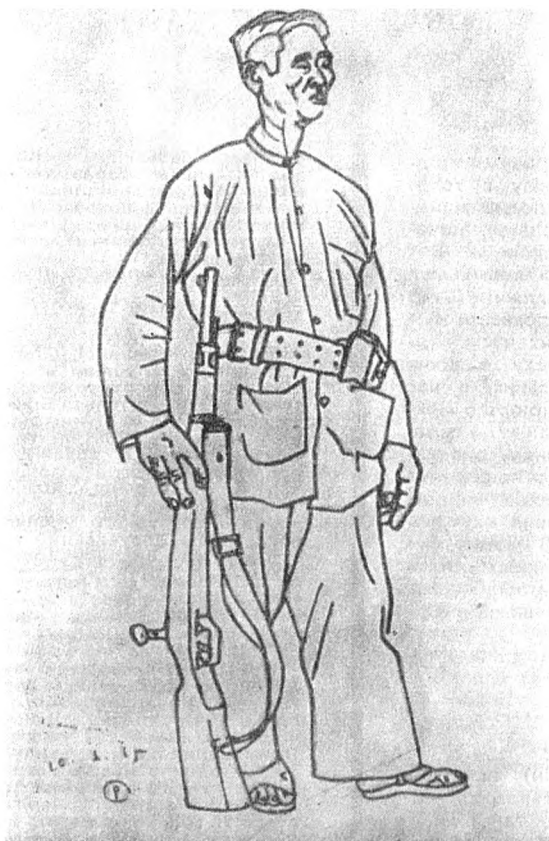
У своїх попередніх романах «Героїна», «Зірна доброї надії» Л. Фульга розповідав про трагічну долю людини, втягнутої фашистським режимом Антонеску в несправедливу війну.

Новий роман «Александра і пенкло» також присвячено подіям минулої війни. Твір складається з семи розділів, і кожен розділ має свого головного героя.

Критика особливо відзначає оригінальність композиційної побудови нового твору Лауренціу Фульги.

Премії за поезію одержали Чезаре Балтага, Йон Георге та Оскар Пастро. Драматична поема «Село без любові» письменника старшого покоління Раді Боріану відзначена премією в галузі драматургії. Премією за літературознавчу працю «Сучасне віршування» нагороджено Володимира Стрейна.

Збірка нарисів «Бамбуковий орган» Сімеона Попа, присвячених В'єтнаму, визнана найкращим твором у галузі репортажу й публіцистики.

В серпні 1964 року американський президент Л. Б. Джонсон зробив новий крок в агресії проти В'єтнаму, віддавши наказ бомбардувати мирні міста й села на північ від сімнадцятої паралелі.

Народ Північного В'єтнаму піднявся проти повітряних піратів. Наші митці, закинувши за спину ранці і взявши в руки палітру, залишили затишні студії й пішли військовими шляхами. Їх можна побачити всюди: на мальовничих зелених верховинах і наносних берегах Червоної ріки, в джунглях і на далеких островах. Наші митці організовують пересувні виставки для зенітників, роблять зарисовки на полі бою, малюють портрети ополченців, передових робітників і селян, читають лекції про мистецтво, оформляють сільські кімнати інформації, а чуває, що й риють траншеї, підносять патрони і виносять поранених під градом бомб і снарядів. На їхніх малюнках: звияжні бійці — захисники маленького острова Конко, де на кожен квадратний метр упало по кілька тонн бомб і снарядів; матуся Шуот з провінції Куанг, що веде човен під вогнем противника; спостерігач підрозділу ППО; ополченка, що пильно вдив-

Бий Суан Фай. Ополченець. (Перо).

Художники НА ПОЛІ БОЮ

Куанг Тхо. Матуся Шуот — хоробра човнярка. (Перо).

Шістдесятирічна Нгуен Тхі Шуот, човнярка з провінції Куанг, на з'їзді героїв і ударників боротьби проти американської агресії, 1967 року удостоєна звання Героя Праці. Односельчани і бійці протиповітряної оборони звать її просто матуся Шуот. Скільки вона перевезла їх через річку Няте під люте завивання американських літаків, коли вода в річці так і кипіла від осколків і куль, а бомби, здавалося, от-от влучать у човен! «Перемогли французів, справимось й з американцями», — промовляє старенька, відптовжуючи човна. «Звідки у тебе стільки смливості, матусю?» — «А я захищаю свою вітчизну!»

Нгуєн Тхи. На річці Нятле. (Дереворит).

Данг Дик. Школярі у воєнний час. (Акварель).

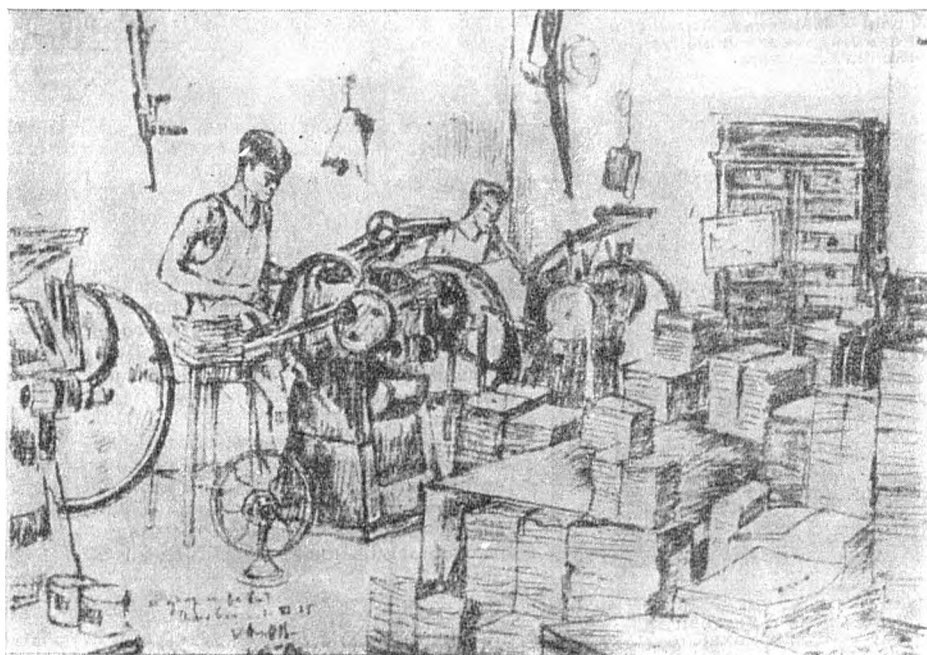

ляється в море, — чи не з'являться американські кораблі; сільські кооператори, які працюють у полі з гвинтівками за плечима; водії вантажних машин, готові в будь-яку хвилину зустріти кулеметним вогнем реактивні літаки... Митці, хоч вони й відрізняються один від одного художньою манерою і вибором тем, виявили одностайну рішучість разом з усім народом не складати зброї доти, доки не будуть забезпечені національна незалежність і загальний мир.

ЧАН ВАН КАН
генеральний секретар Спілки в'єтнамських художників

Ван Да. Евакуйована друкарня працює. (Олівець).

Може, саме в цій друкарні минулого року було видруковано збірку віршів Пушкіна. Як же зраділи в'єтнамські аматори поезії, коли великий російський поет заговорив до них їхньою мовою! Шахтарі Хонг Куанга й вантажники Хайфона, робітники й селяни по всій країні після зміни — в перервах між пальютами американських піратів — переписують книгу, адже всім хочеться мати ці чудові вірші. А цього року вже здано до друку збірку віршів радянських поетів. І якщо американці зруйнують друкарню, то поряд, у джунглях, буде збудовано іншу і книга таки вийде.

США

П'єсу американського драматурга Артура Міллера «Після гріхопадіння» буде екранізовано. Авторські права придбала американська кінофірма «Парамаунт». Сценарій до фільму писатиме Аббі Манн. Кінострічка буде кольоровою, фільм зніматиметься в Нью-Йорку та Вашингтоні.

ТРІНІДАД

У нещодавно організованому тут місцевому видавництві «Нью Бікон Паблікейшнз» вийшли перші книжки. Це збірка поезій відомого трінідадського літератора Джона Ла Роуза «Засади» та документальна монографія «Маркус Грейві», що розповідає про життя відомого борця за негритянські права. Автор монографії — письменник Адольф Едвардс.

УГОРЩИНА

«10 000 сонць» — так звється фільм, знятий молодим угорським кінорежисером Ференцом Коза. Фільм присвячений сьогоднішній Угорщині і порушує животрепетні проблеми будівництва соціалізму в країні.

ФРАНЦІЯ

Триста років тому великий французький драматург Жан Расін написав свою знамениту трагедію «Андромаха». Цього року п'єса з'явилася знов у театральному репертуарі Парижа в постановці Марселя Тасенкур. Роль Андромахи виконує Домініка Бланшар.

Сцена з вистави
«Андромаха».

ІНТЕРВ'Ю З ПІТЕРОМ УСТІНОВИМ

Пітер Устінов.

Пітер Устінов — відомий американський актор, режисер, драматург, композитор, художник. Важко назвати галузь мистецтва, в якій би Устінов не спробував своїх сил і не здобув би успіху.

Інтерв'ю кореспондентові журналу «Нью-Йоркер» Пітер Устінов давав, спостерігаючи репетицію своєї но-

вої п'єси «Невідомий солдат і його дружина».

Устінов розповів про нову п'єсу, про свою творчість взагалі й про своє життя.

— Для моїх попередніх п'єс характерне вповільнене розгортання дії, а ця остання більш динамічна. Коли я був хлопчиком, батько обіймав посаду прес-аташе в Лондоні, а я вчився в школі Вестмінстерського абатства. Батько мріяв, щоб я став юристом, а я, замість виконувати домашні завдання з латинської мови, писав п'єси про чикагських гангстерів, котрих ніколи в житті не бачив. В шістнадцять років, закінчивши школу, я вступив до лондонської театральної студії. Там я провчився два роки і відтоді сам заробляю собі на хліб. Першу п'єсу було поставлено, коли мені сповнилося дев'ятнадцять років. Це було під час другої світової війни, і п'єса мала небаякий успіх, а я в той час служив в армії.

На закінчення бесіди Устінов показав, як би він сам зіграв кожну з ролей своєї останньої п'єси.

«Він грав усі ролі, розмовляв різними голосами, навіть, здавалося, він зображає нам і декорації. Коли ми прощалися з Пітером Устіновим, нам здавалося, що допіру ми розмовляли з цілою групою людей, а не з одним чоловіком», — пише на закінчення свого репортажу кореспондент.

ДВІ АНТОЛОГІЇ

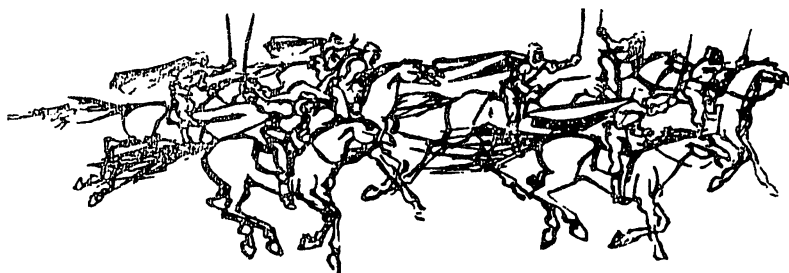
Серед літературних новинок, що з'явилися на полицях болгарських книгарень напередодні 50-річчя Великого Жовтня, увагу привертають дві гарно оформлені книги — «Жовтень» і «Жовтнева поезія».

Белетристична збірка «Жовтень» складається з творів 36 болгарських літераторів різних поколінь, починаючи від Людмила Стоянова та Георгія Караславова й кінчаючи наймолодшими — серед яких, зокрема, Генчо Стоєв, Іван Остриков, Лада Галина.

Оповідання створюють цілісну панораму життя в Болгарії від пам'ятного Жовтня до сьогодні, розкривають вплив революційних подій в Росії на життя болгарського народу, на долю мільйонів людей. Деякі з

Обкладинка збірки «Жовтень».

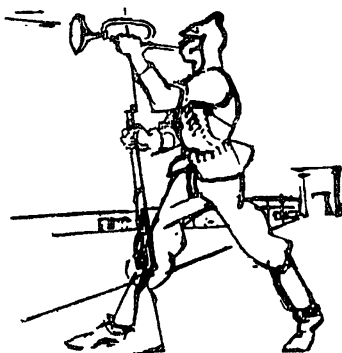

Ілюстрації Петера Рашкова до антології «Жовтнева поезія».

них безпосередньо присвячені Великій Жовтневій соціалістичній революції та її героям, інші розповідають про боротьбу болгарського народу з капіталізмом і фашизмом, за встановлення соціалістичного ладу в країні.

У збірці «Жовтнева поезія» представлено 98 болгарських поетів. Цю своєрідну антологію революційної поезії відкривають твори Д. Полякова, Хр. Ясенова, Ем. Попдимитрова, Хр. Смирненського та інших авторів, що першими відгукнулися на Жовтневі події 1917 року.

Збірка водночас являє собою своєрідну картину розвитку болгарської поезії від Жовтня й до наших днів. Привертає до себе увагу жанрова різноманітність творів. У книзі знайдемо і епічну поему, і баладу, і оду, і чисто ліричну форму. Тут розміщені, зокрема, найкращі в бол-

гарській поезії балади — «Никодим» Кр. Кюлякова, «Балада про комунізм» В. Андреєва та ін.

«ЩОДЕННИК РОБІТНИКА»

Фінський режисер Рісто Яарва зняв новий художній фільм «Щоденник робітника».

Фільм здобув загальне визнання у Фінляндії.

«Не варто жити на світі, якщо не шукаєш шляхів поліпшення життя»... — думає герой фільму молодий робітник Юхані, опускаючи в урну виборчий бюлетень.

«Щоденник робітника» — це фільм про робітника Юхані, про його дружину й друзів.

Дія починається в церкві, де Юхані й Рітва вінчаються.

«— Помолімося!..» — виголошує пастор, присутні схилиють голови — всі, крім Юхані. В молодій людині вже немає того рефлексу, який примушує представників старшого покоління ставати навколішки, коли вони чують слово «помолімося».

Авторські роздуми органічно поєднуються у фільмі з дією, насичуючи його глибоким змістом.

Фільм «Щоденник робітника» розповідає про народження нової нескореної людини, про всіх тих, хто

Кадр з фільму «Щоденник робітника».

крокує в ногу з життям і бореться за щастя разом з усім прогресивним людством.

Прогресивна фінська преса зазначає, що саме такий фільм, як «Щоденник робітника», потрібен народові. Це народження нового вітчизняного кінематографу.

* * *

Після прем'єри фільму Сержа Корбе «Дурень у Парижі» видатний французький режисер Рене Клер високо оцінив гру виконавиці головної ролі Дані Каррел.

«Я не хотів би, щоб хто-небудь з американських продюсерів побачив її в цьому фільмі, бо Дані відразу ж запросили б у Голлівуд. Я пишаюся своєю ученицею».

Дані Каррел у фільмі «Дурень у Парижі».

Кілька років тому Дані Каррел, тоді ще невідома молода актриса, дебютувала у фільмі Рене Клера «В кварталі Порт де Ліла» (в нашому прокаті «На околиці Парижа»).

* * *

Ліонський театр «Котюрн» поставив нову п'єсу «Кріпюр», за відомим романом Луї Гійу «Чорна кров». Автор інсценізації назвав п'єсу ім'ям її головного героя. «Кріпюр» — так учні одного французького ліцею прозвали свого викладача філософії Марлена.

Дія п'єси відбувається в маленькому провінційальному містечку, нуді долиною відгомін подій 1917 року. За сценою чути російські революційні пісні. Під впливом Жовтневої революції у свідомості Кріпюра відбуваються зміни. Він задихається в атмосфері страшного лицемірства тодішньої Франції і це призводить до загибелі героя.

* * *

Член Французької Академії Люсьєн Шомет вирішив змінити прізвище на Рене Клер. Паризький суд задовольнив прохання без зайвих формальностей, враховуючи той факт, що мосьє Шомет вже трьома поколіннями любителів кіно в усьому світі відомий як видатний кінорежисер Рене Клер. Псевдонім цей служить йому з 1919 року, коли Рене Клер уперше в житті став перед об'єктивом кінокамери, щоб зіграти випадково запропоновану йому маленьку роль у забутому вже зараз фільмі.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Усьому світу відома трагедія чеського села Лідіце, знищеного німецькими загарбниками.

Карел Сволінський. Лідіце. (Дереворит).

Відродження Лідіце стало справою людей різних національностей. Доля села увічнена в творах художників і письменників багатьох країн. До 25-річчя трагічних подій у Лідіцькій картинній галереї була відкрита художня виставка.

ЮГОСЛАВІЯ

Фільм «Кар'єра», відзначений призом «Срібна арена» на тогорічному фестивалі в Пулі, приніс популярність югославському режисерові Владану Слієпчевичу. Нещодавно він завершив зйомки нового фільму «Куди після дощу?». Герої цього кінотвору, як і фільму «Кар'єра», — молоді люди.

Станіслав Песич та Алі Ренер у фільмі «Куди після дощу?»

ЯМАЙКА

Перший роман Орlando Паттерсона «Діти Сізіфа» вийшов в англійському видавництві «Нові автори». О. Паттерсон, який постійно живе на острові Ямайка, пише про рідну країну та її людей.

МОРИС ШЕВАЛЬЄ: «НЕ НАСЛІДУЙТЕ ІНШИХ»

12 вересня 1968 року одному з найпопулярніших естрадних співаків і акторів Франції Морису Шевальє сповнилося 80 років. Незважаючи на свій вік, Шевальє повен енергії й творчих планів. Своїми планами він поділився з кореспондентом паризького часопису «Мінют».

— Чому ви й досі співаєте й виступаєте на сцені? — спитав кореспондент.

— Я роблю це тому, що сценічна гра — це єдина пристрасть, яку дозволяє ще мені мій вік... Іноді, виходячи на сцену, я відчуваю себе стомленим. Але якщо все йде гаразд, якщо мені вдається встановити контакт з глядачем, за дві години я вже відчуваю себе молодшим на тридцять років.

— Що б ви порадили молодим співакам?

— Нічого. Я не вірю в поради. Я вірю тільки, що той, кому щастить зробити велику кар'єру в житті, завжди має інтуїцію, яка й підказує йому, що він мусить робити. Єдине, що я міг би порадити: ніколи не наслідуйте інших... Можна перебувати під чийось впливом, можна щось запозичити в іншого, але наслідувати — не треба. Розпочинаючи свою кар'єру, я перебував під впливом принаймні чотирьох тодішніх шансон'є. Потім потрапив під вплив американських ритмів, якими в той час захоплювався світ. Але залишився специфічно французьким, паризьким співаком.

— В чому полягає таємниця вашої тривалої популярності, вашого успіху?

— Таємниця, якщо вона взагалі

Морис Шевальє.

існує, полягає в тому, що не треба відразу вичерпуватися цілком. Слід весь час працювати над собою, вдосконалювати свою майстерність.

— З чого ви найбільше пишаєтесь?

— З того, що, незважаючи на свій вік, продовжую виступати. Я, власне, єдиний артист мюзик-холу, який виступав на сцені протягом шістдесяти років.

— Які ваші плани?

— В наступному році поїду в турне по країнах, де гастролював. Восени 1968 року виступлю в Парижі, і це буде моє прощання зі сценою.

«ЗДОБИЧ»

Фільм французького режисера Роже Вадіма «Здобич» зроблено за деякими мотивами однойменного роману Еміля Золя, хоча дію перенесено в сучасність і характери дійових осіб зазнали значних змін.

«Здобич» розповідає про родинне життя французького бізнесмена, про його помсту невірній дружині, але це не заважає режисерові змальовувати водночас світ великого бізнесу з його постійною гонитвою за наживою, з його фальшивими взаєминами не лише в діловій сфері, а й в родинній.

Головні ролі у фільмі «Здобич» виконують Майкл Пікколі та Джейн Фонда.

Кадр з фільму Роже Вадіма «Здобич».

МИКИТА ВІШТА Б'Є БЕЗ ПРОМАХУ

Микита Вішта. Колумб відкриває піцерію.
Київ, 1966.

Увагу багатьох читачів привернула збірка дотепних фейлетонів Микити Вішти «Колумб відкриває піцерію», випущена в світ видавництвом «Радянська Україна» (бібліотека «Перця»). З приємністю відзначимо, що згадана книга поповнила арсенал нашої сатиричної зброї. Вона нещадно б'є по ворогах миру, демократії, прогресу.

Зазначимо принагідно й те, що на Україні склалася хороша традиція видавати твори українських демократичних письменників і публіцистів, які здавна проживають поза межами рідної землі, — в Західній Європі, США, Канаді. За післявоєнні роки вийшло чимало таких книжок, їх автори — наші бойові побратими й колеги.

Радянському читачеві давно полюбилася публіцистика Петра

Кравчука, взяв також наш читач на озброєння і сатиру Марка Терлиці та Микити Вішти. З творів згаданих авторів добре уявляєш спосіб життя «на тому світі», довідуєшся й про те, як надрі кровні брати — трудящі українці виборюють кращу долю.

Важливе значення мають книги, спрямовані проти українських буржуазних націоналістів, що запекло ненавидять власний народ, вірно служать таврованому долларом Сатані. Ці «погані правнуки» давно вже визначилися і як вороги тих народів, що дали їм притулок на своїй землі.

Як правило, твори наших заокеанських друзів побудовані на багатющому документальному матеріалі й тому неспростовно обвинувачують імперіалістів та їхніх запродавців, обвинувачують хазя-

їв і наймитів. Адже одні від других невіддільні.

Колись націоналістичний пуголок Дзуньо (персонаж комедії Ярослава Галана «Човен хитається») пихато заявив своєму однодумцеві Помикевичеві, що при бажанні і сильній волі вони (націоналісти тридцятих років) змушуватимуть волосся рости на долоні, а поки живуть, то хочуть мати тіло вужа і чоло з криці.

Що ж показало життя? Понад тридцять років минуло відтоді, як по сцені плазували Дзуньо і Помикевич. Чи ж виробилась та сильна воля, що про неї вони мріяли? Де там! Садизм, маразм, спекуляція, чистої води розбій — не ознаки якоїсь сильної волі! Доведеться визнати, що хіба тільки тіло — і то не вужа, власне, а скоріше гадюки! — придбали вони, служачи багатьом панам.

Перечитуючи сторінки фейлетонів Микити Вішти, знову виразно бачиш ганебний підсумок злодіянь націоналістів, тих твердолобих гадюк, що пройшли вишкіл дефензиви й гестапо, а зараз «запрограмовані» Центральним розвідувальним управлінням.

Фейлетон, який дає назву всій книзі — «Колумб відкриває піцерію», — ніби прямо не стосується націоналістів. Але так тільки здається. Насправді він виразно малює середовище, в якому діють заокеанські запродавці, особливо ті, що знайшли собі притулок в США. Те людиноненависницьке середовище породжене сучасною дійсністю цілого «натівського» світу, очоленого найреакційнішими заправилами американського імперіалізму, того світу, що веде злочинну війну в В'єтнамі й спонукає не менш злочинну агресію Ізраїлю проти арабських країн.

Отже, про піцерію. Це сталося напередодні президентських ви-

борів у США. Христофор Колумб пішов реєструватися, щоб віддати свій голос «за великого президента малих людей». Перед ним реєструвались двоє білих.

— Як називається наше місто? — спитав одного з них реєстратор.

— Монтгомері.

— Правильно. Секретарко, зареєструй його, як грамотного виборця.

Другий виборець теж виявився грамотним, бо назвав прізвище губернатора штату. Та ось підійшов Колумб. Реєстратор насупився.

— Читати й писати знаєш?

— Так, знаю.

— Гм... Ану, перекажи точно зміст чотирнадцятої поправки і вісімнадцятої статті конституції штату Алабама.

— Та як же мені таке пам'ятати? — обурився Колумб. — Спитайте ваших професорів — і вони не знатимуть!

— Неграмотний! Реєструвати забороняю!

— Та це ж несправедливо... — почав протестувати Колумб.

Реєстратор простягнув руку до пістолета. Заревів:

— Скажи, сучий сину, чи ти не проклятий нігер? Виглядаєш, як мулат. Чи в твоїх паршивих жилах не тече брудна негротянсько-індіанська кров? Забирайся звідси, нігер!

Колумб залишив штат і разом з дружиною Ізабеллою подався до Чикаго. Там вони відкрили піцерію. Печуть піци. І сьогодні про нього кажуть: «Колумб — король піцерії».

Довершує картину сучасного «нового світу» чудовий памфлет «Тпру-у-у, Бессі!» Патріот Поль Ревір скочив на свою кобилу Бессі й помчав по країні з закликem до боротьби за незалежність, за вільне життя майбутніх американських поколінь. Це сталося 1775 року. Поль Ревір — герой памфлету — намагається зазирнути у майбутнє. Якою буде молода революційна республіка через сто і

сто п'ятдесят років? Якою буде вона в 1965 році? І от Ревір бачить у своїй уяві голодну, але звитяжну армію, очолену Джорджем Вашингтоном. Далі батьки революції пишуть конституцію. З колоній утворюються Сполучені Штати Америки. Революція пермагає. Але що це? 1812 рік. США нападають на Канаду! Отже, думає Поль Ревір, після боротьби за свободу і незалежність тринадцяти колоній у правителів США з'явився вже й зажерливий апетит на чуже добро? Чи мало їм своєї землі?

Ревір чує й хижачке просторікування про «свободу і демократію», воно потрясає героя борні за свободу! Ось його зміст. «Ми, правителі Сполучених Штатів Америки, самим богом обрані поширювати нашу свободу і демократію на інші народи, на весь світ. Якщо вони, ті інші народи, не приймуть їх добровільно, хоч, може, й під шантажем, то ми нашу свободу й демократію, як ми їх розуміємо, запахаємо їм у горла багнетами».

Одна за одною змінюються перед очима Поля Ревіра картини майбутнього. Мету Північних штатів і президента Лінкольна в громадянській війні — скасувати рабство і зберегти єдність республіки — Ревір схвалює. Проте негри, як і раніше, лишаються безправними. Далі — перша і друга світові війни. Акули імперіалізму наживаються на смерті простих американців. Величезні монополістичні імперії контролюють всю економіку США. Ще далі — атомний вогонь знищує Хіросіму та Нагасакі. Політики і гангстери сплітаються в єдине кубло. Корея. Вбивство президента Джона Кеннеді в Далласі. В'єтнам.

«Ні — це не моя революційна республіка, — думає Ревір, — її замінила агресивна контрреволюційна імперія. Вона підтримує найпідліші, найчорніші, найбільш реакційні групи у світі. Вона придушує, під лозунгом боротьби проти комунізму, всюди, де тільки може, таку революцію, яка породила мою республіку. Її хижі керівни-

ки, які не мають ніякої схожості з основоположниками республіки, хотіли б запанувати над усім світом — або спалити його в ядерному вогні. Ні — це не моя республіка!

— Тпру-у-у, Бессі! — наказує Поль Ревір. — Назад, до стайні!

Фейлетон «Хай живе цей світ!» — це свого роду «автобіографічна» новелка, сповнена гострої іронії, але й пройнята оптимістичним настроєм.

«Трісла проклята виразка, стався масивний вибух крові, і мене, Микиту, неприємного доставили до лікарні... Глянув. У головах біля ліжка стояла дамочка — причепурена і одягнена за останніми зразками мод вільного світу...

— Я твоя неминуча смерть!»

І от смерть потягла Микиту до райської брами. До раю, проте, Микиту не впустили, і вони підійшли до «великої печери-діри, звідки постійно клубочиться дим». Видно, як Бандері чорт сокирою голову розколює...

Автор стверджує цим твором ту непохитну істину, що між пеклом і «націоналістичним раєм» немає істотної різниці. Це розуміють уже широкі маси українців у США і Канаді. Тому й проголошують вони: «Хай пропадає той світ! Хай живе цей світ!»

Решта творів збірки майже цілком присвячена викриттю «лицарів у подертих шароварах», що сновигають у редакціях різних націоналістичних газеток, як от «Народна воля», що виходить в американському місті Скрентоні. Один з таких найостанніших «визволителів» нееньки України, якийсь пан Андрій Коваль, прагне ще й осмислити власну «рацію буття». Йому відповідають спокійно тверезіші співвітчизники: «Наш народ великий, і він собі раду дасть. А перед тими емігрантами, які не визнають цієї історичної істини, лишається тільки одна «рація буття»: політична кончина».

Невеличка книжечка Микити Вішні влучно б'є в ціль.

Володимир КОНВІСАР

НЕВИГАДАНА ІСТОРІЯ

Кріста Вольф. Розколоте небо. «Молодь».
Київ, 1967.

Історія, що її розповіла німецька письменниця, не вигадана. Вона підказана життям, часом, біографією покоління, до якого належить Кріста Вольф.

Коли розпочалася друга світова війна, Крісті не було й десяти років. Потім вона писала, що їй та її товаришам ще в дитинстві прищеплювали фальшиву любов, фальшиву ненависть. І тому потрібні були велике напруження й велика допомога, щоб розірвати ці пута. Треба було навчитися по-новому любити свій народ.

Післявоєнна біографія Крісти Вольф свідчить про цілеспрямованість її натури і вимогливість до себе. Майбутня письменниця об'їздила мало не всю Німецьку Демократичну Республіку, була секретарем бургомістра в селі, працювала науковим співробітником, редактором у видавництві, писала статті та есе.

Друкуючи свої художні твори письменниця не квапилася. Цікаво, що першим твором Крісти Вольф, який пройшов авторську «цензуру», була невеличка «Московська повість» (1961 р.). «Я написала її після того, — згадує письменниця, — як удруге відвідала Москву. Задум цієї повісті виник давно, а нові переживання і досвід змінили його. Я спробувала висвітлити якусь частину повоєнних проблем, що стосуються наших двох народів, розповівши історію кохання німецької дівчини і росіянина, колишнього офіцера-фронтовика, які через п'ятнадцять років зустрічаються за нових обставин і повинні вирішувати знову, як їм жити далі».

Повість «Розколоте небо» теж

розповідає про кохання, велике кохання, яке могло стати щастям, але ним не стало. Втім, не лише про кохання. Це книга про соціальні перетворення і про народження нової людини. І, мабуть, не буде перебільшенням, якщо ми скажемо, що сама історія — одна з дійових осіб книги. Авторка добре розуміє справжні рушійні сили подій. І це її розуміння визначає напрямок твору, його глибину і правдивість. Можна сказати, що з цієї книгою в німецьку літературу прийшов сучасний вдумливий художник.

«Перспектива стати перед радянським читачем, — писала Кріста Вольф, — схвилювала мене навіть більше, ніж вихід моєї книжки в НДР... У нас я можу розраховувати на те, що німецький читач мимоволі заповнить прогалини в моїй оповіді власними асоціаціями, а дещо, позначене лише натяком, допоможе йому зрозуміти власний досвід...»

Я усвідомлювала, як важко знайти характеристику якого-небудь складного явища, сказати про нього найістотніше, сказати про нього істину».

Побоювання авторки виявилися марними. Ми вдячні Крісті Вольф саме за це бажання говорити зі сторінок книги відверто й широко і за її мужнє вміння показати життя правдиво. Добре, що і український читач нещодавно одержав книжку Вольф.

Головні герої твору — Рита Зайдель і Манфред Герфурт — люди різних поколінь. Може, різниця віку не така вже істотна (лише десять років), але на цьому історичному етапі вона іноді

відігравала вирішальну роль. Покоління Манфреда пережило війну, а свідоме життя Рити, по суті, почалося тільки після неї.

Учений-хімік Манфред видався дівчині людиною, що все знає, все може. А Рита принесла в життя самотнього Манфреда і поезію, і ніжність, і бажання дарувати щастя. Коли минає п'янка романтика перших побачень, вони пересвідчуються, що їхнє почуття і далі міцніє. Та, дивна річ, у читача складається тривожне враження, нібито герої помінялися ролями. Юна Рита приносить у дім і в душу Манфреда почуття впевненості й сталості, а дорослий, досвідчений Манфред, усім серцем тягнучись до неї, виявляє непевність, нерішучість і страх перед тінями минулого.

Скажемо відразу, особливості композиції цієї повісті такі, що ми зустрічаємось з Ритою вже після пережитої нею драми — розриву з Манфредом. Саме ця ретроспективність дала можливість авторці вільно поводитись з подіями, обирати з них лише те, що сьогодні пояснює Риті — і читачеві — обумовленість вчинків і рішень.

І все ж таки, хоча авторка починає майже з кінця, а деякі розділи відкриває прямою згадкою про розлуку героїв, інтерес до оповіді не зменшується. Пояснюється це майстерністю письменниці. Вона владно переключає нашу увагу на внутрішній сенс подій, що відбуваються. Разом з нею ми хочемо докопатися до їхніх причин, разом з нею хочемо глянути в очі героїв і разом з нею поміркувати над їхнім майбутнім.

Якщо сцени знайомства Манфреда і Рити трохи загально-розпливчасті, то більшість сторінок книги написано вправною рукою.

«...«Розколоте небо» я писала в Галле, — розповідала Кріста Вольф, — у стародавньому місті солеварів і кушців, що стало нині одним з найбільших наших центрів хімії та машинобудування. Задимлене і, на перший погляд, негарне місто, заплутаний вузол багатьох суперечностей, мішанина старовини і сучасності. Я була на заводах і передусім на вагонобудівному, розгублювалася попервах від сили-силенної незрозумілих питань і справ, в які дово-

дилося вникати, познайомилася з багатьма людьми, а деякими заприятимилася.

Я упевнилась... соціалізм у нашій країні став реальністю для мільйонів, повсякденною дійсністю, метою їх самовідданої праці, перетворився на життєдайну силу.

Якби мене спитали, чи є в нас підстави для оптимізму й упевненості, я б відповіла: так, саме почуття оптимізму й упевненості я вважаю головним нашим досягненням в останні роки...»

Героїня повісті Рита Зайдель відповіла б точнісінько так само. Тому що в маленьку кімнатку на горішці, де їй було так хороше з Манфредом, вона приносила подих великого життя, без якого не могла б існувати. Це і будні вагонобудівного, де вона працює, і студентські турботи майбутніх вчителів — її колег. Манфредові доводиться миритися з тим, що його кохана привчається жити життям цілої країни і жодні труднощі не залякають її.

А його, Манфреда, багато що лякало. Письмениця поступово доводить, що його конфлікт з міщанами-батьками суто зовнішній і в дечому штучний. Талановита людина, він все менше вірить у себе, і перша ж невдача з винаходом ламає його.

Не сказавши Риті ані слова, Манфред вирішує втекти до Західного Берліна, де йому пропонують високу посаду, і здійснює свій намір. Він ані на хвилину не перестає її кохати, він кличе її до себе в кожному листі, він не втрачає надії... Але він втрачає все.

Зустріч Рити і Манфреда в Берліні належить чи не до найкращих сторінок повісті. Між цими двома, що так палко кохають одне одного, — прірва. Манфред знає, що бачить Риту востаннє, але будь-що намагається приховати це, оскільки він розуміє, що припустився трагічної помилки, хоч не може зізнатися в цьому ні собі, ані їй. Людина зламалася. Попереду в неї — самотність і страх.

Риті теж неймовірно тяжко, адже ріднішого за Манфреда в неї нікого нема. Але тільки побачивши його, вона зрозуміла остаточно, що поступитися не може. Що допомогло Риті прийняти не-

легке рішення, як не все її життя і тісний зв'язок з людьми, яких вона не може покинути, не втративши віру в себе? Старі сили, що панували в колишній Німеччині, втратили свою владу над мільйонами таких, як Рита Зайдель, доводить Кріста Вольф.

І ось блукають містом Манфред і Рита, розмовляють і розмовляють, і начебто не про те, не про найважливіше. Майже перед самою розлукою вони напівжартома згадують про те, що в давнину закохані, перш ніж розлучитись, вибирали собі зірку, щоб вечорами зустрічатись на ній поглядами.

«— Ну, небо вони не зможуть розколоти, — сказав з іронією в голосі Манфред.

Небо? Це неосяжне склепіння надії і прагнень, любові й скорботи?

— Ні, зможуть, — мовила тихо Рита. — Насамперед розколюється небо».

Образ неба, розколотого спалахами фашистських бомб, ще живий у пам'яті поколінь. Тому він і виникає на титульній сторінці

повісті Крісти Вольф. Як пересторога цілій планеті і кожному з тих, хто живе на ній.

«Кінець великого кохання завжди сумний, — признавалася авторка, — і, мушу признатись, коли я писала книгу, то сама шукала іншого виходу, але, поміркувавши, лишила все так, як є».

Книжка Крісти Вольф — це книжка запитань. І книжка відповідей. Про долю країни, про долю молоді, про взаємини поколінь.

Одним з найцікавіших образів повісті є образ директора вагонобудівного заводу Ернста Вендланда. Ще молодий, він пройшов уже нелегкими життєвими шляхами і виріс у талановитого керівника. Це людина великої душі. В повісті ніде про це прямо не сказано, але ми маємо всі підстави гадати, що в його серці живе ніжна і вірна любов до Рити Зайдель.

Поки що Рита ставиться до нього як до друга. Може, прийде час, і вона відповість на його кохання?..

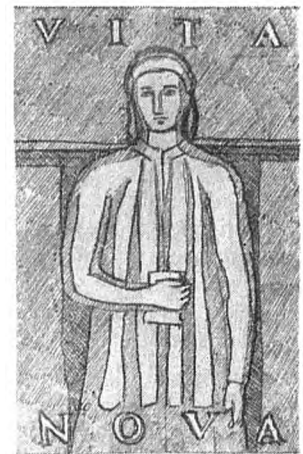
Але то вже буде інша історія.

Ніна НОВОСЕЛИЦЬКА

«НОВЕ ЖИТТЯ»

УКРАЇНСЬКОЮ

МОВОЮ

Данте Аліг'єрі. Нове життя. «Дніпро». Київ, 1966.

Майже сімсот років відділяють нас від того часу, як Данте написав «Vita Nova» («Нове Життя») — твір, що поклав початок прозовій художній літературі іта-

лійською мовою. Проте сьогодні, як і в минулі далекі віки, жоден більш-менш уважний читач не залишається байдужим до книги, до переживань, роздумів, захоплень

чи розпачу поета, що сам виступає дійовою особою в своєму творі. І мимоволі чи не в кожного читача насамперед постає запитання: хто вона і якою саме була ота юна Беатріче, яка осяяла музу найславнішого поета Італії, служила натхненням його життя і творчості? Літературознавці єдині в своїх поглядах: образ Беатріче, хоч і позбавлений детальних портретних рис, все ж списаний з однієї реальної особи, яка мешкала у Флоренції і була ровесницею поета. Данте зустрів уперше Беатріче, за його свідченням, коли йому було дев'ять років. Потім вісімнадцятирічна дівчина, проходячи, привіталася з поетом. І востаннє, незадовго до її смерті (Беатріче померла 1290 року), Данте бачив її в церкві. Оце й усі реальні епізоди, за свідченням самого поета, які породили в ньому безмежне кохання до Беатріче, кохання, що надихнуло його на створення «Нового Життя». Ангельський образ Беатріче витає і в «Бенкеті», і в найбільшому творі Данте, шедевр світового поетичного мистецтва — «Божественній комедії». Проте марно шукати в кожному з цих творів, і передусім у «Новому Житті», детальніші факти з життя Дантової героїні. Немає в творі і точних описів оточення, в якому живуть його герої. Данте поставив собі за мету створити з живої, реальної людини ангельський і божественний образ. Тому Беатріче перебуває в ореолі неземної таємничості.

Поет уникає звичних і, як правило, невід'ємних у творах про кохання описів не тільки тому, що він поставив собі за мету обожествити красуню Беатріче. Річ у тому, що цього вимагав *dolce stil nuovo* — «солодкий, або ніжний, (витончений) новий стиль», який запровадили попередники й сучасники Данте в італійській поезії XIII—XIV століть — Гвідо Гвінцеллі та Гвідо Кавальканті (до речі, останній був старшим товаришем і наставником молодого Данте). Представники школи «нового солодкого стилю» виробили спеціальні канони для поезії про кохання, згідно з якими образ коханої обов'язково трансфігуру-

вався і уподібнювався до ангельського образу, а земне кохання піддавалося містичній ідеалізації. Останній факт є свідченням того, що на «новому стилі» позначився вплив культу діви Марії. Було проведено, таким чином, чітку переоцінку (власне, зміну) найголовніших атрибутів жіночої краси. В основу було покладено (і висунуто на перший план) не фізичні ознаки краси коханої, а її духовні чесноти. Саме тому, хоч поезія цієї школи, як і вся тогочасна італійська поезія, перебувала під впливом зразків провансальської, їй не притаманні еротичні мотиви.

Данте не був сліпим послідовником Гвінцеллі та Кавальканті. Вже у «Новому Житті» він вводить елемент символіки. Його реальна кохана донна настільки ідеалізується в усьому, що поступово набуває рис символу, який знаходить своє довершення й остаточне оформлення в «Божественній комедії».

«Нове Життя» — це скоріш духовна сповідь поета в найбільш загальних рисах про його кохання до красуні Беатріче. Творові притаманний незвичайної глибини ліризм, що знаходить своє найповніше вираження в сонетах та канцонах, які супроводжують майже всі параграфи прозового викладу, і які є, по суті, поетичним узагальненням або орнаментом того, що було сказано в прозі.

Часто-густо в авторську розповідь вплітаються малозрозумілі сучасному читачеві філософські міркування про всесвіт і його будову (за Птоломеем), у якому кохана Беатріче ставиться під знак «святого» числа дев'ять. Такі місця скидаються на науковий трактат і вимагають коментарів. Вони пересипані латинськими фразами. Зате сонети й канцони зовсім вільні від латинізмів, оскільки саме за їх допомогою поет висловлював найтонші і найглибші почуття. До того ж частину сонетів написано було безпосередньо на замовлення осіб, близьких до простого народу і не обізнаних глибоко з латинською чи грецькою літературами. Сонети, канцони і балади витримані в глибоко ліричному тоні. Вони композиційно легкі, прозорі, зву-

чать невимушено, вражають своєю майстерністю.

Як же перекладено прозові частини, а також сонети, канцони та балади «Нового Життя» українською мовою? Чи донесли інтерпретатори до читача весь клекіт Дантових пристрастей?

Зупинімося окремо на перекладі кожної з частин — прозової та поетичної.

Перекладач прозових параграфів «Нового Життя» А. Перепада прекрасно впорався зі своїм завданням. Він майстерно відтворив притаманний цьому творові спокійний, розмірений, іноді збуджено-піднесений тон викладу. А. Перепаді пощастило зберегти структурні особливості кожного Дантового речення. Причому найскрупульозніше текстологічне порівняння перекладу з оригіналом свідчить про те, що перекладач поставив собі за мету скрізь, де тільки дозволяли норми української мови, зберегти незмінним і порядок слів, речень первотвору. Долаючи великі труднощі, А. Перепада скрізь і усюди зберігає особливості архітекτονіки Дантової прози.

Втім, хоч переклад прозової частини «Нового Життя» і зроблений на високому мистецькому рівні, цілком у відповідності до сучасних вимог, і стоїть під багатьма поглядами вище від відомих російських та українських перекладів цього твору, все ж таки він не позбавлений окремих недоліків. Наведемо приклади. Так, у перекладі другого речення вже з самого початку «Нового Життя» читаємо: «Під тим заголовком знайшов я слова, що маю намір їх переписати до сеї книжечки; коли й не слова (підкреслення наше. — І. К.), то принаймні їхню сутність». У первотворі ж: «хоч (коли) й не всі слова, то принаймні їхню сутність (смысл)». Отже, логічна довершеність, якої бракує в перекладі останньої частини речення, ховається саме в займенникові *всі*, без якого сполучення не слова взагалі втрачає будь-яку сутність. У частині XII речення — «І не питай більше, ніж вийде тобі на користь», насправді ж має таке значення: «Не питай більше, ніж треба».

Принагідно — кілька слів про

одне принципове питання, а саме — про цитати з римських авторів, які Данте наводить у багатьох частинах твору. А. Перепада переносить усі цитати в переклад без змін. З цим навряд чи можна погодитися. Якби це були репліки окремих дійових осіб, то за певних обставин це можна було б допустити. Скажімо, «Шельменка» Квітки-Основ'яненка аж ніяк не можна перекласти на італійську, німецьку чи французьку зі збереженням двомовності дійових осіб. Тим часом твори Л. Толстого, пересипані французькими репліками, перекладаються в багатьох випадках (на європейській мові) без уніфікації лінгвіальної, хоч в останні роки і тут намічається певна послідовна тенденція (особливо у видавців США). А чому тоді було не застосувати саме цей принцип і в перекладі «Нового Життя» Данте? Тим більше, що латинські цитати в творі подано саме як цитати, а не як репліки в діалогах чи монологів дійових осіб (образів). Позбавлений однієї з найпомітніших рис наукового трактату, цей художній твір тільки легше сприймався б філологічно невідповідним читачем. Цитати належало перекласти вже хоч би й тому, що сам Данте не був до кінця послідовним у своїх посиланнях на першоджерела. Так, латинські цитати він наводить в оригіналі, а всі грецькі перекладає чи перефразовує італійською мовою. Тим-то для українського, як і будь-якого іншого перекладу, дана особливість оригіналу втрачає свою специфічність. Проте вищенаведеними зауваженнями ми аж ніяк не хочемо змінити загальної позитивної оцінки перекладу прозової частини.

На високому рівні виконано переклади і поетичних творів «Нового Життя» — сонетів, канцон та балад. Завдячуючи зусиллям поетів М. Бажана, В. Житника, В. Коротича, Д. Павличка та І. Драча, наші читачі мають сьогодні новий повний український переклад першого Дантового твору. Більшість інтерпретаторів, слід вважати, свідомо скористалися з близькості поліфонічних систем

української та італійської мов. Тому при всій строгості поетичних форм, терцети, катрени і цілі сонети та канцони зберігають щось спільне з пісню, чаруючи слух своєю милозвучністю.

Візьмемо для прикладу хоч би початок сонета 2 (переклад В. Коротича):

Погляньте всі, хто йде шляхом
Кохання, —
Скажіть, чиї страждання
Такі нестерпні, як печаль моя?

Журливий ліричний мотив — який близький він душі української пісні про кохання! Саме цей мотив домінує в усіх без винятку Дантових поетичних творах «Нового Життя», і його тонко передано В. Коротичем у кожному з інтерпретованих ним сонетів. Цей мотив створює основу, підтекст кожного українського відповідника зазначених сонетів, чаруючи своєю глибокою ліричністю та щирістю. На жаль, в окремих місцях цей загальний тон творів настільки заволодіває перекладачем, що він починає навіть опускає деякі помітні деталі первотворів, замість того надто чуючи ті чи інші катрени, терцети і секстети перефразованими чи й зовсім своїми (відсутніми в оригіналі) рядками. Зокрема у сонеті 2 вільно перефразовано рядки, значення яких дослівно таке: «Тепер я втратив радість серця, що йшла від коханого скарбу, через це я, бідний, так білим світом нуджуся, що й сказати (розповісти) страх». У перекладі ж: «Та зникло щастя те, його не жди. Бо вже і **скарбів** кохання більш немає. Даремно зір шукає — Поділись де, чи сховано куди?» Отже, в українському варіанті помітно розсунуто рамки первотвору, перефразовано смисл окремих рядків, не кажучи вже про повну зміну структури речень. Аналогічно перефразовуються й деякі інші рядки. Така зміна й деталізація художніх образів явно суперечить, як уже згадувалось вище, настановам «солідного нового стилю». Проте найбільше вадять гарним перекладам В. Коротича перифрази, що іноді помітно відхиляють, ба навіть зрушують струнку логічну послідовність, а за нею і змістов-

ну довершеність, що притаманні кожному Дантовому катренові чи терцетові.

Глибокою вмотивованістю і разом з тим внутрішньою трепетністю, нестримним розвитком дії відзначаються переклади Д. Павличка. Ось як звучить перший катрен сонета 8:

Бентежність гине в прірві темноти,
Коли поблизу вас я стану, зоре.
Любові слово чую я суворе:
«Тікай від неї, бо загинеш ти».

Як показує зіставлення з оригіналом, у перекладі напрочуд точно відтворено загальне звучання (основні риси поліфонії) строф первотвору, що перш за все знаходить своє вираження в збереженні ритміки вірша, а ще більше — у певному чергуванні звуків. Досить точно в цьому (як і в більшості інших перекладів Д. Павличка) передано й зміст оригіналів. Причому перекладач досягає цього різними способами — як добром абсолютних відповідників — слів та словосполучень — у рядку, так і введенням споріднених певними ознаками чи й зовсім нових поетичних образів. Так, у наведеному катрені замість словосполучення **Безмежна (красна) радість** (як це в оригіналі), поет уводить звичніше нам **зоря**, а замість **розум** — зовсім протилежний, але контекстуально цілком виправданий метафоричний образ **прірва темноти**. Якби ще до цього скрізь дотримувався характер римування первотворів, то було б просто чудово. А то в оригіналі, наприклад, катрени мають перехресні рими, а в перекладах — охоплюючі тощо. До речі, такі протилежності в римуванні рядків надбujemo чомусь в усіх без винятку терцетах Павличкових перекладів. Ці розбіжності, зрозуміло, не слід тлумачити як грубе чи недопустиме порушення якихось норм перекладацької практики. Зовсім ні. Такі й подібні зміни в перекладі поетичних творів — у межах норми. Та все ж хотілося б, щоб у таких гарних — у більшості випадків майстерно виконаних — перекладах все було б, як у первотворі, то хоч якомога ближче до нього. Адже переклад — форма

творчої діяльності, яка передбачає не що інше, як *точне* відтворення змісту до найтонших смислових відтінків, а також, де це тільки можливо, — і форми творів, що перекладаються.

Не вільні й Павличкові переклади від неточностей смислового порядку — перифразів, а в окремих (правда, досить рідких) випадках — і від буквального перекладу відповідних місць оригіналів. Наприклад, у сонеті 8 перші два рядки другого катрена Павличко переклав так: «Шукають пальці злякані опори. Обличчю барви серця не знести»... Тим часом у першотворі ці рядки мають досить прозоре і логічно вмотивоване значення: «Обличчя відбиває стан серця, яке, страждаючи тяжко, не знає, де шукати опори (розради)».

Найкращі переклади поетичних творів «Нового Життя» належать М. Бажанові та В. Житнику. В своїх перекладах вони відтворюють всі особливості Дантового римування у терцетах (шоправда, не завжди у тих самих сонетах і в кількісно правильному співвідношенні в порівнянні з першотворами). Зокрема М. Бажан у семи випадках з восьми точно передає характер римування в катренах Дантових сонетів, а в двох сонетах зберігає властиве оригіналам римування в терцетах. Причому в сонеті 12 перекладач повністю зберіг чи не найскладніший у «Новому Житті» тип римування рядків — коли один з них (у даному випадку 10) риметься не з одним, а з двома наступними. Наведемо ці терцети:

Чи входили в житло ви сумовите
Моеї пані? Станьте ж, **розкажіть**,
Що з нею сталося, — правди
не таїте!
Захвилювались ви **несамохіть**.
Обличчя ваше зблідло, слізьми
вкрите, —
І в мене серце завмирає **вмить**.

До речі, таке ж саме римування у терцетах зустрічаємо в перекладах Д. Павличка, проте це римування не перенесене з відповідних першотворів. Тим часом В. Житник відтворює властиве першотворам римування рядків у терцетах трьох сонетів. В. Коротич — тільки у двох

Переклади М. Бажана та В. Житника відзначаються також і найбільшою точністю передачі смислових відношень першотворів. Обидва перекладачі з великою старанністю підбирають українські еквіваленти відповідних лексичних одиниць італійського оригіналу. Порівняння перекладів з першотворами переконує, що обидва перекладачі докладали неймовірних зусиль, аби відшукати не стільки лексичний, скільки смисловий еквівалент для кожного найвужчого контексту. Саме тому багато рядків з перекладених М. Бажаном і В. Житником сонетів та канцон так напрощуд точно передають відповідні місця першотворів. Ось хоч би Бажанів переклад сонету 11.

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, всі блаженні
вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Тут кожен рядок, навіть кожне слово в ньому — точний лексичний відповідник оригіналу. Чудово передано й образність, навіть загальний настрій катрену.

Так само прекрасно відтворено й інші частини цього сонета, та й не тільки цього.

Нарешті, окремо, кілька добрих слів про переклади В. Житника. Порівнявши кожен його український варіант сонета з італійським, приходиш до незаперечного висновку, що молодий поет чудово володіє такою вкрай необхідною властивістю перекладача, як перекладення. Він уміє повністю увійти в роль автора, досягнути обрії його душі, збагнути і повністю передати всю складність його переживань, простежити в кожному окремому творі характер і хід його важких і часом суперечливих дум. Ось погляньмо на початок сонета 5:

Я вчора їхав верхи на коні,
Нудним шляхом зморився
до знемоги.
І враз Кохання втрів серед
дороги
В легкому подорожному вбранні.

Так само просто і виразно веде розповідь у цьому сонеті й Данте. Без пишномовних фраз, без зайвих слів і без каскадів надважких ін-

вертованих структур. От якби тільки не оце *вчора*, бо l'altr'ier — зовсім не *вчора*, а кілька днів тому, хоч, зрозуміло, в поетичних творах не так-то легко і не завжди можна подолати «опір» усього матеріалу. Та прочитаймо уважно другий катрен цього ж сонета.

Воно пахломком видалось мені:
Згубило пана і блукає, вбоге,
Іде самотнє, дивлячись під ноги,
І очі в нього стомлені й сумні.

Вірте перекладачеві. Це — слово в слово за першотвором. Лише останні два рядки переставлено місцями. А далі в обох терцетах така ж поетична розповідь, така ж точність кожному Дантовому слову. Обмежені місцем, ми не можемо, на жаль, повністю навести рядки терцетів — цього в усіх відношеннях точного за змістом і формою перекладу.

В. Житник у цьому сонеті чудово передає як простоту викладу, виразність образних рисунків твору, так і відверту, довірливу ширість Данте, в душі якого клекотіли болісні почуття. Саме такий і був Данте як поет і як людина.

Досить гарно і в багатьох випадках просто зразково щодо точності відтворення змісту й форми першотвору виконано й переклад третьої канцони І. Драчем. Більшість рядків українського варіанту цього твору вражають достовірністю звучання, свіжістю поетичних відтворень, яскравою виразністю смислових відношень. Та поряд з цим у перекладі надбуємо й рядки, що суперечать слову й змісту відповідних місць оригіналу.

І на закінчення одна заувага, що стосується вживання окремими нашими перекладачами слова Амур, як абсолютного синоніма для Дантового Кохання. Тим часом Данте був далекий від такого отождолення. Навіть більше того, він відверто протиставляв своє поняття Кохання тому, яке пов'язане з міфологічним Амуром в стародавній римській поезії. Про це Данте пише зокрема у «Новому Житті», де він визначає Кохання, по-перше, як «стан субстанції», а, по-друге, наділяє його

рисами й властивостями, що характерні земним істотам. Тому Дантове Кохання може рухатися, сміятися, плакати. Це «приземлене» й «персоніфіковане» Кохання, що його Данте скрізь у книзі пише тільки з великої літери, не має нічого спільного з ангельським ликом Амура. Порушивши таку живучу до того традицію — відмовившись від латини і перейшовши до загальнонародної італійської мови, Данте не зупинився напів-

дорозі. Він пішов на зміни окремих канонів, встановлених в латинській класиці як у сфері поетичних форм, так і в сфері поетичних образів. Яскравим проявом цього і є трактування та зображення Кохання. Йдеться, отже, про чітко виражений елемент суб'єктивізму поета — елемент, якого не можна не враховувати у кожного справжнього майстра слова, а тим більше у такого велета й новатора, яким був Данте.

Та попри всі згадані недоліки ми все ж із чистим серцем можемо сказати, що українські переклади прозової і поетичної частин «Нового Життя» Данте загалом виконані цілком на рівні сучасних вимог. Велика заслуга в цьому і ще однієї особи — літературного редактора книжки Григорія Кочура.

Ілля КОРУНЕЦЬ

«Весь мир» (на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.

Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 06531. Підписано до друку 17/X 1967 р. Формат паперу 60×92. Фіз. друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 45.046. Ціна 60 коп. Зам. 04663.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, Брест-Литовський проспект, 94,

ка-6 Бар

БЕЛГІТ

ИНДЕКС 74088

Ціна 60 коп.